

proust

«Îndată după Renaștere, arta povestirii și-a mutat centrul ei dinafară înlăuntrul omului, de la fabulație la analiză, de la captarea interesului prin vivacitatea acțiunii la bucuriile cunoașterii interne a omului. ...Proust execută o mișcare analoagă în domeniul cunoașterii omului moral. Obiectul studiului său nu mai este făcut din marile pasiuni și din caracterele tipice în fața cărora se opreau Shakespeare, Molière și Balzac. Viziunea microscopică a lui Proust descoperă spațiile ignorate ale complexiunii morale, pătrunde în interstiții și obține astfel o altă icoană a omului interior decât aceea lăsată de cei mai de seamă dintre poeții și moraliștii trecutului. Poate că din această cauză oamenii lui Proust nu mai au măreția simplă și clară a vechilor creații epice și dramatice. Împrejurarea însă este larg compensată prin abundența și adâncimea tuturor acestor analize, prin care Proust a dus atât de departe cunoașterea sufletului omenesc.»

TUDOR VIANU (1945)

471

proust

la umbra fetelor în floare

★
(în căutarea timpului pierdut III)

proust

editura pentru literatură

Vol. I-IV Lei 20

Ilustrația copertei : *Petre Vulcănescu*

marcel proust

la umbra fetelor în fioare

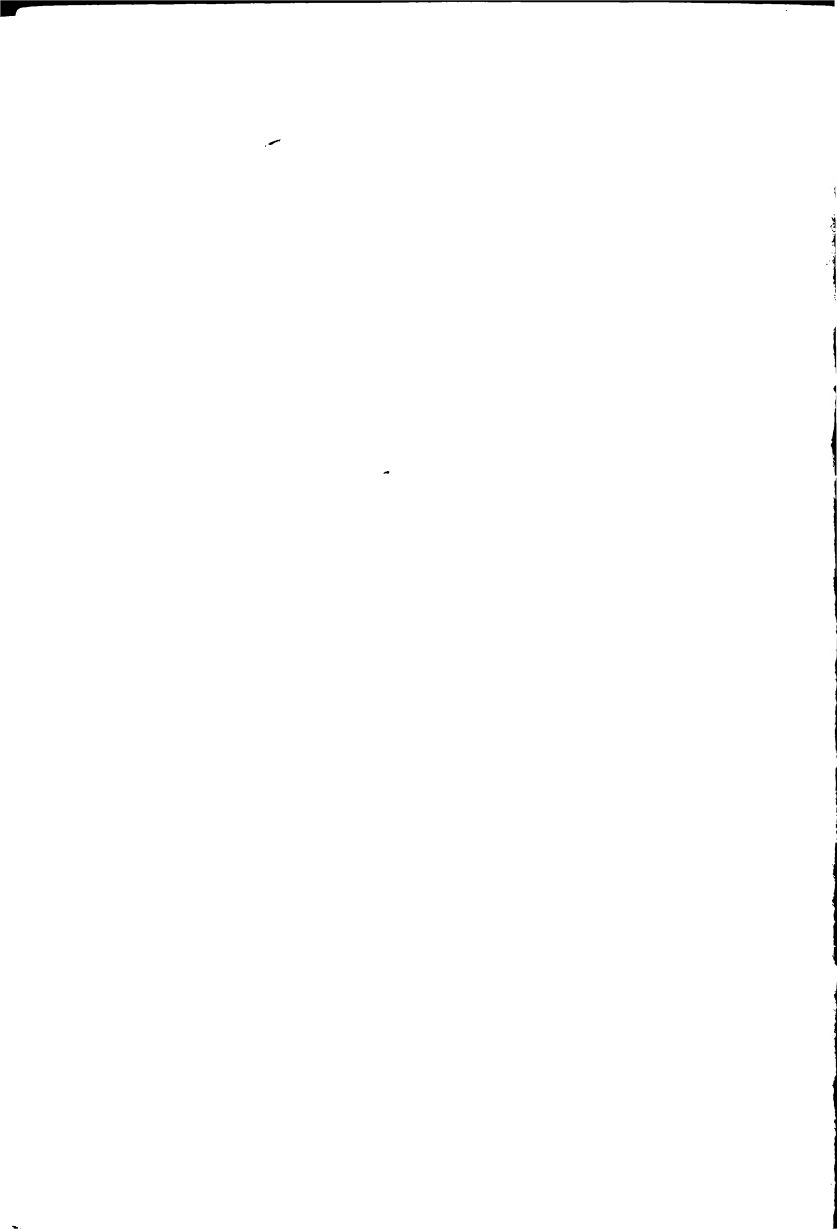
★

(în căutarea timpului pierdut, III)

TRADUCERE DE
RADU CIOCULESCU

1968

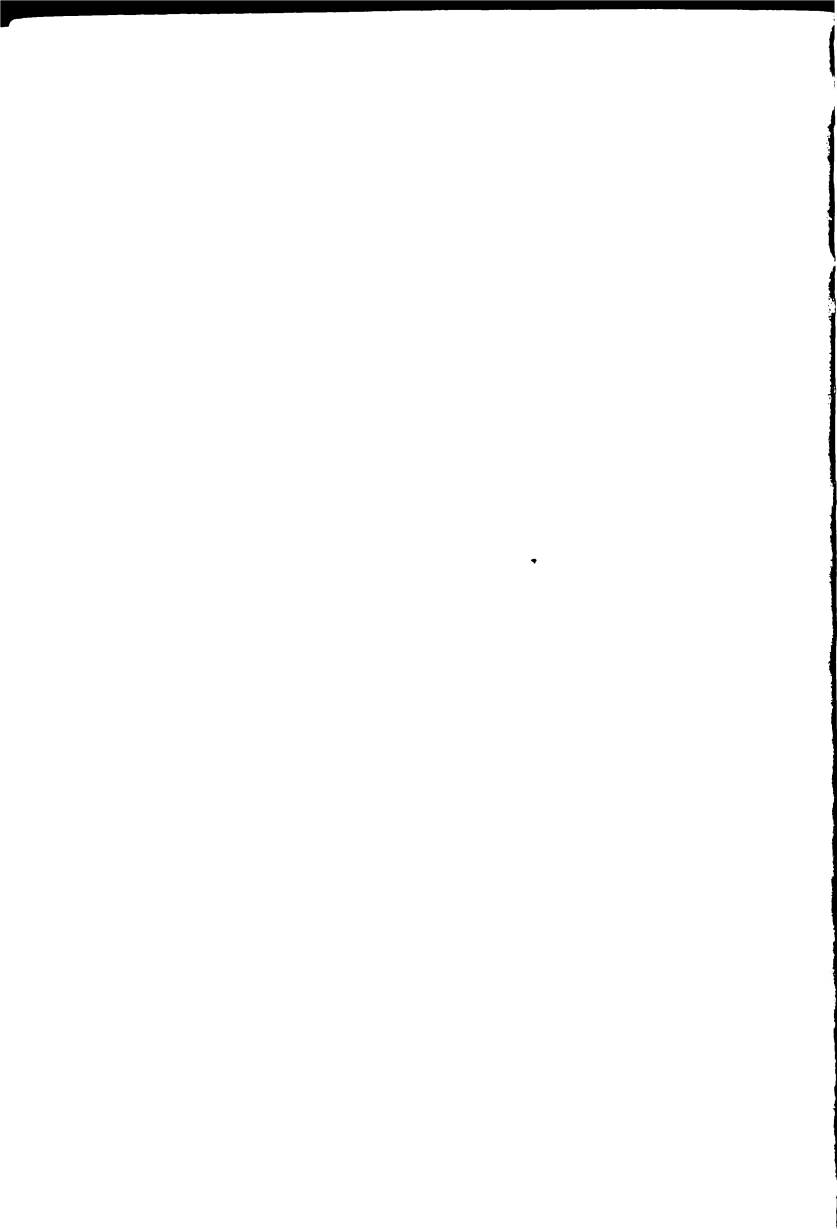
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

PARTEA ÎNTÎI

În preajma doamnei Swann

(Cotitură și schimbare de direcție a caracterelor. — Marchizul de Norpois.-Bergotte. — Cum am încetat momentan s-o văd pe Gilberte. — Cea dintîi și scurtă schiță a durerii pricinuită de o despărțire și a progreselor intermitente ale uitării.)

Cînd fu vorba să-l avem înțîia oară la cină pe domnul de Norpois, mama exprimîndu-și regretul că profesorul Cottard era plecat în călătorie și că ea încetase cu totul să-l mai frecventeze pe Swann, căci și unul și altul l-ar fi interesat fără îndoială pe fostul ambasador, tata răspunse că un musafir eminent, un savant ilustru ca profesorul Cottard nu putea face niciodată figură proastă la o cină, Swann însă, cu ostentația, cu obiceiul de a-și trimbița relațiile cele mai mărunte, era un lăudăros vulgar, pe care marchizul de Norpois l-ar fi găsit fără îndoială „secătură“, potrivit expresiei sale. Acest răspuns al tatii necesită unele lămuriri, căci unii poate își amintesc de un Cottard foarte mediocru și de un Swann care exagera, pînă la cea mai extremă gingășie, modestia și discreția în materie mondenă. Dar se întîmplase că fostul prieten al părinților mei adăugase lui Swann-fiul și chiar lui Swann de la „Jockey Club“ o personalitate nouă (și care n-avea să fie cea din urmă), aceea de soț al Odettei. Adaptîndu-și ambițiilor umile ale acestei femei, instinctul, dorința, rîvna de totdeauna se străduise să-și făurească sub nivelul celei vechi o poziție nouă și potrivită tovarăsei care-ar ocupa-o

împreună cu el. Dar în această privință, se arată alt om. Cum începea o a doua viață, împreună cu soția lui, în mijlocul unor oameni noi (în timp ce continua să frecventeze singur prietenii personali cărora nu voia să le-o impună pe Odette cînd ei nu-i cereau spontan să o cunoască), n-ar fi fost greu de înțeles dacă, pentru a măsura rangul acestora și prin urmare, plăcerea unui amor-propriu pe care ar fi putut-o încerca primindu-i, s-ar fi servit ca punct de comparație nu de oamenii cei mai străluciți care-i alcătuiau societatea înainte de căsătorie, ci de relațiile anterioare ale Odettei. Dar chiar cînd știai că dorea să se împrietenească cu funcționari lipsiți de eleganță, cu femei stricate, podoaba balurilor de minister, erai mirat auzindu-l, pe el care altădată ba chiar și astăzi încă ascundea cu atîta grație o invitație la Twickenham sau la Buckingham Palace, lăudîndu-se zgomotos că soția unui subșef de birou venise în vizită la doamna Swann. Poate se va spune că asta se datoră faptului că simplitatea lui Swann cel elegant nu fusese decît o formă mai rafinată a vanității și că, asemenea unor israeliți, fostul prieten al părinților mei putuse înfățișa rînd pe rînd stările succesive prin care trecuseră consîngeneii săi, de la snobismul cel mai naiv și cea mai grosolană mojie, la cea mai gîngășă politețe. Dar motivul de căpetenie, și acesta aplicabil îndeobște omenirii, era că însăși virtuțile noastre nu sînt ceva liber, plutitor, pe care să-l putem menține într-o disponibilitate permanentă ; ele sfîrșesc prin a se asocia atît de strîns în mintea noastră cu acțiunile pe care ne-am făcut o datorie să le exercităm, încît, dacă se ivește pentru noi o activitate de alt ordin, ea ne ia pe nepregătite și fără să avem măcar habar că ar putea comporta punerea la contribuție

a acestor virtuți. Swann, prevenitor cu aceste cunoștințe noi și citindu-le cu mândrie, era ca acei mari artiști modești și generoși care, dacă apucă să se îndeletnicească la bătrînețe cu bucătăria sau cu grădinăria, manifestă o satisfacție naivă în fața aplauzelor ce se aduc bucatelor sau răzoarelor lor pentru care nu admit critică, dar pe care o acceptă fără supărare cînd e vorba de capodoperele lor ; sau care fiind în stare să dea pe nimic vreun tablou de-al lor, în schimb nu pot pierde doi franci la domino, fără să se indispună.

Cu profesorul Cottard ne vom reîntîlni mult mai tîrziu, la Patroană, la castelul Respelière. Deocamdată e de ajuns să semnalăm despre el următoarele : cît despre Swann, schimbarea poate surprinde, la drept vorbind, căci avusese loc și nu o bănuiam pe vremea cînd îl vedeam pe tatăl Gilbertei la Champs-Élysées, unde de altminteri, neadresîndu-mi-se, nu se putea lăuda în fața mea cu legăturile lui politice (e adevărat că, dacă ar fi făcut-o, poate nu mi-aș fi dat numaidecît seama de vanitatea lui, căci ideea pe care ți-ai făcut-o mult timp despre cineva îți astupă ochii și urechile ; mama nu deosebi trei ani fardul pe care o nepoată a ei și-l pune pe buze, ca și cum ar fi fost pe de-a-ntregul invizibil și topit într-un lichid ; pînă în ziua în care o părticică suplimentară sau poate altceva dădu naștere fenomenului numit suprasaturație ; tot fardul neobservat cristaliză și, în fața acestui dezmăț neașteptat de culori, mama declară, așa cum s-ar fi procedat la Combray, că era o rușine și rupse aproape orice legătură cu nepoata ei). Dar epoca în care, dimpotrivă, l-am văzut pe Cottard asistînd la debuturile domnului Swann la Verdurini era destul de îndepărtată ; ori, onorurile, titlurile oficiale vin o dată cu anii ; în al

doilea rind, poți fi incult, poți face calambururi stupide și poți avea un dar deosebit, pe care nu-l înlocuiește nici o cultură generală, ca talentul marelui strateg sau al marelui clinician. Într-adevăr, confrății săi nu-l considerau pe Cottard numai un practician obscur, ajuns cu timpul o celebritate europeană. Medicii tineri cei mai inteligenți susțineau — cel puțin cîțiva ani, căci modele se schimbă și se ivesc tocmai din nevoia de schimbare — că, dacă s-ar îmbolnăvi vreodată, Cottard era singurul maestru pe mîna căruia și-ar da pielea. Fără îndoială, preferau societatea unor șefi mai culți, mai artiști, cu care puteau vorbi despre Nietzsche, despre Wagner. Cînd se făcea muzică la doamna Cottard, la seratele la care primea colegii și elevii soțului ei, în nădejdea că el ar ajunge odată decan al Facultății, acesta, în loc să asculte, prefera să joace cărți într-alt salon. Dar promptitudinea, adîncimea, siguranța privirii sale, a diagnosticului său, erau lăudate. În al treilea rind, în ce privește ansamblul manierelor pe care profesorul Cottard le avea cu un om ca tata, trebuie să remarcăm că firea pe care o manifestăm în a doua parte a vieții noastre, dacă este adesea, nu e însă totdeauna firea noastră originară, evoluată sau degradată, umflată sau atenuată; uneori e tocmai altă fire, o adevărată haină întoarsă pe dos. Afară de Verdurini care erau entuziasmați de el, aerul șovăitor al lui Cottard, sfiala, amabilitatea lui excesive, îi atrăseseră în tinerețe multe zeflemele. Ce prieten caritabil îl sfătuisese să-și ia un aer glacial? Importanța situației sale îi înlesnise și mai mult să-l adopte. Pretutindeni, afară de Verdurini unde redevenea instinctiv el însuși, adopta o răceală, îi plăcea să tacă, era peremptoriu cînd trebuia să vorbească, nu uita să spună lucruri neplăcute. Putu

să încerce această nouă atitudine cu clienții săi care, prin faptul că nu-l văzuseră pînă atunci, nu erau în stare să facă comparații, și ar fi fost foarte mirați aflînd că nu era aspru din fire. Se străduia mai cu seamă să fie impasibil, și chiar în serviciul său, la spital, cînd debita vreun calambur care stîrnea rîsul tuturor, de la șeful de clinică pînă la cel mai proaspăt extern, nici un mușchi nu se clintea pe fața lui de altminteri de nerecunoscut, de cînd își răsese barba și mustața.

Să spunem, în sfîrșit, cine era marchizul de Norpois. Fusesse ministru plenipotențiar înainte de război și ambasador la 16 mai 1877 și totuși, spre marea uimire a multora, însărcinat în mai multe rînduri de atunci să reprezinte Franța în misiuni extraordinare — chiar în calitate de controlor al Datoriei, în Egipt, unde, grație mării sale capacități financiare adusesse servicii importante — de către cabinetele radicale, pe care un simplu burghez reacționar ar fi refuzat să le servească, și căroro trecutul domnului de Norpois, legăturile, părerile sale ar fi trebuit să-l facă suspect. Dar acești miniștri progresiști parcă-și dădeau seama că, dîndu-i asemenea însărcinări, dovedeau un spirit larg îndată ce era vorba de interesele superioare ale Franței, se înălțau deasupra celorlalți oameni politici, meritînd ca însuși *Journal des Débats* să-i califice drept bărbați de stat, și beneficiau astfel de prestigiul care se leagă de un nume aristocratic și de interesul pe care-l stîrnește, ca o lovitură de teatru, o alegere neașteptată. Mai știau de asemenea că apelînd la domnul de Norpois, puteau culege acele avantaje fără să se teamă de nelealitatea politică a acestuia, împotriva căreia neamul marchizului avea să le fie cheazășie, iar nu un motiv de a se feri de el. Și în această privință

guvernul Republicii nu se înșela. Mai întâi, pentru că o anumită aristocrație, învățată încă din copilărie să-și considere numele ca un avantaj lăuntric pe care nimic nu i-l poate răpi (și a cărei valoare, semenii ei sau cei de neam și mai mare o cunosc îndeajuns), știe că-și poate evita, căci nu le-ar aduce nici un profit, strădaniile pe care atîți burghezi le fac fără rezultat ulterior apreciabil, de-a nu profesa decît păreri bine reputate și de-a nu-i frecventa decît pe conformiști. În schimb, grijulie să crească în ochii familiilor princiare sau ducale în urma căreia e îndată situată, această aristocrație știe că nu poate reuși decît sporîndu-și numele cu ceea ce nu conținea, cu ceea ce, la nume egal, o va face să aibă mai multă trecere : o influență politică, o reputație literară sau artistică, o mare avere. Și ea nu precupețea oamenilor politici, fie chiar francmasoni, care te pot avansa în ambasade sau te pot patrona în alegeri, artiștilor sau savanților al căror sprijin slujește ca „să pătrunzi“ acolo unde ei au înțietate, în sfîrșit tuturor acelor care sînt în măsură să confere o glorie nouă sau să asigure reușita unei căsătorii bogate, parada de amabilitate de care se lipsește cînd e vorba de un gentilom de la țară inutil, căutat de burghezi, și pentru a cărui prietenie sterilă un principe nu le va fi de loc recunoscător.

Dar domnul de Norpois, printr-o lungă practică a diplomației, era pătruns de acel spirit negativ, rutinar, conservator, zis „spirit de guvernămînt“ și care este, într-adevăr, acela al tuturor guvernelor și, îndeosebi, sub toate guvernele, spiritul cancelariilor. Cariera diplomatică îi inspirase aver-siune, teamă și dispreț față de acele procedee mai mult sau mai puțin revoluționare și cel puțin incorecte din toate cîte le practică opoziția. Spre

deosebire de ce cred unii oameni incuși din popor și din lumea bună, pentru care diferența genurilor e literă moartă, ceea ce apropie nu este comunitatea de păreri, ci consăngenitatea spiritelor. Un academician de soiul lui Legouv , partizan al clasicilor, ar fi aplaudat mai bucuros *Elogiul lui Victor Hugo* de Maxime Ducamp¹ sau de M zi res², dec t acela al lui Boileau de către Claudel³. Un același naționalism reușește să apropie pe Barr s⁴ de alegătorii săi care pesemne nu fac mare deosebire între el și domnul Georges Berry, dar nu de acei colegi de la Academie care, împărtășindu-i părerile politice, dar av nd alt gen de spirit,  i vor prefera chiar niște adversari ca domnii Ribot⁵ sau Deschanel⁶, de care, la rîndul lor, monarhiștii credincioși se simt mult mai apropiați dec t de Maurras⁷ și de Léon Daudet⁸, care totuși, doresc și ei întoarcerea regelui. Zg rcit la vorbă nu numai dintr-un nărav profesional care-l îndemna la prudență și rezervă, dar și pentru că ea are mai mare preț, oferă mai multe nuanțe în ochii oamenilor

¹ *Maxime Ducamp* (1822—1894), călător și literat francez, autorul unor impresii de călătorie din Orient, deosebit de interesante.

² *Alfred M zi res* (1826—1915), scriitor francez, erudit de o mare delicatețe în scrierile sale.

³ *Paul Claudel* (1868—1955), diplomat și scriitor francez, de un lirism puternic și o g ndire profundă cu accente adesea mistice.

⁴ *Maurice Barr s* (1862—1923), scriitor și om politic francez.

⁵ *Alexandre-Félix Ribot* (1842—1923), om de stat francez.

⁶ *Paul-Eugène-Louis Deschanel* (1855—1922), om politic francez.

⁷ *Charles Maurras* (1868—1952), scriitor francez, un fervent apărător al clasicismului.

⁸ *Leon Daudet* (1867—1942), scriitor, jurnalist și om politic francez.

ale căror strădanii, de zece ani, ca să apropie două țări se rezumă, se traduc, — într-un discurs, într-un protocol, — printr-un simplu adjectiv, banal în aparență, dar în care ei văd o lume întreagă, domnul de Norpois trecea drept om rece, la Comisia unde funcționa alături de tata și unde fiecare îl felicita pe acesta de prietenia pe care i-o arăta fostul ambasador. Această prietenie îl uimea înainte de toate pe tata. Căci, fiind îndeobște puțin amabil, se învățase să n-aibe căutare decât în cercul intimilor săi, ceea ce de altminteri mărturisea cu sinceritate. Își dădea seama că avansurile diplomatului erau un efect al aceluși punct de vedere cu totul individual pe care fiecare îl adoptă ca să hotărască asupra simpatilor lui și din care toate însușirile intelectuale sau sensibilitatea unei persoane nu vor fi, pentru unul ca noi pe care-l plictisesc sau îl întărită, o recomandare atât de bună ca sinceritatea și veselia altuia care ar trece în ochii multora drept deșartă, frivolă și nulă. „Domnul de Norpois m-a invitat iar la cină ; e extraordinar ; toată lumea e uimită la Comisie unde n-are legături particulare cu nimeni. Sînt sigur că-mi va povesti iarăși lucruri palpitante despre războiul de la 1870.“ Tata știa că poate numai domnul de Norpois îl informase pe împărat de puterea crescîndă și de intențiile războinice ale Prusiei, și că Bismarck avea, pentru inteligența lui, o deosebită stimă. De curînd, la un spectacol de gală la Operă dat în onoarea regelui Théodose, gazetarii observaseră convorbirea prelungită pe care suveranul o acordase domnului de Norpois.

Trebuie să aflu dacă această vizită a regelui are într-adevăr importanță, ne spuse tata pe care-l interesa mult politica externă. Știu bine că bătrînul

Norpois e foarte rezervat, dar în fața mea își deschide sufletul cu plăcere.

Ambasadorul poate n-avea, prin firea lui, genul de inteligență spre care mama se simțea atrasă. Și trebuie să spun că conversația domnului de Norpois era un repertoriu atât de desăvârșit de forme învechite ale limbajului specifice unei cariere, unei clase și unui timp — unui timp care ar putea să nu fie încă cu totul abolit pentru această carieră și această clasă — încît regret uneori că n-am reținut pur și simplu cuvintele pe care le-am auzit din gura lui. Aș fi obținut astfel un efect de lucru demodat, tot atât de lesne și în același chip ca acel actor de la Palais-Royal care, fiind întrebat unde găsește pălării atât de surprinzătoare, răspundea: „Nu le găsesc. Le păstrez.“ Într-un cuvînt, cred că mama era de părere că domnul de Norpois era oarecum „învechit“, ceea ce nu-i plăcea din punct de vedere al manierelor, dar o încînta mai puțin în domeniul expresiilor, dacă nu al ideilor — căci acelea ale domnului de Norpois erau foarte moderne. Dar simțea că-și măgulește soțul în chip delicat, vorbindu-i cu admirație de diplomatul care-i arăta o predilecție atât de rară. Întărînd în mintea tatii buna părere pe care o avea despre domnul de Norpois și îmbiindu-l astfel să-și facă o părere bună și despre el însuși, era conștientă că îndeplinește una din datoriile ei care consta în a face soțului ei viața plăcută, ca atunci cînd lua seama ca bucatele să fie bine gătite și masa servită în liniște. Și cum era incapabilă să-l mintă pe tata, se antrena ea însăși să-l admire pe ambasador, ca să-l poată lauda cu sinceritate. De altminteri, aprecia de bună seamă aerul său de om bun, politetea lui oarecum învechită (și atât de ceremonioasă, încît cînd mergea pe stradă îndreptîndu-și

statura-i înaltă și o zărea pe mama trecînd în trăsură, înainte de-a o saluta, arunca țigara pe care de abia începuse s-o fumeze) ; conversația lui atît de măsurată, cînd vorbea cît mai puțin cu putință de el și ținea totdeauna seama de ceea ce putea fi pe placul interlocutorului, punctualitatea lui atît de surprinzătoare cînd răspundea la o scrisoare, încît, după ce îi trimisese una, tata recunoscînd scrisul domnului de Norpois pe plic, era la început pornit să creadă că, printr-o întîmplare neplăcută, corespondența lor se încrucișase : s-ar fi spus că poșta ar fi organizat pentru el curse suplimentare și de lux. Mama se minuna că era atît de exact, deși atît de ocupat, atît de amabil, deși atît de prins, fără să se mai gîndească că acești „deși“ sînt totdeauna niște „pentru că“ nescotiți și că (după cum bătrînii sînt uimitori la vîrsta lor, regii plini de simplitate și provincialii la curent cu toate), aceleași obiceiuri îi îngăduiau domnului de Norpois să satisfacă atîtea ocupații și să fie atît de rînduit în răspunsurile lui, să placă în lume și să fie amabil cu noi. Ba mai mult, eroarea mamei ca și aceea a tuturor persoanelor prea modeste se datora faptului că punea lucrurile care o priveau mai prejos și, prin urmare, în afara celorlalte. Răspunsul de care gîndea că prietenul tatii fusese atît de vrednic adresîndu-i-l repede, pentru că scria zilnic multe scrisori, îl excepta de la acest mare număr de scrisori din care nu era decît una ; de asemenea, nu considera că o cină la noi ar fi pentru domnul de Norpois unul din nenumăratele acte din viața lui socială : ea nu se gîndea că ambasadorul fusese obișnuit altădată, în diplomatie, să considere cinele în oraș ca făcînd parte din funcția lui și să desfășoare, în timpul lor, o grație învechită de la care ar fi fost prea

mult să-i ceri să se abată în mod excepțional cînd cina la noi.

Prima cină pe care domnul de Norpois o luă la noi, în anul cînd mă jucam încă la Champs-Elysées, mi-a rămas în memorie, pentru că în după-amiaza acelei zile m-am dus în sfîrșit să o văd pe Berma, la „matineu“ în *Fedra* și pentru că, stînd de vorbă cu domnul de Norpois, mi-am dat deodată scama și într-un chip cu totul neașteptat cît de deosebite erau sentimentele pe care mi le trezise tot ce o privea pe Gilberte Swann și pe părinții ei, de acelea pe care aceeași familie le trezea oricărei alte persoane.

Observînd fără îndoială descurajarea în care mă cufunda apropierea vacanțelor Anului Nou, în timpul căroră, așa cum chiar ea mă vestise, n-aveam s-o văd pe Gilberte, mama, ca să mă distreze, îmi spuse într-o zi :

— Dacă tot mai dorești atît de mult să o vezi jucînd pe Berma, cred că tatăl tău poate-ți-ar îngădui să te duci la teatru : bunica ta ar putea să te însoțească.

Tocmai pentru că domnul de Norpois îi spusese că ar trebui să mă lase să o văd pe Berma, că ar fi pentru un tînăr o amintire interesantă, tata, pînă atunci atît de potrivnic ideii de a-mi pierde timpul și de a risca să mă îmbolnăvesc din pricina a ceea ce numea el, spre marea indignare a bunicii, lucruri inutile, era cît pe-aci să considere acea seară preconizată de ambasad-dor ca făcînd nedeslușit parte dintr-un ansamblu de rețete prețioase pentru reușita unei cariere strălucite. Bunica, renunțînd de dragul meu la profitul pe care, după părerea ei, l-aș fi avut văzînd-o pe Berma, făcuse un mare sacrificiu în interesul sănătății mele și se mirase că aceasta de-

venise neglijabilă în urma unui singur cuvînt al domnului de Norpois. Punîndu-și nădejdiile-i neînvinse, de raționalistă, în regimul vieții în aer liber și al culcatului devreme care-mi fusese prescris, deplîngea ca pe-un dezastru această încălcare pe care aveam s-o săvîrșesc și spunea pe un ton adînc mîhnit: „Ce ușuratic ești“, tatii, care răspundea furios:

— Cum se poate, acum dumneata nu mai vrei să se ducă la teatru! Asta-i prea din cale-afară, dumneata care ne repetai tot timpul că i-ar putea fi de folos!

Dar domnul de Norpois schimbase intențiile tatii asupra unui punct și mai important pentru mine. Tata dorise totdeauna să fiu diplomat, și nu puteam îndura ideea că, chiar dacă aș trebui să rămîn cîțva timp atașat la minister, aș risca să fiu trimis într-o zi ambasador în capitalele în care Gilberte n-ar locui. Aș fi preferat să mă întorc la proiectele mele literare de altădată, pe care le făcusem și le părăsisem în cursul plimbărilor mele în direcția Guermantes. Dar tata se împotrivise neclintit ideii de a mă destina carierei literare pe care o considera cu mult inferioară diplomației, refuzîndu-i pînă și numele de carieră, pînă în ziua în care domnul de Norpois, căruia nu-i plăceau agenții diplomatiei proveniți din păturile noi, îl asigurase că puteai să te bucuri și ca scriitor de tot atîta considerație, să exerciți tot atîta înfriurire și să ai mai multă independență decît în ambasadă.

— Ia te uită! N-aș fi crezut, bătrînul Norpois nu e de loc potrivit ideii să faci literatură, îmi spuse tata. Și cum el însuși era destul de influent, credea că totul se putea aranja și orice lucru pu-

tea găsi o soluție favorabilă în conversația oamenilor cu vază.

— O să-l aduc la cină într-una din serile astea, cînd voi ieși de la Comisie. Ai să stai puțin de vorbă cu el, ca să te poată aprecia. Scrie ceva bun ca să-i poți arăta ; e foarte bun prieten cu directorul de la *Revue des Deux Mondes*, te va ajuta să intri acolo, va potrivi lucrurile, e un viclean bătrîn ; și zău, are aerul să considere că diplomația, astăzi...

Fericirea de a nu trebui să mă despart de Gilberte mă făcea dornic, dar incapabil să scriu un lucru frumos pe care să-l fi putut arăta domnului de Norpois. După cîteva pagini preliminară, tocul îmi cădea din mină de plictiseală, plîngeam de minie, gîndindu-mă că nu voi avea niciodată talent, că nu eram înzestrat, și nu voi putea nici măcar să profit de norocul că vizita apropiată a domnului de Norpois îmi oferea prilejul să rămîn totdeauna la Paris. Numai ideea că mi se va îngădui să o văd pe Berma îmi abătea gîndul de la supărare. Dar după cum doream să văd furtuni numai pe coastele unde erau mai violente, tot astfel n-aș fi vrut să o văd pe marea actriță decît într-unul din rolurile clasice în care Swann îmi spusese că atîngea sublimul. Căci tocmai cînd, în nădejdea unei descoperiri prețioase, vrem să primim anumite impresii privitoare la natură sau la artă, avem oarecare scrupule de-a îngădui sufletului să culeagă în locul lor impresii mai mărunte, care ar putea să ne înșele asupra valorii exacte a Frumosului. Berma în *Andromaca*, în *Capriciile Marianeii*, în *Fedra*, acestea erau lucrurile faimoase pe care le dorise atît de mult imaginația mea. Aș încerca aceeași încîntare ca în ziua în care o gondolă m-ar duce la picioarele tabloului

lui Tițian de la Frari sau la ale acelor ale lui Carpaccio de la San Giorgio dei Schiavoni, dacă aş auzi-o vreodată pe Berma recitînd versurile : „*On dit qu'un prompt départ vous éloigne de nous, Seigneur*”¹, etc. Le cunoşteam numai prin reproducerea în negru şi alb ale ediţiilor tipărite ; dar inima îmi bătea cînd mă gîndeam, întocmai ca la realizarea unei călătorii, că le voi vedea în sfîrşit scaldîndu-se într-adevăr în atmosfera şi în-sorirea vocii ei de aur. Un Carpaccio la Veneția, Berma în *Fedra*, capodopere de artă picturală sau dramatică pe care prestigiul care le învăluia le însufleţea atît de mult în mine, adică le făcea atît de invizibile, încît dacă m-aş fi dus să văd nişte tablouri de Carpaccio într-o sală din Louvru sau pe Berma într-o piesă oarecare despre care n-aş fi auzit vorbindu-se niciodată, n-aş mai fi încercat aceaşi uimire desfătătoare de-a avea, în sfîrşit, ochii deschişi în faţa obiectivului de neconceput şi unic a mii din visurile mele. Apoi, aşteptînd ca jocul Bermei să-mi destăinuiască anumite aspecte ale nobleţei, ale durerii, mi se părea că ceea ce era mare şi real în acest joc trebuia să fie şi mai mare dacă actriţa îl suprapunea unei opere de o valoare autentică, în loc să brodeze în fond autenticul şi frumosul pe o urzeală mediocră şi vulgară.

În sfîrşit, dacă m-aş duce să o văd pe Berma într-o piesă nouă, mi-ar veni greu să-i judec arta, dicţiunea, pentru că n-aş putea despărţi un text pe care nu l-aş cunoaşte dinainte de ceea ce i-ar adăuga nişte intonaţii şi nişte gesturi care mi s-ar părea nedespărţite de el ; cită vreme operele vechi, pe care le ştiam pe dinafară, mi se înfăţişau

¹ „Se spune că o plecare grabnică vă depărtează de noi, stăpîne...” (fr.)

ca niște întinse spații rezervate și gata pregătite în care aş putea aprecia în deplină libertate invențiile cu care Berma le-ar împodobi ca o frescă, cu veşnicele născociri ale inspirației sale. Din păcate, cum părăsise de mulți ani marile scene și îmbogățea un teatru de bulevard a cărui stea era, nu mai juca clasici, și în zadar consultam afișele, ele anunțau totdeauna doar piese cu totul recente, scrise dinadins pentru ea de autori la modă ; cercetînd într-o dimineată pe coloana teatrelor matineurilor din săptămîna Anului Nou, am văzut aici întâia oară — ca sfîrșit de spectacol, după o piesă într-un act pe semne fără valoare, al cărei titlu mi s-a părut opac, căci cuprindea toate ciudățeniile unei acțiuni pe care o ignoram — două acte din *Fedra* cu doamna Berma, și în matineurile următoare *Le Demi-Monde*, *Capriciile Marianei*, nume care, ca și acela al *Fedrei*, erau pentru mine transparente, limpezi, atît de bine cunoșteam opera, luminate pînă în adîncul lor de un surîs de artă. Mi's-au părut că sporesc noblețea doamnei Berma însăși, cînd am citit în ziare după programul acestor spectacole că ea hotărîse să se arate din nou publicului în unele din vechile ei creații. Artista știa așadar că unele roluri au un interes care supraviețuiește noutății apariției sau succesului reluării lor, le considera, interpretate de ea, ca niște capodopere de muzeu pe care ar fi poate instructiv să le înfățișezi din nou generației care o admirase sau aceleia care n-o văzuse în ele. Afișînd astfel, printre piesele al căror rost era doar de a petrece o seară, *Fedra*, al cărei titlu nu era mai lung decît al lor și nici tipărit cu alte litere, ea îi adăuga parcă subînțelesul unui amfitrion care, prezentîndu-te musafirilor în momentul în care te așezi la masă, îți

spune, printre numele invitaților care nu sînt decît niște invitați, și pe același ton cu care i-a citat pe ceilalți : domnul Anatole France.

Medicul care mă îngrijea — acela care-mi interzisese orice călătorie — îi sfătui pe părinții mei să nu mă lase să mă duc la teatru, de unde m-aș întoarce bolnav poate pentru mult timp, și aș încerca la urma-urmei mai multă suferință decît plăcere. Această temere ar fi putut să mă oprească, dacă aș fi așteptat de la asemenea reprezentatie o plăcere pe care, în fond, o suferință ulterioară o poate anula prin compensație. Dar ceea ce pretindeam acestui matineu — ca și călătoriei la Balbec, călătoriei la Veneția pe care le dorisem cu atîta înfocare — era cu totul altceva decît o plăcere : erau adevăruri aparținînd unei lumi mai reale decît aceleia în care trăiam, și după a căror dobîndire ele nu mi-ar mai putea fi răpite printr-unele incidente neînsemnate ale existenței mele trîndave, oricît de dureroase ar fi fost ele pentru trupul meu. Cel mult, plăcerea pe care aș încerca-o în timpul spectacolului mi se înfățișa ca forma, poate, necesară a perceperii acestor adevăruri ; și era de ajuns să doresc ca indispozițiile prezise să nu înceapă decît după reprezentatie ca plăcerea să nu fie compromisă și falsificată de ele. Îmi imploram părinții care, după vizita medicului, nu mai voiau să-mi îngăduie să mă duc la Fedra. Îmi recitam mereu tirada : „*On dit qu'un prompt départ vous éloigne de nous*“, încercînd toate chipurile în care se putea intona, ca să mă-sor mai bine neașteptatul intonației pe care ar găsi-o Berma. Ascunsă ca sfintele daruri după perdeaua care mi-o sustrăgea vederii și în dosul căreia îi presupuneam în fiecare clipă o înfățișare nouă, după cuvintele lui Bergotte — din placheta

regăsită de Gilberte — care-mi reveneau în minte : „Noblețe plastică, ciliciu creștin, paloare jansenistă, principesă de Trézène și de Clèves, dramă myceniană, simbol delfic, mit solar“, divina Frumusețe pe care avea să mi-o destăinuiească jocul doamnei Berma, zi și noapte, pe un altar veșnic aprins, trona în adâncul minții mele, al minții mele despre care părinții mei severi și ușuratici aveau să hotărască dacă va cuprinde sau nu, și pentru totdeauna, perfecțiunile zeiței dezvăluite chiar în acest loc unde se înălța forma ei invizibilă. Cu ochii ațintiți asupra imaginii pe care n-o puteam concepe, luptam de dimineată pînă seara împotriva piedicilor pe care mi le puneam familia. Dar cînd acestea fură înlăturate, cînd mama — deși acest matineu avu loc tocmai în ziua ședinței Comisiei, după care tata avea să vină la cină cu domnul de Norpois — îmi spuse : „Ei, nu vrem să te mîhnim, dacă crezi că-ți va face atîta plăcere, trebuie să te duci“, cînd această după-amiază de teatru, pînă mai ieri interzisă, nu mai depinse decît de mine, atunci, nemaitrebuind să mă gîndesc că ar înceta de a fi imposibilă, mă întrebam întîia oară dacă ea era de dorit, dacă alte motive decît împotrivirea părinților mei n-ar fi trebuit să mă facă să renunț la ea. Mai întîi, după ce am urît cruzimea lor, consimțămîntul lor mi-i făcu atît de dragi, încît ideea de a-i mîhni mă mîhnea și pe mine și aveam impresia că viața n-ar avea ca scop adevărul, ci dragostea, și mi se părea mai bună sau mai rea, doar în măsura în care părinții mei ar fi fericiți sau nenorociți. „Aș prefera să nu mă duc la teatru, dacă asta te-ar mîhni“, i-am spus mamei care, dimpotrivă, se strădui să-mi risipească acest gînd ascuns că ar putea fi supărată, „care gînd, spunea ea, mi-ar strica

plăcerea pe care mi-ar face-o *Fedra*“ și în vederea căreia ea și tata revenise asupra împotrivirii lor. Dar atunci acest soi de obligație de a avea o plăcere mi se părea foarte apăsător. Apoi dacă m-aș întoarce bolnav, mă voi vindeca oare destul de repede ca să mă pot duce la Champs-Élysées, când vacanța va lua sfârșit și Gilberte se va întoarce? Cumpăneam toate aceste argumente, ca să hotărâsc ce anume trebuia să biruie, cu ideea, invizibilă după vâlul ei, a perfecțiunii Bermei. Puneam într-una din cumpenele balanței „să simt că mama e tristă, să riso să nu mă mai pot duce la Champs-Élysées“, în cealaltă „paloare janse-nistă, mit solar“; dar chiar aceste cuvinte sfârșeau prin a se întuneca în fața minții mele, nu-mi mai spuneau nimic, pierdeau orice greutate; puțin câte puțin, șovăielile mele deveneau atît de dureroase, încît aș fi optat acum pentru teatru, numai ca să le fac să înceteze și să scap de ele o dată pentru totdeauna. Ca să-mi scurtez suferința și nicidecum în nădejdea unui câștig intelectual și cedînd abstracției pe care o exercita perfecțiunea, m-aș fi lăsat călăuzit nu spre înțeleapta Zeiță, ci spre Divinitatea neînduplecată fără chip nici nume, cu care fusese înlocuită pe ascuns sub vâlul ei. Dar totul se schimbă brusc, dorința mea de-a mă duce să o văd pe Berma fu din nou împintenată, ceea ce mi-a îngăduit să aștept cu nerăbdare și bucurie acest „matineu“; ducîndu-mă să staționez ca în toate zilele precum un stîlpnice în fața coloanei teatrelor, lucru pînă mai acum atît de cumplit, cum văzusem, încă umed, afișul amănunțit al *Fedrei* care fusese lipit întîia oară, și în care, la drept vorbind, restul distribuției nu-mi producea nici o impresie nouă care să fi putut să mă hotărască. Dar el dădea unuia din

scopurile între care șovăia nehotărîrea mea, o formă mai concretă și — cum afișul nu purta data în care-l citeam, ci a aceleia în care reprezentăția va avea loc și chiar a orei la care se va ridica cortina — aproape iminentă, pe cale de realizare, topăiam de bucurie în fața coloanei, gîndindu-mă că în ziua aceea, tocmai la ora aceea, voi fi gata să o văd pe Berma din locul meu ; și, temîndu-mă că părinții mei nu vor avea timpul să găsească două locuri bune pentru bunica și pentru mine, am ajuns dintr-un salt acasă, șfichiuit de cuvintele magice : „doamnele nu vor fi admise în orchestră cu pălărie, ușile se vor închide la ora două“, care înlocuiseră în mintea mea, „paloarea jansenistă“ și „mitul solar“.

Din păcate, acest dîntîi matineu fu o mare decepție. Tata ne propuse ca, în drum spre Comisie, să ne lase pe bunica și pe mine la teatru. Înainte de-a pleca de acasă, spuse mamei : „Ai grijă ca cina să fie bună ; îți amintești că trebuie să vin cu Norpois ?“ Mama nu uitase. Încă din ajun, Françoise, fericită să se dedea artei culinare pentru care avea desigur talent, stimulată, de altminteri, de vestea unui musafir nou, și știind că avea să pregătească o galantină după metode pe care numai ea le cunoștea, trăia în clocotul creației ; cum acorda cea mai mare însemnătate calității intrinsece a materialelor care aveau să intre în alcătuirea operei sale, se duse la Hale ca să cumpere cele mai frumoase ciosvîrte de *romsteck*, pulpă de vacă, picioare de vițel, după cum Michelangelo petrecuse opt luni în munții de la Carrara ca să aleagă blocurile cele mai perfecte pentru monumentul papei Iuliu al II-lea. Françoise punea atîta rîvnă în aceste alergături încoace și încolo, încît mama, văzîndu-i fața înfierbîntată, se temea ca

nu cumva bătrina noastră servitoare să cadă bolnavă de surmenaj ca autorul mormintului Medicilor în carierele de piatră de la Pietraganta. Françoise trimisese încă din ajun să coacă în cuptorul brutarului, apărută de miez de pîine ca o marmură roz, ceea ce numea ea şuncă de New York. Crezînd că limba e mai puţin bogată decît în realitate şi propriile-i urechi mai puţin sigure, fără îndoială că întîia oară cînd auzise vorbindu-se de şuncă de York crezuse — găsind că existenţa în acelaşi timp a cuvintelor York şi New York ar însemna o risipă neverosimilă în vocabular — că auzise greşit şi că era vorba de numele pe care-l cunoştea. De aceea, de atunci, dacă citea un anunţ, cuvîntul York era precedat în urechile sau în ochii ei de : New pe care-l pronunţa Nev. Şi spunea cu cea mai mare bună-credinţă fetei de la bucătărie : „Du-te să-mi cumperi şuncă la Olida. Doamna mi-a recomandat stăruitor să fie de New York.“ În ziua aceasta, dacă Françoise avea siguranţa infocată a marilor creatori, soarta mea era neliniştea cumplită a cercetătorului. Fără îndoială, am încercat plăceri atît timp cît n-o văzusem pe Berma. Le încercam în mica grădiniţă care preceda teatrul, ai cărei castani golaşi peste două ore aveau să lucească cu reflexe metalice îndată ce becurile aprinse vor lumina amănuntul ramurilor lor ; în faţa controlorilor, a căror alegere, avansare, soartă depindeau de marea actriţă — care singură deţinea puterea în această administraţie în fruntea căreia directorii efemeri şi numai nominali se succedau neştiuţi de nimeni — şi care ne luară biletele fără să se uite la noi, căci îi frămînta gîndul dacă toate prescripţiile doamnei Berma fuseseră într-adevăr transmise personalului celui nou, dacă se înţelesese bine că nici-

odată cloaca nu trebuia să o aplaude pe ea, că ferestrele trebuiau să fie deschise atît timp cît ea nu era în scenă și orice ușă închisă după aceea, că o oală de apă fierbinte trebuia ascunsă lângă ea, ca să absoarbă praful de pe scenă ; într-adevăr peste o clipă trăsura ei cu doi cai cu coama lungă se va opri în fața teatrului, ea va coborî înfoclită în blănuri și, răspunzînd cu un gest posac saluturilor, va trimite pe una din însoțitoarele ei să se informeze de avant-scena rezervată pentru prieteni, de temperatura sălii, de publicul care umplea lojile, de ținuta plasatoarelor, teatrul și publicul fiind pentru ea numai un al doilea veșmînt, exterior, în care va intra și mediul mai mult sau mai puțin bun conducător pe care talentul ei avea să-l străbată. M-am simțit fericit chiar și în sală ; de cînd știam că — spre deosebire de ceea ce-mi înfățișase mult timp închipuirea mea de copil — era doar o singură scenă pentru toată lumea, mă gîndeam că ceilalți spectatori mă vor împiedica să văd bine, așa cum se întîmplă cînd ești în mulțime, dar mi-am dat seama că, dimpotrivă, grație unei rînduieli care este parcă simbolul oricărei percepți, oricine se simte centrul teatrului ; ceea ce mi-a deslușit împrejurarea că Françoise ducîndu-se odată să vadă o melodramă de la a treia galerie, ne încredințase, la întoarcere, că locul ei era cel mai bun din toate și, în loc să se fi simțit prea departe, fusese intimidată de apropierea tainică și vie a cortinei. Plăcerea mea crescuse și mai mult cînd, în dosul acestei cortine trase, am început să aud zgomote nedeslușite, așa cum se aud sub coaja oului cînd va să iasă puiul, zgomote care sporiră curînd, și deodată, din această lume pe care privirea noastră n-o poate pătrunde dar care ne vedea din a ei, ni se adresară neîndoielnic

sub forma poruncitoare a trei lovituri tot atât de emoționante ca și semnalele venite din planeta Marte. Și — după ce se ridică în sfârșit cortina — cînd pe scenă o masă de scris și un cămin de altminteri destul de ordinare vestiră că personajele care aveau să se ivească nu vor fi niște actori veniți să recite, așa cum am mai văzut o dată la o serată, ci niște oameni pe cale să trăiască la ei acasă o zi din viața lor, în care pătrundeam prin spargere, fără să mă poată vedea — plăcerea mea continuă să dureze ; fu întreruptă de o îngrijorare de scurtă durată : tocmai cînd îmi ciuleam urechile înainte să înceapă piesa, doi bărbați intraseră în scenă, foarte mîniați, deoarece vorbeau cu glas destul de tare ca să se deosebească toate cuvintele lor, în această sală cu mai bine de o mie de spectatori, cîtă vreme într-o cafenea mică ești nevoit să întrebi pe chelner ce spun doi indivizi care se iau la bătaie ; dar, în aceeași clipă, uimit, văzînd că publicul îi asculta fără să protesteze, căci era copleșit de o tăcere unanimă, întreruptă în curînd ici-colo de un rîs, am înțeles că acești obraznici erau actorii și că mica piesă numită „*lever de rideau*“ tocmai începuse. Ea fu urmată de o pauză atât de lungă, încît spectatorii care se întorseseră la locurile lor dădeau semne de nerăbdare, tropăiau. Eram speriat ; căci, după cum în darea de seamă a unui proces, cînd citeam că un om de inimă va veni, în ciuda intereselor lui, să depună în favoarea unui nevinovat, mă temeam întotdeauna că lumea nu va fi destul de drăguță cu el, că nu i se va arăta destulă recunoștință, că nu va fi răsplătit cu dărnicie, și, scîrbit, s-ar da de partea nedreptății ; la fel, asimilînd aici geniul cu virtutea, mă temeam ca nu cumva Berma, supărată de purtările urîte ale unui public atât de prost-

crescut — în care, dimpotrivă, aş fi vrut ca ea să fi putut recunoaşte cu mulţumire câteva celebrităţi ale căror păreri să le fi dat importanţă — să nu-i exprime nemulţumirea şi dispreţul, jucînd prost. Şi mă uitam cu un aer rugător la aceste brute care tropăiau, care aveau să spulbere, în furia lor, impresia şubredă şi preţioasă pe care venisem s-o caut. În sfîrşit, ultimele clipe ale plăcerii mele le-am încercat în timpul primelor scene din *Fedra*. Persoajul *Fedrei* nu apare în acest început al actului al doilea ; şi, cu toate acestea, îndată ce se ridicase cortina şi se dădu la o parte o a doua cortină de catifea roşie, care despărţea în două adîncimea scenei în toate piesele în care juca steaua, prin fund intră o actriţă care avea figura şi vocea care mi se spusese că erau ale Bermei. Pesemne că se schimbase distribuţia, astfel încît toată grija cu care studiasem rolul soţiei lui Theseu devenise inutilă. Dar altă actriţă dădu replica celei dintîi. Trebuie să mă fi înşelat confundînd-o pe aceasta cu Berma, căci cea de-a doua îi semăna mai bine şi avea mai mult decît cealaltă dicţiunea ei. Amîndouă adăugau de altminteri rolurilor lor gesturi nobile — pe care le deosebeam limpede şi a căror legătură cu textul o înţelegeam, în timp ce-şi ridicau frumoasele lor peplumuri — şi intonaţii ingenioase, cînd pasionate, cînd ironice, care mă făceau să înţeleg semnificaţia unui vers pe care-l citisem acasă, fără să dau destulă atenţie la ceea ce voia să spună. Dar deodată, în deschiderea perdelei roşii a sanctuarului se ivi o femeie ca într-un cadru, şi am înţeles îndată după teama pe care am încercat-o, cu mult mai tulburătoare decît putea fi aceea a Bermei, cînd o stingherea o fereastră care se deschidea, cînd un program mototolit altera sunetul vreunui cuvînt pe care-l rostise, cînd o

indispuneau aplauzele adresate camarazilor ei și ea nu era destul de aplaudată : — în felul meu, încă mai absolut decît acela al Bermei, de-a nu considera din această clipă, sală, public, actori, piesă și propriul meu trup, decît ca un mediu acustic avînd importanță numai în măsura în care era favorabil inflexiunilor acestei voci, am înțeles că cele două actrițe pe care le admiram de cîteva minute nu semănau nicidecum cu aceea pe care mă dusesem să o aud. Dar în același timp, toată plăcerea mi se spulberase ; în zadar îmi îndreptam spre Berma ochii, urechile, mintea, ca să nu scap nici o fărîmă din motivele pe care mi le-ar da să o admir, nu izbuteam să culeg nici unul. Chiar cînd era vorba de colegii ei, nu eram în stare să deosebesc intonații inteligente, gesturi frumoase în dicțiunea și în jocul actriței. O ascultam așa cum aș fi citit *Fedra* sau așa cum însăși *Fedra* ar fi spus în aceste clipe lucrurile pe care le auzeam, fără ea talentul Bermei să pară că le adăuga ceva. Aș fi vrut — ca să o pot adînci, ca să încerc să descopăr ce avea frumos în ea — să opresc, să imobilizez timp îndelungat în față-mi fiecare intonație a artistei, fiecare expresie a fizionomiei sale ; cel puțin, mulțumită agilității morale care-mi îngăduia să am atenția gata ațintită și pusă la punct înaintea unui vers, încercam să nu distrag în pregătiri o părticică din durata fiecărui cuvînt, a fiecărui gest și, grație intensității atenției mele, să ajung să cobor în ele tot atît de adînc ca și cum aș avea mult timp la dispoziție. Dar această durată era atît de scurtă ! Urechea mea de abia primea un sunet și acesta era înlocuit printr-altul. Într-o scenă în care Berma rămase o clipă nemîșcată, cu brațul ridicat la înălțimea feței scăldate, grație unui artificiu, într-o lumină verzuie,

în fața decorului care reprezintă marea, sala izbucni în aplauze, dar actrița își schimbă locul și tabloul pe care aș fi vrut să-l studiez nu mai exista. I-am spus bunicii că nu văd bine și mi-a strecurat binoclul ei. Dar când crezi în realitatea lucrurilor, a te folosi de un mijloc artificial ca să ți le înfățișezi nu înseamnă tocmai că te simți lingă ele. Mă gîndeam că n-o mai vedeam pe Berma, ci imaginea ei în sticla care mărea. Am dat la o parte binoclul ; dar poate că imaginea pe care ochiul meu o primea, micșorată prin depărtare, nu era mai exactă : care din cele două Berma era ceva adevărată ? Îmi pusesem multă nădejde în declarația pe care i-o făcea lui Hippolyt în care, judecînd după semnificația ingenioasă pe care camarazii mi-o dezvăluiau în unele părți mai puțin frumoase, ea va avea, desigur, intonații mai surprinzătoare decît acelea pe care, citindu-le acasă, încercasem să le imaginez ; dar ea nu le realizează nici pe acelea pe care le-ar fi găsit Cenona sau Aricia, ea preschimbă într-o melopee uniformă toată tirada în care fură contopite deosebirile totuși atît de hotărîte, al căror efect nu l-ar fi scăpat nici o tragediană cît de puțin inteligentă, nici chiar elevii de liceu ; de altminteri, ea o debită atît de repede, încît de abia cînd ajunse la ultimul vers, mintea mea își dădu seama de monotonia voită pe care o impusese celor dintii.

În sfîrșit, primul meu sentiment de admirație izbucni ; provocat de aplauzele frenetice ale spectatorilor, la care le-am adăugat pe ale mele, încercînd să le prelungesc pentru ca Berma întrecîndu-se dintr-un sentiment de recunoștință, să fiu sigur că am auzit-o într-una din cele mai bune zile ale ei. Este de altminteri curios că momentul în care se dezlănțui acest entuziasm al publicului,

fu, am aflat mai târziu, acela în care Berma avea una din cele mai frumoase inspirații. Pare-se că anumite realități transcendente emit în jurul lor radiațiuni la care mulțimea e sensibilă. Astfel, de pildă, când se produce un eveniment, când la graniță o armată e în primejdie sau bătută, sau învingătoare, știrile destul de greu de înțeles ce se primesc și din care omul cult nu știe să deslușească mare lucru, trezesc în mulțime o emoție care-l uimește și în care, după ce experții l-au pus în curent cu adevărata situație militară, recunoaște că poporul percepe acea „aură“ care înconjoară mari întâmplări și care poate fi văzută de la sute de kilometri. Afli victoria, sau mai târziu, după sfârșitul războiului, sau numaidecît, după bucuria portăresei. Descoperi o trăsătură genială din jocul Bermei opt zile după ce ai auzit-o, prin critică, sau numaidecît prin aclamațiile din stal. Dar această cunoaștere imediată a mulțimii îmbinîndu-se cu o sută altele eronate, aplauzele țîșneau de cele mai multe ori nelalocul lor, și nu e nevoie să mai adaug că erau trezite mecanic de tăria aplauzelor anterioare, după cum pe furtună, când marea a fost destul de răscolită, ea continuă să se umfle chiar dacă vîntul nu mai sporește. Oricum, pe măsură ce aplaudam, mi se părea că Berma, jucase mai bine. „Cel puțin, spunea lîngă mine o femeie destul de vulgară, asta se consumă, se zbate rău, aleargă, ce mai vorbă, ăsta e teatru adevărat.“ Și fericit că găsisem aceste motive ale superiorității Bermei, deși în același timp mă îndoiam că ele ar explica-o mult mai bine decît exclamația unui țăran în legătură cu superioritatea Giocondei sau a lui Perseu de Benvenuto : „E bine făcut, nimic de spus ! totul e de aur, și încă ce aur frumos ! Ce lucru !“, împărtășeam cu entuziasm vinul ordinar al acestui

entuziasm popular. După ce căzu cortina, nu e mai puțin adevărat că am fost dezamăgit că această plăcere pe care o dorisem atît de mult nu fusese mai mare, dar în același timp am simțit nevoia să o prelungesc, să nu mă despart pentru totdeauna, ieșind din sală, de această viață de teatru care fusese a mea timp de cîteva ore, și din care m-aș fi smuls ca și cînd aș fi plecat în exil, întorcîndu-mă de-a dreptul acasă, dacă n-aș fi nădăjduit să aflu acolo multe lucruri despre Berma de la admiratorul ei, domnul Norpois, datorită căruia îmi fusese îngăduit să mă duc la *Fedra*.

I-am fost prezentat înainte de cină de către tata, care mă chemă în acest scop în biroul său. Cînd am intrat, ambasadorul se ridică, îmi întinse mîna, se plecă cît era de înalt și-și aținti cu atenție ochii albaștri asupra-mi. Cum străinii în trecere care-i erau prezentați, pe timpul cînd reprezenta Franța, erau mai mult sau mai puțin — pînă și cîntăreții cunoscuți — oameni cu vază despre care el știa atunci că va putea spune mai tîrziu, cînd numele lor se va rosti la Paris sau la Petersburg, că-și aduce foarte bine aminte de seara pe care o petrecuse cu ei la München sau la Sofia, adoptase obiceiul să le arate, prin afabilitatea lui, satisfacția de a-i cunoaște, dar mai mult, convins că în viața capitalelor, în contactul cu individualitățile interesante care le străbat și cu obiceiurile popoarelor care le locuiesc, dobîndești o cunoaștere adîncită pe care cărțile n-o dau, a istoriei, a geografiei, a moravurilor diferitelor națiuni, a mișcării intelectuale europene — el punea la încercare asupra fiecărui nou venit însușirile-i pătrunzătoare de observator, ca să știe îndată cu ce fel de om avea de-a face. Guvernul nu-i mai încredințase de mult vreun post în străinătate, dar îndată ce un necu-

noscut îi era prezentat, ochii lui, ca și cum n-ar fi primit notificarea punerii sale în disponibilitate, începeau să observe cu folos, în timp ce toată atitudinea lui încerca să manifeste că numele străinului nu-i era necunoscut. Astfel, în timp ce mi se adresa cu bunăvoință și cu aerul important al unui bărbat conștient de vasta lui experiență, nu înceta să mă cerceteze cu o curiozitate pătrunzătoare și în folosul său, ca și cum aş fi fost vreun obiect exotic, vreun monument instructiv sau vreo stea în tur-neu. Astfel, îmi manifesta în același timp amabili-tatea maiestuoasă a înțeleptului Mentor¹ și curio-zitatea studioasă a tînărului Anacharsis².

Nu-mi făcu nici o ofertă pentru *Revue des Deux-Mondes*, dar îmi puse un număr oarecare de în-trebări asupra vieții și a studiilor, asupra înclină-rilor mele despre care auzeam spunîndu-se întîia oară că ar putea fi cumințe să le urmez cîtă vreme pînă acum crezusem că era o datorie să le zădăr-nicești. Cum ele mă călăuzeau spre literatură, dom-nul de Norpois nu mă abătu din această cale ; dim-potrivă, îmi vorbi cu deferență despre ea ca de-o persoană venerabilă și fermecătoare despre al cărei cerc ales s-a păstrat cea mai bună amintire la Roma sau la Dresda și pe care regreti că o întâlnești atît de rar, din pricina vicisitudinilor vieții. Parcă îmi pizmuia, surîzînd cu subînțeleș, clipele bune pe care, mai fericit ca el și mai liber, literatura mă va face să le petrec. Dar înșiși termenii de care se slu-jea îmi arătau că Literatura se deosebea mult de imaginea pe care mi-o făcusem despre ea la Com-bray ; și am înțeles că avusesem de două ori drep-

¹ *Mentor* — în mitologia greacă, fiul lui Alkimos, prietenul lui Ulise și preceptorul lui Telemak.

² *Anacharsis* (sec I î.e.n.), filozof scit, socotit de greci unul dintre cei mai mari înțelepți ai antichității.

tate renunțînd la ea. Pînă acum îmi dădusem numai **seama** că nu aveam darul de a scrie ; acum domnul de Norpois îmi lua și pofta. Am vrut să-i exprim ce visasem ; tremurînd de emoție, m-aș fi muștrătat că toate cuvintele mele n-ar fi echivalentul cel mai sincer cu **putință** a ceea ce simțisem și pe care nu încercasem niciodată să mi-l formulez, adică vreau să spun că ele nu fură de loc deslușite. Poate din obișnuință profesională, poate în virtutea calmului pe care-l dobîndește orice om important al cărui sfat îl ceri și care, știind că va conduce conversația, lasă pe interlocutor să se agite, să se străduiască, să se trudească ; poate și din dorința de a pune în evidență caracterul capului său (după el, grecesc, în ciuda favoriților săi lungi), domnul de Norpois, în timp ce i se expunea ceva, păstra o imobilitate a feței atît de absolută, ca și cum ai fi vorbit în fața unui bust antic și surd într-o glyptotecă. Răsunînd pe neașteptate ca ciocanul comisarului însărcinat cu vînzarea obiectelor scoase la mezat, sau ca un oracol de la Delphi, vocea ambasadorului care-ți răspundea te impresiona cu atît mai mult, cu cît nimic pe fața lui nu te făcuse să bănuiești ce fel de impresie ai produs asupra-i, nici părerea pe care avea s-o emită.

— Tocmai, îmi spuse el pe neașteptate ca și cum **pricina** ar fi fost judecată și după ce mă lăsase să mă **bîlbîi** în fața unor ochi nemișcați, ațintiți mereu asupra-mi, fiul unuia din prietenii mei este, *mutatis mutandis*, în situația dumneavoastră (și vorbind de înclinările noastre comune, adoptă același ton liniștitor ca și cum n-ar fi fost înclinări pentru literatură, ci predispoziții la reumatism și ca și cînd ar fi vrut să-mi demonstreze că nimeni nu moare de asemenea boală). De aceea a preferat să părăsească Quai d' Orsay unde tatăl său îi croise

drumul și, fără să-i pese de gura lumii, s-a apucat să scrie. Firește, n-a avut prilej să se căiască. A publicat acum doi ani — e de altminteri cu mult mai vîrstnic ca dumneavoastră, firește — o lucrare cu privire la sentimentul Infinitului pe malul apusean al lacului Victoria-Nyanza și anul acesta o cărtică mai puțin importantă dar scrisă cu vioiciune, uneori chiar cu haz, despre pușca cu repetiție în armata bulgară, care l-au consacrat definitiv. Pînă acum a făcut progrese frumoase, nu e om să se oprească în drum, dar știu că deși ideea unei candidaturi n-a fost încă pusă în circulație, numele său a fost rostit de două sau de trei ori și într-un chip nicidecum nefavorabil, la Academia de științe morale. La urma-urmei, fără să se poată spune că a atins culmea, a dobîndit, prin luptă dîră, o situație foarte frumoasă și succesul care nu revine întotdeauna numai celor agitați și celor zăpăciți, acelor încurcă-lume care sînt totdeauna niște prefăcuți, succesul i-a răsplătit strădania.

Tata, care mă vedea de pe acum academician peste cîțiva ani, manifesta o mulțumire care atinse culmea, cînd domnul de Norpois, după o clipă de șovăială în răstimpul căreia părea că măsoară urmările faptei sale, îmi spuse, întinzîndu-mi cartea lui de vizită : „Duceți-vă deci să-l vizitați din parte-mi, vă va putea da sfaturi folositoare“, pricinindu-mi prin aceste cuvinte o agitație atît de neplăcută ca și cum m-ar fi vestit că voi fi imbarcat a doua zi ca mus pe o corabie cu pînze.

Mătușa Léonie mă lăsase moștenitorul în același timp al unor obiecte și mobile foarte incomode, cît și a aproape întregii ei averi lichide — arătîndu-mi astfel, după moarte, o afecțiune pe care n-o bănuisem de loc în timpul vieții sale. Tata, care trebuia să administreze această avere pînă la ma-

joratul meu, consultă pe domnul de Norpois în legătură cu unele plasamente. Acesta îl sfătuie să cumpere titluri purtătoare de dobânzi mici pe care le considera îndeosebi solide, anume Consolidatele engleze și Împrumutul rusesc de 4%. „Cu aceste valori de mîna întîi, spusese domnul de Norpois, dacă venitul nu e prea mare, sîntezi cel puțin sigur că nu veți vedea niciodată capitalul scăzînd.“ În ce privește restul, tata îi spuse pe scurt ce anume valori cumpărase. Domnul de Norpois surise imperceptibil, ca și cînd ar fi vrut să-l felicite : ca toți capitaliștii, averea era pentru el un lucru demn de invidiat, dar găsea că e mai delicat să stăruiască numai printr-un semn de înțelegere abia mărturisit, cînd era vorba de averea pe care o posedai ; de altă parte, cum era și el colosal de bogat. găsea că e de bun gust să aibă aerul că apreciază drept considerabile veniturile mai mici ale celorlalți, dar totuși cu un gînd de bucurie și de confort la veniturile lui superioare. În schimb, nu se sfîi să-l felicite pe tata de „alcătuirea“ portofoliului său „de un gust foarte sigur, foarte delicat, foarte fin“. S-ar fi spus că atribuia oarecum un merit estetic raporturilor valorilor de bursă între ele și chiar valorilor de bursă, ca atare. Domnul de Norpois, ca și cei ce au citit cărțile pe care crezi că ești sigur a le cunoaște, îi spuse despre una, destul de nouă și ignorată despre care tata îi vorbise : „Ba da, m-am amuzat cîtva timp să o urmăresc în Cotă, era interesantă“, cu surisul retrospectiv captivat al unui abonat care a citit ultimul roman al unei reviste, bucată cu bucată, în foileton. „V-aș sfătuie să subscrieți la emisiunea care va fi lansată în curînd. E atrăgătoare, căci vi se oferă titluri la prețuri ademenitoare.“ Tata, neaducîndu-și întocmai aminte de numele unor anumite valori vechi ușor

de confundat cu alte valori similare, deschise un sertar și arată chiar titlurile ambasadorului. Vedererea lor mă fermecă ; erau împodobite cu turnuri de catedrale și cu figuri alegorice, ca anumite publicații romantice vechi pe care le frunzărisem altădată. Tot ce este din aceeași epocă se aseamănă ; artiștii care ilustrează poemele unei epoci sînt aceiași care lucrează pentru societățile financiare. Nimic nu-ți amintește mai bine de anumite ediții din *Notre-Dame de Paris* și din operele lui Gérard de Nerval,¹ așa cum erau expuse în vitrina băncii de la Combray, ca o acțiune nominală a Companiei Apelor, cu cadrul ei dreptunghiular și înflorit, sprijinindu-se pe niște divinități fluviale.

Tata avea pentru genul meu de inteligență un dispreț corectat îndeajuns prin dragoste, pentru ca sentimentul său în ce privește faptele mele să fie îndeobște de o îngăduință oarbă. De aceea, nu șovăi și mă trimise să caut un mic poem în proză pe care-l scrisesem altădată la Combray, cînd mă întorsesem de la o plimbare. Îl scrisesem cu o exaltare care mi se părea că trebuie să fie împărtășită de cei ce o vor citi. Dar ea nu putu să-l cucerească pe domnul de Norpois, care mi-l înapoie fără să-mi spună vreun cuvînt.

Mama, plină de respect pentru ocupațiile tatii, întrebă cu sfială dacă putea să servească masa. Se temea ca nu cumva să întrerupă o conversație în care n-avea rost să se amestece. Într-adevăr, tata amintea în fiecare moment marchizului vreo măsură folositoare pe care hotărîseră să o susțină la viitoarea ședință a Comisiei, și o făcea pe tonul deosebit pe care-l adoptă împreună într-un mediu diferit — semănînd în această privință cu doi li-

¹ Poet și prozator francez de prestigiu (1808—1855).

ceeni — doi colegi cărora obiceiurile lor profesionale le creează amintiri comune la care ceilalți n-au acces și față de care se scuză că le discută în prezența lor.

Dar desăvârșita independență a mușchilor feței pe care domnul de Norpois o atinsese îi îngăduia să asculte fără să aibă aerul că aude. Tata sfârșea prin a se zăpăci : „Mă gîndeam să solicit părerea Comisiei...“, îi spunea el domnului de Norpois după lungi introduceri. Atunci, de pe fața aristocratului virtuos care păstrase inerția unui instrumentist căruia nu-i sosise momentul să-și execute partea, ieșea cu un debit egal, pe un ton ascuțit și parcă sfîrșind doar, dar incredințată acum altui instrument, fraza începută : „Pe care, bineînțeles, nu veți șovăi să o întruniți, cu atît mai mult cu cît membrii vă sînt cunoscuți individual, și pot să se deplaseze ușor“. Nu era firește un sfîrșit prea extraordinar în sine. Dar nemișcarea care-l precedase făcea să se desprindă cu o limpezime cristalină neprevăzutul aproape răutăcios al acestor fraze, prin care pianul, pînă atunci tăcut, răspunde în momentul voit violoncelului pe care tocmai îl auzi într-un concert de Mozart.

— Ai fost mulțumit de matineul tău ? mă întrebă tata, în timp ce trecea la masă, ca să mă facă să strălucesc, și crezînd că entuziasmul meu îl va îndemna pe domnul de Norpois să mă aprecieze. Tocmai a fost să o vadă pe Berma, vă aduceți aminte că am discutat împreună, spuse el întorcîndu-se spre diplomat cu același ton de aluzie retrospectivă, tehnică și tainică, ca și cum ar fi fost vorba de o ședință a Comisiei.

— Trebuie să fi fost încîntat, mai ales dacă ați auzit-o înțîia oară. Tatăl dumneavoastră se alarma de urmarea pe care această mică escapadă ar pu-

tea să o aibă asupra sănătății dumneavoastră, căci sînteți cam delicat, cam firav, cred. Dar l-am liniștit. Teatrele nu mai sînt astăzi ceea ce erau acum douăzeci de ani. Fotoliile sînt aproape confortabile, aerul e primenit, deși ne lipsesc încă multe ca să ajungem la nivelul Germaniei și al Angliei, care, în această privință, ca și în multe altele, ne-au întrecut cu mult. N-am văzut-o pe doamna Berma în *Fedra*, dar am auzit spunîndu-se că e minunată. Ați fost încîntat, nu-i așa ?

Domnul de Norpois, de o mie de ori mai inteligent ca mine, trebuia să dețină acel adevăr pe care nu știusese să-l extrag din jocul Bermei, și avea să mi-l descopere ; răspunzîndu-i, vream să-l rog să-mi spună în ce consta acest adevăr ; astfel mi-ar îndreptăți acea dorință de a o vedea pe Berma. Dispuneam doar de o clipă, trebuia să profit de ea și să-mi îndrept interogatoriul asupra punctelor esențiale. Dar care erau acestea ? Ațintindu-mi în treaga atenție asupra impresiilor mele atît de confuze, și cum nici nu-mi trecea prin minte să mă fac admirat de domnul de Norpois, ci dorind doar să obțin din parte-i adevărul rîvnit, nu căutam să înlocuiesc cuvintele ce-mi lipseau prin vorbe obișnuite, mă bilbuiam, și, în sfîrșit, i-am mărturisit că fusesem decepționat, ca să încerc să-l provoc să declare ce anume găsea admirabil la Berma.

— Dar cum se poate, exclamă tata plictisit de impresia supărătoare pe care mărturisirea neînțelegerii mele putea să o producă asupra domnului de Norpois, cum poți spune că nu ți-a făcut plăcere, bunica ta ne-a povestit că nu pierdeai nici un cuvînt din ce spunea Berma, că ochii îți ieșiseră din cap, că în toată sala numai tu o sorbeai cu nesăț !

— Desigur, ascultam cît puteam mai bine ca să-mi dau seama ce avea atît de remarcabil. Fără îndoială, e foarte bine...

— Dacă e foarte bine, ce-ți trebuie mai mult ?

— Unul din elementele care contribuie, desigur, la succesul doamnei Berma, spuse domnul de Norpois întorcîndu-se dinadins spre mama ca să n-o lase străină de conversație și ca să-și îndeplinească cu conștiinciozitate datoria de politețe față de gazdă, este gustul ei desăvîrșit în alegerea rolurilor, datorită căruia realizează un succes sincer, de bună calitate. Rareori joacă mediocrități. Vedeti, a atacat rolul Fedrei. De altminteri, regăsești acest gust în toaletele, în jocul ei. Deși a făcut turnee dese și rodnice în Anglia și în America, n-a influențat-o vulgaritatea, n-aș spune a lui John Bull, ceea ce ar fi nedrept, cel puțin cînd e vorba de Anglia epocii victoriene, ci a Unchiului Sam. Niciodată culori prea strigătoare, țipete prea exagerate. Apoi acea voce minunată care-o slujește atît de bine și cu care joacă admirabil, aș fi aproape ispitit să spun, ca muziciană.

Interesul meu pentru jocul Bermei nu încetase să sporească de cînd reprezentăția se sfîrșise, căci nu mai era supus apărării și limitelor realității ; dar simțeam nevoie să-i găsesc explicații ; ba mai mult, se îndreptase cu o intensitate egală, în timp ce Berma juca, asupra a tot ce oferea ea, în indivizibilitatea vieții, urechilor și ochilor mei ; nu despărțise, nici nu deosebise nimic ; de aceea fu fericit să descopere o cauză dreaptă în aceste laude aduse simplității, bunului gust al artistei, le atrăgea spre el prin puterea lui de absorbție, și și le înșusea cu optimismul unui om beat, stîrnit de faptele vecinului său în care găsește un motiv de înduioșare. „Adevărat, îmi spuneam, ce voce fru-

moasă, nici urmă de țipete, ce costume simple, ce inteligență că a ales tocmai *Fedra*. Nu, n-am fost decepționat !“

Mușchiul rece cu morcovi se ivi, culcat de Michelangelo al bucătăriei noastre pe cristaluri enorme de aspic, asemenea unor blocuri de cuarț transparent.

— Aveți un bucătar de mîna întîia, doamnă, spuse domnul de Norpois. Ceea ce nu e puțin lucru. Eu care am trebuit să țin în străinătate oricum casă deschisă, știu ce greu este să găsești un bucătar-șef desăvîrșit. Ne-ați invitat aici la o adevărată agapă.

Într-adevăr Françoise, surescitată de ambiția de-a reuși pentru un invitat de vază o cină în sfîrșit plină de greutate demne de ea, își dăduse osteneala pe care nu și-o mai dădea cînd eram singuri, și-și regăsise talentul ei fără pereche de la Combray.

— Iată ce nu poți găsi la restaurant, vreau să spun la cele mai bune : o carne fiartă înăbușit al cărei aspic să nu miroase a clei și în care carnea să fi luat parfumul morcovilor, o minune ! Îngăduiți-mi să repet porția, adăugă el, făcînd semn că mai voia încă puțin aspic. Aș fi curios să vă pot aprecia bucătarul după o mîncare cu totul deosebită de pildă, să-l văd luptîndu-se cu un *boeuf Stroganoff*.

Ca să contribuie și el la agrementul mesei, domnul de Norpois ne servi diferite povești cu care-și desfăta adesea colegii de profesie, cînd citîndu-ne o perioadă caraghioasă rostită de un om politic obișnuit cu ridicolul și care le trîntea lungi și pline de imagini incoerente, cînd cutare formulă lapidară a unui diplomat plin de aticism. Dar, la drept vorbind, criteriul care deosebea în ochii lui aceste

două feluri de fraze nu semăna întru nimic cu acela pe care-l aplicam în literatură. Multe nuanțe îmi scăpau; cuvintele pe care le cita izbucnind în hohote de ris nu mi se păreau prea deosebite de acelea pe care le găsea remarcabile. Făcea parte din acea categorie de oameni care ar fi spus despre operele care-mi plăceau: „Așadar înțelegeți? Eu, mărturisesc că nu înțeleg, nu sînt inițiat“, dar aș fi putut să-i răspund cu aceeași măsură, nu sesizasem spiritul sau prostia, elocința sau îngimfarea pe care o deslușea într-o replică sau într-un discurs, și din pricina lipsei oricărei rațiuni perceptibile care să arate pentru ce lucrul ăsta e bun și celălalt prost, acest soi de literatură mi se părea misterios, mai încălțit decît oricare altul. Deslușeam doar că a repeta ceea ce crede toată lumea nu este în politică un semn de inferioritate, ci de superioritate. Cînd domnul de Norpois se sluzea de anumite expresii repetate prin ziare și le rostea cu putere, se simțea că ele deveneau un act numai prin faptul că le întrebuițase și un act care ar trezi comentarii.

Mama își pusese mare nădejde în salata de ananas și de trufe. Dar ambasadorul, după ce-și puse o clipă la încercare, pe mîncări, privirea sa pătrunzătoare de observator, o mîncă înconjurîndu-se de o discreție diplomatică și nu ne împărtăși părerea. Mama stăruia să se mai servească, ceea ce domnul de Norpois făcu, spunînd doar, în locul complimentului pe care-l aștepta: „Mă supun, doamnă, dîndu-mi seamă că este din partea dumneavoastră un adevărat ucaz“.

— Am citit în ziare că v-ați întreținut mult cu regele Théodose, îi spuse tata.

— Într-adevăr, regele care are memoria fizionomiilor, a avut bunăvoința să-și amintească, ză-

rindu-mă într-un fotoliu de orchestră, că avusesem cinstea să-l văd mai multe zile la Curtea Bavariei, cînd nu se gîdea la tronul său oriental (știți că a fost chemat pe tron de un congres european, ba a șovăit mult să-l primească, fiind de părere că această suveranitate nu se potrivește întrucîtva cu familia sa, din punct de vedere heraldic cea mai nobilă din toată Europa). Un aghiotant a venit să-mi spună să mă duc să salut pe maiestatea-sa, la ordinul căreia firește m-am grăbit să mă supun.

— Ați fost mulțumit de rezultatele șederii lui ?

— Încîntat ! Era îngăduit să manifestăm oarecare temere asupra felului în care un monarh, încă atît de tînăr, s-ar descurca în această situație grea, mai ales în împrejurări atît de gingașe. În ce mă privește, aveam deplină încredere în simțul politic al suveranului. Dar mărturisesc că nădej-dile mele au fost întrecute. Toastul pe care l-a rostit la Elysée și pe care, după informații din izvor cu totul autorizat, îl întocmise singur de la primul pînă la ultimul cuvînt, era cu totul demn de interesul pe care l-a stîrnit pretutindeni. Era pur și simplu o lovitură de meșter ; oarecum îndrăzneț, mărturisesc, dar de o îndrăzneală pe care, în fond, evenimentul a îndreptățit-o în totul. Tradițiile diplomatice au, firește, partea lor bună, dar în speță, din pricina lor, țara lui și a noastră trăiau într-o atmosferă închisă care nu mai era respirabilă, Ei ! un fel de-a primeni aerul, firește unul din acelea care nu pot fi recomandate, dar pe care regele Théodose putea să și-l îngăduiască, e de-a sparge geamurile. Ceea ce a și făcut cu o voie-bună care a încîntat pe toată lumea și în termeni din cei mai potriviți, în care s-a recunoscut numaidecît neamul principilor cărturari

din care se trage prin mama lui. De bună-seamă că aducînd vorba de „afinitățile“ care leagă țara lui de Franța, expresia, oricît de puțin întrebuintată ar fi în vocabularul cancelarilor, a fost cum nu se poate mai fericită. Vedeți că literatura nu strică, chiar în diplomatie, chiar pe un tron, adăugă el, adresîndu-mi-se. Lucrul era constatat de multă vreme, sînt de acord, și raporturile dintre cele două puteri deveniseră excelente. Totuși trebuia subliniat. Cuvîntul era așteptat, a fost ales de minune, ați văzut ce răsunset a avut. Din partea-mi, îl aplaud cu amîndouă mîinile.

— Prietenul dumneavoastră, domnul de Vaugoubert, care pregătea de atîția ani apropierea, trebuie să fi fost mulțumit.

— Cu atît mai mult cu cît maiestatea-sa, destul de obișnuită cu asemenea lucruri, ținuse să-i facă surpriza, de altminteri completă pentru toată lumea, începînd cu ministrul afacerilor străine care, după cîte mi s-a spus, n-a găsit-o pe gustul său. Se spune că ar fi răspuns foarte răspicat cuiva care-i adusesese vorba de asta, destul de tare ca să fie auzit de persoanele vecine : „N-am fost nici consultat, nici prevenit“, arătînd astfel, fără ocol, că-și declina orice răspundere a evenimentului. Trebuie să mărturisesc că acest răspuns a pricinuit mare zarvă și n-aș îndrăzni să afirm, adăugă el cu un surîs răutăcios, că unii dintre colegii mei, pentru care legea supremă parcă ar fi aceea a celui mai mic efort, n-au fost tulburați în tihna lor. Știți că Vaugoubert a fost foarte atacat pentru politica lui de apropiere cu Franța, și trebuie să fi suferit cu atît mai mult de pe urma ei, cu cît e un om sensibil, inimă aleasă. E un lucru pe care-l pot afirma fiindcă, deși mai tînăr ca mine, l-am frecventat foarte des, sîntem prieteni de ani de zile, îl cunosc

foarte bine. De altminteri, cine nu l-ar cunoaște ? E un suflet de cristal. E chiar singurul cusur care i s-ar putea găsi, nu e necesar ca inima unui diplomat să fie atât de transparentă ca a lui. Asta nu împiedică să se spună că va fi trimis la Roma, ceea ce înseamnă o avansare frumoasă, dar o sarcină grea. Între noi fie spus, cred că Vaugoubert, oricât ar fi de lipsit de ambiție, ar fi foarte mulțumit și nu cere cîtuși de puțin ca acest potir să fie ținut departe de el. Poate să facă minuni acolo ; este candidatul Consultei și, intrucît mă privește, îl văd foarte bine, pe el, atât de artist, în cadrul palatului Farnese și al galeriei Carraceilor. Se pare că nimeni n-ar trebui să-l urască ; dar în jurul regelui Théodose se află o întreagă camarilă mai mult sau mai puțin înfeudată lui Wilhelmstrasse ale cărei inspirații le urmează cu supunere și care a căutat în orice chip să-i pricinuiască multe necazuri. Vaugoubert n-a avut de-a face numai cu intrigi de anticameră, ci și cu insultele gazetărașilor plătiți care, mai tîrziu, lași ca orice ziarist subvenționat, au strigat cei dintîi *aman*, dar pînă atunci nu s-au dat în lături să folosească, împotriva reprezentantului nostru, acuzațiile prostești ale oamenilor fără căpătîi. Timp de mai bine de o lună, dușmanii lui Vaugoubert au dansat în jurul său dansul scalpului, spuse domnul de Norpois, desprinzînd cu putere acest din urmă cuvînt. Dar paza bună trece primejdia rea ; a respins energic aceste injurii, adăugă el și mai energic, și cu o privire atât de fiorească, încît am încetat o clipă să mai mîncăm. Vorba proverbului arab : „Cîinii latră, caravana trece“. După ce rosti acest proverb, domnul de Norpois se opri ca să ne privească și să-și dea seama de efectul pe care-l produsese asupra noastră. Efectul fu mare, cunoș-

team proverbul care înlocuise anul acesta la oamenii de mare valoare pe celălalt : „Cine seamănă vînt, culege furtună“, care avea nevoie de odihnă, nefiind neobosit și vîoi ca : „A lucra pentru regele Prusiei“. Căci cultura acestor bărbați eminenți este o cultură alternată și îndeobște trienală. Firește, citații de acest soi cu care domnul de Norpois se pricepea de minune să-și presare articolele din *Revue des Deux-Mondes* nu erau nicidecum necesare pentru ca acestea să pară solide și bine informate. Chiar dacă erau lipsite de floricelele de stil pe care le aduceau, era de ajuns ca domnul de Norpois să scrie la momentul potrivit — ceea ce nu întîrzia a face : — „Cabinetul de la Saint-James nu fu cel din urmă care simți primejdia“ sau : „Emoția fu mare la Pont-aux-Chantres unde se urmărea cu îngrijorare politica egoistă, dar dibace, a monarhiei bicefale“, sau : „Un strigăt de alarmă porni de la Montecitorio“, sau încă : „Acest veșnic joc dublu care este în obiceiul Ballplatzului“. În aceste expresii, cititorul profan recunoscuse îndată și salutase pe diplomatul de carieră. Dar întrebuintarea rațională a citațiilor al căror model desăvîrșit rămînea atunci : „Faceți-mi o politică bună și vă voi face finanțe bune, așa cum obișnuia să spună Baronul Louis“, avusese drept rezultat faptul că se spunea că era mai mult decît atît, că avea o cultură superioară. (Încă nu se importase din Orient : „Victoria este a celuiia dintre cei doi adversari care știe să sufere un sfert de oră mai mult decît celălalt“, cum spun japonezii.) Această reputație de mare literat, adăugată unui adevărat geniu al intrigii ascuns sub masca indiferenței, îi prilejuise domnului de Norpois intrarea la Academia de Științe Morale. Unii erau chiar de părere că n-ar fi nelalocul său la Acade-

mia Franceză, în ziua în care, vrînd să arate că întărind și mai mult alianța rusă am putea ajunge la o înțelegere cu Anglia, nu șovăi să scrie : „Să se știe la Quai d'Orsay, să se predea de acum înainte în toate manualele de geografie care în această privință se dovedesc necomplete, să se respingă fără milă orice candidat la bacalaureat care nu va ști să spună : «Dacă toate drumurile duc la Roma, în schimb drumul care duce de la Paris la Londra trece neapărat prin Petersburg».

— La urma urmei, continuă domnul de Norpois adresîndu-se tatii, Vaugoubert și-a croit un succes frumos care-l întrece chiar și pe acela pe care-l scontase. Se aștepta, într-adevăr la un toast corect (ceea ce după norii din ultimii ani era încă foarte frumos), dar la nimic mai mult. Mai mulți dintre cei ce au asistat, m-au încredințat că, citind acest toast, nu-și pot da seama de efectul pe care l-a produs, rostit și amănunțit minunat de regele care e meșter în arta cuvîntului și care sublinia, în treacăt, toate intențiile, toate finețele. Mi s-a povestit chiar în legătură cu asta un fapt destul de picant și care pune încă o dată în evidență acea bunăvoință tinerească a regelui Théodose, grație căreia cucerește toate inimile. Mi s-a afirmat că tocmai cînd rostea cuvîntul „afinități“, care era în fond o mare inovație a discursului și care, veți vedea, va fi încă multă vreme obiectul comentariilor cancelarilor, maiestatea-sa, prevăzînd bucuria ambasadorului nostru, care avea să găsească în el dreapta încununare a strădaniilor sale, a visului său s-ar spune, și într-un cuvînt, bastonul său de mareșal, se întoarse spre Vaugoubert și ațintindu-și spre el privirea atît de lipicioasă a Oettingilor, desprinsese acest cuvînt atît de bine ales, „afinități“, acest cuvînt care era o ade-

vărată descoperire, pe un ton care arăta tuturor că-l întrebuințase cu bună-știință și în deplină cunoștință de cauză. Se pare că Vaugoubert abia își putea stăpîni emoția și, întrucîtva, mărturisesc că-l înțeleg. Cineva demn de toată încrederea m-a asigurat că regele s-ar fi apropiat de Vaugoubert după cină, cînd maiestatea-sa a făcut cerc și i-ar fi spus încet : „Sînteți mulțumit de elevul dumneavoastră, scumpe marchiz ?“

— Fără îndoială, încheie domnul de Norpois, că asemenea toast a contribuit mai mult decît douăzeci de ani de negocieri la strîngerea legăturilor dintre cele două țări, a „afinităților“ lor, după expresia pitorească a lui Théodose al II-lea. Dacă vreți, nu e decît un cuvînt, dar vedeți ce succes a avut, cum îl repetă toată presa europeană, ce interes trezește, ce sunet nou a adus. Se potrivește de altminteri cu felul de a se purta al suveranului. Nu voi merge atît de departe afirmînd că găsesc în fiecare zi diamante atît de curate ca acesta. Dar rareori se întîmplă ca în discursurile lui studiate, mai cu seamă în neașteptatul conversației, să nu se semnaleze — eram cît pe-aci să spun să nu-și pună semnătura — vreun cuvînt tăios. Sînt cu atît mai puțin suspect de părtinire în această materie, cu cît sînt dușmanul oricărei înnoiri de acest soi, care de nouăsprezece ori din douăzeci sînt primejdioase.

— Da, m-am gîndit că telegrama recentă a împăratului Germaniei n-a putut fi pe gustul dumneavoastră, spuse tata.

Domnul de Norpois ridică ochii spre cer, avînd aerul că spune : „Ah ! ăsta !. Mai întîi e un act de ingrătitudine. E mai mult decît o crimă, e o greșeală și o prostie pe care aș califica-o piramidală ! De altminteri dacă nimeni nu-i pune capăt,

omul care l-a gonit pe Bismarck este în stare să repudieze, puțin câte puțin, toată politica bismarckiană, ceea ce înseamnă un salt în necunoscut."

— Soțul meu mi-a spus, domnule, că-l veți lua poate într-una din verile astea în Spania, sint încătă pentru el.

— Firește, e un proiect foarte atrăgător de care mă bucur. Mi-ar place nespus să fac această călătorie în tovărășia dumneavoastră, scumpul meu. Dar dumneavoastră, doamnă, v-ați gîndit cum vă veți folosi vacanța?

— Poate mă voi duce cu fiul meu la Balbec, nu știu...

— Ah! Balbecul e plăcut, am petrecut pe acolo acum cîțiva ani. Încep să se construiască vile foarte cochete: cred că locul vă va plăcea. Dar pot să vă întreb ce v-a făcut să alegeți tocmai Balbecul?

— Fiul meu are marea dorință să vadă anumite biserici din regiune, mai ales aceea din Balbec. Mă temeam oarecum că sănătatea lui s-ar putea resimți de pe urma oboselilor călătoriei și mai ales de pe urma acelorale șederii. Dar am aflat că s-a clădit un hotel foarte bun care-i va îngădui să trăiască în condițiile de confort cerute de sănătatea lui.

— Ah! va trebui să dau această informație unei anumite persoane, care nu e femeie să o disprețuiască.

— Biserica din Balbec e minunată, nu-i așa domnule? l-am întregbat învingîndu-mi tristețea de-a fi aflat că una din atracțiile Balbecului constă în vilele lui cochete.

— Nu, nu e rea, dar în sfîrșit, nu se poate compara cu adevăratele giuvaieruri cizelate cum sint catedralele de la Reims, de la Chartres și, după

gustul meu, perla tuturor, Sainte-Chapelle din Paris.

— Dar biserica din Balbec e în parte română...

— Într-adevăr, e în stil roman care e prin el însuși destul de rece și nu lasă să se presimtă întru nimic eleganța, fantezia arhitecților gotici care ciopleau piatra ca dantela. Biserica din Balbec merită să fie vizitată dacă te afli prin împrejurimi, e destul de curioasă; dacă nu veți avea nimic mai bun de făcut pe o zi ploioasă, puteți intra în ea, veți avea ocazia să vedeți mormîntul lui Tourville¹.

— Ați fost ieri la banchetul de la Afacerile Străine? Eu n-am putut să mă duc, spuse tata.

— Nu, răspunse domnul de Norpois cu un suris, mărturisesc că l-am neglijat în folosul unei serate cu totul deosebită. Am cinat la o femeie de care ați auzit poate vorbindu-se, frumoasa doamnă Swann. Mama își înfrină un fior, căci fiind mai sensibilă din fire ca tata, se alarma în locul său de ceea ce avea să-l contrarieze peste o clipă. Neplăcerile pe care le întâmpina el erau percepute mai întii de ea, ca acele vești rele din Franța care sînt mai repede cunoscute în străinătate decît la noi. Dar fiind curioasă să afle ce soi de oameni puteau să primească Swannii, îl rugă pe domnul de Norpois să-i vorbească de cei pe care-i întîlnise acolo.

— Doamne... e o casă unde mi se pare că se duc mai ales... domnii. Erau cîțiva bărbați însurați, dar soțiile lor erau suferinde în seara aceea și nu veniseră, răspunse ambasadorul cu o finețe

¹ *Anne-Hilarion de Tourville* (1642—1701), marinar francez, care a luptat împotriva piraților străini și mai ales împotriva flotei engleze, căreia i-a adus mari pierderi.

învăluită în naivitate și aruncînd în jurul său priviri a căror bunătate și discreție parcă voiau să potolească dar care și exagerau cu îndemînare răutatea.

— Trebuie să spun, adăugă el, ca să fiu cît se poate de drept, că erau și femei, dar... aparținînd mai de grabă... cum să spun, lumii republicane decît societății lui Swann (pronunța Swann). Cine știe ? Poate va fi cîndva un salon politic sau literar. De altminteri, se pare că asta îi mulțumește. Găsesc că Swann își manifestă chiar prea mult mulțumirea. Înșira numele acelora la care el și soția lui erau invitați săptămîna viitoare și cu a căror intimitate nu prea trebuia să te mîndrești, cu o lipsă de rezervă și de gust, aproape de tact, care m-a uimit la un om atît de fin. Repeta : „Nu vom avea nici o seară liberă“, ca și cum ar fi fost o glorie, și un adevărat parvenit, cum nu este totuși. Căci Swann avea mulți prieteni și chiar prietene, și fără să vreau să emit vreo părere, nici să săvîrșesc vreo indiscreție, cred că pot spune că nu toate, ci una cel puțin care e o doamnă din lumea mai de sus, poate nu s-ar fi arătat cu totul refractară la ideea de a intra în relații cu doamna Swann, în care caz, pe cît se pare, ar fi urmat-o multe din oile lui Panurge. Dar se pare că Swann n-a schițat nici un demers în acest sens. Cum, încă o budincă „à la Nesselrode“ ! Cura la Karlsbad va fi binevenită ca să mă îndrepte după asemenea praznic luculian. Swann a simțit poate că ar avea de învins mai multe rezistențe. Căsătoria, desigur, n-a plăcut. S-a vorbit de averea femeii, ceea ce e o minciună grosolană. Dar, în sfîrșit, toate astea n-au fost pe plac. Apoi Swann are o mătușă foarte bogată și bine situată, soția unui domn care, din punct de vedere financiar, este o putere. Ea nu

numai că a refuzat să o primească pe doamna Swann dar a și dus o campanie în lege ca prietenele și cunoștințele ei să facă la fel. Nu vreau să spun prin aceasta că vreun parizian de casă mare ar fi fost necuviincios cu doamna Swann... Nu! de o sută de ori nu! Bărbatul e de altminteri un om gata oricînd să ridice mînușa. În orice caz, ce lucru ciudat că Swann, care cunoaște atîta lume și din cea mai aleasă, manifestă atîta zel față de o societate despre care cel mai mărunț lucru pe care-l poți spune, este că e foarte împestrită. Eu, care l-am cunoscut odinioară, mărturisesc că am încercat tot atîta surprindere cît amuzament văzînd un bărbat atît de bine crescut, atît de prețuit în coteriile cele mai alese, mulțumind cu efuziune directorului de cabinet al ministrului Poștelor pentru că a venit la ei și întrebîndu-l dacă doamna Swann putea să-și permită să-i viziteze soția. Trebuie totuși să se simtă dezorientat; de bună seamă, nu mai este aceeași lume. Nu cred totuși ca Swann să fie nenorocit. În anii care au precedat căsătoria lui, ea a făcut, într-adevăr, încercări destul de urîte de șantaj; îl lipsea pe Swan de fiica lui ori de cîte ori el îi refuza ceva. Bietul Swan, tot atît de naiv pe cît de rafinat, credea de fiecare dată că răpirea fiicei sale era doar o coincidență și nu voia să vadă realitatea. Ea îi făcea de altminteri scene atît de dese încît se credea că în ziua în care-și va ajunge scopul și se va căsători cu el, nimic nu-l va mai reține și viața lor va fi un infern. Ei bine! S-a întîmplat tocmai contrariul. Se glumește mult de felul în care Swann vorbește de soția lui, lumea își bate joc chiar pe față de el. Firește, nimeni nu pretindea că, mai mult sau mai puțin conștient...

(cunoașteți cuvînul lui Molière), el avea să proclame acest lucru *urbi et orbi*¹; nu e mai puțin adevărat că lumea găsește că exagerează cînd spune că doamna Swann este o soție foarte bună. Ori, afirmația aceasta nu e atît de lipsită de adevăr pe cît s-ar crede. În felul ei, care nu este cel preferat de bărbații însurați, dar în sfîrșit, între noi fie spus, nu înțeleg cum Swann, care o cunoștea de multă vreme și care este departe de-a fi un prost, n-a văzut cu cine are de-a face; nu se poate nega că se pare că ea îl iubește. Nu zic că n-ar fi schimbăcioasă ca și Swann, după cîte spun gurile rele care, vă dați seama, continuă să trănănească. Dar îi este recunoscătoare pentru ceea ce a făcut pentru ea și, în ciuda temerilor manifestate în toată lumea se pare că a ajuns de-o bunătatate îngerească.

Această schimbare nu era poate atît de extraordinară pe cît o găsea domnul de Norpois. Odette nu crezuse că Swann va sfîrși prin a se căsători cu ea; ori de cîte ori îl vestea în chip tendențios că un bărbat cumsecade se însurase cu amanta lui, el recurgea la o tăcere glacială și cel mult, dacă ea i se adresa direct întrebîndu-l: „Atunci nu găsești că e foarte bine, că e foarte frumos ce a făcut pentru o femeie care i-a închinat tinerețea?“, el îi răspundea scurt și aspru: „Dar nu spun că e rău, fiecare procedează în felul său“. Odette era cît pe aici să creadă că, așa cum îi spunea în momentele lui de supărare, o va părăsi de-a binelea, căci auzise de curînd pe soția unui sculptor spunînd: „Poți să te aștepți la orice din partea bărbaților, sînt atît de mitocani,“ și izbită de adîncimea acestei maxime pesimiste, și-o însușise, o repeta în

¹ Pretutindeni (lat).

orice ocazie cu un aer descurajat care parcă voia să spună : „La urma urmei, nimic n-ar fi imposibil, ăsta mi-e norocul“. Prin urmare, maxima optimistă care pînă atunci o călăuzise pe Odette în viață pierduse orice tărie : „Poți să le faci orice bărbaților care te iubesc, sînt atît de idiști“, și care se exprima pe fața ei prin aceeași clipire din ochi pe care ar fi putut-o însoți unele cuvinte ca : „Nu vă fie teamă, nu va sparge nimic“. Deocamdată, Odette suferea din pricina părerii pe care avea să și-o facă despre purtarea lui Swann cutare prietenă măritată cu un bărbat care trăise mai puțin cu ea decît trăise ea cu Swann, și cu care n-avea copil, relativ respectată acum, invitată la baluri la Elysée. Un psiholog mai adînc ca domnul de Norpois ar fi putut, fără îndoială, să diagnosticeze că acest sentiment de umilire și de rușine o acrișe pe Odette, că firea infernală pe care-o manifesta nu-i era esențială, nu era o boală fără leac, și ar fi prevestit fără greutate ce se întîmplase, anume că un regim nou, regimul matrimonial ar face să înceteze cu o iuțeală aproape magică aceste accidente neplăcute, zilnice, dar nicidecum organice. Această căsătorie a uimit aproape pe toată lumea, ceea ce la rîndul său e uimitor. Fără îndoială, sînt puțini cei ce înțeleg caracterul pur subiectiv al fenomenului care este dragostea, și faptul că este un soi de plăsmuire a unei ființe suplimentare, alta decît aceea care poartă același nume în lume, și ale cărei elemente izvorăsc în bună parte din noi înșine. De aceea, puțini sînt cei ce pot găsi firești proporțiile enorme pe care sfîrșesc să le ia pentru noi o ființă care nu este identică cu aceea pe care o vîd. Totuși, se pare că lumea ar fi putut să-și dea seama că Odette, dacă nu deslușește într-adevăr niciodată pe de-an-

tregul inteligența lui Swann, cel puțin știa titlurile, toate amănuntele lucrărilor lui, astfel încît numele lui Vermeer îi era tot atît de familiar ca și acela al croitorului său ; cunoștea cu de-amănuntul acele trăsături ale caracterului lui Swann pe care restul lumii le ignoră sau le ridiculizează și a căror imagine asemănătoare și iubită o posedă numai o amantă, o soră ; și ținem atît de mult la ele, chiar la acelea pe care am vrea să le îndreptăm cît mai mult, încît vechile legături au tocmai ceva din gingășia și din tăria afecțiunilor familiale, pentru că o femeie sfîrșește prin a se obișnui cu îngăduința și a le batjocori prietenește, după cum ne obișnuim chiar noi și părinții noștri cu ele. Legăturile care ne unesc cu o ființă sînt sfințite cînd ea adoptă același punct de vedere ca noi, cînd e vorba să judece unul din cusururile noastre. Printre aceste trăsături particulare, erau unele care țineau atît de inteligența lui Swann cît și de caracterul său, și pe care Odette le deosebise mai lesne pentru că izvorau oricum din el. Se plîngea că, atunci cînd Swann scria o carte, cînd publica studii, aceste trăsături nu se recunoșteau în aceeași măsură ca în scrisorile lui sau în conversația sa unde se găseau din belșug. Îl sfătuia să țină mai mult seama de ele. Ea ar fi dorit acest lucru pentru că erau trăsăturile pe care i le prefera, dar cum le prefera tocmai pentru că erau mai cu seamă ale lui, nu greșise poate dorind ca ele să fie recunoscute în scrierile lui. Poate se mai gîndea că unele scrieri mai însuflețite, constituind în sfîrșit pentru Swann un succes, i-ar fi îngăduit ei să-și facă ceea ce învățase de la Verdurini să considere mai presus de orice : un salon.

Printre cei ce găseau ridicol acest soi de căsătorie, care se întrebau chiar cînd era vorba de ei :

„Ce va gândi domnul de Guermantes, ce va spune Bréauté, cînd mă voi însura cu domnișoara de Montmorency?“, printre cei cu acest soi de ideal social, s-ar fi numărat, cu douăzeci de ani în urmă, chiar Swann, Swann care-și bătuse mult capul ca să fie primit la Jockey Club și avusese în acea vreme de gînd să realizeze o căsătorie strălucită care, consolidîndu-i situația, ar fi izbutit să facă din el în cele din urmă, unul din bărbații cei mai cu vază din Paris. Dar imaginile pe care le înfățișează asemenea căsătorie celui interesat trebuie să fie alimentate din afară, ca toate imaginile, ca să nu piară și să nu se șteargă cu desăvîrșire. Visul tău cel mai înfocat este să umilești pe cel ce te-a ofensat. Dar dacă nu mai auzi niciodată vorbindu-se de el, după ce s-a expatriat, dușmanul tău va sfîrși prin a nu mai avea nici o importanță în ochii tăi. Dacă ai pierdut din vedere de douăzeci de ani toate persoanele de dragul cărora ți-ar fi plăcut să intri la Jockey Club sau la Institut, perspectiva de-a fi membrul uneia sau alteia din aceste grupări nu te va mai ispiti nicicum. Ori, o legătură prelungită, ca și o retragere voită, o boală, o conversiune religioasă, substituie alte imagini celor vechi. Cînd s-a căsătorit cu Odette, Swan n-a renunțat la ambițiile mondene, căci, în sensul spiritual al cuvîntului, ea îl dezvărșase demult de aceste ambiții. De altminteri, chiar dacă nu s-ar fi dezvărșat de ele, meritul său ar fi fost și mai mare. Tocmai pentru că implică sacrificiul unei situații mai mult sau mai puțin măgulitoare în folosul unei liniști pur intime, căsătoriile infamante sînt îndeobște cele mai stimabile din toate (între-adevăr, prin căsătorie infamantă nu se poate înțelege o căsătorie de interes, căci în aceasta nu se găsește exemplul unui menaj în care

soția sau soțul să se fi vîndut și pe care lumea să nu-i fi primit, fie din tradiție sau pe temeiul atîtor pilde și ca să nu se poarte cu unul într-un fel și cu celălalt într-altul). Poate că, pe de altă parte, în artist, dacă nu în om corupt, Swann să fi încercat în orice caz oarecare voluptate să se împerecheze într-una din acele încrucișări de spețe cum le practică *mendeliștii* sau cum le povestește mitologia cu o ființă de altă rasă, arhiducesă sau cocotă, să contracteze o alianță regală sau să facă o mezalianță. O singură ființă pe lume îi preocupase gîndul, ori de cîte ori se gîndise la posibilitatea căsătoriei lui cu Odette, și nu din snobism, anume ducesa de Guermantes. Odettei, dimpotrivă, puțin îi păsa de aceasta, căci se gîndea mai de grabă numai la aceia care-i erau imediat superiori, decît la un empireu atît de vag. Dar cînd, în orele lui de reverie, o vedea pe Odette devenită soția lui, Swann își închipuia invariabil momentul în care o va duce, pe ea și mai ales pe fiica lui, la principesa des Laumes, care ajunsese de curînd ducesă de Guermantes în urma morții socrului ei. Nu dorea să le prezinte aiurea, dar se înduioșa cînd, enunțînd chiar cuvintele, născocea tot ceea ce ducesa va spune Odettei despre el, și Odette doamnei de Guermantes, și dovezile de dragoste pe care aceasta le va arăta Gilbertei, răsfățînd-o, făcîndu-l mîndru de fiica lui. Își juca lui însuși scena prezentării cu acea precizie în amănuntul imaginar a celor ce examinează cum ar folosi, dacă l-ar cîștiga, un loz a cărui cifră o stabilesc arbitrar. În măsura în care o imagine motivează una din hotărîrile noastre, se poate spune că Swann s-a căsătorit cu Odette ca să o prezinte pe ea și pe Gilberte ducesei de Guermantes, fără să fie nimeni de față, la nevoie fără ca nimeni să afle vreo-

dată acest lucru. Se va vedea cum această singură ambiție mondenă la care râvnise pentru soția și fiica lui fu tocmai cea a cărei împlinire se întâmplă să-i fie interzisă, și printr-un veto atât de absolut, încît Swann muri fără să presupună că ducesa ar putea să le cunoască vreodată. Se va vedea de asemenea că, dimpotrivă, ducesa de Guermantes s-a împrietenit cu Odette și cu Gilberte după moartea lui Swann. Și poate ar fi fost cuminte — în măsura în care putea să dea importanță unui lucru atât de mărunț — să nu-și fi făcut în această privință o idee atât de întunecată despre viitor, spunându-și că reuniunea dorită ar putea avea loc cînd nu va mai fi în viață ca să se bucure de ea. Procesul de cauzalitate care sfîrșește prin a produce aproape toate efectele posibile și prin urmare și pe acelea pe care le-ai fi crezut mai puțin posibile, acest proces este uneori lent, încetinit și mai mult de dorința noastră — care, încercînd să o accelereze, îi pune piedici — de însăși existența noastră, și-și ajunge scopul numai cînd am încetat să mai dorim și, uneori chiar, să trăim. Swann nu știa oare din propria-i experiență că acea căsătorie cu acea Odette pe care o iubise cu atîta patimă — dacă nu-i plăcuse de la început — și cu care se însurase cînd n-o mai iubea, cînd ființa care, în Swann, dorise atât de mult să-și trăiască viața cu Odette, cînd ființa aceea murise, că acea căsătorie era, încă din timpul vieții lui, parcă o prefigurație a ceea ce trebuia să i se întîmple după moarte, o fericire postumă ?

Am început să vorbesc despre contele de Paris, să-l întreb dacă nu era prieten cu Swann, căci mă temeam ca nu cumva conversația să nu se abată de la acesta.

— Da, într-adevăr, răspunse domnul de Norpois întorcându-se spre mine și atîntînd asupra modestei mele persoane privirea albastră în care fluturau, ca în elementul lor vital, însușirile lui de mare muncitor și spiritul său de asimilare. Doamne, adăugă el, adresîndu-se din nou tatii, nu cred că depășesc marginile respectului pe care-l datorez principelui (fără să întretin totuși cu el relații personale care mi-ar îngreuija situația, oricît de puțin oficială ar fi), citîndu-vă acest fapt picant că, nu mai departe de acum patru ani, într-o mică gară dintr-o țară din Europa Centrală, principele a avut ocazia să o zărească pe doamna Swann. Firește, nici unul din intimii lui nu și-a îngăduit s-o întrebe pe altelea-sa cum o găsisese. N-ar fi fost cuviincios. Dar cînd numele ei fu adus din întîmplare în conversație, după anumite semne imperceptibile dacă vreți, dar care nu înșală, principele parcă dădu să se înțeleagă destul de bucuros că impresia era în fond departe să fi fost nefavorabilă.

— Dar nu s-ar fi putut să fie prezentată contelui de Paris ? întrebă tata.

— Ei ! nu se știe ; cu principii nu ești niciodată sigur, răspunse domnul de Norpois ; cei mai glorioși, cei ce știu mai bine ca oricare altul să pretindă ce li se cuvine, sînt uneori cei ce se sinchisesc mai puțin de decretul opiniei publice, chiar cele mai îndreptățite, îndată ce-ar fi vorba să răsplătească anumite înclinări. Ori, fără îndoială, contele de Paris a agreeat totdeauna cu bunăvoință devotamentul lui Swann care este, de altminteri, un om deștept, deosebit de deștept.

— Ce impresie ați avut dumneavoastră, domnule ambasador ? întrebă mama din politete și de curiozitate.

Cu o energie de vechi cunoscător care pune capăt moderației obișnuite a cuvintelor lui :

— **Cum nu se poate mai bună !** răspunse domnul de Norpois.

Știind că mărturisirea unei senzații puternice produsă de o femeie este, cu condiția ca să o faci cu haz, într-o anumită formă îndeosebi de apreciată a spiritului de conversație, pufni într-un ris scurt care se prelungi câteva clipe, umezind ochii albaștri ai bătrînului diplomat și făcînd să-i vibreze aripioarele nasului său nervurate de firițele roșii.

— **E cum nu se poate mai încîntătoare !**

— **La acea cină era cumva și un scriitor cu numele de Bergotte, domnule ?** am întrebat cu sfială, ca să încerc să rețin conversația asupra Swannilor.

— **Da, Bergotte era acolo, răspunse domnul de Norpois, înclinînd curtenitor capul spre mine ca și cînd, în dorința de a fi amabil cu tata, ar fi atribuit oricărui lucru care depinde de el o adevărată importanță și chiar întrebărilor unui băiat de vîrsta mea care nu era obișnuit ca oameni de vîrsta lui să-i arate atîta politeță. Îl cunoașteți ?** adăugă el, ațintind asupra-mi acea privire limpede a cărei pătrundere o admira Bismarck.

— **Fiul meu nu-l cunoaște, dar îl admiră mult.** spuse mama.

— **Doamne, spuse domnul de Norpois (care-mi inspiră îndoieli mai grave asupra propriei mele inteligențe decît acelea care mă sfîșiau de obicei, cînd mi-am dat seamă că ceea ce consideram de mii și mii de ori mai presus de mine, că ceea ce găseam că a atins cel mai înalt nivel cu putință, era în ochii săi atît de jos în scara admirațiilor lui), nu împărtășesc acest fel de a vedea. Bergotte este ceea ce se numește un palavragiu ; trebuie să recunosc, de**

altminteri, că stăpînește în chip plăcut arta de a flecări, deși e fandosit și afectat. Dar, în sfîrșit, nu e nimic mai mult, și asta nu e mare lucru. Niciodată nu găsești în opera lui, lipsită de musculatură, ceea ce ar trebui să fie scheletul. Nici o acțiune — sau atît de puțină — dar mai ales nici o viziune. Cărțile lui sînt greșite din temelie sau mai degrabă n-au nici una. Într-un timp ca al nostru, în care complexitatea crescîndă a vieții abia ne dă răgaz să citim, în care harta Europei a suferit schimbări adînci și este în ajun de-a suferi altele și mai mari, cînd atîtea probleme amenințătoare și noi se pun pretutindeni, veți recunoaște că ai dreptul să ceri unui scriitor să fie altceva decît un om deștept care ne face să uităm în discuții fără folos și bizantine asupra meritelor de formă pură, că putem fi copleșiți dintr-o clipă într-alta de un îndoit val de barbari, cei din afară și cei dinăuntru. Știu că asta înseamnă să hulesc școala sacrosanctă a ceea ce acești domni numesc *arta pentru artă*, dar în epoca noastră avem îndatoriri mai urgente decît să potrivim cuvinte într-un chip armonios. Acela al lui Bergotte este uneori seducător, nu neg, dar luat în totul, este foarte pirpiriu, foarte firav și foarte puțin bărbătesc. Referindu-mă la admirația dumneavoastră cu totul exagerată pentru Bergotte acum înțeleg mai bine rîndurile pe care mi le-ați arătat adineauri și față de care aș păcătui dacă n-aș trece cu buretele peste ele, căci dumneavoastră înșivă ați spus în toată simplitatea că erau doar o mizgăleală de copil (spusesem într-adevăr, dar nu credeam nici un cuvînt). Orice păcat merită îndurare și mai cu seamă acelea ale tinereții. La urma urmei, și alții au asemenea păcate pe conștiință, nu sînteți singurul care s-a crezut poet la momentul său. Dar în rîndurile pe care mi le-ați

arătat se vădește influența proastă a lui Bergotte. De bună seamă n-o să vă mire cînd vă voi spune că n-am găsit în ele nici una din calitățile lui, căci a ajuns meșter în arta de altminteri cu totul superficială, a unui anume stil pe care la vîrsta dumneavoastră nu puteți să-l posedați nici măcar rudimentar. Dar acel non-sens de-a înșira cuvinte foarte sonore, îngrijindu-te de abia în urmă de fond, constituie același cusur. Asta înseamnă să pui plugul înaintea bolilor. Chiar cînd e vorba de cărțile lui Bergotte toate aceste chinezerii de formă, toate aceste subtilități de mandarin decadent mi se par foarte zadarnice. Cîteva focuri de artificii plăcute, trase de un scriitor, fac pe unii să exclame numai decît că e vorba de o capodoperă. Capodoperele nu sînt atît de frecvente ! Bergotte n-are la activul, în bagajul său, dacă pot spune, un roman de un nivel mai înalt, una din acele cărți pe care le rînduiești în raftul cel mai bun al bibliotecii. Nu văd măcar nici una în operele lui. Ceea ce nu poate să împiedice ca la el opera să fie mult superioară autorului. Ah ! iată unul care dă dreptate omului de spirit ce pretindea că pe scriitori nu trebuie să-i cunoști decît prin cărțile lor. E greu de găsit un individ care să corespundă mai puțin cărților lui, mai pretențios, mai solemn, cu maniere mai puțin alese. Vulgar cîteodată, vorbind alteori ca din carte, și nici măcar dintr-o carte a lui, ci dintr-o carte plicticoasă ceea ce cel puțin nu e cazul cu cărțile lui, ăsta este Bergotte. E o minte din cele mai încîlcite, alambicată, ceea ce părinții noștri numeau „a vorbi păsărește“ și care prin felul său de a le enunța, face și mai neplăcute lucrurile pe care le spune. Nu știu dacă Loménie sau Sainte-Beuve povestește că Vigny dezgusta din pricina aceluiași cusur. Dar Bergotte n-a scris nici-

odată *Cinq-Mars*, nici acel *Cachet rouge*, care au unele pagini — adevărate bucăți de antologie.“

Îngrozit de ceea ce-mi spusese domnul de Norpois despre fragmentul pe care i-l arătasem, gîndindu-mă pe de altă parte la greutățile pe care le întîmpinam cînd voiam să scriu un eseu sau măcar să mă las pradă unor reflecții serioase, mi-am dat încă o dată seama de nulitatea mea intelectuală și de faptul că nu eram făcut pentru literatură. Fără îndoială, altădată la Combray, anumite impresii foarte mărunte sau o lectură de Bergotte mă transpuneau într-o reverie care mi se păruse de mare valoare. Dar poemul meu în proză reflecta această reverie ; fără îndoială, domnul de Norpois sesizase și pătrunsesse numaidecît ceea ce grație unui miraj cu totul înșelător găseam că e frumos în el, căci ambasadorul nu se lăsa înșelat. Dimpotrivă, îmi arătase ce loc neînsemnat ocupam (cînd eram privit din afară, obiectiv, de cunoscătorul cel mai bine dispus și cel mai inteligent). Am fost consternat, m-am simțit micșorat și după cum mintea mea, asemenea unui fluid fără alte dimensiuni decît acelea ale vasului pe care i-l oferisem, se dilatase odinioară ca să umple capacitatea imensă a geniului, acum se contractase, era cuprinsă în întregime în mediocritatea mărginită în care domnul de Norpois o închisese și o restrînsese pe neașteptate.

— Întîlnirea noastră, a lui Bergotte și a mea, adăugă el întorcîndu-se spre tata, a fost destul de spinoasă (ceea ce la urma urmei este și un fel de-a fi picant). Mai acum cîțiva ani, Bergotte, călătorind la Viena, unde eram ambasador, îmi fu prezentat de principesa Metternich, veni să se înscrie și dorea să fie invitat. Ori, fiind în străinătate re-

prezentantul Franței, căreia la urma-urmei îi făcea cinste prin scrierile lui, să spunem în oarecare măsură, și ca să fim exacti într-o măsură destul de slabă, aș fi trecut cu vederea părerea proastă pe care o am despre viața lui particulară. Dar nu călătorea singur, ba mai mult, avea pretenția să fie invitat și cu tovarășa lui. Cred că nu sînt mai rușinos ca altul și, fiind celibatar, puteam poate deschide mai larg porțile Ambasadei decît dacă aș fi fost căsătorit și tată de familie. Totuși, mărturisesc că este un grad de ignominie cu care nu m-aș putea acomoda și care e încă și mai dezgustător prin tonul mai mult decît moral, s-o spunem pe șleau, moralizator, pe care-l adoptă Bergotte în cărțile lui în care dai mereu numai de veșnicile lui analize și, de altminteri, între noi fie spus, oarecum cam lîncede, de scrupule dureroase, de remușcări bolnăvicioase și cîtă vorbărie numai pentru fleacuri, adevărate sporovăieli (se știe cîte parale fac), cîtă vreme vădește inconștientă și cinism în viața lui particulară. Pe scurt, am ocolit răspunsul, principesa stărui din nou, dar fără mai mult succes. Astfel încît presupun că personajul nu trebuie să mă vadă cu ochi prea buni, și nu știu în ce măsură a apreciat atenția lui Swann de a-l invita în același timp cu mine. Afară de cazul în care nu l-ar fi solicitat chiar el. Nu se poate ști, căci în fond e un om bolnav. E de altminteri singura lui scuză.

— Fiica doamnei Swann era la acea cină ? l-am întrebat pe domnul de Norpois, profitînd, ca să pun această întrebare, de un moment în care, cum treceam în salon, puteam să-mi ascund mai ușor emoția decît dacă aș fi ascuns-o la masă, nemișcat și în plină lumină.

Domnul de Norpois parcă încercă o clipă să aducă aminte :

— Da, o tinără de paisprezece sau cincisprezece ani ? Într-adevăr, îmi aduc aminte că mi-a fost prezentată înaintea de cină drept fiica amfitrionului. Am văzut-o puțin, s-a dus să se culce devreme. Sau se ducea la niște prietene, nu-mi aduc aminte. Dar văd că sînteți foarte la curent cu casa Swann.

— Mă joc cu domnișoara Swann la Champ Elysées, e foarte drăguță !

— Ah ! ia te uită ! ia te uită ! Și mie, într-adevăr, mi s-a părut fermecătoare. Vă mărturisesc totuși că nu cred că va ajunge vreodată ca mama ei, dacă mă pot exprima astfel fără să jignesc dumneavoastră un sentiment prea puternic.

— Prefer figura domnișoarei Swann, dar o admir foarte mult și pe mama ei, mă duc să mă plimb la Bois numai în nădejdea de-a o vedea trecînd.

— Ah ! am să le-o spun, vor fi foarte măgulate.

În timp ce rostea aceste cuvinte, domnul de Norpois se află, timp de cîteva secunde încă, în situația tuturor acelor care, auzindu-mă vorbind de Swann ca de un om inteligent, de părinții lui ca de niște onorabili agenți de schimb, de casa lui ca de o casă frumoasă, credeau că voi vorbi cu tot atîtă plăcere de alt om tot atît de inteligent, de altă casă tot atît de frumoasă ; e momentul în care un om cu mintea sănătoasă care stă de vorbă cu un nebun nu și-a dat încă seama că are a face cu un nebun. Domnul de Norpois știa că plăcerea de-a privi femeii frumoase este cum nu se poate mai firească, iar pe de altă parte că un om binecrescut, îndată ce cineva îi vorbește călduros de vreuna, se face a crede că e îndrăgostit de ea, glumește pe socoteala lui și-i făgăduiește să-i sprijine intențiile. Dar cînd

mi spuse că va vorbi de mine Gilbertei și mamei sale (ceea ce mi-ar îngădui să pătrund eu însumi, ca o zeitățe din Olimp care și-a însușit fluiditatea unui duh sau mai degrabă înfățișarea bătrînului cu ale cărei trăsături se împodobește Minerva, să pătrund nevăzut în salonul doamnei Swann, să-i atrag atenția, să o preocup, să-i trezesc recunoștința prin admirația mea, să-i apar în calitate de prieten al unui om important, să-i par de acum înainte demn de a fi invitat de ea și să intru în intimitatea familiei sale), acest om important, care avea să uzeze, în favoarea mea, de marele prestigiu pe care trebuia să-l aibă în ochii doamnei Swann, mă înduioșă deodată atît de mult, încît abia m-am putut înfrîna să nu-i sărut mîinile albe și veștejite care aveau aerul că stătuseră prea mult în apă. Schi-tasem aproape gestul și credeam că numai eu îl observasem. Într-adevăr, ne vine greu să calculăm exact la ce scară văd alții cuvintele sau mișcările noastre ; de teamă să nu ne exagerăm importanța și măbind în proporții enorme planul pe care sînt nevoite să se aștearnă amintirile altora în cursul vieții lor, ne închipuim că părțile accesorii din cuvintele, din atitudinile noastre abia pătrund în conștiința lor și cu atît mai vîrtos nu dăinuiesc în memoria aceloră cu care stăm de vorbă. Criminalii de altminteri tocmai de asemenea presupunere ascultă cînd retușează mai tîrziu un cuvînt pe care l-au rostit, crezînd că această variantă nu va putea fi confruntată cu nici o altă versiune. Dar se prea poate ca, chiar cînd e vorba de viața milenară a omenirii, filozofia foiletonistului, potrivit căreia orice lucru e menit uitării, să corespundă mai puțin adevărului decît o filozofie contrarie care ar prezice că toate lucrurile dăinuiesc. În același ziar în care moralistul lui Pre-

mîier Paris ne spune despre o întîmplare, despre capodoperă, și cu atît mai vîrtos despre o cîntăre care a avut „celebritatea ei“ : „Cine-și va mai adu aminte de toate acestea peste zece ani ?“ în paginile a treia, darea de seamă a Academiei de Inscriptiuni oare nu vorbește adesea de un fapt prin el însuși mai puțin însemnat, de un poem de măruntă vîltoare, care datează din timpul faraonilor și care este totuși cunoscut în întregime ? Poate că lucrurile nu se petrec în același chip, în scurta viață a omului. Totuși, peste cîțiva ani, într-o casă în care domnul de Norpois aflîndu-se în vizită mi se părea cel mai puternic sprijin pe care-l puteam întîlni acolo, dat fiind că era prietenul tatii, indulgent, înclinat să ne vrea tuturor binele, de altminteri obișnuit prin profesia și originea lui la discreție, cînd, după ce ambasadorul plecase, mi se povesti că făcuse aluzie la o întîmplare din trecut cînd „văzuse momentul în care eram cît pe-aci să-i sărut mîinile“ nu numai că m-am înroșit pînă la urechi, dar am fost uluit aflînd că nu numai felul în care domnul de Norpois vorbea despre mine, dar chiar amintirile lui erau altele decît aș fi crezut ; această „clevețire“ m-a luminat asupra proporției neașteptate în care distracția, prezența de spirit, memoria și uitarea intră în alcătuirea minții omenești ; și am fost tot atît de puternic surprins ca în ziua în care am citit înțîia oară într-o carte de Maspero¹ că se cunoaște cu precizie lista vînașilor pe care Assurbanipal îi invita la goanele lui, cu zece veacuri înainte de Isus Cristos.

— Oh ! domnule, i-am spus domnului de Norpois, cînd mă vesti că va împărtăși Gilbertei și ma-

¹ *Gaston Maspero* (1846—1916), egiptolog francez, care a efectuat o serie de săpături fructuoase la Memfis și Karnak.

mei sale admirația mea pentru ele, dacă i-ați vorbi doamnei Swann de mine, chiar dacă v-aș dovedi toată viața recunoștința mea și încă n-ar fi de ajuns, însăși viața mea v-ar aparține ! Dar țin să adaug că n-o cunosc pe doamna Swann și nu i-am fost niciodată prezentat.

Adăugasem aceste din urmă cuvinte din scrupul și ca să nu am aerul că mă lăudasem cu o relație pe care n-o aveam. Rostindu-le însă, simțeam că deveniseră inutile, căci încă de la primele mele cuvinte de mulțumire, de o căldură ce îngheață, văzusem ivindu-se pe fața ambasadorului licărirea unei șovăieli și a unei nemulțumiri și în ochii lui acea privire verticală și piezișă (așa cum vezi în desenul în perspectivă al unui solid, linia fugară a uneia din fețele sale), privire care se adresează interlocutorului nevăzut pe care-l ai în sinea ta, în clipa în care-i spui un lucru pe care celălalt interlocutor, domnul cu care vorbeai pînă acum — eu, în această împrejurare — nu trebuie să-l audă. Mi-am dat numaidecît seama că aceste fraze, pe care le rostisem și care, prea slabe pe lângă efuziunea de recunoștință care mă cuprinsese, mi se păruseră că ar fi trebuit să-l emoționeze pe domnul de Norpois și să sfîrșească prin a-l hotărî la o intervenție care i-ar fi prilejuit lui atît de puțină osteneală și mie atîta bucurie, erau poate (printre toate frazele pe care le-ar fi putut căuta în chip diabolic cei ce mi-ar fi vrut răul), singurele care ar fi putut avea drept rezultat să-l facă să renunțe la acest lucru. Și auzindu-le într-adevăr, după cum în clipa în care un necunoscut cu care tocmai schimbam în chip plăcut niște impresii pe care le-am putut crede identice, asupra trecătorilor pe care ne potriveau găsindu-i vulgari, ne arată pe neașteptate prăpastia patologică care-l desparte de

noi, adăugînd nepăsător în timp ce-și pipăie buzunarele : „Ce nenorocire că n-am revolverul cu mine, n-ar mai fi rămas unul“, domnul de Norpois, care știa că nimic nu era mai puțin pretentios și mai ușor decît să fii recomandat doamnei Swann și să fii primit în casa ei, și care văzu că, dimpotrivă, pentru mine lucrul acesta era atît de prețios și prin urmare fără îndoială atît de greu de obținut, crezuse că dorința, normală în aparență, pe care o exprimaseram, trebuia să ascundă vreun gînd deosebit, vreun scop suspect, vreo greșală anterioară, din pricina căreia, fiind sigur că-i va displace doamnei Swann, nimeni nu voise pînă atunci să-și ia sarcina de a-i transmite vreun comision din parte-mi. Și am înțeles că nu va face niciodată acest comision, că va putea să o vadă ani de-a rîndul zilnic pe doamna Swann, fără să-i vorbească vreodată de mine. I-a cerut totuși peste cîteva zile o informație pe care o doream și-l însărcină pe tata să mi-o transmită. Dar nu crezuse de cuviință să spună pentru cine o solicita. Ea nu va afla deci că-l cunoșteam pe domnul de Norpois și că doream atît de mult să mă duc la ea ; ceea ce fu poate o nenorocire mai mică decît credeam. Căci cea de-a doua din aceste vești n-ar fi sporit pesemne mult eficacitatea, de altminteri nesigură, a celei dintîi. Ideea propriei vieți și a casei sale nu trezeau în Odette nici o tulburare misterioasă, o persoană care o cunoștea, care o vizita nu i se părea o ființă fabuloasă așa cum mi se părea mie, care aș fi aruncat o piatră în ferestrele lui Swann dacă aș fi putut scrie pe ea că-l cunosc pe domnul de Norpois : eram convins că asemenea mesaj, transmis chiar în chip atît de brutal, mi-ar fi dat mai mult prestigiu în ochii doamnei Swann

decît ar fi indispus-o împotrivă-mi. Dar chiar dacă mi-aş fi putut da seama că misiunea de care domnul de Norpois nu s-a achitat ar fi fost fără nici un folos, ba mai mult, ar fi putut să-mi strice în ochii lui Swann, dacă ar fi arătat că s-ar învoi să o împlinească, n-aş fi avut curajul să-l scutesc de ea pe ambasador şi să renunţ la voluptatea, oricît de fatale i-ar fi fost urmările, ca numele şi persoana mea să-şi afle astfel un moment locul lângă Gilberte, în casa şi în viaţa ei necunoscute.

După plecarea domnului de Norpois, tata aruncă ochii pe ziarul de seară ; mă gîndeam din nou la Berma. Plăcerea pe care o încercasem ascultînd-o cerea cu atît mai mult să fie completată cu cît era departe de-a o fi egalat pe aceea pe care mi-o făgăduisem ; de aceea, ea îşi asimila îndată tot ce era în stare să o hrănească, de pildă meritele pe care domnul de Norpois le recunoscuse Bermei şi pe care mintea mea le sorbise dintr-o dată, cum soarbe o pajişte prea uscată apa cu care o stropeşti. Tata îmi trecu ziarul, arătîndu-mi un articoluş conceput în aceşti termeni : „*Reprezentarea Fedrei, care a avut loc în faţa unei săli entuziaste şi în care se remarcă notabilităţile din lumea artelor şi a criticii, a fost pentru doamna Berma, care juca rolul Fedrei, ocazia unui triumf cum rareori a întîlnit mai strălucite în uimitoarea ei carieră. Vom reveni mai pe larg asupra acestei reprezentaţii care constituie un eveniment teatral ; ne mărginim doar să spunem că părerile cele mai autorizate erau de acord afirmînd că asemenea interpretare recrea pe de-a-ntregul rolul Fedrei, care este unul din cele mai frumoase şi mai lucrate ale lui Racine, şi constituie cea mai pură şi cea mai înaltă manifestare de artă la care ne-a fost dat să asistăm în timpul nostru.*” Îndată ce mintea mea concep-

această idee nouă „cea mai pură și cea mai înaltă manifestare de artă“, ea se apropie de plăcerea ne deplină pe care o încercasem la teatru, îi adăug puțin din ceea ce-i lipsea, și unirea lor alcătui ceva atât de exaltant, încît am exclamat : „Ce mare artistă !“. Fără îndoială, unii pot crede că nu eram cu totul sincer. Dar să ne gîndim mai degrabă la atîția scriitori care, nemulțumiți de bucata pe care tocmai au scris-o, dacă citesc un elogiu al geniului lui Chateaubriand, sau evocînd cutare mare artist al cărui egal au dorit să fie, fredonînd de pildă în sinea lor cutare frază de Beethoven a cărei tristețe o compară cu aceea pe care au vrut s-o pună în proza lor, se simt într-atît cuprinși de această idee de geniu, încît o adaugă propriilor lor producții gîndindu-se din nou la ele, nu le mai văd așa cum li se înfățișaseră la început și, riscînd un act de credință în valoarea operelor lor, își spun : „La urma urmei !“ fără să-și dea seama că, în sumă care determină mulțumirea lor finală, ei fac să între amintirea paginilor încîntătoare ale lui Chateaubriand pe care le asimilează cu ale lor, dar pe care, în sfîrșit, nu le-au scris ; să ne amintim că atîția oameni cred în dragostea unei amante, deși n-o cunosc decît în lumina infidelităților ei ; de asemenea toți cei ce nădăjduiesc alternativ fie o supraviețuire greu de înțeles îndată ce se gîndesc, soți inconsolabili, la femeia pe care au pierdut-o și pe care o iubesc încă, artiști, la gloria viitoare de care vor putea să se bucure, fie un neant liniștitor cînd inteligența lor se întoarce, dimpotrivă, cu gîndul la greșelile pe care, fără el, ar avea să le ispășească după moarte ; să ne gîndim și la turiștii entuziasmați de frumusețea de ansamblu a unei călătorii din care n-au simțit, zi de zi, decît plictiseala, și să mărturisim dacă în viața în comun pe

care o duc ideile înăuntrul minții noastre, există vreuna singură din acelea care ne ferește cel mai mult care, adevărat parazit, să nu fi cerut din capul locului unei idei străine și vecine, tot ce are mai bun din forța care-i lipsea.

Mama nu păru prea mulțumită că tata nu mai avea de gînd să mă facă să intru în „carieră“. Cred că grijulie înainte de toate, ca o normă de existență să-mi disciplineze nervii, regreta mai puțin că renunțasem la diplomatie decît că mă dedam literaturii. „Nu te mai întrece cu firea, exclamă tata, profesiunea trebuie să-ți placă înainte de toate. Ori, nu mai e copil. Acum știe ce-i place, e foarte puțin probabil să se mai schimbe, și e în stare să-și dea seama de ce-l va face fericit în viață.“ În așteptare ca, grație libertății pe care mi-o acordau, să fiu fericit sau nenorocit în viață, cuvintele tatii mă mîhniră nespus în acea seară. Cînd se întîmpla să fie de o gentilețe neprevăzută cu mine, aveam totdeauna poftă să-i sărut, pe deasupra bărbii, obrazii colorați, și mă înfrînam numai de teama de a nu-i displace. După cum un autor se înspăimîntă văzînd că propriile lui reverii, care i se par lipsite de mare valoare pentru că nu le desparte de el, obligă pe un editor să aleagă o hîrtie, să întrebuițeze o literă poate prea frumoasă pentru ele, mă întrebam astăzi dacă dorința mea de a scrie era un lucru destul de important încît tata să facă atîta risipă de bunătate pentru el. Dar mai cu seamă cînd vorbea de gusturile mele care nu se vor mai schimba, de ceea ce era menit să-mi facă existența fericită, el insinua în mine două bănuieli teribil de dureroase. Prima, că (în vreme ce în fiecare zi mă consideram parcă în pragul vieții mele încă intacte și care va debuta de abia a doua zi dimineată) existența mea începuse deja, ba mai mult, că ceea ce avea să-i ur-

meze nu se va deosebi prea mult de ceea ce o precedase. A doua bănuială, la drept vorbind numai altă formă a celei dintâi, consta în faptul că nu eram situat în afară de Timp, ci supus legilor lui, ca toate acele personaje de roman care mă cufundau din această pricină în așa mare tristețe, când le citeam viața, la Combray, în fundul gheretei mele de răchită. Teoretic se știe că pământul se învîrtește, lucru de care de fapt nu ne dăm seama, pământul pe care umblăm parcă nu se mișcă și trăim liniștiți. Așa se întâmplă și cu Timpul în viață. Ca să-i faci fuga simțită, romancierii, accelerînd nebunește bătăile acului, sînt nevoiți să-l pună pe cititor să străbată zece, douăzeci, treizeci de ani, în două minute. La începutul unei pagini te-ai despărțit de un amant plin de nădejde, la sfîrșitul următoarei îl regăsești octogenar, făcîndu-și cu mare greutate plimbarea zilnică în curtea unui ospiciu, abia răspunzînd cuvintelor ce i se adresează, uitînd de trecut. Spunînd despre mine : „Nu mai e copil, gusturile lui nu se vor mai schimba“, etc., tata mă făcuse dintr-o dată să-mi apar mie însumi în Timp și-mi pricinuia același soi de tristețe ca și cum n-aș fi fost încă acel spitalizat ramolit, ci unul din acei eroi despre care autorul ne spune la sfîrșitul cărții, pe un ton indiferent, dar deosebit de crud : „Se urnește din ce în ce mai rar de la țară, unde a sfîrșit prin a se stabili definitiv“ etc.

Totuși, vrînd să preîntîmpine criticile pe care le-am fi putut aduce invitatului nostru, tata îi spuse mamei :

— Mărturisesc că bătrînul Norpois a fost oarecum „banal“, ai dreptate. Cînd a spus „nu s-ar fi căzut să-l fi întrebat pe contele de Paris“, m-am temut că o să te apuce rîsul.

— Dar nici nu mi-a trecut prin gînd, răspunse mama, apreciez faptul că un om de valoare și de vîrsta lui a păstrat acest soi de naivitate care nu dovedește decît un fond de onestitate și de bună-creștere.

— Cred și eu ! Ceea ce nu-l împiedică să fie fin și inteligent, ți-o spun eu care-l văd la Comisie cu totul altul decît e aici, exclamă tata, fericit că mama îl aprecia pe domnul de Norpois, și vrînd s-o convingă că este superior celui pe care-l bănuia, căci sinceritatea exagerează cu aceeași plăcere la care recurge zeflemeaua cînd e vorba să deprecieze. Cum a spus... „cu principii nu ești niciodată sigur...”

— Da, acestea sînt cuvintele lui. Am băgat de seamă, e foarte fin. Se vede că are o mare experiență a vieții.

— E nemaipomenit că a cinat la Swanni și a înțîlnit acolo la urma-urmelor oameni rostuiți, funcționari. Unde o fi pîscuit domnul Swann toată lumea asta ?

— Ai băgat de seamă cu cită răutate a făcut reflecția : „E o casă pe care o frecventează mai ales bărbații !” ?

Amîndoi încercau să reproducă felul în care domnul de Norpois rostise această frază, așa cum ar fi imitat vreo intonație a lui Bressant sau a lui Thiron din *Aventuriera* sau din *Ginerele domnului Poirier*. Dar din toate cuvintele lui, cel mai gustat fu de Françoise care, mult mai tîrziu, nu se putea abține să nu rîdă, cînd i se aducea aminte că fusese tratată de ambasador drept „bucătar de mîna întîii”, ceea ce mama nu pregetase să-i transmită, după cum un ministru de război transmite după „Revistă” felicitările unui suveran în trecere. O precedasem de altminteri în bucătărie. Căci o pu-

sesem pe Françoise, pacifistă dar crudă, să-mi făgăduiască că nu va chinui prea mult iepurele pe care avea să-l taie și n-aflasem încă nimic despre moartea lui; Françoise mă asigurase că totul se petrecuse cum nu se poate mai bine și foarte repede: „N-am mai văzut lighioană ca asta; a murit fără să fi scos vreun sunet“. Cum nu prea eram la curent cu limbajul dobitoacelor, am pretextat că iepurele poate nu țipă ca un pui de găină. „I-auzi domnule, spuse Françoise indignată de ignoranța mea, cum poți spune că iepurii nu țipă la fel ca puii! Au o voce chiar mai puternică.“ Françoise primi complimentele domnului de Norpois cu o simplitate mindră, privirea veselă și — poate momentan — inteligentă, a unui artist cărui îi vorbești de arta lui. Mama o trimisese odată în unele restaurante mari să învețe cum se gătește acolo. Auzind-o în seara aceea cum trata cele mai vestite restaurante drept circiumi, am încercat aceeași plăcere ca altă dată când am aflat că, în mentalitatea artiștilor dramatici, ierarhia meritelor nu e aceeași ca ierarhia reputației lor. „Ambasadorul, îi spuse mama, susține că ticăierii nu se mănâncă friptură rece și sufleuri ca ale dumitale“, Françoise, modestă, și cu aerul de a aduce un omagiu adevărului, fu de acord, fără să fie de altminteri impresionată de titlul de ambasador; spunea de domnul de Norpois, cu amabilitatea datorată cuiva care o luase drept „meșter bucătar“: „E un bătrînel de ispravă ca și mine“. Încercase să-l zărească la sosirea lui, dar știind că mama nu putea suferi ca slugile să spioneze pe la uși, pe la ferestre și crezînd că va afla de la ceilalți servitori sau de la portari că ea stătuse la pîndă (căci Françoisei i se năzăreau pretutindeni numai

„gelozii“ și „trăncăneli“ care jucau în inchipuirea ei același rol permanent și fatal ca și intrigile iezuiților sau ale evreilor, în a altora) se mulțumise să privească prin fereastra bucătăriei, „ca să nu aibă de furcă cu doamna“ și, sub înfățișarea sumară a domnului de Norpois „crezuse că era domnul Le-grand“, din cauza *agilității* sale, deși nu aveau nici o trăsătură comună. „Dar, în sfârșit, o întrebă mama, cum îți explici că nimeni nu face aspicul atât de bun ca dumneata (cînd vrei).“ — „Nu știu de unde devine“, răspunse Françoise (care nu stabilea nici o despărțire prea deslușită între verbul a veni, cel puțin luat în anumite accepții, și verbul a deveni). În parte, nu mințea de altminteri și nu era mult mai capabilă — sau mai dornică — să dezvăluiască taina căreia se datora superioritatea aspicului sau a cremelor ei, ca o mare elegantă cînd vorbea de toaletele ei sau o mare cîntăreață de felul său de a cînta. Explicațiile lor nu ne spun mare lucru : același lucru se întîmpla și cu rețetele bucătăresei noastre. „O fierb prea iute, răspundea ea, vorbind de marii restauratori, și nu toată împreună. Carnea trebuie să ajungă ca buretele și atunci suge toată zeama, pînă la fund. Totuși este o cafenea unde mi se pare că știau să gătească mai ca lumea. Nu spun că era întocmai ca aspicul meu, dar era gătit cu multă băgare de seamă, iar sufleurile aveau frișcă“. — „E vorba de Henry?“ întrebă tata care ne ajunsese și aprecia mult restaurantul din Place Gaillon unde mîncea la date fixe cu colegii săi. „Oh, nu!“ spuse Françoise cu o voce blîndă care ascundea un adînc dispreț, vorbeam de un mic restaurant. La Henry, e foarte bine, firește, dar nu e un restaurant, e, mai degrabă... un birt de rînd!“ — „Weber?“ — „Ah! nu domnule, voiam să spun un restaurant

bun. Weber e în *rue Royale*, nu e restaurant, ci doar o berărie. Nu știu măcar dacă mâncările lor sînt bine servite. Cred chiar că n-au fețe de mese, servesc direct pe masă, fiecum." — „Cirro?" Françoise surise: „Oh! cred că acolo, în loc de mîncare găsești mai degrabă femei de lume. (Lume însemna pentru Françoise *demimonde*-ul). Doamne, tineretul nu se poate lipsi de așa ceva." Ne dam seama că, în ciuda aerului ei de simplitate, Françoise era pentru bucătarii vestiți o „camaradă" mai cumplită decît ar putea fi actrița cea mai invidioasă și cea mai încrezută. Simțirăm totuși că avea un sentiment just despre arta ei și respectul tradițiilor, căci adăugă: „Nu, vreau să spun un restaurant unde pare că se gătește bine, o bună bucătărie burgheză. E o casă încă destul de mare, și unde se muncește mult. Ah! ce bănet se mai adună acolo (Françoise, econoamă, număra în gologani, și nu în poli, ca oamenii curățați). Doamna trebuie să știe, la dreapta, pe marile bulevarde, mai la o parte..." Restaurantul de care vorbea cu acea echitate îmbinată cu orgoliu și simplitate, era... „Café Anglais".

De Anul Nou am făcut mai întîi niște vizite în familie cu mama, care, ca să nu mă obosească, le clasase dinainte (cu ajutorul unui itinerar întocmit de tata) pe cartiere, mai curînd decît după gradul exact de rudenie. Dar de abia intrați în salonul vreunei verișoare destul de îndepărtată, la care ne dusesem mai întîi pentru că nu locuia departe de noi, mama se și îngrozi văzîndu-l, cu castanele lui zaharisite în mină, pe cel mai bun prieten al celui mai susceptibil dintre unchii mei căruia îi va raporta că nu începusem raita noastră cu el. Unchiul acesta va fi cu siguranță jignit; ar fi găsit foarte firesc să ne fi dus de la Madeleine

la Jardin des Plantes, unde locuia, înainte de a ne opri la Saint-Augustin, ca să pornim din nou spre rue de l'Ecole-de-Médecine.

După ce sfîrșirăm vizitele (bunica ne scutea de vizită, căci cinam la ea în ziua aceea), am alergat pînă la Champs-Élysées să duc preocupărilor noastre ca să o înmîneze persoanei care venea de mai multe ori pe săptămîină din partea Swannilor să cumpere turtă dulce, scrisoarea pe care, încă din ziua în care prietena mea mă mîhnise atît de mult, hotărîsem să i-o trimit de Anul Nou, și în care îi spuneam că vechea noastră prietenie pierce cu anul care lua sfîrșit, că uitam nemulțumirile și decepțiile mele și că de la 1 ianuarie, aveam să clădim o prietenie nouă, atît de trainică încît nimic nu o va distruge, atît de minunată încît nădăjduiam că Gilberte va pune oarecare cochetărie ca să-i păstreze toată frumusețea și-mi va da de veste la timp, cum făgăduiam să purced eu însumi, îndată ce s-ar ivi cea mai mică primejdie care ar putea să-i dăuneze. La întoarcere, Françoise mă opri în colțul lui rue Royale, în fața unui galantar în plin aer unde alege, pentru propriile ei daruri, fotografiile lui Pius IX și ale lui Raspail¹ și de unde mi-am cumpărat o fotografie a Bermei. Marea admirație pe care o stîrnea artista dădea un aer sărăcăcios acestui chip unic cu care ea răsplătea această admirație, nestrămutat și precar ca acea haină a celor ce n-au alta de schimb și pe care putea exhiba mereu numai acea cută mică deasupra buzei superioare, o sprînceană încruntată, cîteva alte particularități fizice totdeauna aceleași care, în fond, erau la cheremul unei arsuri sau a unei izbituri. Această față nu mi

¹ *Vincent-François Raspail* (1794—1878). chimist reputat și om politic francez.

s-ar fi părut, de altminteri, ca atare frumoasă, ci-mi trezea ideea și, prin urmare, pofta să o îmbrățișez din cauza tuturor sărutărilor pe care trebuie să le fi suportat și pe care parcă le chema încă din fundul „albumului“ cu acea privire cochetă și galeșă și acel suris de o viclenie naivă. Căci mulți tineri trebuie să fi trezit în Berma acele poște pe care le mărturisea sub masca Fedrei și căroră totul, chiar prestigiul numelui care îi sporea frumusețea și-i prelungea tinerețea, avea să-i facă împlinirea atât de ușoară. Se însera, mă opream în fața unei coloane pe care era afișată reprezentăția pe care Berma o dădea la 1 ianuarie. Sufla un vint umed și domol. Cunoșteam această vreme ; am avut senzația și presimțirea că ziua de Anul Nou nu era o zi deosebită de celelalte, că nu era cea dintâi dintr-o lume nouă în care, cu sorți intacti, aș fi putut face din nou cunoștință cu Gilberte ca pe timpul Creației, ca și cum încă n-ar fi existat trecutul, ca și cum, împreună cu indiciile pe care le-ai fi putut avea asupra viitorului, s-ar fi risipit decepțiile pe care ea mi le pricinuise uneori : o lume nouă în care să nu stăruie nimic din cea veche... nimic, decât un singur lucru : dorința mea ca Gilberte să mă iubească. Am înțeles că inima mea dorea în jurul ei acea primenire a unui univers care nu o satisfăcuse, pentru că, ea, inima mea, nu se schimbase, și mi-am spus că nu era nici un motiv ca aceea a Gilbertei să se fi schimbat mai mult ; am simțit că această nouă prietenie era aceeași, așa cum nu sînt despărțiți de alții, printr-un șanț, anii noi pe care, fără să-i poată atinge și modifica, dorința noastră îi învăluie fără știrea lor cu un nume deosebit. În zadar o dedicam pe aceasta Gilbertei și încercam să imprim zilei de 1 ianuarie ideea deosebită pe care mi-o

făcusem despre ea. așa cum suprapui o religie legilor oarbe ale naturii, simțeam că ea nu știa că i se spune Anul Nou. că sfârșea în amurg într-un chip care nu era nou pentru mine : în vîntul domol care sufla în jurul coloanei cu afișe, recunoscusem, simțisem ivindu-se din nou materia eternă și comună, umezeala familiară, fluiditatea ignorantă a zilelor din trecut.

M-am întors acasă. Trăisem întocmai ziua de 1 ianuarie a bătrînilor care se deosebește de aceea a tinerilor, nu pentru că nu li se mai fac daruri, ci pentru că nu mai cred în Anul Nou. Primisem daruri, dar nu singurul care mi-ar fi făcut plăcere — un cuvînt din partea Gilbertei. Eram totuși oricum încă tînăr, căci fusesem în stare să-i scriu cîteva vorbe prin care, mărturisindu-i visele singuratice ale dragostei mele, nădăjduiam să trezesc în ea unele asemănătoare. Tristețea celor ce au îmbătrînit este că nici măcar nu se gîndesc să scrie asemenea scrisori a căror ineficacitate au aflat-o.

Cînd m-am culcat, zgomotele străzii care se prelungeau mai tîrziu în această seară de sărbătoare, m-au ținut treaz. Mă gîndeam la toți cei ce-și vor sfîrși noaptea în plăceri, la amantul, la ceata de desfrînați poate, care trebuie să se fi dus să o ia pe Berma la sfîrșitul acelei reprezentații pe care o văzusem anunțată pentru această seară. Ca să-i potolească neliniștea pe care acest gînd îl trezea în mine în această noapte de nesomn, nici nu puteam să-mi spun că Berma poate nu se gîndea la dragoste, căci versurile pe care le recita, pe care le studiasese îndelung, îi aminteau în orice clipă că dragostea e desfătătoare, ceea ce de altminteri știa prea bine, încît arăta tulburările ei binecunoscute — dar înzestrate cu o violență nouă și cu o gingășie nebănuită — spectatorilor minunați care

totuși, fiecare le încercase în sinea lui. Am aprins din nou lumînarea pe care o stinsesem ca să-i privesc încă o dată fața. La ideea că ea era, fără în-doială, mîngîiată în acest moment de acei bărbați pe care nu mă putusem împiedica să-i atribui Bermei și să gustе din parte-i bucurii supraomenești și nedeslușite, am încercat o neliniște mai curînd cumplită decît voluptuoasă, o nostalgie pe care o spori sunetul cornului, așa cum îl auzi în noaptea Carnavalului și adesea cu prilejul altei sărbători și care, pentru că este atunci lipsit de poezie, e mai trist cînd se ivește dintr-o cîrciumă decît „seara în adîncul pădurilor”. În momentul acela, o scrisoare a Gilbertei n-ar fi fost poate ceea ce mi-ar fi lipsit. Dorințele noastre se interferează și, în vîltoarea vieții, o fericire se suprapune rareori întocmai dorinții care o reclamase.

Am continuat să mă duc la Champs-Élysées în zilele în care timpul era frumos, pe străzi ale căror case elegante și roz erau scăldate într-un cer mobil și ușure, căci era momentul marelui mode a expoziției acuareliștilor. Aș minți spunînd că în acel timp palatele lui Gabriel mi s-au părut mai frumoase sau din altă epocă decît casele învecinate. Găseam că Palatul Industriei avea mai mult stil și aș fi crezut că e și mai vechi, cel puțin decît palatul Trocadéro. Cufundată într-un somn agitat, adolescența mea învăluia într-un același vis tot cartierul în care se plimba și nu mă gîndisem niciodată că în *rue Royale* putea fi un edificiu din veacul al XVIII-lea, după cum aș fi fost mirat aflînd că Porte-Saint-Martin și Porte-Saint-Denis, capodopere din timpul lui Ludovic al XIV-lea, nu erau contemporane cu imobilele cele mai recente din aceste cartiere sordide. O singură dată, unul din

palatele clădite de Gabriel m-a făcut să mă opresc mai mult ; cum se lăsase noaptea, coloanele lui dematerializate de lună aveau aerul că sînt tăiate din carton și, amintindu-mi un decor din opereta *Orfeu în Infern*, îmi dădeau înția oară o impresie de frumusețe.

Între timp, Gilberte nu mai veni la Champs-Elysées. Totuși, simțeam nevoia s-o văd, căci nici nu-mi mai aminteam chipul ei. Felul cercetător, neliniștit, pretentios de a privi pe cei pe care-i iubim, în așteptarea cuvîntului care ne va da sau ne va răpi nădejdea unei întîlniri pe a doua zi și, pînă ce acest cuvînt va fi rostit, imaginația noastră alternativă, dacă nu simultană, a bucuriei și a dez-nădejzii, toate acestea fac să șovăie prea mult atenția noastră în fața ființei iubite, ca să mai poată obține o imagine prea limpede a ei. Poate de asemenea această activitate simultană a tuturor simțurilor, care încearcă să cunoască numai cu privirile ceea ce este dincolo de ele, este prea indulgentă cu nenumăratele forme, cu toate gusturile, cu mișcările făpturii vii pe care de obicei o imobilizăm cînd n-o iubim. Modelul iubit, dimpotrivă, mișcă ; și ne dă totdeauna numai fotografii nereușite. Nu știam într-adevăr cum erau trăsăturile Gilbertei, cu excepția momentelor divine în care mi le înfățișa : nu-mi mai aminteam decît surîsul ei. Neputînd revedea această față iubită, orice efortare aș fi făcut ca să-mi aduc aminte de ea, mă întăritam găsind desenate în memoria mea cu o exactitate definitivă chipurile inutile și izbitoare ale omului cu cășori și ale precupeței de acadele ; astfel cei ce au pierdut o ființă iubită pe care n-o revăd niciodată în somn se exasperează întîlnind mereu în visurile lor atîția oameni insuportabili și de care țî-e lehamite că i-ai cunoscut în stare de veghe.

În neputința de a-și înfățișa obiectul durerii lor, se învinuiesc aproape că n-au nici o durere. Eram cît pe-aci să cred că, neputîndu-mi aduce aminte de trăsăturile Gilbertei, o uitasem și n-o mai iubeam. În sfîrșit, veni din nou să se joace aproape în fiecare zi fluturîndu-mi mereu lucruri noi de dorit, de cerut, a doua zi, improspătîndu-mi în acest fel într-una dragostea, o dragoste veșnic înnoită. Dar ceva neașteptat schimbă încă o dată și brusc felul în care se punea problema dragostei mele, în fiecare după-amiază, la ora două. Domnul Swann surprinsese oare scrisoarea pe care o scrisesem fiicei sale, sau Gilberte îmi mărturisise doar, cu mult mai tîrziu, ca să fiu mai prudent, o stare de lucruri destul de veche? Cum îi spuneam cît de mult îi admiram părinții, ea adoptă acel aer vag, plin de reticențe și mister pe care-l avea cînd i se vorbea de ceea ce avea de făcut, de cursele și de vizitele ei, și deodată sfîrși prin a-mi spune : „Știi că părinții mei nu te prea înghit !” și alunecînd ca o undină — așa era ea — izbucni în rîs. Adesea, rîsul care nu se potrivea cu cuvintele ei părea că descrie în alt plan — ca muzica — o suprafață invizibilă. Domnul și doamna Swann nu-i cereau Gilbertei să înceteze de a se mai juca cu mine, dar ar fi preferat, gîndea ea, ca nici să nu fi început. Nu vedea cu ochi buni relațiile mele cu ea, nu credeau în moralitatea mea și-și închipuiau că nu puteam exercita asupra-i decît o influență rea. Îmi închipuiam acel soi de tineri puțini scrupuloși cu care Swann credea să semăn, detestînd părinții fetei pe care o iubeau, lingusîndu-i cînd erau de față, dar bătîndu-și joc de ei împreună cu ea, îndemnînd-o să nu-i asculte, și, după ce le-au cucerit odorul, împiedicîndu-i chiar să o vadă. Cu cîtă violență inima mea opunea acestor apucături

(care nu sînt niciodată acelea în care cel mai mare mizerabil se vede pe el însuși), acele sentimente atît de pasionate dimpotrivă, de care era însuflețită pentru Swann, încît nu mă îndoiam că, dacă el le-ar fi bănuît, s-ar fi căut ca de o eroare judiciară de părerea pe care și-o făcuse despre mine. Am îndrăznit să-i împărtășesc toate simțămintele pe care mi le inspirase, într-o lungă scrisoare pe care am încredințat-o Gilbertei, rugînd-o să i-o înmîneze. Ea se învoi. Din păcate, el vedea așadar în mine un impostor și mai mare decît credeam ; se îndoise deci de aceste simțăminte pe care crezusem că i le destăinuisem cu atîta sinceritate pe șaisprezece pagini ; scrisoarea pe care i-am scris-o, tot atît de fierbînte și sinceră ca și cuvintele pe care le spuseseam domnului de Norpois, nu avu mai mult succes. Gilberte mi-a povestit a doua zi, după ce m-a luat la o parte după un grup de dafini, pe mica alee unde ne-am așezat fiecare pe un scaun, că, citind scrisoarea pe care mi-o aducea înapoi, tatăl ei dăduse din umeri, spunînd : „Toate astea nu înseamnă nimic, dovedesc doar cîtă dreptate am“. Eu, care cunoșteam intențiile mele curate, sufletul meu bun, eram indignat că cuvintele mele nici nu clătinase în treacăt eroarea absurdă a lui Swann. Căci nu mă îndoiam atunci că era o eroare. Simțeam că descriesem cu atîta exactitate anumite caracteristici irecuzabile ale sentimentelor mele generoase încît, dacă Swann nu le-a reconstituit îndată după ele și n-a venit să-mi ceară iertare mărturisind că se înșelase, pesemne că el însuși n-a încercat niciodată aceste nobile simțăminte, ceea ce-l făcea incapabil să le înțeleagă la alții.

Ori, poate Swann știa doar că generozitatea nu este adesea decît aspectul lăuntric pe care-l adoptă simțămintele noastre egoiste cînd nu le-am numit

și nu le-am clasat încă. Poate recunoscuse în simpatia pe care i-o exprimam un simplu efect — și o confirmare entuziastă — a dragostei mele pentru Gilberte, prin care — și nicidecum prin venerația mea secundară pentru el — faptele mele vor fi în mod fatal călăuzite mai târziu. Nu puteam să-i împărtășesc presupunerile, căci nu reușisem să abstrag din mine însumi dragostea mea, să o fac să intre în generalitatea altora și să-i îndur experimental urmările ; eram deznădăjduit. Am trebuit să mă despart o clipă de Gilberte, căci Françoise mă chemase. A trebuit s-o însoțesc într-un mic pavilion boltit cu verdeată, care semăna mult cu tîrourile accizelor, care au primit altă destinație, ale vechiului Paris și în care se instalase de curînd ceea ce se numește, în Anglia un lavabou și în Franța, dintr-o anglomanie prost informată, niște *water-closete*. Zidurile umede și vechi ale intrării, unde am stat să o aștept pe Françoise degajau un miros răcoros de loc închis, care, ușurîndu-mă îndată de grijile pe care mi le trezise spusele lui Swann reproduse de Gilberte, îmi provocă o plăcere nu de aceeași speță ca altele, care ne fac mai nestatornici, incapabili să le reținem, să le posedăm, ci, dimpotrivă, o plăcere palpabilă, pe care mă puteam bizui, desfătătoare, pașnică, plină de un adevăr trainic, neexplicat și sigur. Aș fi vrut, ca altă dată, în plimbările mele în direcția Guermantes, să încerc a pătrunde farmecul acestei impresii care mă cuprinsese și să stau nemîșcat cercetînd această emanație de odinioară, care îmi propunea nu să mă bucur de plăcerea pe care mi-o oferea în plus, ci să cobor în realitatea pe care nu mi-o dezvăluisese. Dar stăpîna stabilimentului, femeie bătrînă cu obraji năclăiți de pudră și cu o perucă roșie, începu să-mi vorbească. Françoise o credea

„de neam bun“. Fiica ei se măritase cu ceea ce Françoise numea un „tînăr de familie“, prin urmare cu cineva pe care-l deosebea mai mult de un lucrător decît Saint-Simon pe un duce de un om „ieșit din drojdia poporului“. Fără îndoială, înainte de a ajunge antreprenoare, bătrîna trecuse prin multe. Dar Françoise susținea că era marchiză și se trăgea din familia Saint-Ferréol. Această marchiză mă sfătui să nu stau în frig și-mi deschise chiar un cabinet, spunîndu-mi : „Nu vreți să intrați ? Iată unul foarte curat, pentru dumneavoastră va fi gratuit.“ Poate o făcea numai ca vînzătoarele de la Gouache care, cînd ne duceam să comandăm ceva, îmi ofereau una din bomboanele ținute pe contoar sub un clopot de sticlă și pe care mama, din păcate, îmi interzicea să o primesc ; poate cu o intenție mai puțin nevinovată decît cutare bătrînă florăreasă pe care mama o punea să-i umple „jardinierele“ și care-mi dădea un trandafir făcîndu-mi ochi dulci. În orice caz, dacă „marchizei“ îi plăceau băieții tineri, cînd le deschidea ușa subterană a acestor cuburi de piatră în care bărbații stau pe vine ca sfîncșii, pesemne că încerca prin generozitatea ei mai puțin nădejdea de a-i corupe decît plăcerea pe care o simți cînd te arăți cu adevărat darnic cu cine-ți place, căci n-am văzut niciodată în jurul ei alt vizitator decît un bătrîn paznic al grădinii.

Peste o clipă îmi luam rămas bun de la marchiză, însoțit de Françoise, apoi m-am despărțit și de aceasta din urmă ca să mă întorc la Gilberte. Am zărit-o îndată, pe un scaun, în dosul grupului de dafini unde se așezase ca să nu fie văzută de prietenele ei : se jucau de-a v-ați ascunselea. M-am dus să mă așez lîngă ea. Avea o tocă plată care cobora destul de jos pe ochi dîndu-le aceeași privire „as-

cunsă“, visătoare și înșelătoare pe care i-o văzusem întâia oară la Combray. Am întrebat-o dacă nu se putea să am o explicație verbală cu tatăl ei. Gilberte îmi spuse că i-o propusese, dar el o socotea inutilă. „Iată, adăugă ea, nu uita scrisoarea, ia-o, trebuie să-i ajung pe ceilalți, de vreme ce nu m-au găsit.“

Dacă Swann ar fi sosit atunci, chiar înainte de a-i fi luat înapoi scrisoarea, de a cărei sinceritate găseam că fusese atât de nesăbuit încît să nu se lase convins, poate ar fi văzut că tot el avea dreptate. Căci, apropiindu-mă de Gilberte care, răsturnată pe scaun, îmi spunea să iau scrisoarea și nu mi-o întindea, m-am simțit atât de atras de trupul ei, încît i-am spus :

— Hai, împiedică-mă să pun mîna pe ea, și vom vedea cine va fi mai tare.

Ea o ținea la spate, mi-am trecut mîinile pe după gîtul ei, ridicîndu-i cozile pe care le purta pe umeri, fie că asta se potrivea încă vîrstei ei, fie că mama ei voia să o facă să pară cît mai mult timp copil, ca și ea la rîndul ei să întinerească, luptam dîrz. Încercam s-o atrag spre mine, dar ea rezista ; pomeții ei aprinși de efortare erau roșii și rotunzi ca cireșele ; rîdea ca și cum aș fi gîdilat-o ; o țineam strînsă între picioarele mele ca un arbust pe care aș fi vrut să mă cațăr ; și, în toiul gimnasticii la care mă dedam, fără să-mi sporească măcar gîfiiala pe care mi-o pricinaia exercițiul muscular și rîvna jocului, am improșcat, ca niște picături de sudoare smulse de efortare, voluptatea la care n-am putut zăbovi pentru a-i cunoaște gustul ; am pus îndată mîna pe scrisoare. Atunci, Gilberte îmi spuse, cu blîndețe :

— Știi, dacă vrei, putem continua lupta.

Poate simțise nedeslușit că jocul meu avea alt obiect decît acela pe care-l mărturisisem, dar nu putuse să-și dea seama că-l atinsesem. Și eu, care mă temeam că ar fi băgat de seamă acest lucru (și o anumită mișcare retractilă și înfrînată de pudoarea ofensată, pe care o schiță peste o clipă, m-a făcut să-mi spun că nu greșisem cînd mă temusem), am acceptat să mai lupt de teamă că ar fi putut crede că mi-aș fi propus alt scop decît acela după a cărui împlinire doream numai să stau liniștit lîngă ea.

Întorcîndu-mă acasă, am zărit, și mi-am amintit brusc imaginea, pînă atunci ascunsă, de care mă apropiasem fără să mă lase s-o văd, nici să o recunosc, răcoarea mirosind aproape a funingine, a pavilionului cu zăbrele. Această imagine era aceea a odăiței unchiului Adolphe, de la Combray, care răspîndea într-adevăr același parfum de umezeală. Dar n-am putut înțelege și am amînat mai tîrziu să încerc de ce amintirea unei imagini atît de lipsită de însemnătate îmi prilejuise asemenea feliicitate. Între timp, mi s-a părut că meritam cu adevărat disprețul domnului de Norpois ; preferasem pînă acum, tuturor scriitorilor, pe acela despre care spunea că este un simplu „palavragiu“ și adevărata exaltare pe care o încercasem nu se datora vreunei idei de seamă, ci unui miros de mucegai.

De cîtva timp, în unele familii, dacă vreun musafir rostea cuvîntul Champs-Élysées, acesta era întîmpinat de mame cu aerul răuvoitor pe care-l rezervă unui medic reputat pe care pretind că l-au văzut punînd prea multe diagnostice greșite ca să mai aibă încredere în el : se spunea că această grădină nu pria copiilor, că se puteau cita numeroase cazuri de dureri de gît, de pojar și de friguri de care ea era răspunzătoare. Fără să pună fățiș la

îndoială dragostea care mi-o purta mama, care continua să mă trimeată la Champs-Élysées, unele din prietenele ei îi deplineau cel puțin orbirea.

În ciuda expresiei consacrate, nevropații sînt poate acei ce „se ascultă” mai puțin : aud în ei atîtea lucruri de care-și dau apoi seama că nu aveau dreptate să se alarmeze, încît sfîrșesc prin a nu mai da atenție nici unuia. Sistemul lor nervos le-a strigat de atîtea ori : „Ajutor !” ca și cum ar fi fost vorba de o boală grea, cînd de fapt avea doar să ningă sau urmau să se mute, încît ei se obișnuiesc să nu țină mai mult seama de aceste prevestiri ca un soldat care, în rivna faptei, le percepe atît de puțin, încît, fiind pe moarte, e în stare să continue cîteva zile să ducă o viață de om sănătos. Într-o dimineață, purtînd coordonate în mine obișnuitele mele indispoziții de la a căror circulație constantă și internă îmi abăteam totdeauna gîndul, ca și de la aceea a sîngelui meu, alergam voios spre sufragerie unde părinții mei se așezaseră la masă, și — spunîndu-mi ca de obicei că a-ți fi frig poate să nu însemne că trebuie să te încălzești, ci de pildă că ai fost ocărit, și a nu-ți fi foame, că va ploua și nicidecum că trebuie să mănînci — m-am așezat la masă, cînd, în clipa în care dădeam să înghit prima bucată dintr-un gustos cotlet m-a oprit o greață, o amețeală, răspuns înfierbîntat al unui început de boală pe care gheața indifferenței mele îl ascunsese, îi întîrziase simptomele, dar care refuza cu îndărătnicie hrana pe care nu eram în stare să o absorb. Atunci, în aceeași clipă, gîndul că ai casei mă vor opri să ies dacă părinții mei își vor da seama că sînt bolnav mi-a dat, ca instinctul de conservare al unui rănit, puterea de-a mă țiri pînă în odaia mea unde am văzut că am 40 de grade febră și apoi de-a mă pregăti să mă duc la

Champs-Élysées. Prin tot trupul lipsit de viață și permeabil care-l înfășura, gândul meu surizător dibuia și simțea nevoia plăcerii atât de gingașă a unei partide de v-ați ascunselea cu Gilberte și, peste o oră, când abia mă mai tîram, dar eram totuși fericit în tovărășia ei, aveam puterea să o gust încă.

Cînd ne-am întors acasă, Françoise declară că „eram indispus“, că trebuie să fi „răcit“ și medicul, chemat îndată, declară că „preferă“ „severitatea“, „virulența“ șocul febril care însoțea congestia mea pulmonară și care n-ar fi „decît un foc de paie“, unor forme mai „înșelătoare“ și „larvare“. Încă de mult eram expus unor nădufuri și medicul nostru, cu toată dezaprobarea bunicii, care mă și vedea murind alcoolic, mă sfătuisese ca, pe lîngă cafeina care mi se prescrisese ca să-mi ușureze respirația, să beau bere, șampanie sau coniac, cînd simțeam că mă apucă o criză. Crizele vor avorta, spunea el, în „euforia“ prilejuită de alcool. Ca bunica să îngăduie să mi se dea de băut, eram adesea obligat nu numai să nu-mi ascund, dar să fac aproape paradă de nădufurile mele. De altminteri, îndată ce le simțeam apropiindu-se, veșnic nesigur de proporții le pe care le-ar lua, mă îngrijora tristețea bunicii de care mă temeam mai mult decît de suferința mea. Dar în același timp, fie că era prea slab ca să păstreze singur taina suferinții, fie că se temea că ignorîndu-se răul iminent mi s-ar cere o sforțare imposibilă sau primejdioasă, trupul meu mă obliga să-i împărtășesc bunicii indispozițiile mele cu o exactitate în care sfîrșisem prin a pune un soi de scrupul fiziologic. Cînd simțeam în mine un simptom supărător pe care nu-l deosebisem încă, trupul meu se chinuia cît timp nu-l împărtășisem bunicii. Dacă ea se prefăcea că nu-i dă nici

o atenție, el îmi cerea să stărui. Uneori mergeam prea departe : și fața iubită care nu-și mai stăpinea totdeauna emoțiile ca altă dată, manifesta o expresie de milă, o contracție dureroasă. Atunci supărarea ei îmi chinuia inima, și mă aruncam în brațele ei ca și cum sărutările mele ar fi trebuit să i-o risipească, ca și cum dragostea mea ar fi putut oferi bunicii aceeași bucurie pe care i-ar prilejui-o fericirea mea. Siguranța că ea cunoștea indispoziția pe care o încercam potolindu-mi de altă parte scrupulele, trupul meu nu se împotriva ca să o liniștesc. O încredințam că această indispoziție n-avea nimic dureros, că nu eram nicidecum de plins, că putea fi sigură că sînt fericit : trupul meu voise să obțină anume numai compătimirea pe care o merita și cu condiția de-a se ști că îl durea partea dreaptă, nu vedea nici un neajuns, dacă aș fi spus că această durere nu era un rău și nu mă putea împiedica de-a fi fericit căci trupul meu nu făcea filozofie : ea nu era de resortul său. Am avut aproape în fiecare zi accese de năduf în timpul convalescenței mele. Într-o seară, simțindu-mă destul de bine cînd bunica se despărți de mine, intrînd mult mai tîrziu din nou în odaia mea, și dîndu-și seama că mă înăbușeam, exclamă cu fața răscolită : „Oh, Doamne, cît suferi“. Ieși îndată din odaie, am auzit ușa și se întoarse ceva mai tîrziu cu coniac, pe care se dusesse să-l cumpere, căci nu mai aveam în casă. Curînd, am început să mă simt fericit. Bunica, oarecum îmbujorată, avea un aer stingher, iar ochii ei o expresie obosită și descurajată :

— Prefer să te las, ca să profiți puțin de faptul că te simți mai bine, îmi spuse ea, părăsindu-mă brusc. Am sărutat-o totuși și am simțit pe obraji ei răcoroși ceva jilav fără să-mi fi dat seama dacă

era umezeala aerului de noapte pe care-l străbătuse. A doua zi, nu veni decât seara în odaia mea, pentru că, mi se spusese, fusese nevoită să iasă. Mi s-a părut că asta însemna multă indiferență și m-am reținut ca să nu i-o reproșez.

Năduful meu stăruind, deși congestia care trecuse de mult nu-l mai explica, părinții mei chemară la consultație pe profesorul Cottard. Nu e destul ca un medic chemat în asemenea cazuri să fie învățat. Pus în prezența unor simptome care pot fi acelea a trei sau patru boli diferite, la urma-urmei agerimea, pătrunderea lui hotărâsc cu care anume are de a face, în ciuda aparențelor aproape asemănătoare. Acest dar misterios nu implică superioritate în celelalte laturi ale inteligenței, muzica cea mai proastă, care nu are de loc spirit de curiozitate, poate foarte bine să-l posede. Ceea ce se putea observa materialmente în cazul meu, putea tot atât de bine să se datorească spasmelor nervoase, unui început de tuberculoză, astmului, unei dispnei toxico-alimentare cu insuficiență renală, unei bronșite cronice, unei stări complexe la care ar fi concurat mai mulți din acești factori. Ori, spasmele nervoase cereau să fie tratate cu dispreț, tuberculoza cu mari îngrijiri și printr-un soi de supraalimentație care ar fi fost dăunătoare unei stări artistice ca astmul, și ar fi putut fi primejdioasă în caz de dispnee toxico-alimentară care necesită un regim în schimb nefast pentru un tuberculos. Dar șovăielile lui Cottard fură de scurtă durată și prescripțiile lui imperative. „Purgative violente și drastice, lapte câteva zile, numai lapte. Nici carne, nici alcool“. Mama îngînă că aveam totuși nevoie de un întăritor, că eram destul de nervos, încît acest purgativ de cal

și acest regim m-ar răpune. Am văzut în ochii lui Cottard, atât de îngrijorați ca și cum s-ar teme să nu piardă trenul, că se întreba dacă nu cumva se lăsase în voia bunății lui firești. Încearca să-și aducă aminte dacă se gândise să ia o înfățișare rece, cum cauți o oglindă ca să vezi dacă n-ai uitat să-ți înnozi cravata. Stînd la îndoială și ca să cumpănească la întîmplare, răspunse grosolan : „N-am obiceiul să-mi repet de două ori ordonanțele. Da-ți-mi un toc. Și mai cu seamă lapte. Mai tirziu, după ce vom fi înfrînt crizele și agrypnia, sînt de acord să mănînce supe, apoi piureuri, dar totdeauna cu lapte, cu lapte. O să vă placă. Apoi veți reveni progresiv la viața obișnuită. Dar ori de cîte ori tusea și nădufurile vor reîncepe, purgative, spălături intestinale, pat, lapte.“ Ascultă cu un aer rece fără să dea vreun răspuns, ultimele obiecții ale mamei, și cum se despărți de noi fără să găsească de cuviință să explice motivele acestui regim. părinții mei fură de părere că n-avea nici o legătură cu cazul meu, că slăbește inutil și nu mă obligară să-l încerc. Firește, încercară să ascundă profesorului că nu-mi aplicau prescripțiile lui și, ca să fie mai siguri că reușesc, evitără toate casele unde l-ar fi putut întîlni. Apoi, starea mea înrăutățindu-se, se hotărîră să urmeze întocmai prescripțiile lui Cottard ; peste trei zile, nu mai horcăiam, nu mai tușeam și respiram bine. Atunci ai casei au înțeles că Cottard deși mă găsisese, după cum mărturisii mai tirziu destul de astmatic și mai ales „sărit“, deosebise că în acel moment predomina la mine tocmai intoxicația și că drenîndu-mi ficatul și spălîndu-mi rinichii, mi-ar descongեսtiona bronchiile și mi-ar reda respirația, somnul și puterile. Și am înțeles că acest imbecil era un mare clinician. În sfîrșit, m-am putut scula din pat. Se spu-

nea însă că nu voi mai fi trimis la Champs-Élysées, din pricina aerului nesănătos, dar credeam că se profita de acest pretext ca să n-o mai pot vedea pe domnișoara Swann și mă sileam să repet tot timpul numele Gilbertei, ca acel limbaj natal pe care învinșii se străduiesc să-l păstreze ca să nu-și uite patria pe care n-o vor mai revedea. Uneori, mama mă mîngîia pe frunte, spunîndu-mi :

— Așadar băiețașii nu mai povestesc mamei lor supărările pe care le încearcă.

Françoise se apropia în fiecare zi de mine, spunîndu-mi : „Domnul are o mină ! Nu v-ați văzut în oglindă, s-ar spune că e de mort !“ E adevărat că dacă aș fi avut un simplu guturai, Françoise ar fi adoptat același aer funebru. Această compătimire se datora mai degrabă „clasei“ sale, decît stărilor mele. Nu deosebeam atunci dacă acest pesimism al Françoisei era îndurerat sau mulțumit. Am conchis vremelnic că era social și profesional.

Într-o zi, la ora poștei, mama îmi întinse o scrisoare. Am deschis-o distrat, căci nu putea purta singura iscălitură care m-ar fi făcut fericit, aceea a Gilbertei pe care n-o vedeam decît la Champs-Élysées. Ori în partea de jos a hîrtiei, timbrată cu o pecete de argint înfățișînd un cavaler cu cască sub care se deslușea deviza : *Per viam rectam*¹, dedesubtul unei scrisori cu un scris mare și în care aproape toate frazele păreau subliniate, dar din pricină că linia literelor *t* nefiind trasă de-a curmezișul ci deasupra lor, adăuga o trăsătură sub cuvîntul corespunzător al rîndului superior, am văzut tocmai semnătura Gilbertei. Dar pentru că o știam imposibilă într-o scrisoare adresată mie, vederea

¹ Pe o cale dreaptă (lat.).

ei, lipsită de convingere, nu-mi pricinui nici o bucurie. Ea învălui o clipă în ireal tot ce mă înconjura. Această semnătură neverosimilă se juca de-a v-ați ascunselea cu o viteză ametoare, cu patul meu, cu căminul, cu peretele. Vedeam totul clătinându-se ca cineva care cade de pe cal și mă întrebam dacă nu exista o viață cu totul deosebită de aceea pe care o cunoșteam, în contrazicere cu ea, dar care ar fi cea adevărată și care, arătându-mi-se pe neașteptate, mă cufunda în acea nesigurantă pe care sculptorii înfățișând Judecata de apoi au întipărit-o pe chipul morților înviați care se află în pragul celeilalte Lumi. „*Scumpul meu prieten*, spunea scrisoarea, *am aflat că ai fost greu bolnav și nu mai vii la Champs-Élysées, unde nici eu nu mă mai duc, pentru că sînt mulți bolnavi. Dar prietenii mei vin să ia ceaiul la mine în fiecare luni și vineri. Mama mă însărcinează să-ți spun că ne-ai face foarte mare plăcere venind îndată ce vei fi restabilit, și am putea relua, la mine acasă, conversațiile noastre de la Champs-Élysées. Adio, scumpul meu prieten, nădăjduiesc că părinții dumitale îți vor îngădui să vii foarte des să iei ceaiul la noi, și te rog să crezi în toată prietenia mea. Gilberte.*“

În timp ce citeam aceste cuvinte, sistemul meu nervos înregistra cu o iuteală uimitoare vestea că mi se întâmpla o mare fericire. Dar sufletul meu, adică eu însumi și, în fond, principalul interesat, o ignora încă. Fericirea, fericirea datorită Gilbertei, era lucrul la care mă gîndisem mereu, un lucru pe care-l depănam doar în gînd, era, așa cum spunea Léonard despre pictură, o *cosa mentale*¹. Min-tea nu-și asimilează numaidecît o foaie de hirtie

¹ Care ține de gîndire (it.).

acoperită cu litere. Dar îndată ce isprăvisem scrisoarea, m-am gândit la ea, ea a devenit un obiect de reverie, o *cosa mentale*, și o iubeam atît de mult, încît la fiecare cinci minute trebuia s-o recitesc, să o sărut. Atunci, mi-am cunoscut fericirea.

Viața e presărată cu aceste minuni la care pot nădăjdui totdeauna cei ce iubesc. Se poate ca aceasta să fi fost provocată artificial de mama care, văzînd că de cîtva timp pierdusem orice gust de viață, pusese pe cineva să o roage pe Gilberte să-mi scrie, după cum pe timpul primelor mele băi de mare, ca să-mi trezească plăcerea de a mă afunda în apă, ceea ce nu puteam suferi căci îmi tăia răsufierea, dădea pe ascuns profesorului meu de înot cutii minunate cu scoici și ramuri de mărgean pe care credeam că le găsesc chiar eu în fundul mării. De altminteri, e mai bine să nu încerci a înțelege toate întîmplările care în viață și în situațiile ei pline de contrast sînt în legătură cu dragostea, deoarece par a fi guvernate, în inexorabilul cît și în neașteptatul lor, de legi mai degrabă magice decît raționale. Cînd un multimilionar, om totuși fermecător, e părăsit de o femeie săracă și lipsită de agrement cu care trăiește, invoacă în deznădejdea lui toate puterile banului și pune în mișcare toate influențele pămîntului, fără să reușească să se împace, e mai bine ca în fața încăpățînării amantei sale să presupună că Soarta vrea să-l copleșească și să-l facă să moară mai degrabă de o boală de inimă decît să caute o explicație logică. Aceste piedici cu care amanții au de luptat și pe care închipuirea lor ațîțată de suferință caută în zadar să le ghicească, rezidă uneori în vreo ciudățenie de caracter a femeii pe care n-o pot determina să se întoarcă la ei, din pricina prostiei sale, a influenței pe care au luat-o asupra-i și a teme-

rilor pe care i le-au sugerat ființele pe care amantul nu le cunoaște, a soiului de plăceri pe care ea le cere momentan de la viață, plăceri pe care nici amantul, nici averea lui nu i le pot oferi. În orice caz, amantul nu e în măsură să cunoască natura piedicilor pe care viclenia femeii i le ascunde și pe care propria lui judecată, falsificată de dragoste, îl împiedică să le aprecieze întocmai. Ele se aseamănă cu acele tumori pe care medicul sfârșește prin a le reduce fără să le fi cunoscut originea. Ca și ele, aceste piedici sînt misterioase, dar vremelnice. Îndeobște însă durează mai mult ca dragostea. Cum aceasta nu este o pasiune dezinteresată, îndrăgostitul care nu mai iubește nu încearcă să afle de ce femeia săracă și ușoară pe care o iubea a refuzat cu îndărătnicie mai mulți ani ca el să continue să o întrețină.

Același mister care ascunde adesea ochilor cauza catastrofelor, cînd e vorba de dragoste, învăluie tot atît de des instantaneitatea anumitor soluții fericite (ca aceea prilejuită de scrisoarea Gilbertei). Soluții fericite sau cel puțin care par a fi fericite, căci nici una nu e în realitate, cînd e vorba de asemenea sentiment pe care, oricît l-ai satisface, nu reușește îndeobște decît să devieze durerea. Uneori ți se acordă un răgaz și ai cîtva timp iluzia că ești vindecat.

În ce privește această scrisoare în a cărei semnătură Françoise refuză să recunoască numele Gilbertei pentru că litera G. împodobită, sprijinită pe un *i* fără punct avea aerul unui A, în timp ce ultima silabă era prelungită la infinit printr-o parafă dantelată, dacă cineva dorește să găsească o explicație rațională a revirimentului pe care ea îl tălmăcea și care mă bucura atît de mult, poate ar putea crede că s-ar datora întrucîtva unui incident

pe care-l crezusem, dimpotrivă, în măsură să mă compromită pe veci în ochii Swannilor. Cu puțin înainte, mă vizitase Bloch, în timp ce profesorul Cottard care, dacă îi urmam regimul, fusese chemat să mă vadă și se afla în odaia mea. După terminarea consultației, cînd Cottard rămăsese numai ca vizitator, căci părinții mei îl reținuseră la cină, Bloch fu poftit să intre. Cum tocmai ștăteam cu toții de vorbă, Bloch istorisind că o persoană cu care cinase în ajun și care era foarte bună prietenă cu doamna Swann îi spusese că aceasta ținea mult la mine, aș fi vrut să-i răspund că se înșală cu siguranță și să stabilesc, datorită aceluiași scrupul care mă îndemnase să-l mărturisesc domnului de Norpois și de teamă ca domnul Swann să nu mă ia drept mincinos, că n-o cunoșteam și nu stătusem niciodată de vorbă cu ea. Dar n-am avut curajul să rectific eroarea lui Bloch, pentru că mi-am dat bine seama că era voită, și că el născocea un lucru pe care doamna Swann într-adevăr nu-l putuse spune, tocmai ca să ne facă cunoscut ceea ce credea că e măgulitor, dar nu era adevărat, anume că cinase alături de o prietenă a acestei doamne. Ori, se întîmplă că în timp ce domnul de Norpois, aflînd că n-o cunoșteam și aș fi dorit s-o cunosc pe doamna Swann, se ferise să-i vorbească despre mine, Cottard, care era medicul ei, înțelegînd din spusele lui Bloch că ea mă cunoștea bine și mă aprecia, se gîndi că a-i spune, cînd o va vedea, că sînt un băiat încîntător cu care se împrietenise, n-ar putea să-mi fie întru nimic de folos, dar ar fi măgulitor pentru el, două motive care-l hotărîră să-i vorbească despre mine Odettei îndată ce va găsi ocazia.

Atunci am cunoscut acel apartament din care se revărsa pînă pe scară parfumul de care se slu-

jea doamna Swann, dar pe care o înmiresma și mai mult farmecul deosebit și dureros ce emana din viața Gilbertei. Neînduplecatul portar, transformat într-o binevoitoare eumenidă, adoptă obiceiul când îl întrebam dacă puteam urca, să-mi arate, descoperindu-se cu o mină, că-mi îndeplinește rugămintea. Când petrecusem vara, toată după-amiaza cu Gilberte în odaia ei, mi se întâmpla să deschid eu însumi ferestrele, — care interpu-neau dinafară, între mine și comorile care nu-mi erau destinate, o privire sclipitoare, distantă și superficială ce mi se părea însăși privirea Swannilor, — ca să las să intre puțin aer și chiar să mă aplec alături de ea, când mama ei avea zi de primire, să văd sosind musafirii care adesea, ridicând capul când coborau din trăsură, mă salutau cu mâna, confundându-mă cu vreun nepot al doamnei Swann. În aceste momente, cozile Gilbertei îmi atingeau obrazii. Ele mi se păreau, prin finețea lor de iarbă în același timp naturală și supranaturală și prin puterea ornamentației lor artistice, o lucrare unică pentru care se folosisese chiar gazonul din rai. Ce ierbar ceresc n-aș fi dat drept raclă unei părțicele chiar infime din ele ! Dar cum nu nădăjduiam de loc să obțin o bucată autentică din aceste cozi, ce n-aș fi dat dacă aș fi putut avea cel puțin fotografia lor, cu mult mai prețioasă decât aceea a floricelelor desenate de Vinci ! Ca să obțin una, am recurs la atâtea josnicii față de prietenii lui Swann și chiar față de unii fotografi, care nu mi-au procurat ce voiam, dar care m-au împrietenit pentru totdeauna cu oameni foarte plic-ticoși.

Părinții Gilbertei care mă împiedicaseră atîta timp să o văd, acum — când intram în anticamera întunecoasă unde plana mereu, mai formidabilă și

mai dorită ca odinioară la Versailles apariția regelui, posibilitatea de a-i întâlni și unde, de obicei, după ce mă împiedicaseră de un cuier enorm cu șapte brațe ca sfeșnicul din *Scriptură*, mă pierdeam în temenele în fața unui fecior care ședea, în lungă-lui mantie cenușie, pe un scrin de lemn și pe care îl confundasem, în întuneric, cu doamna Swann — părinții Gilbertei, dacă se întâmpla ca unul din ei să treacă în momentul sosirii mele, departe de a părea supărat, îmi strângea mina surizând și-mi spunea :

— Ce faceți ? (pe care-l rosteau amândoi : „*comment allez-vous*“, fără a face legătura lui *t*, ceea ce mă îndemna, vezi bine, ca ajuns acasă să o suprim și eu cu nespusă voluptate, în exerciții), atunci vă las...

Ba mai mult, chiar ceaiurile pe care Gilberte le oferea prietenelor ei și care mi se păruseră atîta timp cea mai de netrecut dintre despărțirile acumulate între ea și mine, deveneau acum o ocazie de-a ne întâlni despre care mă înștiința printr-un cuvînt, scris (pentru că eram un prieten încă nou), totdeauna pe altă hîrtie de scrisori. Odată era împodobită cu un cîine albastru în relief deasupra unei legende umoristice scrise în englezește și urmată de un semn de exclamație, altă dată era timbrată cu o ancoră marină sau cu cifra G.S., foarte alungit într-un dreptunghi care ocupa toată înălțimea foii, sau cu numele „Gilberte“, cînd tipărit, de-a curmezișul, într-un colț, cu litere aurite, ce imitau semnătura prietenei mele și se sfîrșeau cu o parafă dedesubtul unei umbrele deschise, imprimată în negru, cînd închis într-un monogram în formă de pălărie chinezească care-i cuprindea toate literele în majuscule fără să fi fost cu putință să deosebești una singură. Oricît de numeroasă ar fi

fost seria de hîrtii de scrisori pe care o poseda Gilberte, după cîteva săptămîni vedeam revenind aceea care purta ca întîia oară cînd îmi scrisese, de-
viza : *Per viam rectam* deasupra unui cavaler cu cască, într-o medalie de argint brumat. Gîndeam atunci, dar mai degrabă cred acum că fiecare era aleasă în cutare zi mai degrabă decît în cutare alta în virtutea anumitor rituri, pentru că ea încerca să și le amintească pe acelea de care se slujise în alte rînduri, astfel încît să nu o trimeată niciodată pe aceeași vreunui din corespondenții ei, cel puțin acelor cu care-și lua osteneala să facă paradă de amabilitate, decît la intervalele cele mai îndepărtate cu putință. Dat fiind orele diferite în care cădeau lecțiile lor, unele din prietenele pe care Gilberte le invita la aceste ceaiuri erau obligate să plece cînd altele abia soseau, încît auzeam de pe scară cum izbucnea din anticameră un murmur de voci care, în emoția pe care mi-o prilejuia ceremonia impunătoare la care aveam să asist, rupea brusc, cu mult înainte de-a fi ajuns în prag, legăturile ce mă legau încă de viața anterioară și chiar mă făceau să uit că trebuia să-mi scot fularul o dată ee voi da de căldură și să mă uit la ceas ca să nu mă întorc prea tîrziu. De altminteri, această scară, toată de lemn, cum se făceau atunci în unele case de raport în acel stil Henri al II-lea care fusese atîta timp idealul Odettei și de care avea în curînd să se dezvețe, prevăzută cu un aviz fără echivalent la noi, pe care se citea : „Coborîrea cu ascensorul este interzisă“, mi se părea un lucru atît de prestigios, încît am spus părinților mei că era o scară veche adusă de domnul Swann de foarte departe. Dragostea mea de adevăr era atît de mare încît n-aș fi șovăit să le dau această informație chiar dacă aș fi știut că e falsă, căci era

singura care le putea îngădui să aibă același respect ca mine de demnitatea acestei scări din casa locuită de Swanni. Astfel, în fața unui ignorant care nu poate înțelege în ce constă geniul unui mare medic, s-ar crede că nu greșești dacă nu mărturisești că nu știi să vindece un guturai. Dar cum n-aveam nici un spirit de observație, cum îndeobște nu știam nici numele, nici speța lucrurilor pe care le aveam sub ochi și înțelegeam că trebuiau să fie extraordinare numai dacă făceau parte din intimitatea Swannilor. n-am avut siguranța că aș spune o minciună, vorbind părinților mei de valoarea artistică și proveniența îndepărtată a acestei scări. Nu eram sigur că nu-i mințisem, dar pesemne că mi s-a părut probabil, căci am simțit că roșesc când tata m-a întrerupt spunînd : „Cunosc acest soi de case ; am văzut una, toate sînt la fel ; Swann ocupă doar cîteva etaje, pe care le-a construit Berlier“. Adăugă, că ar fi vrut să închirieze una din ele, dar renunțase, negăsindu-le comode și intrarea destul de luminoasă : așa pretindea el ; dar am simțit instinctiv că pentru prestigiul Swannilor și fericirea mea, mintea mea trebuia să facă sacrificiile necesare, și printr-un act de autoritate lăuntrică, în ciuda celor auzite, am îndepărtat pentru totdeauna din mine, cum ar fi îndepărtat un credincios *Viața lui Isus de Renan*¹, ideea dizolvantă că apartamentul lor era un apartament oarecare pe care l-am fi putut locui și noi.

Totuși, în zilele în care eram invitați la ceai, urcînd scara treaptă cu treaptă, despuiat acum de gîndul meu și de memoria mea, fiind numai jucăria celor mai urîte reflexe, ajungeau în zona în care se simțea parfumul doamnei Swann. Credeam că și

¹ *Joseph-Ernest Renan* (1823—1892), filozof, istoric, critic și scriitor francez.

văd maiestatea prăjiturii de ciocolată, înconjurată de un cerc de farfurii cu prăjiturile și cu șervețele cenușii cu desene, impuse de etichetă și proprii Swannilor. Dar acest ansamblu neschimbat și rînduit parcă atîrna de un act suprem de libertate, ca universul necesar al lui Kant. Cînd eram cu toții în șalonașul Gilbertei, ea spunea, din senin, uitîndu-se la ceas :

— Ascultați, mi se pare că prînzul a trecut de mult, cînez de abia la opt, mi-e foame. Ce părere aveți ?

Ne poftea în sufrageria întunecoasă ca interiorul unui templu asiatic pictat de Rembrandt, în care o prăjitură arhitecturală pe atît de bună și familiară pe cît de impunătoare parcă trona aici la întîmplare, ca în orice zi, ca să le fie la îndemînă în cazul în care ar fi apucat-o pe Gilberte fantezia să o descoroneze de crenelurile ei de ciocolată și să-i dărîme meterezurile cu pante roșcate, rumenite în cuptor ca bastioanele palatului lui Darius. Ba mai mult, ca să purceadă la distrugerea prăjiturii nînvitate, Gilberte nu-și consulta numai foamea ; se informa și de a mea, în timp ce tăia pentru mine din monumentul năruit un cogeamite zid lustruit și bătut cu fructe stacojii, după gustul oriental. Mă întreba chiar ora la care cinau părinții mei, ca și cum aș mai fi știut-o încă, ca și cum tulburarea care mă cuprindea ar fi îngăduit să stăruiască în memoria mea golită și în stomacul meu paralizat senzația inapetenței sau a foamei, noțiunea cinei sau imaginea familiei. Din nenorocire, această paralizie era numai momentană. Va veni momentul cînd va trebui să mistui prăjiturile pe care le mîncam fără să-mi dau seama. Dar acest moment era încă departe. Între timp, Gilberte îmi făcea „ceaiul meu“. Beam la infinit, deși o singură ceașcă mă

impiedica să dorm douăzeci și patru de ore. De aceea, mama obișnuia să spună : „Păcat, copilul ăsta nu e în stare să se ducă la Swann fără să se îmbolnăvească“. Îmi dădeam oare seama când eram la Swann că beam tocmăi ceai ? Chiar dacă aş fi ştiut, tot aş fi băut, căci admitînd că aş fi redobîndit o clipă discernămîntul prezentului, acesta nu mi-ar fi redat amintirea trecutului şi prevederea viitorului. Închipuirea mea nu era în stare să ajungă pînă la timpurile depărtate cînd mi-ar putea veni ideea de a mă culca şi nevoia de somn.

Nu toate prietenele Gilbertei erau pradă acelei beţi care nu-ţi îngăduie să iei o hotărîre. Unele refuzau ceaiul. Gilberte spunea atunci, frază foarte răspîdită în acea epocă : „Hotărît lucru, n-am succes cu ceaiul meu !“. Şi ca să înlătore şi mai mult ideea de ceremonie, mutînd scaunele din jurul mesei : „Avem aerul că sîntem la o nuntă ; Doamne, ce proşti sînt servitorii“.

Ea ronţăia, stînd mai la o parte pe un scaun în formă de x, aşezat pieziş. Ca şi cum ar fi putut avea la dispoziţie atîtea prăjiturile, fără să fi cerut îngăduirea mamei sale, cînd doamna Swann, — a cărei zi de primire coincidea de obicei cu ceaiurile Gilbertei, — după ce recondusese un musafir, intra peste o clipă, în fugă, uneori îmbrăcată într-o rochie de catifea albastră, adesea într-o rochie de satin negru garnisită cu dantele albe, spunînd cu un aer mirat :

— Ia te uită, parcă mîncăţi lucruri bune, mi se face foame cînd vă văd mîncînd *cake*.

— Dar bine, mamă, te invităm, răspundea Gilberte.

— Nici nu mă gîndesc, sufletul meu, ce ar spunc musafirii mei : doamna Trombert, doamna Cottard şi doamna Bontemps, ştii doar că doamna Bontemps

nu face vizite prea scurte și de abia a sosit. Ce a spune dacă nu m-ar mai vedea întorcându-mă ; dacă nu mai vine nimeni, voi reveni ca să stau de vorbă cu voi (ceea ce mă amuză nespuse), după plecarea lor. Cred că merit puțină liniște, am avut patruzeci și cinci de musafiri și patruzeci și doi din ei au vorbit despre tabloul lui Gérôme ! Veniți într-una din zilele astea, îmi spuse ea, să luați ceaiul cu Gilberte, vi-l va face așa cum vă place, așa cum îl beți în micul dumneavoastră „studio“, adăugă ea în timp ce se grăbea să se întoarcă la musafirii ei, și ca și cum obiceiurile mele ar fi fost un lucru atât de bine cunoscut (fie acela de a bea ceaiul, dacă cumva aş fi băut vreodată, iar în ce privește „studioul“, nu eram sigur dacă aveam sau nu vreunul) pe care venisem să-l caut în această lume misterioasă. „Cînd veniți ? Mîine ? Vă vom face toasturi tot atât de bune ca la Colombin. Nu ? sinteți un nesuferit“, spunea ea, căci de cînd începuse să aibă un salon, adopta aerele doamnei Verdurin, tonul ei de un despotism mofturos. Toasturile fiindu-mi de altminteri tot atât de necunoscute ca și Colombin, această din urmă făgăduială nu mi-ar fi putut spori întru nimic ispita. Va părea mai ciudat, dat fiind că toată lumea întrebuițează această expresie și poate chiar și la Combray, că n-am înțeles încă de la început de cine voia să vorbească doamna Swann, cînd am auzit-o făcînd elogiul bătrinei noastre „nurse“. Nu știam englezește, dar în cîrînd am înțeles totuși că acest cuvînt o desemna pe Françoise. Deși la Champs-Élysées mă temusem atât de mult de proasta impresie pe care ea trebuia s-o producă, am aflat de la doamna Swann că tocmai grație celor povestite de Gilberte despre „nursa“ mea îi devenisem simpatic ei și domnului

Swann. „Se vede că vă este atît de devotată, că e atît de cumsecade.“ (Mi-am schimbat îndată, cu totul, părerea despre Françoise. Ca urmare nu mi se mai păru un lucru atît de necesar să am o bonă cu o manta de ploaie și cu pană). În sfîrșit, am înțeles din cuvintele care-i scăpaseră doamnei Swann despre doamna Blattin a cărei bunăvoință o răcu- noștea, dar de a cărei vizită se temea, că relațiile personale cu această doamnă nu mi-ar fi fost atît de prețioase pe cît crezusem și nu mi-ar fi îmbună- tățit întru nimic situația la Swann.

Începusem să explorez, cu tresăriri de respect și de bucurie, domeniul feeric care, în ciuda oricărei așteptări, își deschisese înainte-mi căile-i pînă atunci închise, dar numai în calitate de prieten al Gilbertei. Regatul în care eram primit era el însuși conținut într-unul și mai tainic în care Swann și soția lui își duceau viața supranaturală, și spre care ei se îndreptău, după ce-mi strînseseră mîna cînd străbăteau în același timp cu mine, dar în sens invers, anticamera. În curînd însă am pătruns și în mijlocul Sanctuarului. De pildă, Gilberte ieșise, dar domnul și doamna Swann erau acasă. Întrebau cine sunase și aflînd că eram eu, îmi trimiseră vorbă să intru o clipă la ei, dorind ca eu să uzez, în cutare sau cutare sens, pentru un lucru sau altul, de in- fluența mea asupra fiicei lor. Îmi aminteam de acea scrisoare atît de completă, atît de convingătoare, pe care o scrisesem odinioară lui Swann și la care nici nu catadicsise să răspundă. Admiram neputința minții, a judecății și a inimii de a opera cea mai mică conversiune, de a rezolva măcar una din acele dificultăți pe care mai tirziu viața o dezleagă atît de lesne, fără să știi măcar cum a procedat. Noua mea situație de prieten al Gilbertei, avînd asupra-i o excelentă influență, mă făcea să beneficiaz acum

de aceeași faavoare ca și cum dacă, într-un colegiu unde aș fi fost clasificat totdeauna întâiul și fiind camarad cu fiul unui rege, aș fi datorat acestei întâmplări puțința de-a frecventa oricând Palatul și de-a participa la audiențele din sala tronului. Swann, cu nespusă bunăvoință și ca și cum n-ar fi fost împovărat peste măsură cu ocupații glorioase, mă poștea să intru în biblioteca lui și mă lăsa să răspund timp de o oră prin bâlbâieli, prin tăceri pricinuite de sfială, întrerupte de scurte și incoerente elanuri de curaj, unei conversații din care emoția mea mă împiedica să înțeleg măcar un cuvânt; îmi arăta obiecte de artă și cărți care credea că m-ar interesa și de care eram dinainte sigur că întrec cu mult în frumusețe pe toate acelea pe care le posedă muzeul Louvre și Biblioteca Națională, dar pe care mi-era cu neputință să le privesc. În aceste momente, mi-ar fi făcut plăcere dacă *maître-ul* său *d'hôtel* mi-ar fi cerut să-i dau ceasul, acul de cravată, ghetele și să semnez un act prin care-l recunosc moștenitorul meu; potrivit frumoasei expresii populare al cărei autor, ca și al celor mai celebre epopei, este necunoscut, dar care, ca și ele, și în ciuda teoriei lui Wolf, a avut cu siguranță unul (una din acele minți inventive și modeste, cum întâlnești în fiecare an, care nascocesc niște expresii ca „a pune un nume pe o figură“, dar nu-și dau numele în vileag), *nu mai știam ce făceam*. Cel mult, cînd vizita se prelungea, mă minuna nimicnicia realizărilor, absența vreunei concluzii fericite la care duceau aceste ore petrecute în locuința fermecată. Dar decepția mea nu se datoră nici insuficienței capodoperelor arătate, nici imposibilității de a aținti asupra lor o privire distrată. Căci nu frumusețea intrinsecă a lucrurilor mă minuna că sînt în biroul lui Swann, ci aderența

la ele — care ar fi putut fi cele mai urite din lume — a sentimentului deosebit, trist și voluptuos pe care-l localizam de atîția ani în ele și care-l impregnau încă ; tot astfel mulțimea de oglinzi, de perii de argint, de altare închinare Sfîntului Antoniu din Padova sculptate și pictate de cei mai mari artiști, prietenii săi, nu contribuiau întru nimic la sentimentul nedemnității mele și a bunăvoînței sale regale pe care le încercam cînd doamna Swann mă primea un moment în odaia ei în care trei făpturi frumoase și impunătoare, prima, a doua și a treia cameristă pregăteau surîzînd toalete minunate, și spre care, la ordinul rostit de lacheul în pantaloni scurți, că doamna dorea să-mi vorbească, mă îndreptam pe cărarea întortocheată a unui coridor parfumat din depărtare cu esențe prețioase ce-și răspîndeau efluviile înmiresmate din odaia de toaletă.

După ce doamna Swann se întorsese la musafirii ei, tot o mai auzeam vorbind și rîzînd, căci chiar cînd avea numai două persoane ca și cum ar fi trebuit să țină piept tuturor „camarazilor“, ea ridica vocea, sublinia cuvintele, așa cum o auzise adesea pe „patroană“ în micul clan, în momentele cînd aceasta „conducea conversația“. Expresiile pe care le-am împrumutat de curînd de la alții fiind, cel puțin cîtva timp, acelea de care ne place să ne slujim cel mai mult, doamna Swann alegea cînd pe acelea pe care le învățase de la oamenii distinși pe care soțul ei nu putuse evita să nu i-i prezinte (de la ei adoptase ea manierismul care consta în a suprima articolul sau pronumele demonstrativ înaintea unui adjectiv care califica o persoană), cînd pe cele mai vulgare (de pildă : „E un om de nimic !“ expresie favorită a uneia din prietenele ei) și căuta să le folosească în toate poveștile pe care,

potrivit unui obicei adoptat în „micul clan“, îi plăcea să le istorisească. Apoi, spunea bucuroasă : „Îmi place mult această poveste“. „Ah ! trebuie să recunoști că este o poveste foarte *nostimă* !“ ; fel de-a vorbi adoptat prin mijlocirea soțului ei, de la Guermanți, pe care nu-i cunoștea.

Doamna Swann ieșise din sufragerie, dar soțul ei, care tocmai se întorcea acasă, își făcea la rîndul său apariția printre noi.

— Nu știi, mama ta e singură, Gilberte ?

— Nu, tată, are musafiri.

— Cum, n-au plecat încă ? E ora șapte ! E înspăimîntător. Sărmana de ea trebuie să fie frîntă de oboseală. E odios. (Acasă auzisem totdeauna un o lung în *odios*, dar domnul și doamna Swann spune odios, scuturînd litera o). Închipuți-vă, de la ora două, urma el întorcîndu-se spre mine. Camille îmi spunea că între patru și cinci să tot fi venit vreo douăsprezece persoane. Ce spun douăsprezece, cred că mi-a spus paisprezece. Nu, douăsprezece ; în sfîrșit, nu mai știu. Cînd m-am întors, nu mă gîndeam că e ziua ei de primire și văzînd toate trăsurile astea în fața porții, am crezut că avem o nuntă în casă. Și de o clipă doar, de cînd sînt în bibliotecă, soneria n-a mai conținut, pe cuvîntul meu de onoare, mă doare capul. E multă lume la ea ?

— Nu, numai doi musafiri.

— Îi cunoști ?

— Doamna Cottard și doamna Bontemps.

— Ah ! soția șefului de cabinet al ministrului Lucrărilor Publice.

— Știu că soțul ei e funcționar la un minister, dar nu știu ce calitate are, spunea Gilberte, făcînd pe copilul.

— Cum se poate, prostuțo, vorbești ca și cum ai avea doi ani. Ce tot spui : funcționar la un minister E pur și simplu șef de cabinet, șef al întregii administrații, și apoi, unde mi-e capul, pe cuvântul meu sînt tot atît de distrat ca tine, nu e șef de cabinet, e director de cabinet.

— Nu știu ; va să zică e mare lucru să fii director de cabinet ? răspundea Gilberte care nu pierdea niciodată ocazia să fie nepăsătoare cu tot ce trezea vanitatea părinților ei (ea putea de altminteri crede că nu făcea decît să exagereze o relație atît de strălucită, neavînd aerul că-i dă prea mare importanță).

— Cum, dacă e mare lucru, exclama Swann, care prefera un limbaj mai deslușit acestei modestii care mi-ar fi putut prilejui vreo îndoială. Dar e pur și simplu cel mai mare după ministru ! E chiar mai mult decît ministrul, căci el face totul. Se pare de altminteri că este o capacitate, un om de mîna întîi, un individ cu totul distins. E ofițer al Legiunii de onoare. E un bărbat fermecător, un băiat chiar foarte frumos.

Soția lui se măritase de altminteri cu el împotriva voinții tuturor fiindcă era „o ființă plină de farmec“. Avea, ceea ce putea fi de ajuns ca să alcătuiască un ansamblu rar și delicat, o barbă blondă și mătăsoasă, trăsături frumoase, o voce nazală, gură împuțită și un ochi de sticlă.

— Vă mărturisesc, adăugă el adresîndu-mi-se, că mă amuz mult cînd văd un Bontemps colaborînd cu actualul guvern, mai cu seamă că e din familia Bontemps-Chenut, tipul burgheziei reacționare și clericale cu idei înapoiate. Bunicul dumneavoastră a cunoscut bine, cel puțin din reputație și vedere, pe bătrînul Chenut care nu dădea decît cinci centime bacșiș birjarilor, deși era bogat pentru timpul său, și pe baronul Bréau-Chenut. Toată

averea lui s-a prăpădit cu ocazia crahului Uniunii Generale, sînteți prea tinăr ca să fi cunoscut aceste întîmplări și. Doamne, s-au refăcut cum au putut.

— E unchiul unei fete care venea la cursul meu, cu o clasă în urma mea, vestita Alăbertine. Va fi, cu siguranță, foarte „fast”¹, dar deocamdată are un fel ciudat de a fi.

— Flica mea e uluitoare, cunoaște toată lumea.

— N-o cunosc. O vedeam doar trecînd, se strîga peste tot după ea, Alăbertine, Alăbertine. Dar o cunosc pe doamna Bontemps, și nici ea nu-mi place.

— N-ai cituși de puțin dreptate, e fermecătoare, frumoasă, inteligentă. E chiar spirituală. Mă duc să-i dau bună ziua, să o întreb dacă soțul ei crede că vom avea război și dacă ne putem bizui pe regele Théodose. Bărbatu-său trebuie să fie informat, nu-i așa, el, care e în tainele zeilor ?

Altădată Swann n-ar fi avut asemenea limbaj ; dar cine n-a văzut unele principese din familii regale foarte simple, dacă peste zece ani au fugit cu vreun lacheu și încearcă să frecventeze din nou lumea, dar își dau seama că aceasta nu le vede cu ochi buni, adoptînd spontan limbajul bătrînelor clevetitoare, și cine le-a auzit spunînd, cînd se pomenește de vreo ducesă la modă : „A fost ieri la mine”, și : „Trăiesc foarte retrasă”. De aceea, e inutil să observăm moravurile, de vreme ce le putem deduce din legile psihologice.

Swannii împărtășeau acest cusur al acelor pe care lumea îi frecventează puțin ; vizita, invitația, doar un cuvînt amabil al unor persoane cu oarecare vază era pentru ei un eveniment căruia doreau să-i dea publicitate. Dacă nenorocul voia ca Verdurinii să fie la Londra cînd Odette avea o cină oa-

¹ Foarte la modă (engl.).

recum strălucită, luau toate măsurile ca vestea să fie telegrafiată de un prieten comun dincolo de Canalul Mîneei. Swannii nu erau în stare să treacă sub tăcere nici scrisorile, telegramele măgulitoare primite de Odette. Vorbeau de ele prietenilor, le făceau să circule din mînă în mînă. Salonul Swan-
nilor semăna astfel cu acele hoteluri din localită-
țile balneare în care telegramele se afișează.

De altminteri, cei ce nu-l cunoscuseră pe Swann de altădată numai în afară de lume, așa cum îl cunoscusem eu, ci în lume, în acel mediu de la Guermantes, unde toată lumea era foarte preten-
țioasă cu excepția principeselor și duceselor, cînd era vorba de spirit și farmec și de unde erau ex-
cluși oameni eminenti, dar găsiți plicticoși sau vul-
gari, s-ar fi putut mira constatînd că acel Swann de
altădată nu numai că încetase de-a fi discret cînd
vorbea de relațiile lui, ci dificil cînd era vorba să
le aleagă. Cum de nu-l exaspera doamna Bontemps,
atît de comună, atît de răutăcioasă ? Cum putea
spune că este agreabilă ? Pare-se că amintirea me-
diului Guermantes ar fi trebuit să-l împiedice ;
dar în realitate îl ajuta. Desigur că Guermantii,
spre deosebire de trei sferturi din cercurile mon-
dene, erau oameni cu gust, cu un gust chiar rafi-
nat, dar sufereau de snobism, din care porcede
posibilitatea unei întreruperi momentane în exerci-
țiului gustului. Dacă era vorba de cineva care nu era
indispensabil acestei coterii, de un ministru al Afa-
cerilor străine, republican oarecum solemn, de un
academician limbut, gustul se exercita din plin
împotriva-i. Swann o compătimea pe doamna de
Guermantes că cinează în tovărășia unor asemenea
musafiri la o ambasadă și li se prefera de mii de
ori un om elegant, adică unul din mediul Guer-
mantes, bun de nimica, dar posedînd spiritul Guer-

manților, cineva care făcea parte din aceeași bisericuță. Dar dacă o mare ducesă, o principesă de singe cina adesea la doamna de Guermantes, atunci făcea și ea parte din această bisericuță, fără să aibă vreun drept, fără să-i posede întru nimic spiritul. Dar, cu naivitatea oamenilor de lume, din moment ce o primeai încercai s-o găsești agreabilă, dacă nu puteai spune că o primești pentru că e agreabilă. Venind în ajutorul doamnei de Guermantes, Swann îi spunea după ce principesa plecase :

— În fond e o femeie de treabă, are chiar un anume simț al comicului. Doamne, nu cred că a adâncit *Critica rațiunii pure*¹, dar nu e supărătoare.

— Sînt cu totul de părerea dumneavoastră, răspundea ducesa. Afară de asta, era și intimidată, dar veți vedea că poate fi fermecătoare.

— E cu mult mai puțin plicticoasă ca doamna x (soția academicianului limbut care era remarcabilă), ce-ți înșiră douăzeci de volume.

— Dar nici o comparație nu e posibilă.

Swann dobîndise de la ducesă, și o păstrase, înșurirea de a spune asemenea lucruri, de a le spune sincer, și se folosea acum de ea cînd era vorba de cei ce-i frecventau casa. Se străduia să deosebească, să aprecieze la ei însușirile pe care orice făptură omenească le destăinuiește, dacă o examinezi cu o părere preconcepută favorabilă și nu cu dezgustul oamenilor delicați; el punea în valoare meritele doamnei Bontemps ca odinioară pe acelea ale principesei de Parme, care ar fi trebuit exclusă din mediul Guermantes, dacă unele principese nu s-ar fi bucurat de favoarea de a fi primite, și chiar dacă atunci cînd era vorba de ele s-ar fi avut într-adevăr

¹ Una dintre cele mai celebre lucrări ale marelui filosof german *Immanuel Kant*.

în vedere numai spiritul și un anumit farmec. S-a văzut de altminteri altă dată că Swann avea înclinarea (pe care o folosea acum într-un chip oarecum mai trainic) să-și schimbe situația mondenă cu alta care, în anumite împrejurări, îi convenea mai bine. Numai oamenii incapabili să descompună, în percepția lor, ceea ce la prima înfățișare pare indivizibil, cred că situația e nedespărțită de persoană. Același ființă, privită în momente succesive ale vieții sale, se cufundă la trepte diferite ale scării sociale în medii care nu sînt neapărat din ce în ce mai înalte ; și ori de cîte ori într-altă epocă a existenței noastre, intrăm sau reintrăm în legătură cu un anumit mediu, ne simțim răsfățați în el ; începem să ne legăm firesc de el, prinzînd în el rădăcini omenești.

Cred că lui Swann, care vorbea de doamna de Bontemps cu atîta stăruință, nu-i dispăcea să creadă că părinții mei vor afla că ea vine în vizită la soția lui. La drept vorbind, numele persoanelor pe care aceasta reușea să le cunoască încetul cu încetul stîrnea la noi acasă mai degrabă curiozitate decît admirație. La numele doamnei Trombert, mama spunea :

— Ah ! iată un recrutar nou care-i va aduce și alții.

Ca și cum ar fi comparat cu un război colonial felul oarecum sumar, rapid și violent în care doamna Swann își cucerea relațiile, mama adăuga :

— Acum cînd Trombertii sînt supuși, triburile vecine nu vor întîrzia să se predea.

Cînd se încrucișase pe stradă cu doamna Swann, ne spunea la înapoiere :

— Am zărit-o pe doamna Swann pe picior de război, pesemne că pleca în vreo ofensivă rodnică la Masseșutoși, Cynghalezi sau la Tromberti.

Ghicea îndată originea tuturor persoanelor pe care-i spuneam că le văzusem în acest mediu cam împestrițat și artificial, unde fuseseră adesea atrase cu mari greutate și din medii destul de felurite, și vorbea de ele ca de niște trofee scumpe cumpărate ; spunea :

— Aduse dintr-o expoziție de la cutare.

Tata se mira că doamna Swann putea afla vreun folos atrăgând o burgheză puțin elegantă ca doamna Cottard și spunea : „Oricare ar fi situația profesorului, mărturisiesc că nu înțeleg“. Mama, dimpotrivă, înțelegea prea bine ; știa că i-ar lipsi o bună parte din plăcerile pe care o femeie le gustă pătrunzând într-un mediu diferit de acela în care trăia altădată, dacă n-ar putea da de știre fostelor ei prietene despre acelea, relativ mai strălucite, prin care le-a înlocuit. Dar pentru asta e necesar un martor pe care-l lași să pătrundă în aceea lume nouă și delicioasă, așa cum intră într-o floare o insectă zbîrniitoare și nestatornică, care în urmă, așa cel puțin se speră, va răspîndi în vizitele sale, la nimereală, vestea, germenul ascuns al invidiei și al admirației. Doamna Cottard, aleasă anume ca să îndeplinească acest rol, intra în aceea categorie deosebită de invitați pe care mama, care moștenise unele apucături spirituale ale tatălui ei, îi botezase : „Străine, du-te de spune Spartei !“. De altminteri — în afară de alt motiv care n-a fost cunoscut decît mulți ani mai tîrziu — doamna Swann invitînd această prietenă binevoitoare, rezervată și modestă, nu avea să se teamă că introduce la ea, în casa ei, la „recepțiile“ ei strălucite, un trădător sau o concurentă. Cunoștea numărul enorm de calicii burgheze pe care această harnică lucrătoare le putea vizita într-o singură după-amiază, cînd se înarma cu egreta și port-cartul ei. Cunoș-

tea puterea ei de împrăștiere și, bizuindu-se pe calculul probabilităților, avea temeiuri să creadă că, mai mult ca sigur, cutare obișnuit al Verdurilor va afla încă poimiine că guvernatorul Parisului îi depusese cărți de vizită, sau că însuși domnul Verdurin va auzi povestindu-se că domnul Le Hault de Pressagny, președintele Concursului Hîpic, îi dusesese, pe ea și pe Swann, la serata de gală a regelui Théodose; îi presupunea pe Verdurini informați numai de aceste două evenimente măgulitoare pentru ea, căci materializările deosebite prin care ne închipuim sau urmărim gloria sînt puțin numeroase, datorită cusurului minții noastre care nu e în stare să imagineze laolaltă toate formele pe care de altminteri nădăjduim — în mare — că ea nu va întirzia să o îmbrace, simultan, în ochii noștri.

De altfel, doamna Swann dobîndise rezultate numai în ceea ce se numea „lumea oficială”. Femeile elegante nu se duceau la ea, dar nu din pricină că le gonise prezența notabilităților republicane. Pe vremea primei mele copilării, tot ce era în legătură cu societatea conservatoare era monden, și un republican n-ar fi putut fi primit într-un salon bine reputat. Cei ce trăiau în asemenea mediu își închipuiau că imposibilitatea de a invita vreodată un „oportunist”, și cu atît mai mult un oribil radical, va dura totdeauna, ca lămpile cu ulei și omnibuzele cu cai. Dar asemenea caleidoscopurilor care se învîrt din cînd în cînd, societatea așază succesiv, în chip felurit, elemente pe care le-ai crezut imuabile, și compune altă figură. Încă nu luasem prima împărtășanie, cînd doamnele conformiste se mirau cînd întilneau prin saloane o evreică elegantă. Aceste dispoziții noi ale caleidoscopului sînt prilejuite de ceea ce un filozof ar

numi o schimbare de criteriu. Afacerea Dreyfuss introduse unul nou, într-o epocă cu puțin posterioară aceleia în care începeam să o frecventez pe doamna Swann, și caleidoscopul răsturnă încă odată micile lui romburi colorate. Tot ce era evreu fu dat la o parte, fie chiar doamna cea mai elegantă, și naționaliștii ieșiră la suprafață să-i ocupe locul. Salonul cel mai strălucit din Paris era acela al unui principe austriac și ultra-catolic. Dacă în locul afacerii Dreyfuss ar fi izbucnit un război cu Germania, caleidoscopul s-ar fi întors în alt sens. Spre uimirea obștească, evreii dovedind că erau patrioți, și-ar fi păstrat situația, și nimeni n-ar fi vrut măcar să mărturisească că se dusesse vreodată în vizită la principele austriac. Ceea ce nu împiedică, ori de câte ori societatea e momentan nemișcată, ca cei ce trăiesc în ea să-și închipuie că nu va avea loc nici o schimbare, după cum asistând la începuturile telefonului nu vor să creadă în aeroplan. Cu toate acestea, filozofii jurnalismului înfierează epoca precedentă, nu numai soiul de plăceri la modă și care li se pare ultima expresie a corupției, ci chiar operele artiștilor și ale filozofilor care nu mai au în ochii lor nici o valoare, ca și cum ar fi legate indisolubil de modalitățile succesive ale frivolității mondene. Singurul lucru care nu se schimbă este că de fiecare dată se pare că ar fi „ceva schimbă în Franța“. În momentul în care mă duceam la doamna Swann, afacerea Dreyfuss nu izbucnise încă, și unii evrei cu vază erau foarte puternici, dar nici unul nu-l întrecea pe sir Rufus Israels a cărui soție, lady Israels, era mătușa lui Swann. Personal, nu avea relații atât de elegante ca nepotul ei care, pe de altă parte, prin faptul că nu ținea la ea, nu o cultivase niciodată prea mult, deși se pare că urma să o moștenească. Dar aceasta

era singura din rudele lui Swann conștientă de situația lui modernă, celelalte stăruind, în această privință, în aceeași ignoranță care fusese multă vreme a noastră. Când într-o familie, unul din membri emigrează în societatea înaltă — ceea ce i se pare lui un fenomen unic, dar ceea ce constată că realizase cu zece ani în urmă, în alt chip și din alte motive, un tânăr cu care crescuse împreună — el descrie în jurul său o zonă de umbră : o *terra incognita*,¹ foarte vizibilă în nuanțele cele mai mărunte tuturor celor ce o locuiesc, dar care nu este decît întuneric și pur neant pentru cei ce nu pătrund în ea și alunecă de-a lungul ei fără să-i bănuiască, atât de aproape de ei, existența. Cum nici o agenție Havas nu le informase pe verișoarele lui Swann ce oameni frecventa el (înaintea căsătoriei sale îngrozitoare, bineînțeles), rudele își povesteau cu surîsuri de condescendență cu ocazia cinelor de familie că fuseseră „cuminți“ duminică și se duseseră să-l viziteze pe „vărul Charles“, căruia, crezându-l puțin invidios și rudă săracă, i se spunea în glumă printr-un joc de cuvinte ticluit după titlul romanului lui Balzac, *Le Cousin Bête*.² Lady Rufus Israels știa prea bine cine erau cei ce-i acordau lui Swann o prietenie de care ea era geloasă. Familia soțului ei care era aproape echivalentul Rotschildilor avea în grijă de mai multe generații afacerile principilor d'Orléans. Lady Israels, foarte bogată, se bucura de o mare influență și făcuse astfel uz de ea, ca nimeni din cei ce o cunoșteau să n-o primească pe Odette. O singură cunoștință nu i se su-

¹ Tărîm necunoscut (lat.).

² Titlul romanului e *Verișoara Bette* ; în textul de față, e vorba de un joc de cuvinte : *Le Cousin Bête* — însemnînd de fapt „vărul dobitoc.“

pusese, pe ascuns ; contesa de Marsantes. Ori, în-
timpiarea făcuse ca Odette, ducîndu-se în vizită la
doamna de Marsantes, Lady Israels să intre
aproape în același timp. Doamna de Marsantes
sta ca pe ghimpi. Cu lașitatea celor ce ar putea
să-și îngăduie orice, ea nu adresă nici măcar o
dată cuvîntul Odettei, care nu mai avu curajul să
încerce în viitor o incursiune într-o lume care, de
altminteri, nu era de loc aceea în care i-ar fi plă-
cut să fie primită. Dezinteresîndu-se cu totul de
foburgul Saint-Germain, Odette continua să fie
cocota incultă care se deosebea foarte mult de
burghezii pricepuți în cele mai mici amănunte de
genealogie și care își amăgesc, în lectura vechilor
memorii, setea relațiunilor aristocratice pe care
viața lor reală nu le-o dă. Iar Swann, pe de altă
parte, continua fără îndoială să fie amantul căruia
toate acestea particularități ale unei vechi aman-
te i se par plăcute sau inofensive, căci am auzit-o
adesea pe soția sa debitînd adevărate erezii mon-
dene fără ca (dintr-un rest de dragoste, o lipsă
de stimă, sau de lenea de a o perfecționa), el să fi
încercat să le îndrepte. Poate că aceasta era o
formă a acelei simplități care ne înșelase atîta
timp la Combray și grație căreia continuînd acum
să cunoască, cel puțin în ce-l privea, oameni foarte
străluciți, nu ținea ca în conversație să se aibă
aerul, în salonul soției sale, că li se dă vreo impor-
tanță. Ei aveau de altminteri mai puțină importanță
ca oricînd în ochii lui Swann, căci centrul de gravi-
tate al vieții sale se deplasase. În orice caz, Odette
era atît de ignorantă în materie de mondenitate,
încît dacă numele principesei de Guermantes era
rostit în conversație după acela al ducesei, vara
ei, Odette spunea : „Ia te uită, sînt principii, au
avansat în grad“. Dacă cineva spunea : „princi-

pele“, cînd vorbea de ducele de Chartres, ea îndrepta : „Ducele, e duce de Chartres, și nu principe“. Iar cînd era vorba de ducele d'Orléans, fiul contelui de Paris : „Ciudat, fiul e mai mare decît tatăl“, adăugînd în același timp, cum era anglo-mană : „Te încurci în aceste *royalties*“ ; iar cînd cineva o întreba din ce provincie se trăgeau Guermantii, răspundea : „din Aisne“.

Swann era de altminteri orb în ce o privea pe Odette, nu numai cînd era vorba de aceste lacune ale educației, dar și de mediocritatea inteligenței sale. Ba mai mult ; ori de cîte ori, Odette povestea vreo prostie, Swann își asculta soția cu o complicitate, o veselie, aproape o admirație, în care intrau și oarecare urme de voluptate ; în timp ce, în aceeași conversație, orice lucru fin, chiar adînc, l-ar fi spus el, era ascultat de Odette, de obicei, fără interes, destul de superficial, cu nerăbdare și uneori contrazis cu severitate. Se va conchide că această aservire a elitei de către vulgaritate se înfîlnește de obicei în multe căsnicii, dacă ne gîndim, dimpotrivă, la atîtea femei superioare care se lasă fermecate de un mitocan, cenzor nemilos al celor mai gingașe cuvinte, cîtă vreme ele se extaziază, cu nemărginită indulgență a dragostei, în fața năzdrăvăniilor celor mai plate. Ca să revenim la motivele care au împiedicat-o în această epocă, pe Odette să pătrundă în foburgul Saint-Germain, trebuie să spunem că cea mai recentă învirtitură a caleidoscopului monden fusese provocată de o serie de scandaluri. Cucoane pe care le frecventai cu toată încrederea fuseseră recunoscute drept femei publice, spioane engleze. Într-un timp s-a cerut oamnenilor, cel puțin așa se credea, să fie, înainte de toate, cu vază, cu greutate... Odette reprezenta tocmai acea societate cu care

lumea rupsese toate legăturile și cu care avea de altminteri să le reia îndată (căci lumea, neschimbându-se de azi pe mâine, caută, într-un regim nou, continuarea celui vechi), dar căutînd-o sub altă formă care îngăduie să fie trasă pe sfoară și să creadă că nu mai este societatea dinainte de criză. Ori, Odette, semăna prea mult cu doamnele „compromise” din această societate. Oamenii de lume sînt foarte miopi; în clipa în care ei încetează orice legături cu doamnele israelite pe care le cunoscuse, în timp ce se întreabă cum să umple acest gol, zăresc, ieșită ca din pămînt pe o noapte cu furtună, altă doamnă, tot israelită; dar datorită noutății ei, ea nu e asociată în mintea lor, ca precedentele, cu ceea ce cred că trebuie să deteste. Ea nu pretinde ca Dumnezeuul ei să fie respectat. E adoptată. În epoca în care începeam să mă duc la Odette, nu era încă vorba de antisemitism. Dar ea semăna cu ceea ce lumea voia să evite un timp.

Swann se ducea adesea în vizită la vreuna din relațiile sale de altădată, aparținînd prin urmare lumii celei mai alese. Totuși, cînd ne vorbea despre oamenii pe care tocmai îi vizitase, observam că printre acei pe care-i cunoscuse odinioară, alegerea lui era călăuzită de același soi de gust, în parte artistic, în parte istoric, care inspira în el și colecționarul. Băgînd de seamă că adesea îl interesa cutare sau cutare cucoană mare deciasată, pentru că fusese amanta lui Liszt sau pentru că un roman de Balzac fusese dedicat bunicii sale (după cum cumpăra un desen pentru că fusese descris de Chateaubriand), am bănuît că substituîsem la Combray eroarea de a crede că Swann era un burghez care nu frecventa lumea, cu o altă, aceea de a-l crede unul din bărbații cei mai eleganți din Paris. A fi prietenul contelui de Paris nu în-

seamnă nimic. Cîți din mulțimea de „prieteni ai principilor“ nici n-ar fi primiți într-un salon oarecum închis. Principii știu că sînt principii, nu sînt snobi și de altminteri se cred atît de superiori celor ce nu sînt de un sînge cu ei, încît marii seniori și burghezii li se par, mai jos ca ei, aproape la același nivel.

De altfel, Swann nu se mulțumea să caute numai o plăcere de cărturar și de artist în societate, așa cum este ea, atașîndu-se de numele pe care trecutul le-a înscris și care mai pot fi citite, ci gusta un divertisment destul de vulgar alcătuiind un soi de buchete sociale, grupînd elementele eterogene, adunînd oameni luați de ici, de colo. Aceste experiențe de sociologie amuzantă (sau pe care Swann o găsea ca atare), n-aveau — cel puțin în chip constant — o repercusiune identică asupra tuturor prietenelor soției sale. „Am de gînd să-l invit pe Cottard împreună cu ducesa de Vendôme“, spunea el rîzînd doamnei Bontemps, cu aerul lacom al unui om pofticios care intenționează și vrea să încerce să înlocuiască într-un sos cuișoarele cu piper de Cayenne. Ori, acest proiect care avea să pară cu adevărat hazliu, în vechiul înțeles al cuvîntului, soților Cottard, avea darul să o scoată din sărite pe doamna Bontemps. Swann o prezentase de curînd ducesei de Vendôme, ceea ce ea găsise atît de plăcut pe cit de firesc. Posibilitatea de a se lăuda cu această cunoștință soților Cottard povestindu-le întîmplarea nu fusese latura cea mai puțin savuroasă a plăcerii ei. După cum noii decorați ar vrea să vadă închizîndu-se numaidecît robinetul decorațiilor, doamna Bontemps ar fi dorit ca după ea nimeni pe lume să nu mai fie prezentat principesei. Blestema în sinea ei gustul dezmățat al lui Swann care,

vrînd să realizeze o mizerabilă ciudățenie estetică, risipa deodată tot praful pe care ea îl aruncase în ochii soților Cottard cînd le vorbise de principesa de Vendôme. Cum va îndrăzni măcar să-i spună soțului ei că profesorul și soția lui se vor împărtași, la rîndul lor, din această plăcere pe care i-o lăudase drept unică ? Cel puțin, dacă soții Cottard ar fi putut afla că nu fuseseră invitați cu vreun gînd serios, ci numai de haz. E adevărat că și soții Bontemps fuseseră invitați în aceleași condiții, dar Swann, adoptînd de la aristocrație acel etern don-juanism, care, între două femei de rînd, o face pe fiecare să creadă că numai ea este cu adevărat iubită, vorbise cu doamna Bontemps despre ducesa de Vendôme ca despre o persoană cu care era cu totul indicat să oîneze. „Da, avem de gînd s-o invităm pe principesa cu soții Cottard“, spuse doamna Swann peste cîteva săptămîni, soțul meu crede că această împreunare va putea fi amuzantă“, căci dacă păstrase din „micul nucleu“ unele obiceiuri scumpe doamnei Verdurin, ca acela de a striga foarte tare ca să fie auzită de toți credincioșii, în schimb întrebuița anumite expresii — ca „împreunare“ — scumpe mediului Guermantes a căror atracție o resimțea astfel din depărtare și fără să aibă habar, așa cum marea e atrasă de lună, fără să se apropie totuși simțitor de ea. „Da, soții Cottard și ducesa de Vendôme, nu găsiți că va fi hazliu ?“ întrebă Swann. „Cred că n-o să se potrivească de loc și n-o să vă atrageți decît plictiseli, nu trebuie să vă jucați cu focul“, răspunse doamna Bontemps furioasă. Ea și soțul ei fură de altminteri invitați, precum și principele d'Agrigente, la această cină, pe care doamna Bontemps și Cottard o povestiră în două chipuri, potrivit celor cărora îi se adresau. Doamna Bontemps, de partea ei,

Cottard de a lui, spuneau unora cu nepăsare cînd erau întrebați cine mai fusese la cine : „Numai principele d'Agrigente, era ceva cu totul intim“. Dar alții riscau să fie mai bine informați (într-un rînd cineva întrebă pe Cottard : „Nu erau și soții Bontemps ?“ — „Îi uitasem, răspunse roșind Cottard neîndemînatecului pe care-l clasă de acum înainte în categoria gurilor rele). Soții Bontemps și Cottard, fără să se fi consultat, adoptaseră pentru aceștia din urmă o versiune al cărei cadru era identic și în care numai numele respective erau schimbate între ele. Cottard spunea : „Erau numai amfitrionii, ducele și ducesa de Vendôme (surîzînd favorabil), profesorul și doamna Cottard, și să fiu al dracului dacă știu pentru ce, căci se potriveau acolo ca musca-n lapte, domnul și doamna Bontemps“. Doamna Bontemps recita întocmai aceeași frază, numai că domnul și doamna Bontemps erau citați cu o emfază satisfăcută, între ducesa de Vendôme și principele d'Agrigente, iar soții Cottard erau pîrlîți pe care îi acuzau la urmă că se invitaseră singuri și că n-aveau ce căuta acolo.

Adesea Swann se întorcea de la vizitele sale cu puțin înainte de cină. În acest moment, la ora șase seara, cînd odinioară se simțea atît de nenorocit, nu se mai întrebă ce ar fi putut să facă Odette și puțin îi păsa dacă avea lume sau ieșise. Își amintea uneori că cu mulți ani în urmă, încercase într-o zi să citească prin plic o scrisoare adresată de Odette lui Forcheville. Dar această amintire nu-i era plăcută și, decît să adîncească rușinea pe care o încerca, prefera să strîmbe din colțul gurii, grimasă completată la nevoie cu o mișcare a capului care însemna : „Ce-mi pasă ?“. Firește, acum socotea că ipoteza la care se oprise adesea odinioară și potrivit căreia numai închipuirea geloziei îi înnegrea

viața, în realitate inocentă a Odettei, că această ipoteză (în fond binefăcătoare căci atât timp cât durase boala dragostei sale ea îi împuținase suferințele, făcându-i-le să-i pară imagine), nu era cea adevărată, că gelozia sa văzuse bine și Odette, dacă îl iubise mai mult decât crezuse el, îl și înșelase mai mult. Altădată, când suferea atât de mult, se jurase că de îndată ce n-o va mai iubi pe Odette și nu s-ar mai teme să o supere sau să o facă să creadă că o iubea prea mult, și-ar oferi satisfacția de a se lămuri cu ea, numai de dragul adevărului și ca un amănunt istoric, dacă Forcheville se culcase cu dînsa în ziua în care el sunase și bătuse la fereastră fără să i se deschidă, și cînd ea îi scrisese lui Forcheville că tocmai venise unchiul ei. Dar problema atât de interesantă, pe care aștepta s-o deslușească numai după ce gelozia lui va fi dispărut, pierduse orice interes în ochi lui Swann, cînd încetase să mai fie gelos. Totuși nu imediat. Swann nu mai simțea gelozia pe care Odette continuase să o trezească în el în după-amiaza cînd bătuse în zadar la poarta casei din *rue Laperouse*. Ca și cum gelozia, semănînd întrucîtva cu acele boli care parcă-și au mai degrabă sediul, izvorul de contagiune, în anumite locuri, în anumite case, decît în anumite persoane, n-avusese atât de mult ca obiect pe Odette însăși, ci acea zi, acea oră din trecutul pierdut în care Swann bătuse la toate ușile casei Odettei. S-ar fi spus că numai acea zi, numai acea oră ar fi statornicit ultimele rămășițe ale personalității amoroase a lui Swann de odinioară și pe care nu le mai regăsea decît în ele. Nu-i mai păsa de mult, dacă Odette îl înșelase sau îl mai înșela încă. Totuși, continuase cîțiva ani să umble după fostele slugi ale Odettei, atât de mult stăruise în el curiozitatea

dureroasă de a ști dacă în acea zi, atât de îndepărtată, la ora șase, Odette se culcase cu Forcheville. Apoi, însăși această curiozitate dispăruse, fără să fi pus totuși capăt cercetărilor sale. Continua să încerce să afle ceea ce nu-l mai interesa, pentru că fostul său eu ajuns la extrema decrepitudine, acționa încă mașinal, sub imperiul unor preocupări la care renunțase, astfel încît Swann nici nu mai reușea să-și înfățișeze această neliniște, totuși atât de puternică odinioară, încît nu-și putea închipui atunci că se va elibera vreodată de ea, și numai moartea aceleia pe care o iubea (moartea care, așa cum se va vedea mai târziu în această carte, cumplită contraprobă, nu micșorase întru nimic suferințele geloziei), îi părea capabilă să netezească pentru el calea pe de-a-ntregul închisă vieții sale.

Dar unica dorință a lui Swann nu fusese aceea de a desluși cîndva faptele din viața Odettei care-i pricinuiseră aceste suferințe ; își rezervase și pe aceea de-a se răzbuna pe ele, cînd, nemaiiubind-o pe Odette, nu se va mai teme de ea ; ori, tocmai se înfățișa ocazia să-și împlinească aceasta de-a doua dorință, căci Swann iubea altă femeie, femeia care nu-i prilejuia motive de gelozie, dar totuși îl făcea gelos, pentru că nu mai era în stare să-și împrós-păteze felul de a iubi și pentru că acela de care se folosise cînd o iubise pe Odette îl slujea și cînd era vorba de alta. Nu era necesar ca această femeie să fie necredincioasă, pentru ca gelozia lui Swann să renască, era suficient ca dintr-un motiv oarecare ea să fie departe de el, la o serată de pildă, unde s-ar fi părut că se amuză. Ceea ce era de ajuns să trezească în el vechea neliniște, lamentabilă și contradictorie excrescență a dragostei sale și care-l îndepărta pe Swann de ceea ce era parcă o necesitate care trebuia atinsă (sentimentul real pe care

această tinăra femeie îl nutrea pentru el, dorința ascunsă a zilelor sale, taina inimii lui), căci această neliniște așternea între Swann și aceea pe care o iubea un amestec refractar de bănuiele anterioare, avându-și cauza în Odette sau în cutare alta care poate că o precedase pe Odette, și care nu-i mai îngăduiau amantului îmbătrinit să-și cunoască metresa de astăzi decît prin fantoma veche și colectivă a „femeii care-i stirnea gelozia“, în care-și încarnase în mod arbitrar noua lui dragoste. Swann acuza totuși adesea această gelozie că-l făcea să creadă în trădări imaginare ; dar atunci își aducea aminte că o făcuse pe Odette să beneficieze de același raționament, dar pe nedrept. De aceea, tot ce făcea tînăra femeie pe care o iubea, în orele în care nu erau împreună, înceta să-i pară nevinovat. Dar cîtă vreme altădată se jurase, dacă vă înceta vreodată să iubească pe aceea pe care nu bănuia că avea să fie cîndva soția lui, să-i arate fără milă indiferența, în sfîrșit sinceră, ca să-și răzbune orgoliul mult timp umilit, nu mai ținea la aceste represalii pe care le putea exercita acum fără riscuri (căci puțin îi păsa că era crezut pe cuvînt și lipsit de acele întîlniri între patru ochi cu Odette care-i erau altădată atît de necesare) ; o dată cu dragostea, dispăruse dorința de a arăta că n-o mai iubea. El care, cînd suferea din pricina Odettei, ar fi dorit atît de mult să-i dea ocazia să vadă cîndva că este îndrăgostit de alta, acum, cînd i-ar fi stat în putință, recurgea la mii de precauții ca soția lui să nu bănuiască măcar această dragoste nouă.

De acum înainte, n-am luat parte numai la aceste gustări care mă întristaseră odinioară, cînd o vedeam pe Gilberte despărțindu-se de mine și întor-

cîndu-se mai devreme acasă ; cînd ieşea cu mama ei, fie că se ducea la plimbare sau la un matineu, împiedicînd-o astfel să vină la Champs-Élysées, şi mă lipsea de ea, în zilele în care rămîneam singur lingă peluză în faţa căişorilor, doamna şi domnul Swann îmi îngăduiau să iau parte la aceste plimbări, aveam un loc în landoul lor, ba chiar eram întrebat dacă preferam să mă duc la teatru, la o lecţie de dans la o camaradă a Gilbertei sau la o reuniune mondenă la nişte prieteni ai soţilor Swann (ceea ce ea numea un mic „meeting“) sau să vizităm mormintele de la Saint-Denis.

În zilele cînd trebuia să ies cu Swannii, mă duceam la ei la prînzul, căruia doamna Swann îi spunea „lunch“ ; cum nu se servea decît la douăsprezece şi jumătate şi în acea epocă părinţii mei prînzeau la unsprezece şi un sfert, după ce se ridicau de la masă, mă îndrumam spre acest cartier luxos, destul de singuratic la orice oră, dar îndeosebi la aceasta, cînd, toată lumea era întoarsă acasă. Chiar iarna şi pe îngheţ, dacă vremea era frumoasă, în timp ce-mi strîngeam din cînd în cînd nodul unei minunate cravate de la Charvet şi eram atent ca ghetele mele de lac să nu se murdărească, mă plimbam în lung şi în lat pe alei, aşteptînd să se facă ora douăsprezece şi douăzeci şi şapte. Zăream de departe în grădiniţa lui Swann soarele care făcea să sclipească întocmai ca plini de promoroacă, copacii golaşi. E adevărat că în această grădiniţă nu erau decît doi. Datorită orei nepotrivite, spectacolul era nou. Perspectiva emoţionantă a prînzului la doamna Swann sporea aceste plăceri ale naturii (pe care le înviora suprimarea obiceiului şi chiar a foamei), nu le micşora, ci stăpînindu-le, le aşervea, făcîndu-le nişte accesorii mondene ; astfel încît, dacă la această oră, cînd de obicei nu le per-

cepeam, mi se părea că descopăr timpul frumos, frigul, lumina iernatică, le descopeream ca un soi de prefață a ouălor cu smântină, ca o patină, un roz și proaspăt glaciis adăugate învelișului acestei capele misterioase care era locuința doamnei Swann și în inima căreia găseai, dimpotrivă, atita căldură, atitea parfumuri și flori.

La douăsprezece și jumătate mă hotăram, în sfârșit, să intru în această casă care mi se părea că avea să-mi prilejuiască plăceri supranaturale, ca o gheată mare în care se pun darurile de Crăciun. Numele „Crăciun“ era de altminteri necunoscut doamnei Swann și Gilbertei care-l înlocuise prin „Christmas“ și nu vorbea decît de „pudding de Christmas“, de ceea ce li se dăruise de „Christmas“, de-a pleca — ceea ce mă făcea să înnebunesc de durere — de „Christmas“. La noi acasă, m-aș fi crezut dezonorat dacă aș fi adus vorba de Crăciun, și nu spuneam decît „Christmas“, ceea ce tata găsea că e foarte ridicol.

La început întilneam doar un lacheu care, după ce mă făcea să străbat mai multe saloane mari, mă introducea într-unul mititel, gol, pe care după-amiaza albastră a ferestrelor sale îl și făcea să viseze; rămîneam singur în tovărășia orhideelor, a trandafirilor și a violetelor care — asemenea unor persoane ce așteaptă lingă tine, dar nu te cunosc — păstrau o tăcere pe care individualitatea lor de lucruri vii o făceau și mai impresionantă și primeau înfrigate dogoarea unui foc incandescent de cărbune aprins cu grijă după o vitrină de cristal, într-un ghizd de marmură albă în care-și prăbușea din cînd în cînd primejdioasele-i rubine.

Luasem loc pe un scaun, dar mă ridicam în grabă auzind ușa deschizîndu-se; nu era decît un al doilea lacheu, apoi un al treilea, și rostul neîn-

semnat al alergăturilor lor încoace și încolo inutil de emoționante era de-a pune cîțiva cărbuni pe foc sau de-a turna apă în vase. Plecau, rămîneau iarăși singur, după ce se închisese ușa pe care doamna Swann va sfîrși prin a o deschide. De bunăseamă, aș fi fost mai puțin tulburat într-o peșteră magică decît în acest salonaș de așteptare în care focul mi se părea că purcede la transmutații, ca în laboratorul lui Klingsor. Un zgomot nou de pași răsuna, nu mă ridicam, pesemne că era alt lacheu ; dar nu, era domnul Swann. „Cum ? Sînteți aici ? Ce să spun, soția mea n-a fost niciodată în stare să știe ce înseamnă oră fixă. Unu fără zece... În fiecare zi întîrziem și mai mult. Veți vedea, va sosi fără să se grăbească măcar, crezînd că vine prea devreme.“ Dar cum rămăsese neuro-artritic, și ajunsese puțin ridicol, faptul de-a avea o soție atît de inexactă care se întorcea atît de tîrziu de la Bois, care uita cum trecea timpul la croitoreasă și nu era niciodată punctuală la prînz, îl neliniștea pe Swann pentru stomacul său, dar îi măgulea amorul-propriu.

Îmi arăta noile sale achiziții și-mi explica interesul lor, dar emoția, îmbinată cu neobișnuința de a fi nemîncat la această oră, în timp ce-mi frămînta mintea, făcea vid în ea, astfel încît deși eram în stare să vorbesc, nu eram capabil să ascult. De altminteri mi-era suficient că lucrurile de preț pe care le poseda Swann erau situate la el acasă și făceau parte din ora fermecătoare care precede prînzul. Dacă Gioconda s-ar fi găsit acolo nu mi-ar fi făcut mai multă plăcere ca o rochie de casă a doamnei Swann sau flacoanele ei cu săruri.

Continuam să aștept, singur sau cu Swann și adesea cu Gilberte, care venea să ne țină tovărășie. Sosirea doamnei Swann, pregătită cu atîtea

intrări maiestuoase, mi se părea că trebuie să fie un lucru imens. Pîndeam fiecare scîrțîit. Dar nu găsești niciodată o catedrală, un talaz în furtună, un salt al unui dansator atît de înalte pe cît ai nădărduit ; după acești lachei în livrea, ca niște figuranți al căror cortegiu la teatru pregătește și prin aceasta reduce cu mult apariția finală a reginei, doamna Swann, intrînd pe furiș într-un palton de lutru, cu voaleta lăsată în jos pe un nas înroșit de frig, nu răsplătise făgăduielile făcute, în așteptare, imaginației mele.

Dacă stătuse toată dimineața acasă, cînd intra în salon, era îmbrăcată cu o rochie de casă de crêpe de Chine de culoare deschisă care mi se părea mai elegantă ca toate rochiile.

Uneori soții Swann se hotărau să stea acasă toată după-amiaza. Atunci, cum prinzisem atît de tîrziu, vedeam îndată pe zidul grădiniței cum apune soarele în acea zi care mi se păruse că trebuie să se deosebească de celelalte, și în zadar aduceau servitorii lămpi de toate mărimile și formele, așezîndu-le pe fiecare pe altarul consacrat al unei console, al unui gheridon, al unui „ungher“ sau al unei mese, ca și cînd ar fi fost vorba de celebrarea unui cult necunoscut, nimic extraordinar nu izvora din conversație și plecam decepționat, cum ești adesea în copilărie după liturgia de la miezul nopții.

Dar această dezamăgire era numai spirituală. Străluceam de bucurie în această casă în care Gilberte încă nesosită, avea să se întoarcă, și-mi va oferi peste o clipă, pentru mai mult timp cuvîntul ei, privirea ei atentă și surîzătoare, așa cum o văzusem întîia oară la Combray. Cel mult eram oarecum gelos văzînd că dispare adesea în odăile mari în care dădeai printr-o scară interioară. Obligat să

rămîn în salon, ca îndrăgostitul unei actrițe care nu are la dispoziție decît fotoliul său de orchestră și visează cu îngrijorare la ce se petrece între culise, în foaiierul artiștilor, îi puneam lui Swann, în legătură cu cealaltă parte a casei, întrebări savant învăluite, dar pe un ton din care nu reușeam să alung oarecare neliniște. El mă lămuri că în odaia în care se ducea Gilberte era rufăria, se offeri să mi-o arate și-mi făgădui că ori de cîte ori Gilberte se va mai duce acolo, o va sili să mă ia cu ea. Datorită acestor din urmă cuvinte și destinderii pe care ele mi-o procurară, Swann suprimă brusc pentru mine una din acele îngrozitoare distanțe interioare la capătul cărora o femeie pe care o iubim ni se pare atît de depărtată. În aceste clipe, încercam pentru el o dragoste pe care am crezut-o mai adîncă decît dragostea ce i-o purtam Gilbertei. Căci stăpîn pe fiica lui, el mi-o dădea, și ea, ea se refuza uneori, nu aveam asupra ei aceeași putere decît indirect, prin mijlocirea lui Swann. În sfîrșit, o iubeam și prin urmare nu o puteam vedea fără să încerc acea tulburare, acea dorință de mai mult care, cînd ești lingă ființa pe care o iubești, gonești senzația că iubești.

De altfel, de cele mai multe ori nu rămîneam acasă, ne duceam să ne plimbăm. Uneori, înainte de a se duce să se îmbrace, doamna Swann se așeza la pian. Mîinile ei frumoase, care se iveau din mînecele roz sau albe, adesea de culori foarte vii, ale rochiei sale de casă de crêpe de Chine, își alungeau falangele pe pian cu aceeași melancolie pe care o avea în privire, dar nu și în inimă. Într-una din aceste zile, i se întîmpla să cînte acea parte din Sonata de Vinteuil în care se găsește mica frază ce-i plăcuse atît de mult lui Swann. Dar adesea nu înțelegei nimic, dacă ascuți întîia oară o muzică

oarecum complicată. Cu toate acestea, cînd mi s-a cîntat mai tîrziu, de două sau de trei ori, această Sonată, mi-am dat seama că o cunoşteam la perfecţie. De aceea, expresia „a auzi înţia oară“ nu este improprie. Dacă, aşa cum ai crezut, nu ai deosebit cu adevărat nimic la prima auditiie, a doua a treia ar fi tot atîtea „premiere“, şi nu ar exista nici un motiv să înţelegi mai mult la a zecea. Pe semne că prima dată nu lipseşte comprehensiunea ci memoria. Căci avînd în vedere complexitatea impresiilor cărora trebuie să le facem faţă în timp ce ascultăm, memoria noastră este infimă, tot atît de scurtă ca şi memoria unui om care se gîndeşte în somn la mii de lucruri pe care le uită numaidecît sau a unui om căzut pe jumătate în copilărie care nu-şi mai aminteşte după un minut ceea ce i s-a spus. Memoria nu e în stare să ne ofere îndată amintirea acestor multiple impresii. Dar amintirea se formează puţin cîte puţin în memorie şi cînd e vorba de operele pe care le-ai auzit de două sau de trei ori eşti ca un licean care a recitat de mai multe ori, înainte de adormi, o lecţie pe care crede că n-o ştia şi pe care o spune pe dinafară a doua zi dimineată. N-auzisem încă pînă în acea zi nimic din această Sonată, şi acolo unde Swann şi soţia lui vedeau o frază desluşită, aceasta era tot atît de departe de perceperea mea limpede ca un nume pe care încerci să ţi-l aminteşti şi în locul căruia nu găseşti decît neant, un neant din care, peste o oră, fără să te mai gîndeşti la el, vor ţîşni de la sine, dintr-un singur salt, silabele, la început, în zadar solicitate. Nu numai că nu reţii îndată operele cu adevărat reale, ci chiar în sînul fiecăreia din ele, şi aceasta mi s-a întîmplat cu Sonata lui Vinteuil, percepi la început tocmai părţile cele mai puţin preţioase. Astfel încît nu numai că mă înso-

lam crezind că opera nu-mi mai rezerva nimic (din care pricină am stat mult fără să caut s-o ascult) din clipa în care doamna Swann îmi cîntase faimoasa frază (eram atît de stupid în această privință, ca cei ce nu mai speră să încerce vreo surprindere în fața lui San Marco din Veneția, de vreme ce au cunoscut, din fotografii, forma domurilor). Ba mai mult, chiar după ce am ascultat Sonata de la un capăt la altul, ea stăruia aproape pe de-a-ntregul invizibilă, ca un monument căruia distanța sau ceața îngăduie să-i zărești numai anumite părți. De aici, melancolia care purcede din cunoașterea unor asemenea lucrări, ca orice lucru ce se realizează în timp. Cînd ceea ce e mai ascuns în Sonata lui Vinteuil mi se dezvălui mie, care eram deja tîrît de obișnuință dincolo de ceea ce putea prinde, normal, sensibilitatea mea, ceea ce deosebisem și preferasem mai întîi început să-mi scape, să fugă de mine. N-am posedat niciodată pe de-a-ntregul Sonata, deoarece tot ceea ce-mi oferea ea nu reușise să-mi placă decît în răstimpuri succesive : semăna cu viața. Dar mai puțin decepționate ca viața, aceste capodopere nu încep prin a ne oferi ce au mai bun. În Sonata de Vinteuil frumusețile pe care le descoperi mai lesne sînt acelea de care obosești mai repede și din același motiv, fără îndoială, pentru că se deosebesc mai puțin de ceea ce cunoaștem deja. Dar cînd acestea s-au îndepărtat, stăruie să ne placă cutare frază pe care rînduiala ei prea nouă ca să ofere minții noastre numai o încîlceală, ne-o făcuse de neînțeles și o păstrase neatinsă ; atunci ea, în fața căreia treceam în fiecare zi fără să avem habar și care se rezervează, oare prin puterea numai a frumuseții ei ajunsesse invizibilă și rămăsese necunoscută, ea vine spre noi cea din urmă. Dar ne vom despărți de ea

tot cea din urmă. Ne va place mai mult timp decât celelalte, pentru că ne-a trebuit mai mult timp ca s-o îndrăgim. De altminteri acest timp necesar unui individ — așa cum mi-a fost mie necesar cînd a fost vorba de această Sonată — ca să pătrundă o operă cît de puțin adîncă nu este decît prescurtarea și parcă simbolul anilor, uneori al veacurilor, ce se scurg înainte ca publicul să poată gusta o capodoperă cu adevărat nouă. De aceea, omul de geniu, ca să-și cruțe nerecunoașterea mulțimii, poate își spune că lipsindu-le contemporanilor perspectiva necesară, operele scrise pentru posteritate n-ar trebui citite decît de aceasta, ca anumite picturi pe care nu le poți aprecia de prea aproape. Dar în realitate, orice precauție mișească de a evita judecățile false e inutilă, ele nu pot fi înlăturate. De aceea, o operă de geniu este anevoie admirată numai decît, pentru că acela ce a scris-o este extraordinar și puțini îi seamănă. Opera lui, ca atare, fecundînd rarele spirite în stare să-l înțeleagă, le va face să crească și să se înmulțească. Cuatorurilor lui Beethoven (cuatorurile XII, XIII, XIV și XV) le-a trebuit cincizeci de ani ca să iasă la iveală și să îngroașe rîndurile publicului cuatorurilor lui Beethoven, realizînd astfel ca toate capodoperele, un progres, dacă nu în ce privește valoarea artiștilor, cel puțin în societatea spiritelor, larg alcătuită astăzi de ceea ce nu se putea găsi cînd capodopera a apărut, adică din ființe în stare să o aprecieze. Ceea ce numim posteritate, este posteritatea operei. E necesar ca opera (neținînd seama, pentru a simplifica, de geniile care, în aceeași epocă, pot să pregătească paralel, pentru viitor, un public mai bun de care vor beneficia alte genii), să-și creeze în ea însăși posteritatea. Dacă așadar opera ar fi ținută în rezervă, n-ar fi cunos-

cută decît de posteritate, aceasta n-ar constitui posteritatea acestei opere, ci o adunare de contemporani care ar fi trăit pur și simplu cu cincizeci de ani mai tîrziu. De aceea, dacă artistul — și Vin-teuil procedase tocmai astfel — vrea ca opera lui să-și urmeze calea, este necesar să o lanseze, acolo unde e destulă adîncime, într-un viitor plin și îndepărtat. Dar cu toate acestea, dacă a nu ține seama de acest viitor, adevărată perspectivă a capodoperelor, este eroarea criticilor nepricepuți, a ține seamă de el este adesea scrupulul primejdios al celor drepți. Fără îndoială, ne putem lesne închipui cînd sîntem pradă unei iluzii asemănătoare cu aceea care uniformizează toate lucrurile la orizont, că toate revoluțiile care au avut loc pînă acum în pictură sau în muzică respectau oricum anumite reguli și că ceea ce urmează numai decît după noi, impresionismul, căutarea disonanței, întrebuintarea exclusivă a gamei chineze, cubismul, futurismul, se deosebește categoric de ceea ce l-a precedat. Căci ceea ce l-a precedat este privit fără să ținem seamă că o lungă asimilare l-a transformat în noi într-o materie fără îndoială variată, dar la urma urmei omogenă, în care Hugo este vecin cu Molière. Să ne gîndim numai la nepotrivirile izbitoare pe care ni le-ar înfățișa, dacă n-am ține seama de viitor și de schimbările pe care acestea le va aduce cu sine, cutare horoscop al propriei noastre vîrste mature întocmit în prezența noastră pe cînd eram adolescenți. Dar nu toate horoscoapele sînt adevărate și obligația, cînd e vorba de o operă de artă, de-a introduce în ansamblul frumuseții ei și factorul timp, adaugă judecății noastre ceva atît de îndrăzneț și ca atare atît de lipsit de interes autentic, ca orice profecție care dacă nu s-ar realiza, nu ar implica nicidecum mediocrită-

tea spiritului de profet, căci ceea ce dă viață posibilului sau îl exclude de la existență nu este neapărat de competența genului; poți fi genial și să nu fi crezut în viitorul domnului de fier, nici al avioanelor sau, fiind mare psiholog, să nu fi crezut în falsitatea unei metrese sau a unui prieten, a căror trădare le-ar fi prevăzut cei mai de rînd.

Dacă n-am înțeles Sonata, am fost în schimb încîntat s-o aud cîntînd pe doamna Swann. Tușeul ei mi se părea, ca și rochia ei de casă, ca și parfulul scării, ca mantourile, ca și crizantemele ei, că fac parte dintr-un tot individual și tainic, într-o lume nespus superioară aceleia în care rațiunea poate analiza talentul. „Nu-i așa că-i frumoasă această Sonată de Vinteuil ?” îmi spuse Swann. Momentul cînd se lasă noaptea sub copaci, cînd arpeggiile viorii evocă răcoarea. Recunoașteți că e foarte frumos ; aflăm aci toată latura statică a clarului de lună, care e cea esențială. Nu e de loc extraordinar că o cură de lumină ca aceea pe care o urmează soția mea să acționeze asupra mușchilor, cînd clarul de lună împiedică frunzele să miște. Tocmai partea asta e bine descrisă în această mică frază, Bois de Boulogne căzut în catalepsie. Pe malul mării lucrul e și mai izbitor, pentru că acolo deslușești răspunsurile stinse ale valurilor pe care, firește, le auzi foarte bine, pentru că restul nu poate mișca. La Paris lucrurile se petrec cu totul altfel ; cel mult dacă observi aceste scripuri neobișnuite pe monumente, acest cer luminat ca de un incendiu fără culori și fără primejdii, acest soi de imens fapt divers ghicit. Dar în mica frază de Vinteuil și de altminteri în toată Sonata nici urmă de așa ceva, asta se petrece la Bois, în grupet se aude deslușit vocea cuiva care spune : «S-ar

putea chiar citi ziarul». Aceste cuvinte ale lui Swann mi-ar fi putut falsifica, pentru mai târziu, înțelegerea Sonatei, muzica fiind prea puțin exclusivă ca să înlăture pe de-a-ntregul ceea ce ni se sugerează să găsim în ea. Dar am înțeles din alte cuvinte că acest frunziș nocturn era numai acela sub al cărui desiş el auzise, în multe seri, în anumite restaurante din împrejurimile Parisului, mica frază. În locul înțelesului adînc pe care i-l solicitase adesea, ea îi descria lui Swann frunzişuri rînduite, incolăcite, pictate în jurul ei (şi-i stîrnea dorinţa să le revadă, pentru că i se părea că le este interioară ca un suflet), o întreagă primăvară de care nu se putuse bucura altădată, nedispunînd în acest scop, înfrigurat şi mîhnit cum era atunci, de destulă linişte sufletească, şi pe care (aşa cum faci pentru un bolnav cu lucrurile bune pe care nu le-a putut mîncă), ea i le păstrase. N-ar fi putut-o întreba pe Odette cu privire la farmecul pe care-l încercase el în anumite nopţi la Bois şi în legătură cu care Sonata lui Vinteuil putea să-l informeze, deşi ea îl însoţea ca şi mica frază. Dar Odette îl întovărăşea doar (nu era în el ca motivul lui Vinteuil) — şi nu vedea deci nimic — chiar dacă ar fi fost de mii de ori mai înţelegătoare — din ceea ce nu se poate exterioriza nimănui (cel puţin am crezut mult timp că această regulă nu admitea excepţie).

— E în fond destul de frumos, nu-i aşa, spuse Swann, că sunetul poate reflecta ca apa, ca oglinda. Şi băgaţi de seamă că fraza lui Vinteuil îmi dezvăluie tocmai acele lucruri cărora nu le acordam atenţie în acel timp. Nu-mi mai aminteşte nimic din grijile şi amorurile mele de atunci, dar s-a substituit lor.

— Charles, mi se pare că nu e prea amabil pentru mine ceea ce-mi spui.

— Nu e amabil ! Femeile sînt nemaipomenite ! Voiam doar să spun acestui tînăr că ceea ce ne arată muzica — cel puțin mie — nu e de loc „voînța în sine“ și „sinteza infinitului“ ci, de pildă, pe Verdurin în redingotă în Palmariul din Jardin d'Acclimatation. Fără să ies măcar din acest salon, această mică frază m-a dus de mii de ori să cinez cu ea la Armenonville. Doamne, e oricum mai puțin plictisitor decît să iei masa acolo cu doamna de Cambremer. Doamna Swann începu să rîdă :

— E o doamnă despre care se spune că ar fi fost foarte îndrăgostită de Charles, îmi explică ea cu același ton, cu care, vorbind mai adineauri de Ver Meer din Delft, de care fusesem mirat văzînd că-l cunoștea, îmi răspunsese : „Domnul se ocupa mult de acest pictor în momentul în care-mi făcea curte. Nu e adevărat, dragul meu Charles.“

— Nu vorbi alandala de doamna Cambremer, spuse Swann, în fond foarte măgulit.

— Dar nu fac decît să repet ceea ce mi s-a spus. De altminteri se pare că e foarte inteligentă, n-o cunosc. Cred că e foarte „pushing“, ceea ce mă miră cînd e vorba de o femeie inteligentă. Dar toată lumea spune că a fost nebună după tine, ceea ce nu e de loc jignitor.

Swann tăcu ca un surd, ceea ce era oarecum o confirmare și o dovadă de fatuitate. „După cum constat, ce-ți cînt eu acum, îți aduce aminte de Jardin d'Acclimatation, urmă doamna Swann, simuînd în glumă că e înciudată, astfel încît am putea-o lua acum ca țintă a unei plimbări, dacă-l amuză pe acest tînăr. Timpul e foarte frumos și-ți vei putea regăsi impresiile care-ți sînt scumpe ! Fiindcă veni vorba de Jardin d'Acclimatation, știi că acest tînăr

credea că am ține mult la o persoană pe care, dimpotrivă, o „retez“ de câte ori pot, doamna Blatin ! Găsește foarte umilitor pentru noi că se dă drept prietena noastră. Gîndește-te că doctorul Cottard, care trece drept om bun și nu vorbește niciodată pe nimeni de rău, pînă și el afirmă că e infectă.

— Ce oroare ! N-are altă scuză, decît că seamănă leit cu Savonarola ¹. Este întocmai portretul lui Savonarola de Fra Bartolomeo.

Mania aceasta a lui Swann de a găsi astfel asemănări în pictură se putea susține, căci chiar ceea ce numim expresia individuală este — cum îți dai cu atîta tristă seama cînd iubești și ai vrea să crezi în realitatea unică a individului — un lucru obștesc și putea fi întîlnit în epoci diferite. Dar dacă l-ai fi ascultat pe Swann, cortegiile regilor magi, atît de anacronice cînd Benozzo Gozzoli introducea în ele pe Mediciși, ar fi fost și mai anacronice, căci ar fi conținut portretele unei sumedenii de oameni, contemporani nu cu Gozzoli, ci cu Swann, adică nu numai posteriori cu cincisprezece veacuri Nașterii Domnului, ci cu patru veacuri însuși pictorului. După spusele lui Swann, din aceste cortegii nu lipsea nici un parizian de seamă, ca în acel act al unei piese de Sardou, în care, din prietenie pentru autor și interpreta principală, fiindcă lucrul era la modă, toate notabilitățile pariziene, medici celebri, oameni politici, avocați, s-au amuzat fiecare într-o seară, să facă figurație pe scenă.

— Ce legătură are ea cu Jardin d'Acclimation ?

— Toate !

¹ Călugăr dominican ars pe rug pentru erezie din ordinul papei Alexandru al III-lea (1452—1496).

— Nu cumva crezi că are un posterior albastru ca maimuțele ?

— Charles, ești de o necuviință ! Nu, mă gîndeam la ce i-a spus Cynghalezul. Povestește-i, e într-adevăr un cuvînt de spirit.

— E idiot. Știți că doamnei Blatin îi place să bîrfească pe toată lumea cu un aer pe care ea îl crede amabil și care e mai ales protector.

— Ceea ce vecinii noștri de pe malurile Tamisei numesc „*patronising*”¹, întrerupse Odette.

— S-a dus de curînd în Jardin d'Acclimatation unde sînt negri, cynghalezi cred, după cîte spune soția mea, care e mai tare ca mine în etnografie.

— Ei, Charles, nu-ți bate joc de mine.

— Dar nu-mî bat de loc joc. În sfîrșit, se adresează unuia din acești negri : „Bună ziua, negrule !” În orice caz, negrului nu-i plăcu acest calificativ. — Eu, negru, spuse el miniat doamnei Blatin, dar tu, cămilă !

— Găsesc că e foarte hazliu ! Această poveste îmi place foarte mult. Nu-i așa că-i frumoasă ? O vezi numaidecît pe bătrîna Blatin : „Eu negru, dar tu cămilă !”

Am manifestat o mare dorință să văd acești cynghalezi din care unul îi spusese doamnei Blatin cămilă. Dar mă gîndeam că pentru a ne duce la Jardin d'Acclimatation și a ne întoarce vom străbate acea alee a Salcîmilor unde o admirasem atît de mult pe doamna Swann, și poate că mulatrul, prietenul lui Coquelin, căruia nu mă putusem arăta salutînd-o pe doamna Swann, m-ar vedea stînd lîngă ea, în fundul trăsurii.

¹ Protector (engl.).

În răstimpul acestor minute cînd Gilberte, ducîndu-se să se pregătească de plecare, nu era în salon cu noi, domnului și doamnei Swann le plăcea să-mi descopere virtuțile rare ale fiicei lor. Tot ce observam parcă-mi dădea că spuneau adevărul : băgam de seamă că, așa cum îmi povestise mama ei, nu avea numai pentru prietenele ei și pentru servitori, pentru săraci, atenții delicate la care chibzuisese mult, o dorință de a face plăcere, o teamă de a nemulțumi, care se traducea prin lucruri mărunte care-i dădeau adescori multă bătaie de cap. Lucrase ceva pentru precepea noastră din Champs-Élysées și ieșise pe zăpadă ca să i-l dea chiar ea, fără să întîrzie măcar o zi. „Nu vă închipuiți ce inimă are, căci o ascunde“, spunea tatăl ei. Deși atît de tînără, părea să aibă mai multă judecată decît părinții ei. Cînd Swann vorbea de marile relații ale soției sale, Gilberte întorcea capul și tăcea, dar fără să aibă aerul că-l blamează, căci i se părea că tatăl ei n-ar putea fi obiectul celei mai mici critici. Într-o zi, cînd îi vorbisem de domnișoara Vinteuil, îmi spuse :

— N-o s-o cunosc niciodată, pentru că se spune că nu se purta frumos cu tatăl ei, îl supăra. Nu poți pricepe, după cum nici eu nu sînt în stare să înțeleg acest lucru, nu-i așa, fără îndoială nici dumneata n-ai mai putea supraviețui tatălui dumitale, după cum nici eu tatălui meu, ceea ce este de altminteri foarte firesc. Cum poți uita vreodată pe cineva pe care-l iubești dintotdeauna ?

Odată, cînd îl dezmiarda îndoasebi pe Swann, cum i-am atras atenția asupra acestei atitudini, după ce el se depărtase :

— Da, bietul tata, zilele acestea e comemorarea morții tatălui său. Îți poți da seama ce trebuie să simtă, înțelegi asta, și noi simțim la fel aceste lu-

cruri. Atunci, încerc să fiu mai puțin răutăcioasă ca de obicei.

— Dar n-a spus niciodată că ești răutăcioasă, ci desăvârșită.

— Bietul tata, e prea bun.

Părinții ei nu-mi făcură numai elogiul virtuților Gilbertei — aceeași Gilberte, care chiar înainte să o fi văzut vreodată, îmi apărea în fața unei biserici, într-un peisaj din Ile-de-France și care nu-mi evoca mai târziu numai visurile, ci amintirile mele, era totdeauna în fața gardului de spini roz, pe po-vîrnișul pe care mă îndrumam cînd mă duceam în direcția Méséglise. Cum o întrebasem pe doamna Swann, străduindu-mă să adopt tonul indiferent de prieten al familiei, curios să cunoască preferințele unui copil, pe care dintre camarazii ei Gilberte îl iubea mai mult, domnul Swann îmi răspunse :

— Dar trebuie să fiți mai avansat ca mine în confidențele ei, dumneavoastră care sînteți marele fericit, marele *crack*¹, cum spun englezii.

Fără îndoială în aceste coincidențe atît de desă-vîrșite, cînd realitatea se dă înapoi și se suprapune pe ceea ce am visat timp atît de îndelungat, ea ni-l ascunde pe de-a-ntregul, se confundă cu el, ca două figuri egale și suprapuse care nu mai fac decît una, cită vreme dîmpotrivă, ca să dăm bucuriei noastre toată semnificația ei, am vrea să păstrăm tuturor acestor puncte ale dorinții noastre, chiar în momentul în care o realizează — și ca să fim mai siguri că sînt tocmai ele — prestigiul intangibilității lor. Mîntea nici nu mai poate reconstitui starea anterioară ca să o confrunte cu cea nouă, căci nu mai are cîmpul liber : cunoștința pe care am făcut-o, amintirea primelor minute nesperate, cuvintele pe

¹ Cel favorit într-o cursă (engl.)

care le-am auzit, sînt prezentate și astupă intrarea conștiinței noastre, stăpînesc mai mult ieșirile memoriei decît acelea ale imaginației noastre, și au putere mai mare asupra trecutului pe care nu mai sîntem în stare să-l vedem fără să ținem seama de ele, decît asupra formei, rămasă liberă, a viitorului nostru. Am putut crede ani de-a rîndul că a mă duce la doamna Swann era o vagă himeră pe care n-aș realiza-o niciodată ; dar după ce petrecusem un sfert de oră la ea, tocmai timpul cînd n-o cunoșteam devenise himeric și nedeslușit ca o posibilitate pe care realizarea alteia a zădărnicit-o. Cum mi-aș mai fi putut închipui că sufrageria este un loc uimitor, cînd nu puteam face o mișcare în mintea mea fără să dau de razele ce nu se puteau răsfrînge, pe care le emitea la infinit în urma lui, pînă în trecutul meu cel mai îndepărtat, homarul *à l'américaine* pe care tocmai îl mîncasem ? Și Swann văzuse pesemne producîndu-se ceva asemănător în legătură cu el : căci acest apartament în care mă primea, putea fi considerat locul în care veniseră să se confunde și să coincidă, nu numai apartamentul ideal pe care imaginația mea îl zămislise, dar încă altul, acela pe care dragostea geloasă a lui Swann, tot atît de inventivă ca visurile mele, i-l descriesese adesea, acest apartament comun Odettei și lui, care i se vădise atît de inaccesibil în cutare seară cînd Odette îl adusesese împreună cu Forcheville ca să ia oranjada la ea ; ceea ce se absorbise, pentru el, în planul sufrageriei în care prînzeam, era acel rai nesferat unde odinioară nu-și putea închipui, fără emoție, că ar fi spus *maitre-d'hôtel*-ului lor, chiar aceste cuvinte : „Doamna e gata ?“ pe care îl auzeam rostindu-le acum cu o ușoară nerăbdare îmbinată cu oarecare satisfacție de amor-propriu. Nu reușeam, după cum

fără îndoială nici Swann nu era în stare, să-mi cunosc norocul, și când însăși Gilberte exclama : „Cine ți-ar fi spus că fetița pe care o priveai, fără să-i vorbești, jucându-se de-a v-ați ascunselea, va fi cea mai bună prietenă a dumatăle, la care te vei duce oricând vei vrea“, ea vorbea de o schimbare pe care eram de bunăseamă silit să o constat din afară, dar pe care n-o simțeam, în mine, căci era alcătuită din două stări pe care nu puteam reuși să le realizez în același timp, fără ca ele să fi încetat să se deosebească una de alta.

Totuși, pentru că voința lui Swann îl dorise cu atita pasiune, acest apartament trebuia să conserve oarecare gingășie în ochii săi, dacă judeca, după mine, în ochii căruia nu-și pierduse tot misterul. Acest farmec ciudat, în care presupusesem atit timp că se desfășoară viața Swannilor, nu-l gonișem pe de-a-ntregul din casa lor când am pătruns în ea ; îl îndepărtasem doar, îmblinzit de acel străin, de acel paria care fusesem eu, și căruia doamna Swann îi întindea acum grațios, ca să ia loc în el, un fotoliu îmbietor, dușmănos și scandalizat ; dar percep încă în jurul meu acest farmec, în amintirea mea. Să fie oare pentru că, în acele zile când domnul și doamna Swann mă poșteau la prînz, ca să ies apoi cu ei și cu Gilberte, imprimam cu privirea mea — în timp ce așteptam singur — pe covor, pe canapele, pe console, pe paravanuri, pe tablouri, ideea întipărită în mine că doamna Swann, sau soțul ei, sau Gilberte aveau să între ? Să fie oare pentru că aceste lucruri au trăit de atunci în memoria mea alături de Swanni și au sfîrșit prin a adopta ceva din ei ? Să fie oare pentru că știind că-și petreceau viața printre ele, făceau din toate un soi de embleme a osebitei lor vieți, a obiceiurilor de la care fusesem prea mult

57

timp exclus pentru ca să nu fi continuat să mi se pară încă străine cînd mi s-a făcut hatîrul de a mă amesteca în ele ? În tot cazul, ori de cîte ori mă gîndesc la acest salon pe care Swann (fără ca această critică să implice din parte-i intenția de-a contraria întru nimic gusturile soției sale), îl găsea atît de nepotrivit — căci deși era încă pe de-a-ntregul conceput în stilul parte seră, parte atelier, al apartamentului în care o cunoscuse pe Odette, ea începuse totuși să înlocuiască în acest talmeș-balmeș o seamă de obiecte chinezești pe care le găsea acum cam „imitație“, prea „distonante“, printr-o sumedenie de mobile îmbrăcate cu mătăsuri vechi Louis XIV (fără să mai ținem seama de capodoperele aduse de Swann din palatul lui Quai d'Orléans), acest salon compozit are, dimpotrivă, în amintirea mea o coeziune, o unitate, un farmec individual pe care nu-l au niciodată chiar ansamblurile cele mai intacte pe care ni le-a lăsat trecutul, nici cele mai vii, în care întipărește pecetea unei persoane : căci, grație credinței că au o existență proprie, numai noi putem atribui unor obiecte pe care le vedem un suflet pe care apoi îl păstrează și pe care-l manifestă în noi. Tot ce-mi închipuiam despre orele, deosebite de cele hărăzite altora, pe care Swannii le petreceau în acest apartament care era pentru viața lor de toate zilele ceea ce este trupul pentru suflet, și care avea să-i exprime singularitatea, toate aceste idei erau repartizate, amalgamate pretutindeni deopotrivă de tulburătoare și de nedefinit — în locul mobilelor, în grosimea covoarelor, în orientarea ferestrelor, în serviciul slugilor. Cînd ne duceam, după prînz, să luăm cafeaua la soare, în marea rotundă a salonului, în timp ce doamna Swann mă întreba cîte bucăți de zahăr voiam să-mi pună în cafea, nu numai puful de mă-

tase, pe care-l împingea spre mine, degaja alături de farmecul dureros pe care-l percepușem altădată — sub spinul roz, apoi lângă masivul de dafini — în numele Gilbertei, vrăjmășia pe care mi-o manifestaseră părinții ei, pe care această mică mobilă parcă o cunoscuse atât de bine și o împărtășise, încît nu mă simțeam demn și mi-era oarecum frică să-mi pun picioarele pe capitonajul ei lipsit de apărare ; un suflet personal o unea tainic cu lumina care ne învăluia la ora două după-amiază, diferită de ceea ce era oriunde aiurea, în colțul unde la picioarele noastre se jucau valurile ei de aur printre care canapelele albăstrie și tapițeriile vaporoză se iveau ca niște insule fermecate ; pînă și tabloul de Rubens agățat deasupra căminului avea și el un farmec de același soi și aproape tot atât de puternic ca ghetetele cu șireturi ale domnului Swann și ca acel palton cu pelerină, a cărui pereche dorisem atât de mult să o port, și pe care acum Odette îl ruga pe soțul ei să-l înlocuiască cu altul, ca să fie mai elegant, cînd le făceam cîntecul de-a ieși cu ei. Ea se ducea să se îmbrace, deși o asigurase că nici o rochie „de oraș“ nu ar fi nici pe departe ca minunata rochie de casă de cnepă de Chine sau de mătăsă roz, de culoarea cireșii, roz Tiepolo, albă, mov, verde, roșie, galbenă cu sau fără desen, cu care doamna Swann prînzise și pe care avea s-o dezbrace. Cînd spuneam că ar fi trebuit să iasă astfel îmbrăcată, ea rîdea, batjocorindu-mi ignoranța sau încîntată de complimentul meu. Se scuza că are atîtea rochii de casă, căci susținea că numai în ele se simte bine și se despărțea de noi ca să îmbrace una din acele toalete suverane care se impuneau tuturor, și printre care totuși eram uneori chemat s-o aleg pe cea pe care preferam să și-o pună.

Cînd coborîm din trăsură în Jardin d'Acclimation, ce mîndru eram de-a păși lîngă doamna Swann ! În timp ce lăsa să-i fluture mantoul, în mersul ei nepăsător, așteam asupra-i priviri pline de admirație, cărora le răspundea cu cochetărie, printr-un surîs îndelungat. Dacă întîlneam acum vreunul din camarazii, fată sau băiat, ai Gilbertei, care ne saluta de departe, eram la rîndul meu privit de ei ca una din acele făpturi pe care le invidia-sem, ca unul din acei prieteni ai Gilbertei care-i cunoșteau familia și participau la cealaltă parte a vieții sale, aceea care nu se desfășura la Champs-Élysées.

Adesca, pe aleile din Bois sau din Jardin d'Acclimation ne încrucișam, eram salutați de cutare sau cutare cucoană mare, prietenă cu Swann, căruia i se întîmpla să n-o vadă și pe care i-o semnala soția lui. „Charles, n-o vezi pe doamna de Monmorency ?”. Iar Swann, cu surisul amical, datorit unei lungi intimități, se descoperea totuși larg, cu o eleganță pe care numai el o avea. Uneori, doamna se oprea, fericită de-a spune doamnei Swann o amabilitate lipsită de urmări și de care se știa că ea nu va încerca să profite în urmă, atît de mult o obișnuise Swann să fie rezervată. Dar ea adoptase totuși toate deprinderile lumii, și oricît de elegantă și de nobilă ar fi fost ținuta doamnei, doamna Swann o egala totdeauna în această privință ; oprindu-se un moment cu prietena pe care soțul ei o întîlnise, ea ne prezenta cu atîta tihnă, pe Gilberte și pe mine, amabilitatea ei era atît de nesilită și calmă, încît, puse față în față, soția lui Swann și aristocratica trecătoare, ar fi fost greu să spui care din două era cucoană mai mare. În ziua în care ne dusesem să vedem cynghalezii, cum ne întorceam, am zărit, venind în direcția noastră și urmată de

alte două care parcă o escortau, o doamnă vîrstnică dar încă frumoasă, înfălăcită într-un mantou de culoare închisă și cu un mic capișon legat de gât cu două panglici. „Ah ! iată cineva care o să vă intereseze“, îmi spuse Swann. Bătrîna doamnă care era acum la trei pași de noi surîdea cu o gingășie învăluitoare. Swann se descoperi, doamna Swann făcu o plecăciune și vru să sărute mîna doamnei — ce semăna cu un portret de Winterhalter ¹ —, care o ajută să se îndrepte și o îmbrățișă. „Vă rog să vă acoperiți“, îi spuse ea lui Swann, cu o voce groasă oarecum morocănoasă, de prietenă intimă. „Vă voi prezenta altetei-sale imperiale“, îmi spuse doamna Swann. Swann mă luă un moment la o parte, în timp ce doamna Swann vorbea cu principesa despre timpul frumos și animalele care sosiseră curînd la Jardin d'Acclimatation.

— E principesa Mathilde, îmi spuse el. Știți doamna prietena lui Flaubert, a lui Sainte-Beuve, a lui Dumas. Gîndiți-vă, e nepoata lui Napoleon I ! A fost cerută în căsătorie de Napoleon al III-lea de împăratul Rusiei. Nu e oare interesant ? Sta puțin de vorbă cu ea. Dar n-aș vrea să ne țină oră în picioare.

— L-am întîlnit pe Taine, care mi-a spus că principesa era supărată pe el.

— S-a purtat ca un porc ², spuse ea cu o voce aspră, rostind cuvîntul ca și cum ar fi spus numele episcopului contemporan cu Ioana d'Arc. După articolul pe care l-a scris despre împărat, i-a lăsat o carte de vizită cu P.P.C. ³.

¹ *François Xavier Winterhalter* (1806—1873) pictor german, autorul unor tablouri pline de grație care s-au bucurat de un mare succes în Franța.

² Cauchon.

³ *Pour prendre congé* — pentru a-și lua adio (fr.).

Am încercat surprinderea pe care o ai cînd deschizi corespondența ducesei d'Orléans, născută principesă palatină. Într-adevăr, principesa Mathilde, însuflețită de sentimente atît de franțuzești, le încerca cu o asprime cinstită, așa cum le avea lumea în Germania de altădată și pe care le moștenise fără îndoială de la mama ei würtemburgheză. Ea-și îndulcea sinceritatea oarecum aspră și aproape masculină, îndată ce surîdea, cu o langoare italienească. Și totul era învăluit într-o toaletă atît de specifică celui de-al doilea imperiu, încît, deși principesa o purta, fără îndoială, doar din înclinare pentru modele la care ținuse, parcă avusese intenția să nu săvîrșească o greșală de culoare istorică și să răspundă nădejzii acelor care așteptau de la ea evocarea unei alte epoci. I-am șoptit lui Swann să o întrebe dacă-l cunoscuse pe Musset.

— Foarte puțin, domnule, răspunse ea cu un aer simulînd oarecum supărarea, și într-adevăr, îi spunea în glumă „domnule“, lui Swann, fiind foarte intimă cu el. L-am avut o dată la cină. Il invitase pentru ora șapte. La șapte și jumătate, fiindcă nu venise, ne-am așezat la masă. A sosit la opt; mă salută, se așază, nu deschide gura, pleacă după cină fără să scoată un cuvînt. Era beat mort. Ceea ce nu prea mi-a dat curajul să-l mai invit.

Swann și cu mine stăteam puțin mai la o parte. „Nădăjduiesc că această mică ședință nu se va prelungi, îmi spuse el, mă dor tălpile. Și nu-mi dau seama de ce soția mea alimentează conversația. Pe urmă se va plînge că e obosită, iar eu nu mai pot îndura acest stat în picioare.“ Într-adevăr, doamna Swann, care deținea informația de la doamna Bontemps, era pe cale să-i spună princi-

pesel că guvernul, dindu-și în sfârșit seama de mojicia lui, hotărîse să-i trimită o invitație, ca să asiste în tribună la vizita pe care țarul Nicolae avea s-o facă poimîine la Invalizi. Dar principesa care, cu toate aparențele, cu tot genul anturajului ei alcătuit mai cu seamă din artiști și scriitori, rămăsese în fond și ori de cîte ori avea să ia o hotărîre, nepoata lui Napoleon I, zise :

— Da, doamnă, am primit-o azi-dimineață și am înapoiat-o ministrului căruia trebuie să-i fi ajuns la ora asta. I-am spus că n-am nevoie de invitație ca să mă duc la Invalizi. Dacă guvernul dorește să mă duc acolo, mă voi duce, dar nu într-o tribună, ci în cavoul nostru, unde e mormîntul împăratului. N-am nevoie de invitații pentru asta. Am cheile mele. Intru cînd vreau. Guvernul n-are decît să mă înștiințeze dacă dorește să vin sau nu. Dar dacă mă duc, mă duc acolo, sau nicăieri.

În acel moment furăm salutați, doamna Swann și cu mine, de un tînar care-i spuse bună ziua fără să se oprească și pe care nu știam că ea îl cunoștea : Bloch. Cînd i-am cerut relații în această pricină, îmi spuse că el îi fusese prezentat de doamna Bontemps, că era atașat la Cabinetul ministrului, ceea ce ignoram. De altminteri, nu trebuia să-l fi văzut prea des — sau nu voise să-i pronunțe numele, pe care poate îl găsea prea puțin „șic“, Bloch — căci îmi spuse că-l cheamă domnul Moreul. Am incredințat-o că face o confuzie, că-l cheamă Bloch. Principesa își îndreptă o trenă care se desfășură în urmă-i și pe care doamna Swann o privea cu admirație.

— E o blană pe care mi-a trimis-o împăratul Rusiei, spuse principesa, și cum tocmai m-am dus să-l văd, am pus-o ca să-i arăt că am putut-o transforma în mantou.

— Pare-se că principele Louis s-a înrolat în armata rusă, principesa va fi dezolată că nu-l va mai avea lângă ea, spuse doamna Swann care nu vedea semnele de nerăbdare ale soțului ei.

— Asta-i mai lipsea ! Cum i-am și spus : „Nu e un motiv, fiindcă ai avut un militar în familie“, răspunse principesa, făcînd, cu acea bruscă simplitate, aluzie la Napoleon I. Swann nu mai putea sta locului.

— Doamnă, eu voi face pe principesa, cerîndu-vă îngăduința de a ne despărți, deoarece soția mea a fost suferindă și nu vreau să stea prea mult nemișcată. Doamna Swann făcu din nou o plecăciune și principesa ne adresă tuturor un suris divin pe care parcă-l aducea din trecut, din grațiile tinereții sale, din seratele de la Compiègne și care se scurse intact și gingaș pe fața-i mai adînceaurea foarte morocănoasă, apoi se depărtă urmată de cele două doamne de onoare care, ca și tîlmacii, guvernantele sau îngrijitoarele de bolnavi, punctaseră doar conversația noastră cu fraze lipsite de însemnătate sau cu explicații inutile.

— Ar trebui să vă înscrieți la ea, într-una din zilele astea, îmi spuse doamna Swann ; de obicei nu se depun cărți de vizită tuturor *regalităților*, cum spun englezii, dar ea vă va invita dacă vă înscrieți.

Uneori, în aceste din urmă zile de iarnă, înainte de a ne duce la plimbare, intram într-una din acele mici expoziții care se deschideau atunci și unde Swann era salutat cu o deosebită deferență de negustorii de tablouri la care ele aveau loc. Pe această vreme friguroasă, vechile mele dorinți de a pleca în Sud sau la Veneția erau trezite de aceste săli în care o primăvară deja înaintată și un soare dogoritor aruncau răsfrîngerii viorii pe Alpili roz

și dădeau o transparență închisă smaragdului Canalului Grande. Dacă timpul era urît ne duceam la vreun concert sau la teatru și luam apoi ceaiul într-o cofetărie. Dacă doamna Swann voia să-mi spună un lucru pe care dorea să nu-l înțeleagă nici cei de la mesele vecine, nici măcar chelnerii care serveau, mi-l spunea pe englezește, ca și cum ar fi fost un limbaj pe care numai noi doi l-am fi cunoscut. Dar toată lumea știa englezește, numai eu nu învățasem încă această limbă, ceea ce eram silit să-i mărturisesc doamnei Swann, ca să înceteze de a face pe seama celor ce beau ceai sau a celor ce-l serveau, observațiile pe care fără să le înțeleg, le ghiceam supărătoare fără ca individul vizat să piardă vreun cuvînt din ele.

Într-un rînd Gilberte mă uimi nespus, în legătură cu un matineu teatral. Era tocmai ziua despre care-mi vorbise dinainte, anume aniversarea morții bunicului ei. Trebuia să mergem, ea și cu mine, să ascultăm pe guvernanta ei, niște fragmente dintr-o operă, și Gilberte se îmbrăcase cu gîndul de a se duce la această reprezentație muzicală, păstrînd aerul indiferent pe care obișnuiau să-l arate lucrului ce trebuia să-l facem, spunînd că putea fi orice, cu condiția ca să-mi placă și să fie și pe placul părinților ei. Înainte de prînz, mama ei ne luă la o parte ca să ne spună că tatăl ei s-ar supăra dacă ne-ar vedea ducîndu-ne la concert, tocmai în ziua aceea, ceea ce am găsit foarte firesc. Gilberte nu fu de loc impresionată, dar îngălbeni de ciudă, pe care nu reuși să și-o ascundă, și nu mai spuse nimic. Cînd domnul Swann se întoarse, soția lui îl atrase în cealaltă parte a salonului și-i șopti ceva la ureche. El o chemă pe Gilberte și se duse cu ea în odaia alăturată. Am auzit țipete. Nu puteam totuși crede că Gilberte, atît de supusă, atît de dră-

găstoasă, atît de cuminte, ar rezista rugămintii tatălui ei, în asemenea zi și pentru o cauză atît de lipsită de însemnătate. În sfîrșit Swann ieși spunîndu-i :

— Știi ce ți-am spus. Acum n-ai decît să faci ce vrei.

Gilberte avu o mutră înțepată în tot timpul prînzului, după care ne-am dus în odaia ei. Apoi deodată, exclamă fără ezitare și ca și cum n-ar fi șovăit nicidecînd : „E ora două ! Concertul începe la două și jumătate.“ Și spuse guvernantei sale să se grăbească.

— Dar, am întreat-o, tatăl dumitale n-o să se supere ?

— Cîtuși de puțin.

— Totuși se temea ca lucrul să nu pară cam ciudat, din cauza acestei aniversări.

— Ce mă interesează pe mine ce gîndesc alții ? Găsesc că e caraghios să te ocupi de alții, cînd e vorba de sentiment. Șimți pentru tine și nu pentru public. Domnișoara care nu prea are ocazia să se distreze, se bucură că se duce la acest concert și n-am s-o lipsesc de el ca să fac plăcere lumii.

Își puse pălăria.

— Gilberte, i-am spus, luînd-o de braț, nu e vorba să faci plăcere publicului, ci tatălui dumitale.

— Nădăjduiesc că n-ai de gînd să-mi faci observație, îmi spuse ea cu o voce aspră, desprinzîndu-se cu vioiciune.

Favoare încă mai prețioasă decît aceea de a mă lua cu ei la Jardiņ d'Acclimatation, sau la concert, Swannii nu mă excludeau nici chiar de la prietenia lor cu Bergotte căreia se datora farmecul pe care

li-l găsisem cînd, încă înainte de a o cunoaște pe Gilberte, gîndeam că intimitatea ei cu divinul bătrîn ar fi făcut din ea cea mai pasionantă prietenă, dacă disprețul pe care trebuia să i-l inspir ei nu mi-ar fi interzis nădejdea că m-ar duce vreodată să vizitez cu el orașele ce-i plăceau. Dar într-o zi, doamna Swann mă invită la un mare prînz. Nu știam cine aveau să fie ceilalți musafiri. Cînd am sosit, m-a zăpăcit în vestibul un incident care m-a cam intimidat. Doamna Swann întîrzia rareori să adopte deprinderile care trec drept elegante într-un sezon și care, nereușind să se mențină, sînt în curînd părăsite, după cum cu mulți ani mai înainte avusese un „handsome cab¹“, al ei sau punea să se tipărească pe o invitație la prînz că era „to meet²“ un personaj mai mult sau mai puțin cu vază. Ade-sea, aceste deprinderi n-aveau nimic tainic și nu pretindeau nici o inițiere. Astfel încît, măruntă inovație a acestor ani și importată din Anglia, Odette pusesese să se tipărească pentru soțul ei cărți de vizită în care numele Charles Swann era precedat de „Domnul“. După cea dintîi vizită pe care i-o făcusem, doamna Swann îndoise la mine acasă unul din acele „cartoane“, cum spunea ea cărților de vizită. Pînă atunci încă nimeni nu-mi depusese cărți de vizită; am încercat atîta mîndrie, emoție, recunoștință, încît adunînd toți banii pe care-i aveam, am comandat un coș superb de camelii și l-am trimis doamnei Swann. L-am implorat pe tata să depună o carte de vizită la ei, dar să-și tipărească în grabă unele în care numele să-i fie precedat de „Domnul“. N-a ascultat de nici una din cele două rugămînti ale mele, am fost disperat cîteva zile, și m-am întrebat pe urmă dacă nu

¹ Trăsură de casă, cu slugă la spate (engl.).

² Să întîlnească (engl.).

cumva avusese dreptate. Dar altfel stăteau lucrurile cînd fu vorba de alt obicei, nă lipsit de semnificație care-mi fu dezvăluit în ziua celui prînz. În momentul în care eram să trec din anticameră în salon, *maitre d'hôtel*-ul îmi înmînă un plic subțire și lung pe care era scris numele meu. Eram atît de surprins, încît i-am mulțumit în timp ce mă uitam la plic. Nu știam ce să fac cu el, după cum un străin nu știe ce să facă cu acele mici instrumente ce se oferă musafirilor la prînzurile chineze. Am văzut că era închis, mă temeam că aș fi indiscret dacă l-aș deschide numaidecît și l-am pus în buzunar cu un aer mulțumit. Doamna Swann îmi scrisese cu cîteva zile mai înainte să prînzesc la ea „în mic comitet“. Erau totuși șaisprezece persoane, printre care ignoram cu desăvîrșire oă se afla și Bergotte. Doamna Swann care tocmai mă „numise“, cum spunea ea, mai multora, rosti pe neașteptate, după numele meu, în același chip cum îl spusese (ca și cum am fi fost numai doi invitați la prînz, care trebuiau să fie deopotrivă de mulțumiți de a se cunoaște unul pe celălalt), numele gingașului cîntăreț cu părul alb. Acest nume, Bergotte, mă făcu să tresar ca detunătura unui revolver care s-ar fi descărcat asupra-mi, dar am salutat instinctiv, ca să mă dezmeticesc ; în fața mea, ca acei prestidigitatori pe care-i zărești neatinși și în redingotă în praful unei descărcături din care-și ia zborul un porumbel, salutul mi-era înapoiat de un bărbat tînăr, aspru, mărunț, spătos și miop, cu nasul roșu în formă de cochilie de melc și cu bărbuță neagră. Eram trist de moarte, căci nu se alesese praful numai de bătrînul galeș din care nu mai rămînea nimic, dar și de frumusețea unei opere imense pe care putusem s-o găzduiesc în organismul sfîrșit și sfînt pe care-l clădisem

dinadins ca un templu pentru ea, dar căreia nu-i era rezervat nici un loc în trupul bondoc, plin de vase, de oase, de ganglioni, al omulețului cu nas cîrn și cu bărbuță neagră din fața mea. Acel Bergotte pe care eu însumi îl plăsmuisem încet și cu gingășie, picătură cu picătură, ca o stă-lactită, cu frumusețea transparentă a cărților sale, acel Bergotte nu mai putea fi deodată de nici un folos, de vreme ce avea să păstreze nasul răsucit ca melcul și bărbuța neagră ; așa cum nu mai e bună de nimic soluția pe care am găsit-o unei probleme ale cărei date le citisem necomplet și fără să ținem seama că totalul trebuia să dea anumită cifră. Nasul și bărbuța erau niște elemente de neînălăturat și cu atît mai stingheritoare cu cît, silindu-mă să re-clă-desc pe de-a-ntregul personajul lui Bergotte, ele parcă mai implicau, produceau, secretau neîncetat un soi de spirit activ și mulțumit de el, care nu lua parte la joc, căci acest spirit n-avea nimic a face cu soiul inteligenții răspîndită în cărțile lui, pe care le cunoșteam atît de bine și care erau pătrunse de o gingașă și divină înțelepciune. Pornind de la ele, n-aș fi ajuns niciodată la acest nas ca melcul ; dar pornind de la acest nas care n-avea aerul că se sin-chisește de acest lucru, făcea pe țăntoșul și avea aspectul „fantezist“, mă îndrumam în cu totul altă direcție decît opera lui Bergotte, se părea că voi ajunge la vreo mentalitate de inginer grăbit, din soiul acelora care, cînd îi saluți, cred că ar trebui să răspundă : „Mulțumesc, dar dumneavoastră ?“, înainte de a fi întrebat ceva despre ei, și dacă le spui că ai fost încîntat că le-ai făcut cunoștința, răspund printr-o prescurtare pe care și-o închi-puiesc la locul ei, inteligentă și modernă, prin faptul că evită să piardă un timp prețios în formalități deșarte : „Deopotrivă“. Fără îndoială, numele

sînt niște desenatori fanteziști, care ne dau despre oameni și locuri niște schițe atît de puțin asemănătoare, încît încercăm adesea un soi de uimire cînd avem în fața noastră, în locul lumii închipuite, lumea vizibilă (care, de altminteri, nu e lumea cea adevărată, căci simțurile noastre nu posedă în mai mare măsură simțul asemănării decît îl are imaginația, astfel încît desenele în sfîrșit aproximative pe care le poți obține, ale realității, se deosebesc cel puțin atît de mult de lumea văzută pe cît diferă aceasta de lumea închipuită). Dar în ceea ce-l privea pe Bergotte stinghereala prilejuită de numele prealabil nu era nimic pe lîngă aceea pe care mi-o pricinuia opera cunoscută de care eram silit să leg, ca de un balon, omul cu bărbuță, fără să știu dacă ea își păstra puterea de a se înălța. Părea totuși că el scrisese cărțile care-mi plăcuseră atît de mult, căci doamna Swann crezîndu-se obligată să-i vorbească de înclinarea mea pentru una din ele, el nu se arăta nicidecum mirat că ea i-o împărtășise mai degrabă lui decît altui musafir, și parcă nu văzu în această destăinuire efectul unei neînțelegeri; dar, umplînd redingota pe care o îmbrăcase în cinstea tuturor acestor invitați, cu un trup lacom de masa ce n-avea să întîrzie, a cărui atenție se îndeletnicea cu alte realități importante, ca un episod trecut din viața lui anterioară și ca și cum s-ar fi făcut aluzie la vreun costum al ducelui de Guise pe care l-ar fi pus în nu știu ce an la un bal costumat, surise întorcîndu-se cu gîndul la cărțile sale, care scăpătară îndată atît de mult în ochii mei (tîrînd în căderea lor toată valoarea frumosului, a universului, a vieții), ca și cum n-ar fi fost decît vreun mediocru divertisment al omului cu bărbuță. Îmi spuneam că pesemne își dăduse toată silința în această pri-

vință, dar că dacă ar fi trăit pe o insulă înconjurată de bancuri de stridii, s-ar fi îndeletnicit cu succes cu negoțul de mărgăritare. Opera lui nu mi se mai părea atât de inevitabilă. Și m-am întrebat dacă originalitatea dovedește într-adevăr că marii scriitori ar fi niște zei domnind fiecare peste un regat care nu este numai al său, sau dacă în toate astea nu e oarecare prefăcătorie, dacă deosebirile dintre opere nu sînt rezultatul travaliului, mai degrabă decît expresia unei deosebiri radicale a firilor diferitelor personalități.

Între timp, am trecut în sufragerie. Am găsit lîngă farfuria mea o garoafă a cărei codiță era învelită în poleială. Ea m-a pus în mai mică încurcătură decît plicul care-mi fusese înmînat în anticameră și pe care-l uitasem de-a binelea. Obiceiul, totuși atât de nou pentru mine, mi se păru mai inteligibil, cînd am văzut toți bărbații punînd mina pe o garoafă la fel care le împodobea tacimul și introducînd-o în cheutoarea redîngotei. I-am imitat cu acel aer firesc al unui liber-cugetător într-o biserică, liber-cugetător care, deși nu cunoaște liturghia, se scoală cînd toată lumea se scoală și îngenunchează după ce aproape toată lumea a îngenunchiat. Alt obicei necunoscut și mai puțin trecător mi-a dispăcut mai mult. De cealaltă parte a farfuriei mele era una mai mică plină cu o substanță negricioasă neștiind că erau icre. Habar n-aveam ce să fac cu ele, dar m-am hotărît să nu le mănînc.

Bergotte nu stătea departe de mine, auzeam foarte bine ce spunea. Atunci am înțeles impresia domnului de Norpois. Avea, într-adevăr, o voce ciudată ; nimic nu alterează atât de mult însușirile materiale ale vocii cît împrejurarea că ea cuprinde gîndul de care sonoritatea diftongilor, energia la-

bialelor sînt influențate, iar dicțiunea așîșderi. A lui mi se părea cu totul diferită de felul său de a scrie, și chiar lucrurile pe care le spunea de acelea pe care le cuprindeau lucrările sale. Dar vocea iese dintr-o mască de sub care nu reușește să ne facă să recunoaștem din capul locului un chip pe care l-am văzut descoperit în stil. În unele pasaje ale conversației în care Bergotte obișnuia să vorbească într-un chip ce părea afectat și supărător numai domnului de Norpois, mi-a trebuit mult timp ca să descopăr o corespondență exactă cu acele părți din cărțile sale în care forma lui devenea atît de poetică și muzicală. Atunci el vedea în spusele lui o frumusețe plastică, independentă de semnificația frazelor, și cum graiul omenesc este în legătură cu sufletul, dar fără să-l exprime ca stilul, Bergotte avea aerul că vorbește aproape anapoda, psalmodiind unele cuvinte și, dacă urmărea prin ele o singură imagine, torcînd fără răgaz parcă un același sunct, cu o monotonie obositoare. Astfel încît un debit pretențios, emfatic și monoton era semnul calității estetice al cuvintelor sale, și efectul, în conversația lui, a aceleleași puteri care producea în cărțile sale șirul de imagini și armonia. Îmi fusese cu atît mai greu să-mi dau mai întîi seamă de ce spunea în aceste momente, tocmai pentru că era într-adevăr Bergotte și nu avea aerul de a fi Bergotte. Era o mișurare de idei precise, care nu erau cuprinse în acel „gen Bergotte” pe care mulți croniciari și-l însușiră ; și această deosebire era pesemne — văzută nedeslușit în timpul conversației ca o imagine printr-un geam afumat — alt aspect al acelui fapt că dacă citeai o pagină de Bergotte, ea nu era niciodată ceea ce ar fi scris oricare din acei imitatori proști care totuși își împodobeau proza, prin ziare sau cărți, cu atîtea imagini și cugetări

„à la Bergotte“. Această deosebire în stil se datora faptului că „maniera Bergotte“ era înainte de toate un element prețios și autentic, ascuns în miezul fiecărui lucru, apoi extras din el de acest mare scriitor, grație geniului său, extragere care era scopul gingașului cîntăreț și nu acela de a face și el niște „Bergotte“. La drept vorbind așa ceva făcea fără să vrea, căci el însuși era Bergotte, și în acest sens fiecare frumusețe nouă a operei sale era părticica din Bergotte ascunsă într-un lucru și pe care o extrăsese din aceasta. Dar dacă, datorită acestui fapt, fiecare din aceste frumuseți era înrudită cu celelalte și se putea recunoaște, ea stăruia totuși deosebită, ca descoperirea care o scosese la iveală ; nouă, prin urmare diferită de aceea ce se numea genul Bergotte, care era o sinteză nedeslușită a diferiților Bergotte deja găsiți și redactați de el, care nu îngăduiau de loc unor oameni lipsiți de geniu să prevestească ceea ce el ar descoperi aiurea. Așa se întimplă cu toți marii scriitori, frumusețea frazelor nu se poate prevedea, cum nu se poate prevedea aceea a unei femei pe care n-o cunoști încă ; ea este o creație, căci se aplică unui obiect exterior la care ei se gîndesc — și nu lor — și pe care încă nu l-au exprimat. Un autor contemporan de memorii, vrînd fără să prea aibă aerul, să scrie în genul lui Saint-Simon, va putea scrie, la rigoare, primul rînd din portretul lui Villars¹ : „*Era un bărbat destul de înalt, brun... cu o fizionomie vioaie, sinceră, răsărită*“, dar ce determinism îl va putea face să nascocoască al doilea rînd, care începe cu : „*și într-adevăr cam trăsnită*“. Adevărata varietate constă în acea pli-

¹ Claude-Louis-Hector Villars (1653—1734), mareșal al Franței, care a reputat mai multe victorii împotriva austrieilor.

nătațe de elemente reale și neașteptate, în ramura încărcată cu flori albastre care se avîntă împotriva oricărei așteptări din gardul primăvăratice care părea deja plin, cîtă vreme imitația pur formală a varietății (am putea raționa la fel, în legătură cu toate celelalte însușiri ale stilului), nu e decît gol și uniformitate, adică ceea ce este tocmai contrariul varietății, și cînd e vorba de imitatori nu-i poate da iluzia, nici amintirea decît aceluia care n-a înțeles-o la maeștri.

De aceea, — după cum dicțiunea lui Bergotte ar fi vrăjit, fără îndoială, dacă el, el însuși n-ar fi fost decît vreun amator recitînd pe un prătins Bergotte, cîtă vreme ea era legată de gîndirea lui Bergotte în acțiune, prin legături vitale pe care urechea n-o desprindea numaidecît, — tot astfel, tocmai fiindcă Bergotte aplica această gîndire cu preciziunea realității care-i plăcea, limbajul său avea ceva pozitiv, prea hrănitor, care decepționa pe cei ce se așteptau să-l audă vorbind numai de „torentul veșnic al aparențelor“ și de „fiorii tălnici ai frumuseții“. În sfîrșit, calitatea totdeauna rară și nouă a ceea ce scria se tălmăcea în conversația sa printr-un fel atît de subtil de-a ataca o problemă, neglijiînd toate aspectele ei deja cunoscute, încît avea aerul că o discută lăturalnic, că greșește, că face paradoxe, astfel încît ideile sale păreau de cele mai multe ori confuze, fiecare numind idei limpezi acelea care sînt tot atît de încîlcite ca ale sale. Orice noutate fiind de altminteri condiționată de înlăturarea prealabilă a poncifului cu care eram obișnuiți și care ni se părea realitatea însăși, orice conversație nouă, ca și orice pictură, orice muzică originală, va părea totdeauna alambicată și obositoare. Ea se întemeiază pe figuri cu care nu sîntem obișnuiți, vorbitorul ni se

pare că grăiește numai în metafore, ceea ce obosește și dă impresia unei lipse de autenticitate. (În fond, vechile forme ale limbajului au fost și ele odinioară niște imagini greu de urmărit, când auditorul nu cunoștea încă universul pe care-l zugrăveau. Dar lumea își închipuiește de mult timp că era universul real, și se bîzuie pe el.) De aceea cînd Bergotte, ceea de altminteri pare astăzi lucru foarte simplu, spunea despre Cottard că este un ludion care-și caută echilibrul, și despre Brichot că „mai abitir ca doamna Swann, grija părului său îi dădea de lucru, căci fiind de două ori preocupat de profilul său și de reputația sa, trebuia ca în fiecare moment aranjarea părului să-i dea deopotrivă aerul unui leu și al unui filozof“, te simțeai îndată obosit și ai fi vrut să calci iarăși pe ceva mai concret, care însemna ceva mai obișnuit. Cuvintele de nerecunoscut ieșite din masca pe care o vedeam trebuia să le pun anume în legătură cu scriitorul pe care-l admiram, ele n-ar fi putut să se insereze în cărțile sale ca un *puzzle*¹ care se încadrează printre altele, ele erau situate în alt plan și necesitau o transpunere mulțumită căreia într-o zi, cînd îmi repetam niște fraze pe care le auzeam din gura lui Bergotte, am regăsit în ele toată armătura stilului său scris, ale cărui piese le-am putut recunoaște și defini în acest discurs vorbit care mi se păruse atît de deosebit.

Chipul său deosebit, oarecum prea amănunțit și intens, de a spune anumite cuvinte, anumite adjective care se repetau adesea în conversația lui și pe care nu le rostea fără oarecare emfază, scoțînd în relief toate silabele lor și cîntînd pe cea din urmă, corespondea întocmai locului frumos în

¹ Joc englezesc alcătuit din fragmente decupate care trebuie așezate astfel încît să se îmbine.

care punea în evidență, în proza lui, aceste cuvinte preferate, precedate de un soi de chenar și astfel ticluite în numărul total al frazei, încît, pentru a nu săvîrși o greșală de măsură, erai silit să ții seamă în ea de toată „cantitatea lor“. Totuși, nu întîlneai în limbajul lui Bergotte oarecare lumină care, în cărțile lui ca și în acelea ale cîtorva altor autori, modifică adesea aparența cuvintelor în frază scrisă. Fără îndoială tocmai pentru că ea porcede din mari străfunduri și nu-și îndreaptă razele pînă la cuvintele noastre în orele în care, deschiși altora prin conversație, sîntem în oarecare măsură închiși nouă înșine. În această privință, avea mai multe intonații, mai mult accent, în cărțile, decît în cuvintele sale; accent independent de frumusețea stilului pe care, fără îndoială, nici autorul nu l-a priceput, căci nu poate fi despărțit de personalitatea lui cea mai intimă. Tocmai acest accent, în momentul cînd Bergotte era cu totul natural în cărțile sale, ritma cuvintele adesea lipsite de însemnătate pe care le scria. Acest accent nu e notat în text, unde nimic nu-l indică, și totuși se adaugă de la sine frazelor, pe care nu le poți rosti altfel, el este ceea ce scriitorul avea mai trecător și totuși mai adînc, și tocmai el va fi mărturia firii sale, care va spune dacă era gingaș, în ciuda tuturor asprimilor pe care le-a exprimat, și sentimental, în ciuda tuturor senzualităților.

Anumite particularități de elocuițiune care existau în stare de urme slabe în conversația lui Bergotte nu-i aparțineau numai lui, căci atunci cînd am cunoscut mai tîrziu pe frații și pe surorile lui, le-am regăsit, la ei cu mult mai accentuate. Era ceva brusc și răgușit în ultimele cuvinte ale unei fraze vesele, ceva anemic și parcă dîndu-și sufletul la sfîrșitul unei fraze triste. Swann, care-l cu-

noscuse pe meșter încă de copil, mi-a spus că încă de pe atunci auzeai ca și la frații, și surorile lui, acele inflexiuni întrucîtva familiale, rînd pe rînd, țipete de veselie violentă, murmure ale unei lente melancolii, și în sala în care se jucau toți laolaltă, el își executa partitura mai bine ca oricare altul, în concertele lor rînd pe rînd asurzitoare și lip-site de viață. Oricît de deosebit ar fi, acest zgomot care irumpe din ființe este fugitiv și nu le supra-viețuiește. Dar lucrurile nu s-au petrecut astfel cînd fu vorba de pronunție în familia Bergotte. Căci dacă e totdeauna greu de înțeles, chiar în *Maestrii cîntăreți*, cum un artist poate inventa muzica ascultînd ciripitul păsărilor, totuși Bergotte transpusese și statornicise în proza lui acel fel de a trăgăna cuvintele ce se repetă în țipete de bucurie sau ce se scurg în suspine triste. În cărțile lui sînt asemenea sfîrșituri de fraze în care acumularea sonorităților se prelungește, ca în ultimele acorduri ale unei uverturi de operă care nu se poate sfîrși și repetă de mai multe ori suprema ei cadență înainte ca șeful de orchestră să lase bagheta din mină, și în care am întilnit mai tîrziu un echivalent muzical al acelor alămuri fonetice ale familiei Bergotte. Dar în ceea ce-l privește, din momentul în care le-a transpus în cărțile sale, el a încetat în chip inconștient să se mai folosească de ele în limbajul său vorbit. Din ziua în care începuse să scrie și, cu atît mai vîrtos mai tîrziu, cînd l-am cunoscut, vocea sa se dezor-chestră de ele.

Acești tineri Bergotte, — viitorul scriitor și frații și surorile lui, — nu erau fără îndoială superiori, ba dimpotrivă, unor tineri fini mai spirituali care găseau pe tinerii Bergotte prea zgomotoși, ba chiar oarecum vulgari, plicticoși în glumele lor care

caracterizau „genul“ casei, în parte pretențios, în parte prostesc. Dar geniul, chiar marele talent, se datorește mai puțin elementelor intelectuale și de rafinament social superioare celorlalți, decît facultății de-a le transforma, de-a le transpune. Ca să încălzești un lichid cu o lampă electrică nu trebuie să ai lampa cea mai tare cu putință, ci una al cărei curent să poată înceta să mai lumineze, al cărei curent să poată fi derivat și să dea căldură, în loc de lumină. Ca să te plimbi în aer, nu e necesar să ai automobilul cel mai puternic, ci un automobil care, nemaicontinuînd să alerge pe pămînt și tăind cu o verticală traiectoria pe care o urma, să fie în stare să transforme în forță ascensională viteza lui orizontală. Tot astfel, cei ce produc opere geniale nu sînt cei ce trăiesc în mediile cele mai delicate, care au conversația cea mai scilpitoare, cultura cea mai întinsă, ci cei ce, încetînd deodată de-a trăi numai pentru ei, au avut puterea de a face din personalitatea lor un soi de oglindă, astfel încît oricît de mediocră ar fi putut fi de altminteri viața lor din punct de vedere monden și chiar, în anumit sens, din punct de vedere intelectual, ea se răsfrînge în ele, căci geniul constă în puterea reflexivă și nu în calitatea intrinsecă a spectacolului reflectat. În ziua în care tînărul Bergotte fu în stare să arate lumii cititorilor săi salonul de prost gust în care-și petrecuse copilăria și discuțiile nu prea hazlii pe care le avusese acolo cu frații săi, în ziua aceea se înălță mai sus decît prietenii familiei sale, mai spirituali și mai distinși : aceștia puteau să circule în frumoasele lor automobile Rolls-Royce, manifestînd oarecare dispreț pentru vulgaritatea familiei Bergotte, dar el, el zbura deasupra lor în modestul său aparat pe care reușise în sfîrșit să-l facă să „decoleze“.

Alte caracteristici ale elocuției sale erau comune unor scriitori contemporani cu el și nicidecum unor membri ai familiei sale. Unii mai tineri, care începeau să-l renege și pretindeau că n-aveau nici o înrudire intelectuală cu el, o manifestau fără să vrea, folosind aceleași adverbe, aceleași prepoziții pe care el le repeta mereu, construind frazele în același chip, vorbind pe același ton potolit, domol, ca o reacțiune împotriva limbajului elocvent și ușor al unei generații precedente. Poate că acești tineri — se va vedea cine erau în această situație, — nu-l cunoscuseră pe Bergotte. Dar felul său de-a gândi, inoculat în ei, dezvoltase în ființa lor acele alterații ale sintaxei și ale accentului care sînt într-o legătură necesară cu originalitatea intelectuală. Legătură care se cere de altminteri interpretată. Astfel, dacă nu datora nimănui nimic în felul său de a scrie, Bergotte moștenise felul său de a vorbi de la unul din vechii săi camarazi, minunat vorbitor, al cărui ascendent îl îndurase, pe care-l imita fără să vrea în conversație, dar care fiind mai puțin înzestrat, nu scrisese niciodată cărți într-adevăr superioare. Astfel încît dacă te-ai fi mărginit la originalitatea debitului, Bergotte ar fi fost categorisit discipol, scriitor de mîna a doua, cîtă vreme, influențat de prietenul său, pe tărîmul discuției intime, fusese original și creator ca scriitor. Fără îndoială, vrînd să se despartă de generația precedentă, prea iubitoare de abstracții, de mari locuri comune, cînd Bergotte voia să vorbească de bine o carte, punea în valoare, cita totdeauna tocmai vreo scenă care constituia o imagine, vreun tablou fără semnificație rațională. „Ah ! ba da ! spunea el, e bine ! Aici este o fetiță cu un șal portocaliu, ah ! e foarte bine“, sau : „Oh ! da, e un pasaj în care un regiment străbate orașul,

ah ! da, e foarte bine !“. În ce privește stilul, nu era nicidecum contemporan (era de altminteri exclusiv francez, căci detesta pe Tolstoi, Georges Eliot, Ibsen și Dostoievski), iar atunci cînd voia să facă elogiul unui stil, repeta mereu cuvîntul „dulce“. „Da, îl prefer oricum pe Chateaubriand din *Atala* aceleuia din *René*, mi se pare că e mai dulce.“ Spunea acest cuvînt ca un medic, pe care un bolnav îl încredințează că laptele nu-i priește la stomac, și care răspunde : „E totuși atît de dulce“. Este adevărat că stilul lui Bergotte avea un soi de armonie asemănătoare aceleea pentru care cei din antichitate lăudau pe unii din oratorii lor, laude a căror natură o concepem anevoie, căci simtem obișnuiți cu limbile noastre moderne în care nu se caută acest soi de efecte.

Spunea, de asemenea, cu un surîs sfios despre paginile sale pentru care i se manifesta admirație : „Cred că este destul de autentic, destul de exact, poate fi folositor“, dar numai din modestie, ca o femeie căreia i se spune că rochia sau fiica ei sînt încîntătoare, și care răspunde dacă e vorba de cea dintîi : „E comodă“, iar de cea de-a doua : „Are caracter bun“. Dar instinctul de constructor era prea înrădăcinat la Bergotte ca să nu-și fi dat seama că singura dovadă că el clădise cu folos și potrivit adevărului consta în bucuria pe care i-o prilejuise opera sa, înainte de toate lui, apoi celorlalți. Dar cu mulți ani mai tîrziu, cînd nu mai avea talent, ori de cîte ori scria ceva de care nu era mulțumit, ca să nu-l șteargă, așa cum ar fi trebuit, și ca să-l publice, de data aceasta își repeta lui însuși : „La urma urmei, e destul de exact, nu e inutil pentru țara mea“. Astfel încît fraza murmurată odinioară în fața admiratorilor săi datorită unei viclenii a modestiei sale, fu îngînată spre sfîr-

șitul vieții lui, în taina inimii sale, din îndemnul unor frământări ale orgoliului său. Și aceleași cuvinte care-i slujiseră lui Bergotte drept scuză de prisos a valorii celor dintii opere ale sale, devin pentru el un soi de consolare neputincioasă a mediocrității celor din urmă.

Un soi de gust sever, de voință de-a nu scrie nici odată decît lucruri despre care s-ar fi putut spune : „Ce lucruri dulci“, și mulțumită căruia trecuse atîți ani drept un artist sterp, afectat, cioplitor de nimicuri, era dimpotrivă tăria sa, căci obișnuința determină atît stilul scriitorului cît și caracterul omului și autorul care s-a mulțumit de mai multe ori să atingă un anumit agrement în expresia gîndirii sale, așază astfel pentru totdeauna hotarele talentului său, după cum cedînd adesea plăcerii, lenii, temei de a suferi, desenezi, pe un caracter unde orice retușare sfîrșește prin a nu mai fi cu putință, figura viciilor și limitele virtuții sale.

Dacă, totuși, în ciuda corespondențelor pe care le-am perceput mai tîrziu între scriitor și om, nu crezusem în primul moment, la doamna Swann, că-l aveam în fața mea pe Bergotte, pe autorul atîtor cărți divine, poate nu greșisem atît de mult, căci nici el însuși (în adevăratul înțeles al cuvîntului) nu „credea“ acest lucru. Nu-l credea, căci se arăta foarte zelos cu oamenii de lume (fără să fie de altminteri snob), cu literații; cu ziariștii care-i erau cu mult inferiori. Firește, după buna părere a altora, aflase că are geniu pe lingă care situația în lume și situațiile oficiale nu înseamnă nimic. Aflase că are geniu, dar nu credea, deoarece continua să simuleze deferență față de unii scriitori mediocri ca să ajungă curînd academician, cîtă vreme Academia și foburgul Saint-Germain n-au mai mult de a face cu acea parte din Spiritul etern care este

autorul cărților lui Bergotte, decît cu principiul cauzalității sau cu ideea de Dumnezeu. Își dădea seama și de acest lucru, după cum un cleptomani în zadar știe că nu e bine să furi. Iar omul cu bărbuță și cu nasul ca melcul avea viclenii de gentleman-hoț de furculițe, pentru ca să se apropie de fotoliul academic dorit, față de cutare ducesă care dispunea de mai multe voturi la alegere, dar se apropia de ea astfel încît nimeni care ar fi socotit că a urmări asemenea scop ar fi un viciu, să nu-i poată desluși uneltirile. Nu reușea decît în parte, căci auzeai alternînd cuvintele autenticului Bergotte cu acelea ale lui Bergotte egoist, ambițios, care nu se gîndea să vorbească decît de cutare oameni puternici, nobili sau bogați, ca să se impună, el care, în cărțile lui, cînd era cu adevărat el însuși, arătase atît de bine farmecul săracilor, curat ca acela al unui izvor.

În ce privește celelalte vicii la care domnul de Norpois făcuse aluzie, aceea dragoste în parte incestuoasă care se spunea chiar că era complicată cu o nedelicatețe în materie bănească, dacă ele contraziceau în chip supărător tendința ultimelor sale romane pline de grija atît de scrupuloasă, atît de dureroasă, a binelui, încît ea amăra cele mai mărunt bucurii ale eroilor lor și se desprindea din ea chiar pentru cititor un sentiment de neliniște din cauza căruia viața cea mai tihnită părea greu de suportat, aceste vicii nu dovedeau totuși, chiar presupunînd că ar fi pe drept imputate lui Bergotte, că literatura lui ar fi mincinoasă, și nici atita sensibilitate, și prefăcătorie. După cum în patologie unele stări cu manifestări asemănătoare se datoresc, unele unui exces, altele unei tensiuni, unei

secreții insuficiente etc., tot astfel viciul se poate datora hipersensibilității, cum se poate datora lipsei de sensibilitate. Dar numai în viețile cu adevărat vicioase problema morală poate să se pună cu toată puterea anxietății sale. Iar artistul nu dă acestei probleme o soluție în planul vieții sale individuale, ci în ceea ce este pentru el adevărata lui viață, o soluție generală, literară. După cum marii învățați ai Bisericii, deși erau buni, au început adesea prin a cunoaște păcatele tuturor oamenilor, din care și-au tras sfîntenia lor personală, adesea marii artiști, deși sînt răi, se slujesc de viciile lor ca să reușească să conceapă regula morală a tuturor. Sînt viciile (sau numai slăbiciunile și ridicolul) mediului în care trăiau, cuvintele inconsecvente, viața ușuratică și șocantă a fiicei, necredințele soției sau propriile păcate pe care scriitorii le-au osîndit de cele mai multe ori în diatribele lor, fără să-și schimbe totuși rînduiala căsniciei sau să pună capăt vulgarității care domnește în căminul lor. Dar acest contrast izbea altă dată mai puțin decît pe timpul lui Bergotte, căci pe de o parte, pe măsură ce societatea se corupea, noțiunile de moralitate se limpezeau, iar pe de altă parte publicul era pus la curent mai bine decît pînă atunci cu viața particulară a scriitorilor ; și în unele seri, la teatru, unii îl arătau pe autorul pe care-l admirasem atît de mult la Combray, stînd în fundul unei loji a cărei societate părea un comentariu ciudat de ridicol sau sfișietor, o dezmințire nerușinată a tezei pe care o susținuse în ultima sa lucrare. Nu ceea ce unii sau alții putură să-mi spună m-a informat indevajuns asupra bunătății sau răutății lui Bergotte. Cutare din apropiatii săi furniza dovezile asprimei sale, cutare necunoscut cita

o trăsătură (emoționantă căci fusese de bună seamă menită să rămână ascunsă), a adâncii sale sensibilități. Se purtase crud cu soția lui. Dar într-un han de sat unde venise să petreacă noaptea, stătuse de veghe la căpățiul unei femei sărace care încercase să se înece, și, fiind obligat să plece, lăsase mulți bani hangiului ca să n-o gonească pe această nenorocită și să o îngrijească. Poate pe măsură ce marele scriitor se dezvolta în Bergotte în dauna omului cu bărbuță, viața lui individuală se pierdea în fluxul tuturor vieților pe care le imagina și care nu i se mai părea că-l obligă la îndatoriri efective, înlocuite în mintea lui de îndatorirea de-a imagina aceste alte vieți. Dar în același timp, pentru că imagina sentimentele altora ca și cum ar fi fost ale lui, când i se întâmpla să stea de vorbă cu un nenorocit, cel puțin într-un chip trecător, nu i se adresa situându-se din punctul său de vedere personal, ci din acela al ființei care suferea, punct de vedere din care l-ar fi scîrbit limbajul acelora care continuă să se gîndească la interesele lor mărunte în fața durerii altuia. Astfel încît a trezit în jurul său o ură îndreptățită și o recunoștință neștersă.

Era mai ales un om căruia, în fond, îi plăceau cu adevărat numai anumite imagini (ca o miniatură pe fundul unui scrin) pe care dorea să le compună și să le zugrăvească numai prin cuvinte. Dacă i se trimisese un lucru de nimic care îi dădea prilejul să îndeplinească unele expresii, se arăta darnic în recunoștința sa, cîtă vreme nu manifesta nici una pentru vreun dar scump. Iar dacă ar fi trebuit să se apere în fața unui tribunal, și-ar fi ales fără să vrea cuvintele, nu în scopul efectului pe care ele puteau să-l producă asupra judecătorului, ci în vederea imaginilor pe care judecătorul, cu siguranță, nu le-ar fi observat.

În această dimtîi zi cînd l-am cunoscut la părinții Gilbertei, i-am povestit lui Bergotte că o văzusem de curînd pe Berma în *Fedra*; el mi-a spus că în scena în care ea ridică brațul la înălțimea umărului — tocmai una din scenele care a fost foarte aplaudată — artista știuse să evoce cu o artă foarte nobilă, niște capodopere pe care poate de altmîneri nu le văzuse niciodată, o Hesperidă care face acest gest pe o metopă de la Olympia, și frumoasele fecioare ale vechiului Erehteion.

— Poate să fie divinație, îmi închipui totuși că vizitează muzeele. Ar fi interesant de „reperat“ (a repera era una din expresiile obișnuite lui Bergotte și pe care cutare tineri, care nu-l întîlniseră niciodată, le adoptaseră vorbind ca el printr-un soi de sugestie de la distanță).

— Vă gîndiți la cariatide ? întrebă Swann.

— Nu, nu, răspunse Bergotte, cu excepția scenei în care-i mărturisește Oenonei pasiunea sa și unde face cu mina mișcarea lui Hegeso din stela de la Ceramic, ea reînvie o artă cu mult mai veche. Vorbeam de Koraii din vechiul Erehteion, și recunosc că poate nimic nu este mai departe de arta lui Racine, dar sînt atîtea lucruri în *Fedra*... Unul mai mult... Oh ! apoi, ce frumoasă e mica Fedră din veacul al VI-lea, verticalitatea brațului, bucla care dă impresia marmurei, da, orișicum, mare lucru că a născocit toate astea. Ea redă mai bine antichitatea decît multe cărți zise anul acesta „antice“.

Cum Bergotte adresase într-una din cărțile sale o celebră invocație acestor statui arhaice, cuvintele pe care le rostea în acest moment erau foarte limpezi pentru mine și-mi dădeau un nou motiv să mă interesez de jocul Bermei. Încercam s-o revăd în amintirea mea, așa cum fusese în acea scenă în

care-mi aminteam că ridicase brațul la înălțimea umărului. Și-mi spuneam : „Iată Hesperida din Olympia, iată sora uneia din acele minunate Orante ale Acropolei, iată ce înseamnă o artă nobilă“. Dar ca aceste gânduri să fi putut înfrumuseța gestul Bermei, ar fi trebuit ca Bergotte să mi le fi sugerat înainte de reprezentatie. Atunci, cită vreme atitudinea actriței exista efectiv în fața mea, în momentul cînd lucrul care a avut loc e încă plin de realitate, aș fi putut încerca să extrag din el ideea sculpturii arhaice. Dar păstram de la Berma, din această scenă, tocmai o amintire care nu se putea schimba, subțire ca o imagine lipsită de acele dedesubturi adînci ale prezentului care se lasă să-pate și din care poți scoate, în chip veridic, ceva nou, o imagine căreia nu-i poți impune retroactiv o interpretare care n-ar mai fi susceptibilă de verificare, de sancțiune obiectivă. Ca să se amestece în conversație, doamna Swann mă întrebă dacă-i trecuse prin mîntre Gilbertei să-mi dea ceea ce scrisese Bergotte despre Fedra. „Am o față atît de zăpăcită“, adăugă ea. Bergotte surise plin de modestie și protestă, spunînd că sînt pagini fără importanță. „Dar acea cărțuție, acea broșură e atît de fermecătoare“, spuse doamna Swann, ca să se arate bună amfitrioană, ca să dea impresia că o citise, și pentru că nu-i plăcea numai să-i facă complimente lui Bergotte, dar să și aleagă dintre lucrurile pe care le scria, să-l călăuzească. La drept vorbind, ea îl inspira, de altminteri în alt chip decît ar fi crezut ea. Dar, în sfîrșit, între ceea ce a fost eleganța salo-nului doamnei Swann și o întreagă latură a operei lui Bergotte sînt asemenea legături încît fiecare din ei doi poate fi alternativ pentru bătrîinii de astăzi, un comentariu al celuilalt.

M-am apucat să-mi povestesc impresiile. Adesea Bergotte nu le găsea juste, dar mă lăsa să vorbesc. I-am spus că-mi plăcuse acea lumină verde în momentul cînd Fedra ridică brațul. „Ah ! i-ați face mare plăcere decoratorului care este un mare artist, îi voi povesti, căci e foarte mîndru de această lumină. Trebuie să mărturisesc că mie nu-mi prea place, scaldă totul într-un soi de verde ce dă în albastru, iar mica Fedră astfel luminată prea dă impresia unei ramuri de mărgean pe fundul unui acvariu. Veți spune că scoate în evidență lătura cosmică a dramei. Este adevărat. Oricum, s-ar potrivi mai bine pentru o piesă a cărei acțiune s-ar petrece pe meleagurile lui Neptun. Știu că aici este chiar vorba de răzbunarea lui Neptun. Doamne, n-am pretenția să ne gîndim numai la Port-Royal, Racine n-a povestit nicidecum amorurile unor arici de mare. Dar, în sfîrșit, e tocmai ce a vrut prietenul meu, e oricum foarte puternic și în fond destul de frumos. Da, v-a plăcut, ați înțeles, nu-i așa, în fond gîndim la fel în această privință, a făcut un lucru cam nesăbuit, nu-i așa, dar, oricum, foarte inteligent.“ Dacă părerea lui Bergotte era astfel contrară celei ale mele, el nu mă reducea nicidecum la tăcere, la neputința de-a răspunde ceva, ca domnul de Norpois. Asta nu dovedește că părerile lui Bergotte ar fi fost mai puțin valabile ca acelea ale ambasadorului, dimpotrivă. O idee puternică transmite contradictoriului ceva din puterea ei. Participînd la valoarea universală a spiritelor, ea se inserează, se altoiește pe mintea aceluia pe care-l combate, pe ideile adiacente, cu ajutorul căroră, dobîndind oarecare avantaj, o completează, o rectifică, astfel încît hotărîrea finală este întrucîtva opera a două persoane ce discută. Numai cînd e vorba de idei care nu sînt propriu-zis niște

idei, idei care, nedepinzînd de nimic, nu găsesc nici un punct de sprijin, nici o ramură frătească în mintea adversarului, acesta, luptînd doar cu vidul, nu găsește să le răspundă nimic. Argumentele domnului de Norpois (în materie de artă), erau fără replică, deoarece erau lipsite de realitate.

Bergotte neînălăturîndu-mi obiecțiile, i-am mărturisit că domnul de Norpois le disprețuise.

— Dar e un bătrîn nătărău, răspunse el; v-a administrat niște înțepături pentru că își închi-puiește că are totdeauna în față un Stan-pățitul sau o sepie.

— Cum! îl cunoașteți pe Norpois? mă întrebă Swann.

— Oh! e plicticos ca ploaia, întrerupse soția lui care avea mare încredere în judecata lui Bergotte și se temea poate ca domnul de Norpois să n-o fi vorbit de rău față de noi. Am vrut să stau de vorbă cu el după cină, nu știu dacă e din pricina vîrstei sau a digestiei, dar l-am găsit oarecum fleșcăit.

— Da, nu-i așa, spuse Bergotte, e într-adevăr adesea obligat să tacă, ca să nu epuizeze înainte de-a pleca, provizia de prostii care-i scrobesc gura și-i mențin jiletea albă.

— Găsesc că Bergotte și soția mea sînt prea severi, spuse Swann, care adoptase la el acasă „funcția” de om de bun-simț. Recunosc că Norpois nu vă poate interesa prea mult, dar din alt punct de vedere (căci lui Swann îi plăcea să culeagă frumusețile „vieții”), e un om destul de ciudat, un „amant” destul de ciudat. Cînd era secretar la Roma, adăugă el, după ce se încredințase că Gilberte nu-l putea auzi, avea la Paris o metresă de care era foarte îndrăgostit și găsea mijlocul de-a călători de două ori pe săptămînă ca să o vadă două ore. Era de altmînteri, pe atunci, o femeie înteli-

gentă și încântătoare, acum este femeie în vîrstă. Și a mai avut multe altele între timp. Aș fi înnebunit dacă femeia pe care o iubeam ar fi trebuit să locuiască la Paris, în timp ce eram reținut la Roma. Bărbații nervoși ar trebui să iubească totdeauna, așa cum spune poporul, femei „mai prejos de ei”, astfel încît, dintr-o chestiune de interes, femeia pe care o iubesc să fie la cheremul lor. În acest moment, Swann își dădu seama că i-aș putea aplica lui și Odettei această regulă. Și cum chiar la ființele superioare, în momentul în care parcă ele planează cu tine deasupra vieții, amorul-propriu e meschin, îl cuprinsese o mare supărare împotriva-mi. Dar această proastă dispoziție se manifestă numai prin privirea lui îngrijorată. Nu-mi spuse nimic pe moment. Acest lucru nu trebuie să ne mire prea mult. Cînd, potrivit unei mărturii de altminteri născocite, dar a cărei materie se repetă zilnic la Paris, Racine făcu aluzie la Scarron¹ în fața lui Ludovic al XIV-lea, cel mai puternic rege din lume nu spuse nimic în acea seară poetului, care căzu însă în dizgrație a doua zi.

Dar cum o teorie cere să fie exprimată în întregime, Swann, după această iritare de o clipă și după ce-și șterse monoculul, își completează gîndul prin aceste cuvinte care aveau să dobîndească mai tîrziu, în amintirea mea, valoarea unui avertisment prevestitor și de care n-am știut să țin seama.

— Totuși, primejdia acestui soi de amoruri este că supunerea femeii potolește o clipă gelozia bărbatului, dar o face de asemenea mai pretențioasă. Se întîmplă să o faci pe metresa ta să trăiască ca acei prizonieri în a căror celulă arde lumina zi și

¹ *Paul Scarron* (1610—1660), poet burlesc, romancier și autor dramatic francez, autorul, printre altele, al unei lucrări intitulată : *Romanul comic*.

noapte, ca să fie mai bine păziți. Și asemenea amori sfârșesc îndeobște prin drame.

M-am reîntors la domnul de Norpois. „Să n-aveți încredere în el, e dimpotrivă o gură-rea“, spuse doamna Swann cu un accent care mi se păru că voia cu atît mai mult să spună că domnul de Norpois o vorbise de rău, cu cît Swann își privi soția cu un aer de mustrare, și ca și cînd ar fi vrut s-o împiedice să spună mai mult.

Între timp, Gilberte care fusese invitată în două rînduri să se ducă să se pregătească de plimbare, stătea să ne asculte, între mama și tatăl ei, de umărul căruia se sprijinise lingușitoare. La prima vedere, nimic nu contrasta mai mult cu doamna Swann care era brună, ca această fată cu părul roșcat, cu pielea aurie. Dar după o clipă recunoștea de bunăseamă la Gilberte multe trăsături — de pildă nasul cioplit cu o bruscă și infailibilă hotărîre de sculptorul nevăzut care lucrează cu dalta lui pentru mai multe generații — expresia, mișcările mamei sale ; ca să folosesc o comparație cu altă artă, avea aerul unui portret deocamdată puțin asemănător cu doamna Swann, pe care pictorul, dintr-un capriciu de colorist, ar fi făcut-o să pozeze pe jumătate deghizată, gata să se ducă la o masă, costumată în venețiană. Și nu numai că avea o perucă blondă, dar orice atom întunecat fusese expulzat de pe pielea ei care, dezbrăcată de vălurile ei brune, părea mai goală acoperită numai cu raze degajate de un soare lăuntric, grimajul nu era numai superficial, ci încarnat, Gilberte avea aerul de a simboliza vreun animal fabulos sau de a purta un travestiu mitologic. Această piele roșcovană era aceea a tatălui ei, încît cînd Gilberte fusese creată, natura parcă trebuise să rezolve problema de a o reface încetul cu încetul pe doamna

Swann avînd la dispoziție, ca material, numai pielea domnului Swann. Și natura o folosise de minune, ca un meșter dulgher ce ține să lase aparenți grunji, nodurile lemnului. Pe fața Gilbertei, în colțul nasului Odettei minunat reprodus, pielea se ridica ca să lase intacte cele două alunite ale domnului Swann. Astfel se obținuse o nouă varietate a doamnei Swann, alături de ea, ca un liliac alb lingă unul violet. Nu trebuie totuși să ne închipuim că linia de demarcare dintre cele două asemănări era absolut netă. Uneori, cînd Gilberte rîdea, deosebeai obrajii ovali ai tatălui ei pe fața mamei sale, ca și cum i-ai fi alăturat ca să vezi ce ar ieși din amestecul lor ; acest oval se preciza așa cum se formează un embrion, se alungea oblic, se umfla, după o clipă dispărea. Ochii Gilbertei aveau privirea blîndă și sinceră a tatălui ei, aceea din ziua cînd îmi dăduse bila de agată și-mi spusese : „Păstrează-o în amintirea prieteniei noastre“. Dar dacă-i puneai Gilbertei o întrebare în legătură cu ceea ce făcuse, atunci se oglindeau în aceeași ochi încurcătura, nesiguranța, simularea, tristețea de altădată ale Odettei cînd Swann o întreba unde se dusesese și cînd ea îi dădea unul din acele răspunsuri mincinoase care-l deznădăjduiau pe amant și-l făceau acum să schimbe brusc conversația, în calitate de soț lipsit de curiozitate și prudent. Adesea la Champs-Élysées eram neliniștit cînd vedeam această privire la Gilberte. Dar de cele mai multe ori, pe nedrept. Căci la ea, doar supraviețuirea fizică a mamei sale, această privire — cel puțin aceasta — nu mai corespundea cu nimic. Căci tocmai cînd se dusesese la vreun curs, cînd trebuia să se întoarcă pentru o lecție, pupilele Gilbertei executau acea mișcare pe care odinioară o trezea în ochii Odettei teama de a destăinui că pri-

mise în cursul zilei pe unul din amanții ei sau că era grăbită să se ducă la o întâlnire. Astfel vedeai aceste două firi ale domnului și doamnei Swann, unduindu-se, izgonindu-se, încălcându-se rînd pe rînd una pe alta, în trupul acestei Melusine.

Fără îndoială, toată lumea știe că un copil seamănă cu tatăl și cu mama sa. Dar însușirile și cusururile pe care le moștenise sînt atît de ciudat rînduite, încît, din două calități care păreau nedespărțite la unul din părinți, nu mai găsești decît una la copil, și îmbinată cu acela din cusururile celuilalt părinte care părea că nu se împacă cu ea. Chiar încarnarea unei însușiri morale într-un defect fizic incompatibil este adesea una din legile asemănării filiale. Dintre două surori, una va avea statură mîndră a tatălui ei și spiritul meschin al mamei sale ; cealaltă, plină de inteligența tatălui, o va înfățișa lumii sub aspectul mamei sale ; nasul mare, pîntecul noduros, chiar vocea, moștenite de la mama ei, au devenit veșmîntul unor daruri pe care le-ai cunoscut sub o înfățișare superbă. Astfel încît se poate spune, cu drept cuvînt, despre fiecare din cele două surori că tocmai ea seamănă cel mai mult cu părinții ei. Este adevărat că Gilberte era singurul copil, dar erau, cel puțin, două Gilberte. Cele două firi, a tatălui ei și a mamei sale, nu se îmbinau numai în ea ; ele și-o disputau, și asta încă ar însemna că ne-am exprima greșit și ar lăsa să se presupună că o a treia Gilberte suferea în acest timp de-a fi prada celorlalte două. Ori Gilberte era, rînd pe rînd, cînd una cînd alta, și în orice moment numai una, adică incapabilă, cînd era mai puțin bună, de-a suferi de aceasta, cea mai bună Gilberte nemaîfiind în stare să constate această decădere, din pricina absenței sale momentane. De aceea cea mai rea din amîndouă era liberă

să se bucure de plăceri puțin nobile. Cînd cealaltă vorbea cu inima tatălui ei, avea vederi largi, ai fi vrut să conduci cu ea o întreprindere frumoasă și binefăcătoare, îi spuneai acest lucru, dar în clipa în care aveai să cazi la învoială, inima mamei își reluase deja locul ; și tocmai aceasta îți răspundea ; erai decepționat și iritat — aproape intrigat ca în fața unei substituiri de persoană — de o reflecție meschină, de un rînjit înșelător, cu care Gilberte se complăcea, căci ieșeau din ceea ce era chiar ea în acel moment. Între cele două Gilberte era uneori o distanță atît de mare, încît te întrebai, de altminteri zadarnic, ce fuseseși în stare să-i faci ca să o regăsești atît de diferită. Nu numai că nu venise la întîlnirea pe care mi-o propusese și nu se scuza în urmă, dar orice influență ar fi putut-o face să-și schimbe hotărîrea, se arăta atît de deosebită, încît ai fi putut crede că, fiind victima unei asemănări ca aceea care constituie temeiul Menechinilor, nu mai aveai în față pe aceea ce-ți spusese cu atîta drăgălășenie că vrea să te vadă, dacă nu ți-ar fi manifestat o proastă dispoziție care vădea că se simțea vinovată și dorea să înconjure explicațiile.

— Du-te, ai să ne faci să așteptăm, îi spunea mama ei.

— Mă simt atît de bine lîngă tătîcul meu, vreau să mai stau un moment, răspunse Gilberte ascunzîndu-și capul sub brațul tatălui ei, care-și trecu, drăgăstos, degetele prin părul ei blond.

Swann era unul din acei bărbați care, prin faptul că trăiseră mult timp în iluzia dragostei, au văzut că mulțumirea pe care au dăruit-o multor femei a sporit fericirea acestora fără să le trezească nici o recunoștință, nici o dragoste față de ei ; dar cred că simt în copilul lor o afecțiune care, încarnată în chiar numele lor, îi va face să dureze

după moarte. Când Charles Swann nu va mai trăi, va mai exista o domnișoară Swann, sau o doamnă X, născută Swann, care va continua să-și iubească tatăl dispărut. Poate chiar să-l iubească prea mult, gîndea fără îndoială Swann, căci îi răspunse Gilbertei : „Ești o fată bună“, cu acel ton înduioșat de neliniște pe care ne-o inspiră pentru viitor dragostea prea pasionată a unei ființe menite să ne supraviețuiască. Ca să-și ascundă emoția, se amestecă în conversația noastră despre Berma. Îmi atrase atenția, dar cu un ton indiferent, plictisit, ca și cum ar fi vrut să rămînă intrucîtva în afară de ceea ce spunea, cu ce inteligență, cu ce justete neprevăzută actrița spunea Oenonei : „Știi !“. Avea dreptate : cel puțin această intonație avea o valoare într-adevăr inteligibilă și mi-ar fi putut astfel satisface dorința de a găsi motive irefutabile ca s-o admir pe Berma. Dar tocmai din cauza limpezimii ei, nu o conținea de loc. Intonația era atît de ingenioasă, de o intenție, de un înțeles atît de definitiv, încît părea că există ca atare, și orice artistă inteligentă ar fi putut-o dobîndi. Era o idee frumoasă, dar oricine ar concepe-o atît de deplin, ar poseda-o la fel. Berma avea meritul că o găsisese, dar putem oare folosi acest cuvînt „a găsi“, cînd e vorba de-a găsi ceva care n-ar fi deosebit dacă l-ai fi primit, ceva care nu se datorește mai cu seamă ființei tale, de vreme ce alta o poate apoi reproduce ?

— Doamne, prezența dumneavoastră ridică foarte mult *nivelul conversației* ! îmi spuse ca și cînd ar fi vrut să se scuze în ochii lui Bergotte, Swann, care luase din mediul Guermanților obiceiul de a primi pe marii artiști ca pe niște buni prieteni pe care cauți doar să-i faci să mănînce felurile pe care le preferă, să joace diferite jocuri

sau, la țară, să se dedea sporturilor care le plac. Mi se pare că vorbim de bunăseamă despre *artă*, adăugă el. „E foarte bine, asta îmi place mult“, spuse doamna Swann aruncându-mi o privire recunoscătoare, din bunătate cît și pentru că-și păstrase vechile ei aspirații spre o conversație mai intelectuală. Apoi, Bergotte stătu de vorbă cu alte persoane, îndeosebi cu Gilberte. Îi spuseseam acestuia tot ce simțeam, cu o libertate care mă mirase și care se datora faptului că, adoptînd cu el, de mulți ani (în răstimpul atîtor ore de singurătate și de lectură, cînd el era pentru mine doar cea mai bună parte din mine însumi), obiceiul sincerității, al încrederii, mă intimidă mai puțin decît cineva cu care aș fi stat de vorbă întîia oară. Totuși, din același motiv mă îngrijora nespus impresia pe care putusem să i-o fac, disprețul pe care presupuneam că-l va manifesta pentru ideile mele nedatînd de astăzi, ci din timpuri vechi, cînd începusem să-i citesc cărțile, în grădina noastră din Combray. Ar fi trebuit totuși să-mi spun că, de vreme ce mă lăsasem sincer, în voia gîndului meu, pe de o parte simpatizasem atît de mult cu opera lui Bergotte, iar pe de alta încercasem, la teatru, o decepție ale cărei cauze nu le cunoșteam, aceste două porniri instinctive care mă copleșiseră, nu trebuiau să se deosebească prea mult una de alta, ci să asculte de aceleași legi ; că acest spirit al lui Bergotte care-mi plăcuse atît de mult în cărțile lui nu trebuia să fie ceva pe de-a-ntregul străin și potrivit decepției și incapacității mele de a-l exprima. Căci inteligența mea trebuia să fie una, și poate chiar există numai una singură al cărei colocatar este toată lumea, o inteligență asupra căreia fiecare, din adîncul trupului său deosebit, își îndreaptă privirile ca la teatru, unde, dacă fie-

care își are locul său, nu e în schimb decît o singură scenă. Fără îndoială, ideile pe care-mi plăcea să încerc să le deslușesc nu erau acelea pe care Bergotte le adîncea de obicei în cărțile lui. Dar dacă el și cu mine dispuneam de aceeași inteligență, auzindu-mă exprimîndu-le, el trebuia să și le amintească, să le iubească, să le surîdă, păstrînd pesemne, în ciuda celor ce presupuneam, în fața ochilor minții, cu totul altă parte a inteligenții sale decît aceea din care o felie trecuse în cărțile lui și după care îmi închipuisem tot universul său mintal. După cum preoții, avînd cea mai mare experiență a inimii, pot mai bine ierta păcatele pe care nu le săvîrșesc, tot astfel geniul, avînd cea mai mare experiență a inteligenții, poate înțelege mai bine ideile cele mai opuse acelor care alcătuiesc temeiul propriilor sale opere. Ar fi trebuit să-mi spun toate acestea (care de altminteri nu sînt prea plăcute, căci bunăvoința marilor spirite are drept corolar neînțelegerea și vrăjmășia celor mărunte; ori, amabilitatea unui mare scriitor pe care-l întilnești la rigoare în cărțile sale te fericește cu mult mai puțin decît suferi de pe urma vrăjmășiei unei femei pe care n-ai ales-o pentru inteligența ei, dar pe care nu te poți împiedica să o iubești). Ar fi trebuit să-mi spun toate acestea, dar nu mi le spuneam, eram convins că-i părussem stupid lui Bergotte, cînd Gilberte îmi șopti la ureche :

— Nu mai pot de bucurie, l-ai cucerit pe marile meu prieten Bergotte. I-a spus mamei că te-ă găsit extrem de inteligent.

— Unde mergem ? am întrebat-o pe Gilberte.

— Oh ! unde vrei, știi, mi-e totuna, aici sau acolo... Dar de cînd cu incidentul care avusese loc în ziua aniversării morții bunicului ei, mă între-

bam dacă Gilberte n-avea alt caracter decît crezusem, dacă această indiferență în legătură cu ceea ce am face, această cuminenie, această liniște, această blîndă supunere, nu ascundeau, dimpotrivă, dorințe foarte pătimase, pe care din amor-propiu nu le dezvăluia decît prin rezistența ei neașteptată cînd, din întîmplare, ele erau contrariate.

Cum Bergotte locuia în același cartier ca și părinții mei, am plecat împreună ; în trăsura îmi vorbi de sănătatea mea : „Prietenii noștri mi-au spus că sînteți suferind. Vă compățimesc mult. Dar totuși nu vă compățimesc prea mult, căci îmi dau bine seama că trebuie să gustați din plăcerile inteligenței și pesemne tocmai ele au mare trecere la dumneavoastră, ca la toți cei ce le cunosc.“

Din păcate, îmi dădeam prea bine seamă că spusese lui nu mi se potriveau de loc, că orice raționament oricît de înalt mă lăsa rece, că nu eram fericit decît în momentele cînd hoinăream, cînd mă simțeam liniștit ; îmi dădeam seama că rîvneam numai la cele materiale și m-aș fi lipsit cu ușurință de inteligență. Cum nu deosebeam printre plăceri acelea care mi-erău prilejuite de izvoare diferite, mai mult sau mai puțin adînci și trainice, în momentul cînd să-i răspund, credeam că mi-ar fi plăcut o existență în care să fi fost prieten cu ducesa de Guermantes și în care să fi simțit adesea, ca în vechiul birou al accizelor de pe Champs-Élysées, o răcoare care să-mi fi amintit de Combray. Dar plăcerile inteligenței nu-și aflau loc în acest ideal de viață pe care nu îndrăzneam să i-l mărturisesc.

— Nu, domnule, plăcerile inteligenței înseamnă prea puțin pentru mine, nu le caut de loc, nici nu știu dacă le-am gustat vreodată.

— Credeți într-adevăr ? îmi răspunse el. Ei bine, ascultați, totuși trebuie să fie ceea ce vă place cel mai mult, astfel îmi închipui eu, iată ce cred.

Firește, nu mă convinsese ; și totuși, mă simțeam mai fericit, mai puțin strîmtorat. În urma celor spuse de domnul de Norpois, consideram momentele mele de reverie, de entuziasm, de încredere în mine, pur subiective și lipsite de adevăr. Ori, după spusele lui Bergotte care avea aerul că-mi cunoaște cazul, se părea că simptomele care trebuiau neglijate erau, dimpotrivă, îndoielile mele, de- gustul meu de mine însumi. Mai cu seamă ceea ce spusese despre domnul de Norpois atenua mult puterea unei condamnări pe care o crezusem fără apel.

— Sînteți bine îngrijit ? mă întrebă Bergotte. Cine vă îngrijește ? I-am spus că-l consultasem și-l voi mai revedea fără îndoială pe Cottard.

— Dar nu e de loc ceea ce vă trebuie ! îmi răspunse el. Nu-l cunosc ca medic. Dar l-am văzut la doamna Swann. E un imbecil. Presupunînd că asta nu împiedică să fii un bun medic, ceea ce-mi vine greu a crede, pe el îl împiedică să fie un medic bun pentru artiști, pentru oameni inteligenți. Oameni ca dumneavoastră au nevoie de medici potriviți, aproape aș spune de regimuri, de medicamente deosebite. Cottard vă va plictisi și numai plictiseala va împiedica tratamentul său de a fi eficace. Apoi, acest tratament nu poate fi același pentru dumneavoastră ca pentru orice individ. Trei sferturi din bolile oamenilor inteligenți se datoresc inteligenței lor. Le trebuie cel puțin un medic care să cunoască aceste boli. Cum vreți ca unul de teapa lui Cottard să vă poată trata, a prevăzut greutatea de-a mistui sosurile, tulburările gastrice,

dar n-a prevăzut lectura lui Shakespeare... De aceea, socotelile lui nu mai sînt bune cu unul ca dumneavoastră, echilibrul e rupt, e micul ludion care urcă. Va găsi că aveți o dilatație a stomacului, n-are nevoie să vă examineze, de vreme ce a văzut-o dinainte. Puteți s-o vedeți, ea se reflectează în ochelarii săi.

Acest fel de a-mi vorbi mă obosea mult, îmi spuneam cu stupiditatea bunului-simț: „Nu e vorba de o dilatare a stomacului care se reflectează în ochelarii profesorului Cottard, după cum nici de prostiile ascunse în jiletca albă a domnului de Norpois“.

— V-aș sfătui mai degrabă, urmă Bergotte, să-l consultați pe doctorul de Boulbon care este foarte inteligent.

— E un mare admirator al operelor dumneavoastră, i-am răspuns. Am constatat că Bergotte știa acest lucru și am conchis că spiritele frățești se întîlnesc iute, că omul are puțini adevărați „prieteni necunoscuți“. Cuvintele lui Bergotte despre Cottard m-au izbit, deși credeam totuși contrariul. Mi-cra indiferent faptul că medicul meu era plicticos; așteptam din parte-i ca, grație unei arte ale cărei reguli îmi scăpau, să fie un oracol în ce privește sănătatea mea, consultîndu-mi măruntaiele. Și nu țineam ca, tocmai cu ajutorul inteligenței sale pe care o puteam înlocui, mama să încerce să-mi înțeleagă inteligența, pe care mi-o înfățișam doar ca un mijloc indiferent în sine de a încerca să ating niște adevăruri exterioare. Mă cam îndoiam de faptul că oamenii inteligenți ar avea nevoie de altă igienă decît imbecilii, și eram foarte dispus să mă supun aceleia a celor din urmă.

— Prietenul nostru Swann ar avea nevoie de un medic bun, spuse Bergotte. Și cum îl întrebam dacă este bolnav : „Ei ! doar s-a însurat cu o curvă, și înghite zilnic cincizeci de șopîrle de la femeile care nu vor să o primească pe a lui, sau de la bărbații care s-au culcat cu ea. Îl vezi, i se strîmbă gura. Uitați-vă cîndva bine la sprînceana lui arcuită cînd se întoarce acasă, ca să vadă ce se petrece în casa lui.“ Reaua voință cu care Bergotte vorbea astfel unui străin despre niște prieteni la care fusese primit de atît timp era pentru mine tot atît de nouă ca și tonul aproape duios pe care îl folosea în orice moment cu Swannii, la ei acasă. Firește, o femeie ca mătușa mea, de pildă, n-ar fi fost capabilă cu vreunul din noi de acele gentileți pe care-l auzisem pe Bergotte arătîndu-i-le lui Swann. Ei îi plăcea să spună lucruri neplăcute chiar celor pe care-i iubea. Dar n-ar fi rostit în absența lor nici un cuvînt pe care ei să nu-l fi putut auzi. Societatea noastră din Combray nu seamănă cîtuși de puțin cu lumea. Aceea a Swannilor se îndruma deja spre aceasta, spre valurile ei nestatornice. Nu era încă marea întinsă, ci doar laguna. „Toate astea, între noi fie zis“, îmi spuse Bergotte, despărțindu-se de mine în fața porții mele. Peste cîțiva ani, i-aș fi răspuns : „Nu repet niciodată nimic“. E fraza rituală a oamenilor de lume, prin care clevetitorul este de fiecare dată pe nedrept liniștit. E aceea pe care i-aș fi adresat-o chiar în acea zi lui Bergotte, căci nu invenți tot ce spui, mai cu seamă în momentul în care acționezi ca personaj social. Dar n-o cunoșteam încă. Pe de altă parte, într-o ocazie similară, mătușa mea ar fi răspuns : „Dacă nu vrei să fie repetate, de ce le spunei“. E răspunsul oa-

menilor nesociabili, al „minților zvăpăiate“, ceea ce nu eram : m-am înclinat în tăcere.

Unii scriitori, care erau în ochii mei niște personaje considerabile, uneșteau ani de zile ca să ajungă să închege cu Bergotte niște legături care rămăneau totdeauna obscure literare și nu depășeau odaia sa de lucru, cîtă vreme eu mă instalasem printre prietenii marelui scriitor, dintr-o dată și liniștit, ca unul care în loc să facă coadă cu toată lumea ca să capete un loc prost, pune mîna pe cele mai bune, trecînd printr-un coridor închis celorlalți. Swann mi-l deschisese astfel, fără îndoială pentru că, după cum un rege invită în chip firesc prietenii copiilor săi în loja regală, pe iahtul regal, tot astfel părinții Gilbertei îi primeau pe prietenii fiicei lor printre lucrurile de preț pe care le posedau și printre intimitățile încă și mai de preț încadrate în ele. Dar la acea epocă credeam, și poate pe bună dreptate, că această amabilitate a lui Swann se adresa indirect părinților mei. Mi se părea că auzisem altădată, la Combray, că, dîndu-și seama de admirația ce i-o purtam lui Bergotte, le oferise să mă ducă la cină la el, dar că părinții mei refuzaseră, spunînd că eram prea tînăr și prea nervos ca „să ies“. Fără îndoială, părinții mei reprezentau în ochii unora, tocmai a aceluia ce mi se păreau cei mai uimitori, altceva decît în ai mei, astfel încît aș fi dorit, ca pe timpul cînd doamna în roz adresase tatii niște elogii de care el se arătase atît de puțin demn, ca părinții mei să fi înțeles ce dar neprețuit promisem și să-și fi manifestat recunoștința acestui Swann generos și curtenitor care mi-l sau li-l oferise, fără să aibă măcar aerul de a-și da seama de valoarea lui, tot

astfel ca, în fresca lui Luini¹, fermecătorul rege mag, cu nasul coroiat, cu părul blond, și cu care pare-se i se găsisse altă dată mare asemănare.

Din nenorocire când, întorcându-mă acasă, înainte chiar de a-mi scoate pardesiul, am anunțat părinților mei această favoare pe care mi-o făcuse Swann, în nădejdea că ea va trezi în inima lor un sentiment tot atît de emoționant ca al meu și-i va hotărî să-i facă lui Swann vreo „politeță“ enormă și decisivă, ei parcă nu apreciaseră prea mult această favoare. „Swann te-a prezentat lui Bergotte? Minunată cunoștință, încîntătoare relație! exclamă ironic tata. Asta îți mai lipsea!“ Din păcate, după ce adăugasem că nu-l mistuia de loc pe domnul de Norpois :

— Firește! urmă el. Asta dovedește că e om fals și răuvoitor. Copilul meu, nu prea ai avut niciodată multă judecată sănătoasă, sînt deznădăjduit văzînd că ai nimerit într-un mediu care va sfîrși prin a te sminti.

Chiar faptul că-i frecventam pe Swanni era de parte de a-i încînta pe părinții mei. Prezentarea mea lui Bergotte li se păru o urmare nefastă, dar firească, a unei prime greșeli, a slăbiciunii lor, despre care bunicul ar fi spus că este o „lipsă de circumspecție“. Mi-am dat seama că pentru a le completa proasta dispoziție trebuia să le mai spun că acest om pervers care nu-l aprecia pe domnul de Norpois mă găsisse extrem de inteligent. Într-adevăr, cînd tata era de părere că cineva, unul din camarazii mei de pildă apucase o cale rea — ca mine, în acest moment — dacă acesta era atunci aprobat de cineva pe care tata nu-l stima, el vedea în acest sufrag confirmarea diagnosticului

¹ *Luini Bernardino* (1480—90.? — 1532), pictor din școala milaneză, elev al lui Leonardo da Vinci.

său supărător. Răul i se înfățișa cu atît mai mare
Îl și auzeam exclamînd : „Neapărat, e un întreg
ansamblu !“, cuvînt care mă îngrozea prin im-
preciziunea și nemărginirea reformelor a căror
iminentă introducere în viața mea atît de tihnită
parcă o veste. Dar cum, dacă n-aș fi povestit
ceea ce Bergotte spusese despre mine, oricum
nimic nu mai putea șterge impresia pe care au
încercat-o părinții mei, faptul că era ceva mai
proastă n-avea mare însemnătate. De altminteri,
mi se păreau atît de nedrepti, atît de greșiți,
încît nu numai că n-aveam nădejdea, dar aproape
nici dorința de a-i converti la o părere mai
echitabilă. Totuși, dîndu-mi seama în clipa în
care cuvintele-mi ieșeau din gură cît se vor speria
părinții mei la gîndul că plăcusem cuiva care
găsea că oamenii inteligenți sînt proști, care era
obiectul disprețului oamenilor cinstiți, și ale
cărui cuvinte de laudă demne de invidiat mă
îndemnau la rău, încheindu-mi povestirea le-am
trîntit — cu jumătate voce și cu un aer oarecum
rușinat — culmea : „I-a spus lui Swann că sînt
extrem de inteligent“. După cum un cîine otrăvit
se năpustește, fără să știe, într-un cîmp, pe bu-
ruiana care e tocmai antidotul toxinei pe care a
înghițit-o, tot astfel rostisem, fără să-mi dau
seama, singurul cuvînt capabil de a învinge la
părinții mei această prejudecată cu privire la
Bergotte, prejudecată împotriva căreia ar fi rămas
zadarnice cele mai frumoase raționamente pe care
le-aș fi putut face, toate elogiile pe care i le-aș
fi adus. În același moment, situația se schimbă :
— Ah !... A spus că găsește că ești inteligent,
spuse mama. Asta-mi face plăcere, căci este om de
talent.

— Cum ! a spus una ca asta ? urmă tata... Nu neg întru nimic valoarea lui literară în fața căreia se închină toată lumea, dar e supărător că duce acea viață puțin onorabilă de care a vorbit, pe ocolite, bătrînul Norpois, adăugă el fără să-și dea seama că în fața însușirii suverane a cuvintelor magice pe care tocmai le rostisem, atît moravurile corupte ale lui Bergotte cît și judecata lui falsă nu mai puteau avea nici o trecere.

— Oh ! prietene, întrerupse mama, n-avem nici o dovadă că ar corespunde adevărului. Cîte nu se mai spun ! De altminteri, domnul de Norpois e tot ce poate fi mai gentil, dar nu e totdeauna prea binevoitor, mai ales cu cei ce nu-i împărtășesc părerile.

— Adevărat, și eu mi-am dat seama, răspunse tata.

— Apoi, multe îi vor fi iertate lui Bergotte, de vreme ce a spus că micuțul meu este drăguț, urmă mama, în timp ce-mi mîngîia cu degetele părul și ațîntea asupra-mi o privire visătoare.

Mama nu așteptase de altminteri acest verdict al lui Bergotte ca să-mi spună că puteam s-o invit pe Gilberte la ceai cînd vor veni și prietenii mei. Dar nu îndrăzneau s-o invit din două motive. Cel dintîi era că la Gilberte se servea totdeauna numai ceai. Acasă, dimpotrivă, mama ținea ca pe lîngă ceai să fie și ciocolată. Mă temeam ca nu cumva Gilberte să găsească vulgar acest obicei și să nu ne disprețuiască. Celălalt motiv era o dificultate de protocol, pe care n-am reușit niciodată s-o înlătur. Cînd soseam la doamna Swann, ea mă întreba :

— Ce face mama dumneavoastră ?

O iscodisem de mai multe ori pe mama ca să știu dacă ar proceda la fel cînd ar veni Gilberte

la noi, punct care mi se părea mai grav decât acordarea titlului de „Monseigneur“ la curtea lui Ludovic al XIV-lea. Dar mama nu se lăsă convinsă nici în ruptul capului.

— Nicidecum, de vreme ce n-o cunosc pe doamna Swann.

— Dar nici ea nu te cunoaște.

— Nu te contrazic, dar nu sîntem obligați să fim la fel în toate. Voi face alte amabilități Gilbertei pe care doamna Swann nu ți le va arăta!

Dar nu m-am convins, și am preferat să n-o invit pe Gilberte.

După ce mă despărțisem de părinții mei, m-am dus să-mi schimb hainele și, golindu-mi buzunarele, am dat deodată de plicul pe care mi-l înmînase acel *maître d'hôtel* al Swannilor înainte de-a mă întoarce în salon. Eram singur acum. L-am deschis; cuprindea un carton în care mi se indica doamna căreia urma să-i ofer brațul ca să ne ducem la masă.

În acea epocă, Bloch răscolindu-mi concepția despre lume, îmi deschise noi posibilități de fericire (care de altminteri aveau să se transforme mai târziu în posibilități de suferință), încredințându-mă că, spre deosebire de ceea ce credeam pe timpul plimbărilor mele în direcția Méséglise, femeile n-aveau altă pretenție decât să facă dragoste. Îmi completă acest serviciu făcându-mi un al doilea pe care n-aveam să-l apreciez decât cu mult mai târziu: mă duse întâia oară într-o casă de întîlnire. Îmi spusese că acolo sînt multe femei frumoase pe care le poți avea. Dar le atribuiam un chip vag, pe care casele de întîlnire aveau să-mi îngăduie să le înlocuiesc prin figuri deosebite. Astfel încît, dacă aveam față de Bloch,

— pentru „vestea bună“ că fericirea, posesiunea frumuseții, nu sînt lucruri inaccesibile și că am pierdut timpul renunțînd pentru totdeauna la ea, — o obligație de același soi ca față de cutare medic sau de cutare filozof optimist care ne face să nădăjduim în longevitate în această lume și că nu vom fi pe de-a-ntregul despărțiți de ea cînd vom fi trecut într-alta, casele de întîlnire pe care le-am frecventat peste cîtiva ani, — furnizîndu-mi mostre de fericire, îngăduindu-mi să adaug frumuseții femeilor acel element pe care nu-l putem născoci, care nu este decît rezumatul frumuseților vechi, darul cu adevărat divin, singurul pe care nu-l putem primi de la noi înșine, în fața căruia pier toate creațiile logice ale inteligenței noastre și pe care nu le putem cere decît realității : un farmec individual, — meritară să fie clasate de mine alături de ceilalți binefăcători de origină mai recentă, dar de o utilitate asemănătoare (înaintea cărora ne închipuiam fără ardoare seducțiunea lui Mantegna, a lui Wagner, a Siennei, după alți pictori, alți muzicieni, alte orașe) : edițiile ilustrate de istoria picturii, concertele simfonice și studiile despre „Orașele de artă“. Dar casa în care mă duse Bloch, și pe care el nu o mai frecventa de altminteri de mult timp, era de un rang prea jos, personalul prea mediocru și schimbat prea rar ca să-mi fi putut satisface acolo niște vechi curiozități sau să fi contractat altele noi. Patroana acestei case nu cunoștea niciuna din femeile pe care i le cereai și propunea totdeauna unele pe care nu le-ai fi vrut. Ea îmi lăuda mai ales una, una despre care spunea, cu un suris plin de făgăduință (ca și cum ar fi fost o raritate sau o desfătare) : „E evreică ! Asta nu vă spune nimic ?“ (Pesemne că din această pricină îi spunea Rachel.) Și urma cu o exaltare

neghioabă și nefirească pe care o nădăjduia comunicativă, dar care sfârșea printr-un horcăit aproape de voluptate : „Gîndiți-vă, o evreică, mi se pare că trebuie să fie o nebunie ! Bah !” Această Rachel pe care am zărit-o fără ca ea să mă vadă era brună, fără să fie frumoasă, dar avea aerul inteligent, și trecîndu-și vârful limbii peste buze surîdea cu un aer plin de impertinență mușteriiilor care îi erau prezentați și care auzeam că începeau să stea de vorbă cu ea. Fața ei subțire și îngustă era înconjurată cu un păr negru și creț, neregulat, ca și cum ar fi fost indicat de niște hașuri pe un laviu, cu tuș. De fiecare dată făgăduiam patroanei care mi-o propunea cu o deosebită stăruință, lăudîndu-i marea ei inteligență și cultură, că nu voi pierde prilejul să vin într-o zi dinadins ca să fac cunoștință cu Rachel, poreclită de mine „*Rachel quand du Seigneur*”¹. Dar în prima seară o auzisem pe aceasta spunîndu-i patroanei în momentul în care pleca :

— Atunci, ne-am înțeles, mine sînt liberă, dacă aveți pe cineva, nu uitați să trimiteți după mine.

Aceste cuvinte mă împiedicaseră să văd în ea o doamnă, căci mă îndemnaseră s-o clasez numai decît într-o categorie generală de femei al căror obicei comun era să vină acolo seara ca să vadă dacă nu puteau cîștiga un pol sau doi. Ea varia doar forma frazei, spunînd : „Dacă aveți nevoie de mine”, sau „dacă aveți nevoie de cineva”.

Patroana, care nu cunoștea opera lui Halévy, ignora de ce luasem obiceiul de-a spune „*Rachel quand du Seigneur*”. Dar faptul că o glumă nu e înțeleasă n-a îndemnat pe nimeni s-o găsească

¹ Din opera *Ebreca* de Halévy-Fromental.

mai puțin hazlie, și de fiecare dată îmi spunea rîzînd din toată inima :

— Atunci, nici astăzi-scară nu e rost să vă împreună cu „Rachel quand du Seigneur” ? Cum spuneți : „Rachel quand du Seigneur !” Ah ! foarte bună idee. Am să vă legodesc. O să vedeți că n-o să regretați.

Odată era cît pe-aci să mă hotărăsc, dar Rachel era „sub presă”, altădată pe miinile „coaforului”, un domn bătrîn care nu făcea altceva femeilor decît să le toarne ulei pe părul lor despletit, pe care-l pieptăna apoi. M-am plictisit așteptînd, deși cîteva fete foarte umile, așa zise lucrătoare, dar totdeauna fără lucru, veniseră să-mi facă un ceai și să poarte cu mine o lungă conversație, căreia — cu toată seriozitatea subiectelor tratate — goli-ciunea parțială sau completă a interlocutoarelor mele îi confereau o simplitate desfătătoare. Am încetat de altminteri de-a mă duce în această casă, căci dornic să-mi manifestez bunele mele sentimente femeii care o ținea și care avea nevoie de mobile, i-am dat cîteva, mai ales o canapea mare — pe care le moștenisem de la mătușa Léonie. Nu le vedeam niciodată, căci din lipsă de loc părinții mei fuseseră împiedicați să le instaleze la noi acasă, și erau îngrămădite într-un hangar. Dar îndată ce le-am regăsit în casa în care aceste femei se slujeau de ele, toate virtuțile care se degajau din odaia mătușii mele de la Combray mi se părură chinuite de contactul cumplit căroră erau lăsate pradă fără apărare ! Dacă aș fi pus să fie violată o moartă, n-aș fi suferit mai mult. Nu m-am mai dus la această codoașă, căci mi se păreau că trăiesc și mă imploră, ca acele obiecte în aparență neînsufleteite dintr-o poveste persană, în care sînt închise niște suflete care îndură un mar-

tiriu și imploră mîntuirea lor. De altminteri, cum memoria noastră nu ne înfățișează de obicei amintirile noastre în șirul lor cronologic, dar că o răsfîngere în care rînduiala părților e răsturnată, mi-am amintit doar cu mult mai tîrziu că tocmai pe această canapea cunoscusem cu mulți ani în urmă înția oară voluptățile dragostei cu una din tinerele mele verișoare cu care nu știam unde să mă cuibăresc și care-mi dăduse sfatul, destul de primejdios, de-a profita de o oră cînd mătușa Léonie se dăduse jos din pat.

Alt lot de mobile și mai ales o minunată argintărie veche de la mătușa Léonie le-am vîndut, în ciuda părerii contrarii a părinților mei, ca să am mai mulți bani și să trimit mai multe flori doamnei Swann, care-mi spunea cînd primea coșuri imense de orhidee : „Dacă aș fi tatăl dumneavoastră, v-aș pune sub consiliu judiciar“. Cum puteam presupune că într-o zi as putea regreta îndeosebi această argintărie și aș fi în stare să pun unele plăceri mai presus de aceea, care s-ar anula poate cu totul, de-a face daruri părinților Gilbertei. Tot cu gîndul la Gilberte și ca să nu mă despart de ea, mă hotărîsem să nu mă dedic carierei diplomatice. Iei totdeauna hotărîri definitive, nu mai din pricina unei stări de spirit care nu e menită să dureze. De-abia eram în stare să-mi închipui că această substanță stranie care rezida în Gilberte și strălucea în părinții ei, în casa ei, făcîndu-mi tot restul indiferent, s-ar putea elibera, ar putea emigra în altă ființă. Într-adevăr, aceeași substanță, care totuși trebuia să aibă asupra-mi cu totul alte efecte. Căci aceeași boală evoluează ; și o otravă delicioasă nu mai e tolerată în același chip, cînd rezistența inimii a scăzut cu anii.

Părinții mei ar fi dorit ca inteligența pe care mi-o recunoscuse Bergotte să se fi manifestat prin vreo lucrare remarcabilă. Cînd nu-i cunoșteam pe Swanni, credeam că mă împiedica să lucrez neliniștea pe care mi-o prilejuia imposibilitatea de-a o vedea nestingherit pe Gilberte. Dar cînd casa lor îmi fu deschisă, de-abia mă așezasem la masa mea de lucru, că mă ridicam și alergam la ei. Iar după ce mă despărțisem de ei și mă întorsesem acasă, izolarea mea era numai aparentă, mintea mea nu mai putea înfrunta curentul potopului de cuvinte de care mă lăsasem tîrît în chip mașinal timp de cîteva ore. Continuam să fabric singur cuvintele în măsură să le placă Swannilor și, ca să acord mai mult interes acestei îndeletniciri, țineam locul acestor parteneri absenți, îmi puneam mie însumi niște întrebări fictive, alese în asemenea chip, încît însușirile mele strălucite să le slujească doar drept răspuns fericit. Deși avea loc în tăcere, acest exercițiu era totuși o conversație și nu o meditație, singurătatea mea o viață de salon mintală, unde nu propria mea persoană ci niște interlocutori imaginari îmi călăuzeau cuvintele și unde ticluind, în locul gîndurilor pe care le credeam adevărate, din acelea care-mi veneau fără greutate, fără un regres din afară înăuntru, încercam acel soi de plăcere cu totul pasivă pe care o simte cineva stînd liniștit, îngreuiat fiind de o proastă digestie.

Dacă n-aș fi fost atît de hotărît să mă pun definitiv pe lucru, poate aș fi făcut un efort ca să-l încep numaidecît. Dar cum hotărîrea mea era formală, iar în mai puțin de douăzeci și patru de ore, în cadrele goale ale zilei de mîine, în care totul își afla atît de bine locul pentru că nu ajunsesem încă acolo, buncle mele dispoziții s-ar realiza lesne,

era mai bine să nu aleg o seară în care eram prost dispus pentru un început căruia zilele următoare, din păcate, n-aveau să se arate mai prielnice. Dar eram rezonabil. Ar fi fost pueril din partea aceluia care așteptase atîția ani să nu rabde o întîrziere de trei zile. Fîind sigur că poimîine voi fi și scris cîteva pagini, nu spuneam părinților mei nici un cuvînt în legătură cu hotărîrea mea ; preferam să aștept cîteva ore, și să aduc bunicii, consolete și convinse, lucrarea începută. Din nenorocire, a doua zi nu era acea zi exterioară și vastă pe care o așteptasem cu înfrigurare. Cînd ea lua sfîrșit, lenea și lupta mea penibilă cu anumite piedici interne duraseră numai douăzeci și patru de ore mai mult. Iar peste cîteva zile, cînd planurile mele tot nu se realizaseră, nu mai aveam nici măcar nădejdea că s-ar împlini numai decît, și deci nici același curaj ca să subordonez totul acestei realizări ; am început din nou să mă culc tîrziu, nemaiavind, ca să mă silească să dorm, viziunea sigură de a vedea opera începută a doua zi dimineața. Înainte de a-mi redobîndi avîntul, aveam nevoie de cîteva zile de destindere, și singura dată cînd bunica îndrăzni, cu un ton blind și dezamăgit, să formuleze această învinuire : „Ei, nici nu mai aduci vorba de lucrarea ta ?“ m-am înciudat pe ea, convins că, nefiind în stare să-și dea seama că hotărîrea mea era nestrămutată, tocmai ea îi amînase iarăși, și poate pentru mult timp, executarea, din pricina enervării pe care mi-o pricinuia refuzul de-a fi dreaptă cu mine și sub imperiul căruia nu voiam să-mi încep opera. Ea își dădu seama că scepticismul ei lovise orbește o voință. Se scuza de acest lucru și-mi spuse, îmbrățișîndu-mă : „Iartă-mă, n-o să mai spun nimic“. Și ca să nu mă descurajeze, mă încredința că în ziua în

care voi fi sănătos, pofta de lucru va veni de la sine.

De altminteri, îmi spuneam : potrecindu-mi viața la Swanni nu fac oare întocmai ca Bergotte ? Părinților mei li se părea că, deși eram lenș, duceam viața cea mai favorabilă unui talent, căci ea se desfășura în același salon pe care-l frecventa un mare scriitor. Totuși este tot atât de imposibil ca cineva să poată fi dispensat să-și făurească el însuși talentul, dinăuntru, și să-l primească de la altcineva, după cum nu e cu putință să-ți meriți sănătatea (deși nu ții seama de toate regulile igienei și săvârșești excesele cele mai mari), numai prin faptul că cinezi adesea cu un medic în oraș. De altminteri, doamna Swann era persoana cea mai înșelată de iluzia care mă amăgea și pe mine și pe părinții mei. Când îi spuneam că nu puteam veni, că trebuia să stau să lucrez, ea avea aerul că găsește că-mi dau ifose, că în cuvintele mele se ascundeau puțină prostie și pretenție :

— Bergotte vine totuși. Sînteți cumva de părere că ceea ce scrie nu e bine ? În curînd, va fi și mai bine, adăugă ea, căci e mai ascuțit, mai concentrat, la gazetă ca în cărți, unde e mai lăbărit. Mi-a făgăduit că de acum înainte va scrie acel „*leader article*”¹ la *Figaro*. Va fi într-adevăr „*the right man in the right place*”².

Și adăugă :

— Veniți, vă va spune mai bine ca oricine ce trebuie să faceți.

Așa cum invita un voluntar cu colonelul său, în interesul carierei mele și ca și cum capodoperele s-ar face prin „relații”, îmi spunea ea nu cumva

¹ Articol de fond (engl.).

² Omul potrivit la locul potrivit (engl.).

să lipsesc a doua zi de la cina la care va lua parte și Bergotte.

Astfel încît, nici Swannii, nici părinții mei, adică aceia care, la momente diferite, ar fi putut să împiedice, nimic nu se mai împotriva acestei vieți liniștite în care o puteam vedea pe Gilberte cum voiam, cu încîntare, dacă nu în tihnă. Dragostea însă nu cunoaște tihnă, căci ceea ce ai obținut este totdeauna numai un nou punct de plecare al unor dorinți noi. Cît timp nu mă putusem duce la ea, cu ochii ațintiți spre această fericire inaccesibilă, nu-mi puteam închipui cauzele noi de tulburare care mă așteptau. După ce împotrivirea părinților ei fu înfrîntă, iar problema în sfîrșit soluționată, ea începu să se pună de fiecare dată în alți termeni. În acest sens, în fiecare zi începea într-adevăr o nouă prietenie. În fiecare seară, cînd mă întorceam acasă, îmi dădeam seama că aveam să spun Gilbertei lucruri capitale, de care depindea prietenia noastră, și acestea nu erau totdeauna aceleași. Dar, în sfîrșit, eram fericit și nici o amenințare nu-mi mai primejduia fericirea. Din păcate, avea să se ivească una dintr-o parte din care nu bănuisem nici o primejdie, din partea Gilbertei și a mea însămi. Ar fi trebuit totuși să mă tulbure, ceea ce, dimpotrivă, mă liniștea, ceea ce credeam că e fericirea. Ea este, în dragoste, o stare anormală, capabilă să atribuie numai decît accidentului, cel mai simplu în aparență și care se poate ivi oricînd, o gravitate pe care acesta nu l-ar comporta ca atare. Ceea ce te face atît de fericit, este prezența în inimă a ceva instabil, pe care te mulțumești mereu să-l păstrezi și de care aproape nu-ți mai dai seama atît timp cît nu s-a deplasat. În realitate, în dragoste zace o suferință permanentă, pe care bucuria o neutralizează, o face virtuală, o amînă,

dar care poate deveni în orice clipă, ceea ce ar fi de mult timp dacă n-ai fi putut obține ceea ce dorești, îngrozitoare.

Mi-am dat de mai multe ori seama că Gilberte dorea să-mi răresc vizitele. Este adevărat că, atunci când țineam prea mult s-o văd, n-aveam decît să mă las invitat de părinții ei, care erau din ce în ce mai convinși de influența mea excelentă asupra-i. Grație lor, gîndeam că dragostea mea nu risca nici o primejdie ; din momentul ce-i aveam de partea mea, pot fi liniștit, căci au toată autoritatea asupra Gilbertei. Din nenorocire, deslușind unele semne de nerăbdare care-i scăpau cînd tatăl ei mă invita oarecum fără voia ei, m-am întrebat dacă ceea ce consideram o pavază pentru fericirea mea nu era, dimpotrivă, motivul tainic din pricina căruia ea n-ar putea dura.

Ultima oară cînd m-am dus s-o văd pe Gilberte, ploua ; ea era invitată la o lecție de dans la niște oameni pe care-i cunoștea prea puțin ca să mă poată lua cu ea. Luasem, din pricina umezelii, mai multă cafeină ca de obicei. Poate din cauza vremii urite, poate avînd unele idei preconcepute împotriva casei unde matineul urma să aibă loc, doamna Swann, în momentul în care fiica ei era gata de plecare o chemă cu o extremă vioiciune : „Gilberte !” și arată înspre mine, ca să o facă să înțeleagă că venisem să o văd și că ar trebui să stea cu mine. Acest „Gilberte” fusese rostit, aproape țipat, cu intenție bună în ce mă privea, dar cînd am văzut că Gilberte dădu din umeri dezbrăcîndu-se, am înțeles că mama ei grăbise, fără să vrea, evoluția, poate pînă atunci încă cu puțință de-a fi oprită, care o îndepărta pe prietena mea puțin cîte puțin de mine. „Nimeni nu e obligat să se ducă să danseze în fiecare zi”, spuse Odette fiicei sale, cu

o înțelepciune pe care fără îndoială o învățase altădată de la Swann. Apoi, redevenind Odette, începu să vorbească englezește cu fiica ei. Am avut îndată impresia că un zid mi-a ascuns o parte din viața Gilbertei, că un geniu răufăcător a dus-o departe de mine pe prietena mea. Într-o limbă pe care o cunoaștem, am înlocuit opacitatea sunetelor cu transparența ideilor. Dar o limbă pe care n-o cunoaștem este un palat închis în care aceea pe care o iubim poate să ne înșele, fără ca, rămași pe dinafară și crispați cu deznădejde în neputința noastră să reușim să vedem nimic, să împiedicăm nimic. Astfel încât această conversație în englezește, de care doar ar fi suris mai acum o lună și în toată căreia câteva nume proprii franțuzești nu încetau să-mi sporească și să-mi orienteze neliniștea, era ținută la doi pași de mine de două persoane nemiscate, tot atât de cumplită, îmi dădea impresia că sînt părăsit și singur, ca o răpire. În sfîrșit doamna Swann se despărți de noi. În ziua aceea poate din ură împotriva-mi, cauză involuntară că nu se dusesese să se amuze, poate și pentru că ghicind că e supărată, eram mai preventiv, mai rece ca de obicei, fața Gilbertei despuiață de orice bucurie, goală, răscolită, parcă închina toată după-amiaza un regret melancolic celui *pas-de-quatre* pe care prezența mea o împiedica să se ducă să-l danseze, și, începînd cu mine, sfida toate făpturile în stare să înțeleagă motivele subtile care determinaseră la ea o înclinare sentimentală pentru boston. Se mărgini să schimbe, din cînd în cînd, cu mine, despre vremea urîță, despre recrudescența ploii, despre pendula care avansa, niște cuvinte punctate cu tăceri și monosilabe în cursul cărora eu însumi mă încăpățînam, cu un soi de

furie desperată, să distrug clipele pe care le-am fi putut oferi prieteniei și fericirii. Un soi de asprime supremă era conferită tuturor cuvintelor noastre de paroxismul insignifianței lor paradoxale, care mă consola totuși, căci o împiedica pe Gilberte să fie victima banalității reflecțiilor mele și a indiferenței accentului meu. În zadar spuneam : „Se pare că mai zilele trecute pendula rămânea mai degrabă în urmă“, ea traducea de bună seamă : „Cît ești de rea !“. În zadar mă încăpăținam să prelungesc, de-a lungul acestei zile ploioase, aceste cuvinte fără luminisuri, știam că răceala mea nu era atât de definitiv bătoasă pe cît o simulam și că Gilberte trebuia să-și dea bine seama că dacă, după ce-i spusese de trei ori, aș fi îndrăznit să-i repet a patra oară că zilele scad, mi-ar fi fost greu să mă înfrinez ca să nu mă podidească plinsul. Cînd ea era așa, cînd nici un surîs nu-i umplea ochii și nu-i descoperea fața, nu se poate imagina monotonia dezolantă ce se întîpărea în ochii-i triști și pe trăsăturile ei posomorîte. Fața ei, devenind aproape lividă, semăna atunci cu acele plaje plicticoase unde marea retrasă foarte departe te obosește cu o răsfringere totdeauna deopotrivă pe care-o împresoară un orizont nestrămutat și mărginit. Văzînd, pînă la urmă, că din partea Gilbertei nu se producea schimbarea fericită pe care o așteptam de cîteva ore, i-am spus că nu era gentilă. „Dumneata nu ești gentil“, îmi răspunse ea. „Ba da“. M-am întrebat ce făcusem și, neaflînd nici un răspuns, am întrebat-o pe ea. „Firește, găsești că ești gentil !“ îmi spuse ea rîzînd prelung. Atunci mi-am dat seama ce durere încercam că nu puteam atinge celălalt plan, mai insesizabil, al gîndului, pe care-l descria rîsul ei. Risul acesta parcă avea aerul că înseamnă : „Nu,

nu, nu mă las înșelată de tot ce-mi spui, știu că ești nebun după mine, dar asta nu mă încălzește, „căci puțin îmi pasă de dumneata“. Dar îmi spuneam că, la urma urmei, risul nu e un limbaj destul de definit ca să pot fi sigur că-l înțeleg bine pe acesta. Iar cuvintele Gilbertei erau afectuoase.

— Dar în ce privință nu sînt gentil, am întrebat-o, spune-mi, voi face tot ce vrei.

— Nu, nu, n-ar sluji la nimic, nu pot să-ți explic. M-am temut o clipă că ar crede că n-aș mai iubi-o, ceea ce însemna pentru mine altă suferință, nu mai puțin vie, dar care cerea o dialectică deosebită. „Dacă ai ști cît mă mîhnești, mi-ai spune.“ Dār această mîhnire, care ar fi trebuit s-o bucure dacă s-ar fi îndoit de dragostea mea, dimpotrivă o ațîță. Înțelegînd atunci că greșisem, hotărît să nu mai țin seama de cuvintele ei, lăsînd-o, fără să o cred, să-mi spună: „Te iubeam cu adevărat, într-o zi îți vei da seama de asta“ (ziua aceea în care cei vinovați garantează că nevinovăția lor va fi recunoscută și care, din motive misterioase, nu e niciodată aceea în care-i întrebii), am avut curajul de-a lua pe neașteptate hotărîrea de-a nu o mai vedea, dar fără s-o anunț, căci nu m-ar fi crezut.

O mîhnire pricinuită de o persoană pe care o iubești poate fi amară, chiar cînd e cuprinsă în noianul de preocupări, de îndeletniciri, de bucurii, care n-au această ființă drept obiectiv și de la care atenția noastră nu se abate decît din cînd în cînd ca să se reîntoarcă la ea. Dar cînd asemenea mîhnire ia naștere — cum era cazul acesteia — într-un moment în care fericirea de-a vedea această persoană ne umple pe de-a-ntregul, brusca depresiune care se produce în sufletul nostru pînă atunci însoțit, îmbărbătat și liniștit, determină în

noi o furtună împotriva căreia nu știm dacă vom fi în stare să luptăm pînă la capăt. Acea care se abătuse peste inima mea era atît de năprasnică încît m-am întors acasă, îmbrîncit, strivit, simțind că nu voi putea să-mi mai găsesc răsufierea decît întorcîndu-mă din drum, decît întorcîndu-mă sub un pretext oarecare la Gilberte. Dar ea și-ar fi spus : „Tot el ! De bună seamă, îmi pot îngădui orice, se va întoarce de fiecare dată cu atît mai supus cu cît se va fi despărțit de mine mai nenorocit.“ Apoi gîndul meu se întorcea irezistibil spre ea, și aceste orientări alternative, această smînteală a busolei lăuntrice stăruiră cînd m-am întors acasă și fură tălmăcite prin ciornele scrisorilor contradictorii pe care le-am scris Gilbertei.

Aveam să trec printr-una din acele conjuncturi dificile în fața cărora ți se întîmplă îndeobște să te găsești de mai multe ori în viață și cărora, deși nu le-ai schimbat nici caracterul, nici natura — natura noastră care-și creează singură amorurile, și aproape chiar femeile pe care le iubim, pînă și greșelile lor — nu le faci față în același chip de fiecare dată, adică la orice vîrstă. În acele momente, viața noastră este împărțită și parcă distribuită într-o cumpănă, pe două terézii opuse în care e cuprinsă pe de-a-ntregul. Într-una, e dorința noastră de a nu displace, de-a nu părea prea umili ființei pe care o iubim fără să reușim să o înțelegem, dar pe care găsim că e mai abil să o lăsăm puțin la o parte ca să n-aibă sentimentul de-a se crede indispensabilă, care ar îndepărta-o de noi ; pe de altă parte, este o suferință — dar nicidecum o suferință localizată și parțială — care dimpotrivă n-ar putea fi potolită decît dacă, renunțînd de-a place acestei femei și făcînd-o să creadă că ne putem lipsi de ea, ne-am duce să o

regăsim. Când scoți din terezia unde este mindria o cantitate mică de voință pe care ai avut slăbi-ciunea să o lași să se uzeze cu vîrsta, cînd adaugi în terezia unde se află mîhnirea o suferință fizică dobîndită și căreia i-ai îngăduit să se agraveze, în locul soluției curajoase care ar fi biruit la douăzeci de ani, tocmai cealaltă care a devenit mai grea și n-are destulă contra-pondere, ne coboară la cincizeci de ani. Cu atît mai mult cu cît situațiile deși se repetă, se schimbă, și sînt sortiți să fi avut la mijlocul său la sfîrșitul vieții bunăvoința fatală pentru tine de-a complica dragostea cu o parte din obișnuința pe care adolescența, reținută de alte îndatoriri, dispunînd de mai puțin răgaz pentru ea, nu o cunoaște.

Tocmai îi scrisesem Gilbertei o scrisoare în care-mi lăsam furia să tune, dar nu fără să arunc colacul de salvare al cîtorva cuvinte așternute ca la întîmplare, de care prietena mea ar putea agăța o împăcare: după o clipă, vîntul schimbîndu-și direcția, îi adresam citeva fraze duioase de dragul gingășiei unor expresii dezolate, niște „niciodată”, atît de înduioșătoare pentru cei ce le folosesc, atît de plicticoase pentru aceea care le va citi, fiindcă le crede mîncinoase și traduce „niciodată” prin „chiar în astă-seară, dacă ți-e dor de mine”, sau le crede adevărate și vestindu-i în acest caz una din acele despărțiri definitive care ne sînt cu desăvîrșire indiferente în viață, cînd e vorba de ființe de care nu sîntem îndrăgostiți. Dar cum, cît timp iubim, nu sîntem în stare să ne manifestăm în demni predecesori ai ființei care vom fi în viitor și care nu va mai iubi, cum ne-am putea închipui starea de spirit a unei femei pe care, chiar dacă știam că-i sîntem indiferenți, am pus-o mereu să ne spună, în reveriile noastre, ca să ne legene

cu un vis frumos și să ne consoleze de o mare su-
părare, aceleași cuvinte ca și cum ne-ar iubi. În
fața gândurilor, a faptelor unei femei pe care o iu-
bim, suntem tot atât de dezorientați ca cei dinții
fizicieni în fața fenomenelor naturii (înainte ca
știința să se fi constituit și să fi pus oarecare lu-
mină în necunoscut). Sau încă și mai dezorientați,
ca o ființă în a cărei minte principiul cauzalității
abia ar exista, o ființă care n-ar fi în stare să sta-
bilească o legătură între un fenomen și altul și în
ochii căreia spectacolul lumii ar fi nesigur ca un
vis. Firește, mă străduiam să ies din această in-
coerență, să găsesc niște cauze. Încercam chiar să
fiu „obiectiv” și să țin, în acest scop, seamă de dis-
proporția dintre însemnătatea pe care Gilberte o
lua în ochii mei și aceea nu numai pe care o aveam
pentru ea, dar pe care chiar ea o avea pentru alte
ființe, disproporție pe care, dacă aș fi omis-o, aș
fi riscat să confund o simplă amabilitate a priete-
niei mele cu o mărturisire pasionată, un demers
grotesc și înjositor din parte-mi cu pornirea sim-
plă și grațioasă care te călăuzește spre niște ochi
frumoși. Dar mă temeam ca nu cumva să cad în
excesul contrar, în care aș fi deslușit, într-o întir-
ziere a Gilbertei la o întâlnire, în izbucnirea unei
supărări, o vrăjmășie ireparabilă. Încercam să ni-
meresc printre aceste două optici, deopotrivă de
diformate, aceea care mi-ar da viziunea justă a
lucrurilor ; calculele pe care trebuia să le fac în
acest scop mă distrăgeau oarecum de la suferința
mea ; și fie că mă supuneam răspunsului pe care
mi le-ar fi dat numerele, fie că le-aș fi făcut să
exprime ceea ce doream, m-am hotărât a doua zi
să mă duc la Swanni, fericit, dar ca cei ce, frămîn-
tindu-se mult timp din pricina unei călătorii pe
care nu voiau să o facă, merg numai pînă la gară

și se întorc acasă ca să-și despacheteze cufărul. Dar cum, în timp ce șovăiești, doar ideea unei hotărâri cu puțință (afară de cazul cînd n-ai dat inertie acestei idei, hotărînd că nu vei lua deciziunea) dezvoltă, ca grăunța unei plante vivace, lineamentele, toate amănuntele emoțiilor care vor izvorî din actul executat, mi-am spus că, punîndu-mi în gînd să n-o mai văd pe Gilberte, fusesem foarte absurd făcîndu-mi atîta inimă rea ca și cum ar fi trebuit să realizez acest proiect, și că, de vreme ce, dimpotrivă, voi sfîrși prin a mă întoarce la ea, aș fi putut economisi atîtea veleități și consimțăminte dureroase.

Dar această reluare a legăturilor de prietenie nu dură decît timpul de-a mă duce pînă la Swanni, nu pentru că valetul, care ținea mult la mine, îmi spuse că Gilberte ieșise (am știut, într-adevăr, încă în acea seară, că era adevărat, grație unor cunoscuți care o întîlniseră), dar din pricina felului în care îmi spuse : „Domnule, domnișoara a ieșit, pot afirma domnului că nu mint. Dacă domnul vrea să se informeze, pot chema camerista. Domnul poate fi convins că aș face tot ce mi-ar sta în puțință ca să-i fiu pe plac și dacă domnișoara ar fi acasă, l-aș conduce numaidecît pe domnul la dînsa“. Aceste cuvinte, de acest soi care este singurul important, involuntare, dîndu-ne radiografia cel puțin sumară a realității de nebănuît pe care ar ascunde-o niște vorbe studiate, dovedeau că cei din jurul Gilbertei aveau impresia că o plectiseam ; de aceea, de-abia le rostise valetul, că ele zămisliră în mine ura căreia, în locul Gilbertei, preferam să i-l dau ca obiect pe valet ; el concentrează asupra-i toată supărarea pe care o putusem nutri împotriva prietenei mele ; scăpînd de supărare, grație acestor cuvinte, dragostea mai dăinui singură ; dar supărarea îmi ară-

tase în același timp că nu trebuia să încerc cîtva timp să o mai văd pe Gilberte. Ea avea, cu siguranță, să-mi scrie ca să se scuze. Cu toate acestea, nu mă voi duce numaidecît s-o văd, ca să-i dovedesc că pot trăi fără ea. De altminteri, după ce voi fi primit scrisoarea ei, a o frecventa pe Gilberte ar fi un lucru de care m-aș putea lipsi mai lesne cîtva timp, căci aș fi sigur că o voi regăsi îndată ce aș vrea. Dar ca să pot îndura cu mai puțină tristețe absența voită, trebuia să-mi simt inima scăpată de îngrozitoarea nesiguranță, — dacă nu eram certați pentru totdeauna, dacă ea nu era logodită, dacă nu plecase, dacă nu fusese răpită. Zilele următoare semănară cu acelea din trecuta săptămînă a Anului Nou, pe care fusesem silit s-o petrec fără Gilberte. Dar după ce săptămîna aceasta trecuse, odinioară, eram sigur pe de o parte că prietena mea va reveni la Champs-Élysées, că o voi revedea ca mai înainte ; pe de altă parte, eram tot atît, de sigur că atît timp cît va ține vacanța Anului Nou, nu merita osteneală să mă duc la Champs-Élysées. Astfel încît în răstimpul acestei triste săptămîni, acum îndepărtată, îmi îndurasem tristețea cu liniște, pentru că nu era îmbinată nici cu teamă, nici cu nădejde. Dar acum, dimpotrivă, acest din urmă sentiment, aproape ca și teama, îmi făcea suferința intolerabilă.

Neprimind scrisoarea așteptată de la Gilberte chiar în aceea seară, atribuisem acest fapt neglijenței, îndeletnicirilor sale, eram sigur că voi găsi una din parte-i în poșta de dimineață. Am așteptat-o în fiecare zi, cu palpitații cărora le urma o descurajare cînd nu primisem decît scrisori de la persoane care nu erau Gilberte sau nu primisem nimic, ceea ce nu era mai rău, căci dovezile

de prietenie ale alteia mi le făceau mai cumplite pe acelea ale indiferenței sale. Începeam să-mi pun nădejdea în poșta de după-amiază. Nu îndrăzneam să ies nici măcar în răstimpul când se ridicau scrisorile, căci ea ar fi putut-o depune pe a ei. Apoi sfârșea prin a sosi momentul în care nici postașul, nici valetul Swannilor nemaiputînd veni, trebuia să amîn pe mîine nădejdea de-a mă liniști, și crezînd că suferința mea nu va dura, eram silit, ca să spun așa, să o reînnoiesc mereu. Mihnire era poate aceeași, dar în loc de a-mi prelungi la fel ca altădată, o emoție inițială, reîncepea de mai multe ori pe zi, debutînd printr-o emoție atît de des repetată, încît sfârșea — ea, stare pur fizică, atît de momentană — prin a se stabiliza, astfel încît tulburările prilejuite de așteptare avînd deabia timpul să se calmeze înainte de-a se ivi un nou motiv de așteptare, nu mai era minut pe zi în care să nu încerc acea neliniște, totuși atît de greu de îndurat chiar o oră. Astfel suferința mea era nespus mai cumplită decît pe timpul celui îndepărtat 1 ianuarie, căci de data aceasta nutream, în locul acceptării pur și simplu a acestei suferințe, nădejdea de-a o vedea încetînd în fiecare moment.

Am sfîrșit totuși prin a ajunge la această acceptare, dar am înțeles că ea trebuia să fie definitivă și am renunțat pentru totdeauna la Gilberte, chiar în interesul dragostei mele și pentru că doream înainte de toate ca ea să nu-mi păs-treze o amintire disprețuitoare. Dar, cu începere din acest moment, și pentru ca ea să nu-mi poată presupune un soi de ciudă din dragoste, cînd mai tîrziu îmi fixa întîlniri, le primeam adesea și, în ultimul moment, îi scriam că nu puteam veni, dar asigurînd-o că eram dezolat, cum aș fi procedat

cu cineva pe care n-aş fi dorit să-l văd. Aceste expresii de regret pe care le rezervi de obicei celor indiferenţi mi se păreau că o convingeau mai bine pe Gilberte de indiferenţa mea, decât tonul indiferent pe care-l simulezi doar cu cei pe care-i iubeşti. Chiar dacă i-aş fi dovedit, mai bine decât prin cuvinte, prin fapte mereu repetate, că nu mai doream s-o văd, poate că ar dori ea să mă vadă. Din păcate, ar fi în zadar : a încerca, nemaivăzînd-o, să reînsufleţesc în ea acea dorinţă de-a mă vedea, însemna să o pierd pentru totdeauna ; mai întîi, pentru că atunci cînd aceasta ar începe să renască, dacă aş vrea ca ea să dureze, n-ar trebui să-i cedez numaidecît ; de altminteri, momentele cele mai cumplite vor fi trecut ; ea îmi era indispensabilă tocmai în acest moment şi aş fi vrut s-o vestesc că, în curînd, cînd mă va revedea, va calma doar o durere atît de imputînată, încît aceasta n-ar mai fi, aşa cum ar mai fi fost chiar în acest moment, şi ca să-i pună capăt, un motiv de capitulare, de a ne împăca, de a ne revedea. Apoi, mai tîrziu, cînd în sfîrşit i-aş putea mărturisi, fără primejdie, Gilbertei, într-atît înclinarea ei pentru mine o va fi sporit din nou pe a mea pentru ea, încît aceasta n-ar fi putut rezista unei absenţe atît de lungi şi n-ar mai exista ; Gilberte îmi va fi devenit indiferentă. Ştiam că aşa se va întîmpla, dar nu puteam să-i spun ; ea ar fi crezut că aş pretinde că aş înceta s-o mai iubesc, nemaivăzînd-o mult timp, numai ca să-mi spună să mă întorc la ea. Pînă atunci, ceea ce-mi înlesnea condamnarea la această despărţire, este că (tocmai ca să-şi dea bine seama că, în ciuda afirmaţiilor mele contrare, numai voinţa mea, şi nicidecum piedica sau starea sîmătăţii mele, mă reţinea să o văd) ori de cîte ori ştiam dinainte că Gilberte nu va fi acasă, că

urma să iasă cu o prietenă și nu se va întoarce la cină, mă duceam să o văd pe doamna Swann (care redevenise pentru mine ceea ce fusese pe timpul cînd întîmpinam atîtea greutăți ca să o văd pe fiica ei și cînd, în zilele în care aceasta nu venea la Champs-Élysées, mă duceam să mă plimb pe *avenue des Accacias*). În chipul acesta voi auzi vorbindu-se de Gilberte și eram sigur că ea va auzi apoi vorbindu-se de mine și într-un chip care i-ar arăta că nu mai țineam la ea. Și găseam, ca toți cei ce suferă, că trista mea situație ar fi putut fi și mai rea. Căci putînd intra oricînd în casa în care locuia Gilberte, îmi spuneam totdeauna, cu multă hotărîre, să nu mă folosesc de acest drept, că dacă vreodată durerea mea ar fi prea vie, aș putea să o fac să înceteze. Dar eram nenorocit zi de zi, ceea ce înseamnă că spun încă prea mult. De cîte ori pe oră îmi recitam (dar acum fără să mai încerc așteptarea îngrijorătoare care mă înăbușea în primele săptămîni după cearta noastră, înainte de-a mă fi dus din nou la Swanni), scrisoarea pe care Gilberte de bunăseamă mi-o va trimite într-o zi, pe care poate mi-ar aduce-o chiar ea ! Vi-ziunea statornică a acestei fericiri imaginare mă ajuta să îndur distrugerea fericirii reale. Nimic nu ne împiedică să continuăm să așteptăm, cînd e vorba de femeile care nu ne mai iubesc, cît și de „dispăruți“, chiar dacă știm că nu trebuie să mai avem nici o speranță. Stăm la pîndă, tragem cu urechea ; mamele al căror fiu a plecat pe mare într-o explorare primejdioasă își închipuiesc în orice clipă, chiar atunci cînd au dobîndit de mult certitudinea că el a pierit, că, printr-o minune, se va întoarce salvat și teafăr. Această așteptare, care e în funcție de puterea amintirii sau de rezistența organelor, sau le ajută să străbată anii la capătul

căroră vor suporta ideea că fiul lor nu mai este în viață, să uite puțin câte puțin și să-i supraviețuiască — sau le ucidă.

Pe de altă parte mîhnirea mea se consola întrucîtva la gîndul că ea ar profita dragostei mele. Fiecare vizită pe care i-o făceam doamnei Swann, fără să o văd pe Gilberte, mi-era cumplită, dar îmi dădeam seama că ea îmbuna cu mult ideea pe care Gilberte o avea despre mine.

De altminteri, dacă potriveam totdeauna astfel lucrurile înainte de-a mă duce la doamna Swann, ca să fiu sigur că fiica ei nu este acasă, asta se datora poate în aceeași măsură hotărîrii mele de a fi certat cu ea, cit și acelei nădejdi de împăcare care se suprapunea voinței mele de renunțare (foarte puțin sînt absolute, cel puțin într-un chip continuu, în acest suflet omenesc care, printre altele este supus legii, întărite de afluxurile neașteptate ale feluritelor amintiri, a intermitenței) și-mi ascundea ceea ce avea ea prea cumplit. Știam prea bine că această nădejde era himerică. Eram ca un om sărac care plînge mai puțin mestecîndu-și piinea uscată dacă-și spune că poate, în curînd, un străin îi va lăsa toată averea. Ca să facem realitatea suportabilă, sîntem cu toții siliți să înțreținem în noi vreo mică sminteală. Ori, nădejdea mea stăruia mai intactă — în același timp ce despărțirea se efectua mai bine — dacă nu m-aș întîlni cu Gilberte. Dacă m-aș fi găsit față în față cu ea, la mama ei, poate am fi schimbat niște cuvinte ireparabile, care ne-ar fi făcut cearta definitivă, mi-ar fi ucis nădejdea și, pe de altă parte, pricinuindu-mi o neliniște nouă, mi-ar fi trezit din nou dragostea și mi-ar fi îngreuiat resemnarea.

De mult timp și cu mult înainte de a mă fi certat cu fiica ei, doamna Swann îmi spusese :

„Sînt foarte mulțumită că veniți s-o vedeți pe Gilberte, dar mi-ar plăcea să veniți uneori și pentru mine, nu la ghiveciul meu la care v-ați plictisit pentru că am prea multă lume, dar în alte zile cînd mă veți găsi totdeauna, ceva mai tîrziu“. Ducîndu-mă la ea, aveam deci aerul că ascultam de o dorință pe care o exprimase în trecut. Plecam foarte tîrziu, aproape pe înnodate, în momentul cînd părinții mei se așezau la masă, să-i fac doamnei Swann o vizită în timpul căreia știam că n-o voi vedea pe Gilberte, dar totuși mă voi gîndi numai la ea. În acest cartier, considerat pe atunci îndepărtat, al unui Paris mai întunecos ca astăzi, care n-avea nici măcar în centru electricitate instalată pe străzi și foarte puțină în case, lămpile unui salon situat la parter sau la un mezzanin foarte jos (ca acela al apartamentelor unde doamna Swann primea de obicei), reușeau să lumineze strada și să atragă privirea trecătorului care punea în legătură lumina lor, ca o cauză a ei aparentă și ascunsă, cu prezența cîtorva cupeuri cu echipaje frumoase în fața porții. Trecătorul credea, și nu fără oarecare emoție, că această cauză misterioasă se schimbase, cînd vedea punîndu-se în mișcare unul din aceste cupeuri; dar era doar un vizitiu care, temîndu-se ca nu cumva caii lui să răcească, îi punea să alerge din cînd în cînd înapoi și încolo, într-un avînt cu atît mai impresionant cu cît roțile de cauciuc ofereau pasului cailor un fond de liniște, pe care el se desprindea mai deslușit și mai explicit.

„Grădina de iarnă“ pe care trecătorul o zărea de obicei în anii aceia, oricare ar fi fost strada, dacă apartamentul nu era la un nivel prea ridicat deasupra trotuarului, nu se mai vede decît în heliogravurile lui P. J. Stahl în care, contrastînd cu

carele ornamente florale ale saloanelor Louis XVI de astăzi — un trandafir sau un stinjenel de Japonia într-un vas de cristal cu gîtul lung care n-ar mai putea cuprinde şi altă floare — se pare că, din pricina belşugului de plante de apartament de atunci, şi a lipsei desăvîrşite a stilizării în aranjamentul lor, trebuie să corespundă, la amfotrioane, mai degrabă unei pasiuni vii şi desfătătoare pentru botanică, decît unei griji calculate de podoabă inertă. Te îndemna să te gîndeşti, în mai mare, la acele sere minuscule şi portative din palatele de atunci, aşezate în dimineaţa zilei de 1 ianuarie sub lampa aprinsă — copiii neavînd răbdarea să aştepte să se fi crăpat de ziuă — printre alte daruri de Anul Nou, dar cel mai frumos dintre ele, consolidu-te cu plantele pe care le vei putea apăra de goliciunea iernii ; aceste grădini de iarnă semănau încă şi mai mult chiar decît cu aceste sere, cu aceea pe care o vedeai foarte aproape de ele, înfăţişată într-o carte frumoasă, alt dar de Anul Nou, şi care deşi n-a fost oferită copiilor, ci domnişoarei Lili, eroina cărţii, îi încînta atît de mult pe aceştia, încît, ajunşi aproape moşnegi, se mai întrebau dacă iarna nu era cel mai frumos anotîmp al acestor ani fericiţi. În sfîrşit, în fundul acestor grădini de iarnă, prin arborescenţele de felurite specii graţie cărora fereastră luminată semăna cu geamlicul acelor sere de copii, desenate sau reale, trecătorul, înălţîndu-se pe virful picioarelor, zărea îndeobşte un bărbat în redingotă, cu o gardenie sau o garoafă la cheutoare, în faţa unei femei care şedea pe un scaun, amîndoi nedesluşiţi, ca o sculptură scobită într-un topaz, în fundul atmosferei salonului, îngălbenită de samovar — import recent pe atunci — de aburii care poate mai ies şi astăzi din el, dar pe

care, datorită obișnuinței, nu-l mai vede nimeni. Doamna Swann ținea mult la acest „ceai”; credea că vădește originalitate și degajează farmec spunînd unui bărbat: „Mă veți găsi în fiecare ceva mai tirziu, veniți să luați ceaiul”, astfel în cît însoțea cu un surîs fin și blajin aceste cuvinte pe care le rostea cu un accent momentan englezesc și de care interlocutorul ei lua notă salutînd cu un aer grav, ca și cum ele ar fi fost ceva însemnat și ciudat care impunea deferență și cerea atenție. Mai era alt motiv decît acelea arătate mai sus pentru care florile n-aveau numai caracterul unei podoabe în salonul doamnei Swann, și acest motiv nu se datora epocii, ci în mare parte vieții pe care Odette o dusesese odinioară. O mare cocotă, cum fusese ea, trăiește mult pentru amantii ei, adică la ea acasă, ceea ce o poate determina să trăiască pentru ea. Lucrurile pe care le vezi la o femeie cinstită și care, de bunăseamă, pot să-i pară și ei că au importanță, sînt în orice caz acelea care au cea mai mare însemnătate pentru cocotă. Punctul culminant al zilei sale nu este acela cînd se îmbracă pentru lume, ci cînd se dezbracă pentru un bărbat. Trebuie să fie tot atît de elegantă în rochie de casă, în cămașă de noapte, ca și în toaletă de oraș. Alte femei își arată bijuteriile, ea, ea trăiește în intimitatea perlelor ei. Acest soi de viață impune obligația și sfîrșește prin a da gustul unui lux tainic, adică aproape dezinteresat. Doamna Swann îl extindea la flori. Lîngă fotoliul ei era totdeauna o mare cupă de cleștar toată plină cu violete de Parma sau cu mărgărite scuturate în apă, care parcă mărturiseau privirii musafirului vreo îndeletnicire preferată și întreruptă, cum ar fi fost o ceașcă de ceai pe care doamna Swann ar fi băut-o singură, pentru plăcerea ei:

vreo îndeletnicire chiar mai intimă și mai tainică, astfel încît îți venea să te scuzi cînd vedeai florile așternute acolo, ca și cum te-ai fi dezvinovățit că ai examinat titlul volumului încă deschis care ar fi destăinuit lectura recentă, poate așadar gîndul actual al Odettei. Dar florile aveau mai multă viață decît cartea; te simțeai stingherit dacă intrai să-i faci o vizită doamnei Swann, văzînd că nu era singură, sau cînd te întorceai cu ea din oraș, că nu găseai salonul gol, atît loc enigmatic și în legătură cu unele ore din viața stăpînei casei pe care nu le cunoșteai, ocupau aceste flori care nu fuseseră pregătite pentru vizitatorii Odettei, ci parcă uitate acolo de ea, care avuseseră sau vor mai avea cu ea convorbiri particulare pe care te temeai să le tulburi și a căror taină încercai în zadar să o citești, pironind ochii pe culoarea spălăcită, lichidă, mov și descompusă a violetelor de Parma. Odette se întorcea cît mai regulat cu putință, încă de la sfîrșitul lunii octombrie, pentru ceaiul căruia i se mai spunea încă pe vremea aceea „*five-o' clock tea*“, căci auzise spunîndu-se (și-i plăcea să repete), că doamna Verdurin își făcuse un salon tocmai pentru că erai totdeauna sigur că o puteai găsi acasă la aceeași oră. Ea însăși își închipuia că are unul, de același soi, dar mai liber, „*senza rigore*“¹, cum îi plăcea ei să spună. Se vedea astfel un soi de Lespinasse² și credea că întemeiasă un salon rival răpindu-i doamnei du Deffant bărbații cei mai plăcuți din micul ei grup, îndeosebi pe Swann care o urmăsea în secesiunea și retragerea ei, potrivit unei ver-

¹ Fără asprime (it.).

² *Julie Lespinasse* (1732—1776), femeie celebră prin spiritul ei, în al cărei salon se întîlneau enciclopediștii, auctoarea unor foarte frumoase și pasionante *Scrisori*.

siuni pe care se înțelege că reușise s-o răspândească printre noii veniți, care nu cunoșteau trecutul, dar nu pentru ea. Dar jucăm de atâtea de unele roluri favorite în fața lumii, și le repetăm mereu în sinea noastră, încît ne referim mai les la mărturia lor fictivă decît la aceea a unei realități aproape pe de-a-ntregul uitată. În zilele care doamna Swann nu ieșise de loc, o găseai în rochie de casă de crêpe de Chine, albă ca cea din tii zăpadă, uneori chiar într-unul din acele lungi negligeuri de muselină de mătase, care parcă sînt doar o grămadă de petale roz și albe și pe care le găseai astăzi, dar pe nedrept, puțin potrivite pentru iarnă. Căci aceste stofe ușoare și aceste culori gingașe dădeau femeii — în căldura mare a saloanelor de atunci închise cu draperii la ușă și desprinse care romancierii epocii se exprimau cît mai elegant spunînd că erau „delicat capitonate“ — același aer friguros, ca și trandafirilor care puteai sta acolo lingă ele, în ciuda iernii, în stacojiul galiciunii lor, ca și primăvara. Din cauză că sunetele erau înăbușite de covoare, și fiindcă ea se retrăsese într-un colț, stăpîna casei nefiind înștiințată de intrarea ta ca astăzi, continua să citească în timp ce ajungeai aproape în fața ei, ceea ce sporrea și mai mult această impresie romanțioasă, acest farmec al unui soi de taină surprinsă, pe care-o găsim astăzi în amintirea acestor rochii demodate încă de pe atunci, pe care doamna Swann era poate singura care încă nu le părăsise și care ne fac să credem că femeia care le purta trebuia să fie o eroină de roman, căci noi le-am văzut pe cele mai multe numai în romanele lui Henry Gréville. Odette avea acum, în salonul ei, la începutul iernii, niște crizanteme enorme și de o varietate de culori cum Swann nu putuse vedea odinioară

la ea. Admirația mea pentru ele — cînd mă duceam să fac doamnei Swann una din acele vizite triste cînd, din pricina mîhnirii mele, regăsisem toată poezia ei tainică de mamă a acelei Gilberte căreia îi va spune a doua zi : „Prietenul tău mi-a făcut o vizită“ — se datora fără îndoială faptului că, de un roz palid ca mătasa Louis XIV a fotoliilor ei, albe ca zăpada ca rochia ei de casă de crêpe de Chine, sau de un roșu metalic ca al samovarului, sporeau decorul salonului cu unul suplimentar, de un colorit tot atît de bogat, tot atît de rafinat, dar viu și care va dura numai cîteva zile. Dar eram emoționat, deoarece aceste crizanteme erau mai puțin efemere, decît relativ trainice, în comparație cu tonurile tot atît de roz sau tot atît de arâmii pe care soarele apunînd le exaltă atît de somptuos în pîcla sfîrșitului după-amiezilor de noiembrie și pe care, după ce le zărisem înainte să fi intrat la doamna Swann, stingîndu-se pe cer, le regăseam prelungite, transpuse pe paleta aprinsă a florilor. Ca niște focuri smulse de un mare colorist nestăterniciei atmosferei și a soarelui, ca să vină să împodobească o locuință omenească, aceste crizanteme mă invitau, în ciuda tristeții mele, să gust cu lăcomie în timpul acestei ore a ceaiului plăcerile atît de scurte de noiembrie a cărei splendoare intimă și tainică o făceau să scînteieze lîngă mine. Din păcate, n-o puteam realiza în conversațiile pe care le auzeam, ele semănau prea puțin cu ea. Doamna Swann o lingusea pe doamna Cottard, deși ora era înaintată, și-i spunea : „Dar nu e tîrziu, nu vă mai uitați la pendulă, nu e ora pe care o arată, căci nu merge ; de ce sînteți atît de grăbită ?“, și-i oferea încă o tartină soției profesorului care-și ținea port-cartul în mînă.

— Nu e chip să pleci din casa asta, spunea doamna Bontemps doamnei Swann, în timp ce doamna Cottard, surprinsă auzind-o că-i exprimă propria-i impresie, exclama : „Asta-mi spun și eu, cu micul meu bun-simț, în sinea mea !“ aprobată de domnii de la Jockey-Club care nu mai știau cum să salute și parcă copleșiți de atita cinste, cînd doamna Swann îi prezentase acestei mici burgheze puțin amabile care stătea în fața prietenilor străluciți ai Odettei în rezervă, dacă nu în ceea ce numea ea „defensivă“, căci folosea totdeauna un limbaj nobil pentru lucrurile cele mai simple. „Nu s-ar spune, dar n-ați mai dat pe la mine de vreo trei săptămîni“, mărturisea doamna Swann, doamnei Cottard. „Adevărat, nu v-am mai văzut *de veacuri, de o eternitate*. Vedeți că-mi recunosc vina, dar trebuie să vă spun, adăugă ea cu un aer rușinos și vag, căci deși soție de medic n-ar fi îndrăznit să vorbească fără perifraze, despre reumatisme sau despre colici nefretice, am avut și eu micile mele *mizerii*. Fiecare le are pe ale lui. Apoi am avut o adevărată criză printre slugile mele bărbătești. Fără să fiu mai pătrunsă ca altele de autoritatea mea, ca să dau un exemplu, am fost silită să-mi concediez bucătarul care, cred, căuta de altminteri un loc mai rentabil. Dar plecarea lui era cît pe-aci să aibă drept urmare demisia întregului minister. Nici camerista mea nu mai voia să rămînă, au fost niște scene homerice. Totuși, am ținut cîrma cu hotărîre, și toată întîmplarea e o adevărată lecție de care am să țin minte. Vă plictisesc cu aceste povești mărunte dar știți ca și mine ce bătaie de cap aduc schimbările de personal.“

— N-o să o vedem astă-seară pe delicioasa dumneavoastră fiică ? întreba ea.

— Nu, delicioasa mea fiică cinează la o prietenă, răspundea doamna Swann, și adăuga întorcându-se spre mine : „Cred că v-a scris să veniți s-o vedeți mine ! Dar *baby* a dumneavoastră ?” o întrebă ea pe soția profesorului. Răsufлам ușurat. Aceste cuvinte ale doamnei Swann, care-mi dovedeau că aş putea să o văd pe Gilberte când voi vrea, îmi făceau tocmai binele pe care venisem să-l caut și grație căruia vizitele pe care le făceam în acel timp doamnei Swann îmi erau atât de necesare. „Nu, îi voi scrie de altminteri un cuvânt astă-seară. Gilberte și cu mine nu ne mai putem vedea”, am adăugat, avînd aerul că atribui despărțirea noastră unei cauze tainice, ceea ce-mi mai dădea încă iluzia dragostei, întreținută și de chipul gingaș în care vorbeam despre Gilberte și în care ea vorbea despre mine.

— Știți că ține foarte mult la dumneavoastră, îmi spunea doamna Swann. Adevărat, nu vreți să veniți mine ?

Deodată mă cuprindea un avînt de bucurie, tocmai îmi spuneam : „Dar la urma urmei, de ce nu, de vreme ce însăși mama ei îmi propune”. Dar, îndată, mă copleșea din nou tristețea. Mă temeam că, revăzîndu-mă, Gilberte ar fi crezut că indiferența din ultimul timp fusese simulată, și preferam să prelungesc despărțirea. În timpul acestor apartouri, doamna Bontemps se plîngea de plictiseala pe care i-o pricinuiau soțiile oamenilor politici, căci afecta că găsește toată lumea plictisitoare și ridicolă și că este dezolată de situația soțului ei.

— Sînteți, așadar, în stare să primiți cincizeci de soții de medici în șir, spunea ea doamnei Cottard care, dimpotrivă, era plină de bunăvoință cu fiecare și de respect pentru toate obligațiile. Ah, știu

că sînteți virtuoasă ! Eu, la minister, nu-i așa sînt obligată, firește. Dar nu mă pot stăpîni, știți acele soții de funcționari nu mă pot împiedica să nu scot limba la ele. Nepoata mea, Albertine, e o și mine. Nu știți ce obraznică e. Săptămîna trecută venise la noi, în ziua cînd primeam, soția subsecretarului de stat de la Finanțe, care spunea că nu se pricepe în bucătărie. „Doamnă, i-a răspuns nepoata mea cu cel mai grațios suris, ar trebui totuși să vă pricepeți, căci tatăl dumneavoastră a fost rîndaș la bucătărie.“

— Oh ! îmi place mult povestea asta, o găsesem delicioasă, spunea doamna Swann. Dar cel puțin în zilele de consultație ale doctorului ar trebui să aveți un mic „home¹“, cu florile, cu cărțile dumneavoastră, cu lucrurile la care țineți, o sfătui eu pe doamna Cottard.

— I-a trîntit-o drept în față, i-a spus-o pe șleau. Nici nu mă prevenise în nici un fel, mica prefăcută, e vicleană ca o vulpe. Aveți noroc că vă puteți stăpîni ; invidiez oamenii care știu să-și ascundă gîndul.

— Dar nici n-am nevoie, doamnă ; nu sînt atît de dificilă, răspundea blajin doamna Cottard. Mai întîi, n-am aceleași drepturi ca dumneavoastră, adăuga ea cu o voce mai puternică, la care recurgea, ca să sublinieze, ori de cîte ori se strecura în conversație vreuna din acele amabilități delicate, din acele ingenioase măguliri care făceau admirația și ajutau la cariera soțului ei. Apoi, fac cu plăcere tot ce-i poate fi de folos profesorului.

— Dar, doamnă, trebuie să fiți în stare. Pesemne că nu sînteți nervoasă. Eu cînd o văd pe soția ministrului de război schimonosindu-se, încep nu-

¹ Cămin (engl.).

maidecît s-o imit. E îngrozitor să ai asemenea temperament.

— Ah ! da, spuse doamna Cottard, am auzit spunîndu-se că are niște ticuri, soțul meu cunoaște pe cineva foarte suspus și, firește, cînd acești domni discută între ei...

— Iată, doamnă, și cu șeful protocolului care e cocoșat, e în ordine, nici n-au trecut cinci minute de cînd e la mine, și mă duc să-i pipăi cocoșa. Soțul meu spune că o să-l revoace din pricina mea. Ei ! la dracu cu ministerul ! Da, la dracu cu ministerul ! Asta era deviza pe care vream s-o pun pe hîrtia mea de scrisori. Sînt sigură că vă scandalizez, pentru că sînteți bună, dar mărturisesc că nimic nu mă amuză mai mult ca micile răutăți. Altfel viața ar fi foarte monotonă.

Și continua să vorbească tot timpul despre minister ca și cum ar fi fost Olympul. Ca să schimbe conversația, doamna Swann întorcîndu-se spre doamna Cottard :

— Sînteți foarte frumoasă. *Redfern fecit* ¹?

— Nu, știți că sînt o credincioasă a lui Rauthnitz. De altminteri, e prefăcută...

— Dar e de un șic !

— Cît credeți ?... Nu, schimbați prima cifră.

— Cum, dar e grozav de ieftin, aproape pe degeaba. Mi se spusese de trei ori mai mult.

— Iată cum se scrie istoria, încheia soția doctorului. Și arătînd doamnei Swann un fișiu de gît pe care aceasta i-l dăruise : Iată, Odette, îl recunoașteți ?

Din întredeschiderea unei draperii se ivea un cap de o deferență ceremonioasă, care simula, în

¹ Lucrată de Redfern (croitor cu renume din acea vreme).

glumă, teama de-a nu tulbura: era Swann. „Odette, principele de Agrigente care e cu mine în biroul meu întreabă dacă ar putea veni să-și prezinte omagiile sale. Ce să-i răspund?” — „Că voi fi încântată”, spunea Odette, mulțumită, fără să renunțe la un calm care-i era cu atât mai familiar, cu cât primise totdeauna, chiar când fusese cocotă, bărbați eleganți. Swann pleca să transmită autorizația și se întorcea însoțit de principe, afară de cazul dacă între timp nu intrase doamna Verdurin.

Cînd se însurase cu Odette, o rugase să nu mai frecventeze micul clan (avea în această privință destule motive și, dacă n-ar fi avut, ar fi procedat la fel ascultînd de o lege a ingratitudinii care nu îngăduie excepție și care scoate în evidență lipsa de prevedere a tuturor mijlocitorilor sau dezinteresarea lor). Îi îngăduise doar Odettei să schimbe cu doamna Verdurin două vizite pe an, ceea ce părea încă excesiv unor credincioși indignați de ofensa adusă Patroanei care îi tratase atîția ani de-a rîndul pe Odette și chiar pe Swann ca pe copiii răsfățați ai casei. Căci dacă cuprindea trădători care trăgeau chiulul în unele seri ca să dea urmare, pe ascuns, unei invitații a Odettei, gata, în cazul în care ar fi descoperiți, să se scuze invocînd curiozitatea de a-l întîlni pe Bergotte (deși Patroana pretindea că nu-i frecventa pe Swanni, și totuși încerca, potrivit unei expresii care-i era dragă, să-i atragă), micul grup avea și el „reacționarii” lui. Aceștia, ignorînd osebitele conveniențe care abat adesea pe oameni de la atitudinea extremă pe care ai prefera să-i vezi adoptînd-o ca să supere pe cineva, ar fi dorit, și nu reușiseră, ca doamna Verdurin să fi încetat orice relații cu Odette și să o fi văduvit astfel de satisfacția de a spune, rîzînd: „De cînd cu schisma, ne ducem

foarte rar la Patroană. Lucrul încă mai era cu puțință când soțul meu era holtei, dar când e vorba de un menaj nu e totdeauna prea lesne... Ca să vă mărturisesc adevărul, domnul Swann n-o mistuie pe doamna Verdurin și n-ar aprecia prea mult dacă aș frecventa-o în mod obișnuit. Iar eu, soție credincioasă..." Swann o însoțea pe soția lui când se ducea la vreo serată la Patroană, dar evita să fie de față când doamna Verdurin venea în vizită la Odette. De aceea, dacă Patroana ar fi fost în salon, principele d'Agrigente ar fi intrat singur. De altminteri Odette i-l prezenta numai pe acesta, căci prefera ca doamna Verdurin să nu fi auzit nume obscure și văzînd mai multe mutre necunoscute ei, să se fi putut crede în mijlocul frunțășilor aristocrației, socoteală care reușea atît de bine, încît seara doamna Verdurin îi spunea scîrbită soțului ei : „Încîntător mediu ! Era acolo toată floarea reacțiunii !" Odette trăia față de doamna Verdurin într-o iluzie inversă. Nu că acest salon ar fi început măcar să devină atunci ceea ce vom vedea că va fi cîndva. Doamna Verdurin nici nu ajunsese încă la perioada de incubație cînd amîni marile petreceri în care rarele elemente strălucite de curînd achiziționate ar fi înecate în prea multă gloată și cînd preferi să aștepti ca puterea generatoare a zece elemente potrivite pe care ai reușit să le atragi să fi produs de șaptezeci de ori zece. Așa cum Odette n-avea să întîrzie să facă la rîndul ei, doamna Verdurin își propunea de bună seamă „lumea" drept obiectiv, dar zonele ei de atac erau încă atît de mărginite și de altminteri atît de depărtate de acelea prin care Odette avea oarecare șorți să ajungă la un rezultat identic, să pătrundă, încît acesta trăia în desăvîrșita ignoranță a planurilor strategice pe care Patroana le punea la cale.

Cînd i se spunea Odettei că doamna Verdurin este snoabă, Odette începea să rîdă cu cea mai mare bunăcredință și spunea : „Tocmai contrariul e adevărat. Mai întîi n-are elementele snobismului, nu cunoaște pe nimeni. Aici trebuie să recunoaștem că asta-i place. Nu, ei îi plac doar miercurile ei, vorbitorii plăcuți.“ Dar invidia în taină la doamna Verdurin (deși nu deznădăjduise că ea însăși ar sfîrși prin a le învăța la o școală așa mare), acele arte cărora Patroana le dădea atîta importanță deși nu reușesc decît să nuanțeze inexistentul, să sculpeze vidul și sînt la drept vorbind Artele Neantului : arta (unei amfitrioane) de a ști „să apropie“, de a înțelege „să grupeze“, de „a pune în valoare“, de „a se ține în umbră“, de a sluji drept „trăsătură de unire“.

În orice caz, prietenele doamnei Swann erau impresionate văzînd la ea o femeie pe care nu ți-o închipuiai de obicei decît în propriul ei salon, înconjurată de un cadru nedespărțit de invitați, de un grup foarte mic pe care te minunai să-l vezi astfel, evocat, rezumat, adunat într-un singur fotoliu, sub aspectul Patroanei transformată în vizitatoare, încotoșmănită în mantoul ei îmblănit cu pescărel, tot atît de pufos ca blănurile albe care tapetează acest salon în mijlocul căreia doamna Verdurin era ea însăși un salon. Femeile cele mai sfioase voiau să se retragă din discreție și, întrebîntînd pluralul ca și cînd vrei să faci pe alții să înțeleagă că e mai cuminte să nu obosească prea mult o convalescentă care se dă jos întîia oară din pat, spuneau : „Odette, o să vă părăsim“. Doamna Cottard era invidiată, pentru că Patroana îi spunea pe nume. „Vă pot răpi ?“ o întreba doamna Verdurin care nu putea îndura gîndul că o credincioasă avea să rămîină în loc s-o urmeze. „Doamna e prea

amabilă că vrea să mă ia cu ea, răspundea doamna Cottard, nevrînd să aibă aerul că uită, în favoarea unei persoane mai celebre, că primise oferta pe care i-o făcuse doamna Bontemps de-a o duce acasă în trăsură ei cu cocardă. Mărturisesc că sînt îndeosebi recunoscătoare prietenelor care vor să mă ia cu ele în vehiculul lor. E un adevărat noroc pentru mine, căci n-am vizitiu.“ — „Cu atît mai mult, răspundea Patroana (neîndrăznind să spună mai mult, căci o cunoştea puţin pe doamna Bontemps şi tocmai o invitase la miercurile ei), cu cît la doamna de Crécý nu prea sînteţi aproape de casă. Oh ! Doamne, n-o să reuşesc niciodată să vă spun doamna Swann.“ Aceasta era o glumă în micul clan, pentru cei ce nu erau prea cu duh, de a simula că nu se pot obişnui să spună „domnule Swann“. „Eram atît de obișnuită să spun doamna de Crécý, că eram cît pe-aci să mă încurc.“ Singură doamna Verdurin, cînd i se adresa Odettei, nu numai că se prefăcea, dar se înşela dinadins. „Nu ți-e frică, Odette, să locuieşti în acest cartier pierdut. Mi se pare că n-aş fi liniştită decît pe jumătate, seara, cînd ar trebui să mă întorc acasă. Apoi, e atît de umed. Nu cred să-i priiască eczemei soţului dumitale. Cel puţin nu cumva aveţi şoa-reci ?“ — „Nicidecum ! Ce oroare !“ — „Cu atît mai bine, nu ştiu cine-mi spusese. Sînt foarte mulţumită ştiind că nu e adevărat, căci mi-e o frică îngrozitoare de ei şi n-aş mai fi venit să te văd. La revedere, scumpa mea, pe curînd, ştii cît sînt de fericită să te văd. Nu ştii să așezi crizantemele, spunea ea plecînd, în timp ce doamna Swann se ridica să o conducă. Sînt flori japoneze, trebuie așezate așa cum fac japonezii.“ „Nu sînt de părerea doamnei Verdurin, deşi pentru mine ea e în toate privinţele Legea şi Proorocii. Numai dum-

neavoastră sinteți în stare să găsiți crizanteme așa frumoase“, afirma doamna Cottard, cînd Patroana ieșise pe ușă. „Doamna Verdurin nu e totdeauna prea binevoitoare cu florile altora“, răspundea cu gingășie doamna Swann. „Pe cine cultivați, întreba doamna Cottard ca să nu dea prilej să continue criticile la adresa Patroanei... Pe Lemaître ? Mărturisesc că în vitrina lui Lemaître era mai zilele trecute un arbust care m-a îndemnat să fac o nebunie.“ Dar din pudoare, refuză să dea amănunte mai precise asupra prețului arbustului și spuse că profesorul „cărui nu-i sărea prea lesne țandăra“ făcuse pe grozavul și-i spusese că nu cunoaște valoarea banului. „Nu, nu, florăria mea obișnuită este Debac.“ — „Și eu cumpăr de obicei numai la Debac, dar mărturisesc că-i sînt uneori necredincioasă și mă duc la Lachaume.“ — „Ah ! îl înșelați cu Lachaume, o să i-o spun, răspundea Odette care se silea să fie spirituală și să conducă conversația, la ea acasă, unde se simțea mai la largul ei decît în micul clan. De altminteri Lachaume devine într-adevăr prea scump ; preturile sale sînt excesive, știți, le găsesc necuviincioase !“ adăuga ea rîzînd.

Între timp, doamna Bontemps care spusese de o sută de ori că nu voia să se ducă la Verdurini, încîntată că fusese invitată la miercurile lor, calcula tocmai cum s-ar putea duce la ei de cît mai multe ori cu puțință. Ea nu știa că doamna Verdurin nu admitea să lipsești niciodată : pe de altă parte, era din acele persoane puțin căutate, care, cînd sînt invitate de o amfitrionă la niște „seri“, nu se duc la ea ca cei ce știu că totdeauna fac plăcere, cînd au un moment liber și doresc să iasă : dimpotrivă, se lipsesc de pildă de prima și cea de-a treia serată, închipuindu-și că lipsa lor va fi observată și se

rezervă pentru a doua și a patra ; afară numai dacă între timp n-au aflat că a treia va fi îndeosebi de strălucită, ele nu urmează o rînduială inversă, pretextînd că, „din nenorocire, n-au fost libere ultima oară.“ Astfel doamna Bontemps socotea cîte miercuri mai erau pînă la Paști și în ce chip ar putea realiza una mai mult, fără să aibă aerul că se impune. Se bizuia pe doamna Cottard, cu care avea să plece, ca să-i dea oarecare îndrumări.

— Oh ! doamnă Bontemps, văd că vă ridicați, nu e frumos să dați astfel semnalul de plecare. Îmi sînteți datoare o compensație pentru că n-ați venit joia trecută... Vă rog, luați loc, încă un moment. Oricum, nu mai faceți altă vizită înainte de cină. Nu prea vă lăsați ispitită, adăugă doamna Swann, în timp ce-i întindea o farfurie cu prăjituri : „Aceste fleacuri nu sînt de loc rele. Nu prea au aspect frumos, dar gustați-le, și veți vedea ce bune sînt.“

— Dimpotrivă, au 'aerul delicios, răspundea doamna Cottard, la dumneavoastră nu lipsesc niciodată de-ale gurii. Nu mai e nevoie să vă întreb care e marca fabricii, știu că de atîta timp cumpărați numai de la Rebattet. Trebuie să recunosc că sînt mai ecletică. Cînd e vorba de prăjituri, de orice dulciuri, mă adresez lui Bourbonneux. Dar recunosc că nu știe ce este o înghețată. În ce privește înghețata, bavareza sau șerbetul, numai Rebattet reprezintă marea artă. Cum spunea soțul meu, este *nec plus ultra*.

— Dar astea sînt făcute în casă. Nu-i așa ?

— Nu voi mai fi în stare să cinez, mai stau încă o clipă, știți, ador să stau de vorbă cu o femeie inteligentă ca dumneavoastră.

— O să mă găsiți indiscretă, dar aș vrea să știu cum vi se pare pălăria doamnei Trombert ? Știu

prea bine că pălăriile mari sînt la modă. Oricum, nu e totuși prea exagerată ? Pe lîngă aceea cu care a venit mai zilele trecute la mine, aceasta pe care o purta acum era microscopică.

— Nici gînd, nu sînt inteligentă, spunea Odette crezînd că-i ședea bine. Sînt în fond o toantă, care crede tot ce se spune și se necăjește din nimic. Ea insinua că suferise foarte mult la început, mărîtîndu-se cu un bărbat ca Swann care ducea o viață proprie și o înșela. Totuși, principele d'Agrigente auzind cuvintele : „nu sînt inteligentă“, găsea că era de datoria lui să protesteze, dar n-avea darul spontaneității.

— Ce tot spuneți, exclama doamna Bontemps, dumneavoastră nu sînteți inteligentă ?

— Într-adevăr, ce aud oare ? spunea principele, profitînd de intervenția doamnei Bontemps. Pe-semne că m-au înșelat urechile.

— Nicidecum, vă încredințez, spunea Odette, în fond sînt o mică burgheză, care se supără foarte lesne, plină de prejudecăți, trăind în vizuina mea, și mai cu seamă foarte ignorantă. Și vrînd să afle noutăți despre baronul de Charlus : L-ați văzut pe scumpul nostru baronet ? îl întrebă ea.

— Dumneavoastră ignorantă ! exclama doamna Bontemps ! Atunci ce ați mai spune de lumea oficială, de toate soțiile excelențelor care știu să vorbească numai de zorzoane !... Iată, doamnă, nu mai tîrziu decît acum o săptămînă, soția ministrului Instrucției publice, în fața căreia aduc vorba de *Lohengrin*¹, îmi răspunde : „*Lohengrin* ? Ah ! da, ultima revistă de la «Folies-Bergères», pare-se că te strîmbi de rîs“. Ce vreți, doamnă, cînd auzi asemenea lucruri, îți vine să-ți ieși din minți. Aveam

¹ Operă de Richard Wagner.

chef să o pălmuiesc. Căci am și eu un pic de caracter. Nu-i așa, domnule, spuse ea întorcându-se spre mine, nu-i așa că am dreptate ?

— Ai scuza, spunea doamna Cottard, un răspuns mai anapoda, când ești întrebată așa, pe ne-gîndite, fără să fii prevenită. Știu și eu ceva în această privință, căci și doamna Verdurin obișnuiește să ne pună cuțitul la gît.

— Fiindcă veni vorba de doamna Verdurin, întreabă doamna Bontemps pe doamna Cottard, știți cine va fi miercuri la ea... Ah ! acum îmi amintesc că am acceptat o invitație miercurea viitoare. Nu vreți să cinați cu noi de miercuri într-o săptămînă ? Vom merge împreună la doamna Verdurin. Mă simt intimidată să intru singură, nu știu de ce această namilă de femeie mi-a inspirat totdeauna teamă.

— Ceea ce vă înspăimintă la doamna Verdurin, răspundea doamna Cottard, este vocea ei. Ce vreți, nu toată lumea are o voce atît de frumoasă ca doamna Swann. Dar cu timpul prinzi glas, cum spune Patroana, și gheața se sparge numaidecît, căci, la urma urmei, e foarte primitoare. Dar înțeleg prea bine senzația dumneavoastră, nu e nicio dată plăcut să te afli întîia oară pe meleaguri noi.

— Și dumneavoastră ați putea cina cu noi, spunea doamna Bontemps doamnei Swann. După cină ne vom duce împreună ca și Verdurin să facem pe Verdurin : chiar dacă ar urma ca Patroana să mă dojenească și nu mă va mai invita, o dată ce voi fi la ea, vom sta tustrele de vorbă între noi, simt că asta mă va amuza cel mai mult. Dar această afirmare nu prea era demnă de încredere, căci doamna Bontemps întreabă :

— Cine credeți că va fi la ea de miercuri într-o săptămână ? Ce se va petrece acolo ? Cel puțin, sper că nu va fi prea multă lume ?

— În ce mă privește, nu mă voi duce, spunea Odette. Ne vom face doar o scurtă apariție în ultima miercuri. Dacă nu vă stingherește să așteptați pînă atunci...

Dar doamna Bontemps nu părea sedusă de această propunere de amîinare.

Deși meritele spirituale ale unui salon și eleganța lui sînt îndeobște mai degrabă invers decît direct proporționale, de vreme ce doamna Swann o găsea pe doamna Bontemps agreabilă, trebuie să credem că orice decădere acceptată are drept urmare să-i facă pe oameni mai puțin dificili cu aceia cu care s-au resemnat să se complacă reciproc, mai puțin dificili cu inteligența lor ca și cu restul. Dacă lucrul acesta este adevărat, oamenii, ca și popoarele, trebuie să vadă cultura și chiar limba lor dispărînd împreună cu independența lor. Unul din efectele acestei indulgențe este că, începînd de la oarecare vîrstă, ea agravează tendința de-a găsi agreabile cuvintele care sînt un omagiu adus propriei noastre înclinări spirituale, pornirilor noastre, îndeobște o încurajare de-a ne lăsa în voia lor : vîrsta aceasta este aceea la care un mare artist preferă, în locul societății geniilor originale, pe aceea a elevilor care n-au comun cu el decît literatura doctrinei sale și de care e tîmîiat și ascultat ; la care un bărbat sau o femeie remarcabili care trăiesc pentru o dragoste, vor găsi că cea mai inteligentă dintr-o reuniune este persoana, poate inferioară, dar a cărei frază va fi arătat că știe să înțeleagă și să aprobe o viață închinată galanteriei, și va fi măgulit astfel, în chip plăcut, înclinarea voluptuoasă a amantului sau a metresei : era vîrsta

la care și lui Swann, întrucît ajunsese soțul Odettei, îi plăcea să o audă pe doamna Bontemps spunînd că este ridicol să primești numai ducese (conchizînd astfel, spre deosebire de ceea ce ar fi conchis odinioară la Verdurini, că era o femeie cumsecade, foarte spirituală și nicidecum snoabă) și să-i istorisească povești care o făceau „să se strîmbe de rîs“, pentru că nu le cunoștea, și pe care de altminteri le „prindea“ iute, plăcîndu-i să măgulească și să se amuze.

— Care va să zică doctorului nu-i plac atît de mult florile ca dumneavoastră, o întreba doamna Swann pe doamna Cottard.

— Oh ! știți, soțul meu este un înțelept ; e cumpătat în toate privințele. Ba da, are totuși o pasiune.

Doamna Bontemps, cu ochii sclipind de răutate, bucurie și curiozitate, întrebă :

— Ce pasiune anume, doamnă ?

Doamna Cottard răspundea cu simplitate :

— Lectura.

— Oh ! este o pasiune foarte liniștitoare pentru un soț ! exclama doamna Bontemps, înăbușind un rîs satanic.

— Cînd doctorul e adîncit într-o carte, știți !

— De bună seamă, doamnă, nu trebuie să vă neliniștească prea mult...

— Ba da !... pentru vederea lui. Mă duc să mă întîlnesc cu el, Odette, voi veni data viitoare să bat la ușa dumitale. Fiindcă veni vorba de vedere, ați auzit că palatul pe care l-a cumpărat doamna Verdurin va fi luminat cu electricitate ? Nu dețin această informație de la mica mea poliție particulară, ci din alt izvor : chiar de la electricianul Mildé, care mi-a dat-o. Vedeți, îmi citez autorii. Toate odăile vor avea lămpi electrice cu un abajur

care va cerne lumina. E fără îndoială un lux încântător. De altminteri contemporanele noastre vor cu orice preț să introducă inovații, chiar dacă n-ar avea prea multe la îndemână. Cumnata uneia din prietenele mele a introdus telefonul la ea acasă ! Poate comanda orice unui furnizor, fără să mai iasă din apartamentul ei ! Mărturisesc că am uneltit în chip josnic ca să mi se îngăduie să mă duc într-o zi să vorbesc în fața aparatului. Mă ispitește mult, dar mai degrabă la o prietenă decît la mine. Mi se pare că nu mi-ar place să am telefon la domiciliu. După ce a trecut primul amuzament, trebuie să fie o adevărată bătaie de cap. Odette, o șterg, vă rog să n-o mai rețineți pe doamna Bon-temps care și-a luat obligația să mă conducă, trebuie neapărat să mă smulg din mrejele dumneavoastră, mă determinați să fac vreo poznă și o să ajung acasă după soțul meu.

Și eu trebuia să mă întorc acasă, înainte de-a fi gustat aceste plăceri ale iernii, al căror înveliș strălucitor mi se păruse că erau crizantele. Dar aceste plăceri nu veniseră și totuși doamna Swann n-avea aerul că așteaptă altceva. Lăsa pe servitori să ridice serviciul de ceai, ca și cum ar fi vestit : „Închidem !“ Sfirșea prin a-mi spune : „Plecați totuși ? Good bye !“ Îmi dădeam seama că aș fi putut sta fără să întîmpin aceste plăceri necunoscute și că nu numai tristețea mea mă lipsise de ele. Nu se aflau ele, oare, pe acel drum străbătut de orele care gonesc totdeauna atît de repede în clipa plecării, ci mai degrabă pe una din căile cele mai scurte, necunoscute mie, și pe care ar fi trebuit s-o roteșc ? Cel puțin scopul vizitei mele era atins, Gilberte va ști că venisem la părinții ei cînd ea nu era acasă, că, după cum nu înceta să repete doamna Cottard, „o cucerisem de la început pe

doamna Verdurin“, pe care, adăuga soția doctorului, n-o văzuse niciodată „făcînd atîta paradă de amabilitate“. „Pesemne, spusese ea, aveți atomi comuni.“ Gilberte va ști că vorbisem despre ea așa cum se cuvine, cu duioșie, dar că n-aveam acea incapacitate de a trăi, fără să ne mai vedem, care credeam că stă la baza supărărilor pe care le încercase în ultimul timp în tovărășia mea. Îi spusem doamnei Swann că nu mai puteam să o văd pe Gilberte. Îi spuseseam acest lucru, ca și cum m-aș fi hotărît să n-o mai văd niciodată. Iar scrisoarea pe care aveam s-o trimit Gilbertei va fi concepută în același sens. Dar îmi propuneam numai mie, ca să-mi dau curaj, o supremă și scurtă strădanie de puține zile. Îmi spuneam : „E ultima întîlnire propusă de ea pe care o refuz, dar voi accepta întîlnirea viitoare“. Ca despărțirea să fie mai ușor de realizat, nu mi-o înfățișam definitivă. Dar îmi dădeam bine seama că va fi totuși așa.

Ziua de 1 ianuarie a fost pentru mine cea mai dureroasă din anul acesta. Fără îndoială orice dată sau aniversare te îndurerează, cînd ești nenorocit. Dar dacă, de pildă, suferi pentru că ai pierdut o ființă dragă, suferința constă doar într-o comparație mai puternică cu trecutul. În cazul meu i se adăuga nădejdea neformulată că Gilberte, vrînd să-mi lase inițiativa primelor demersuri și constatănd că nu le făcusem, nu așteptase decît pretextul Anului Nou ca să-mi scrie : „*Ce s-a întîmplat, în sfîrșit, te iubesc la nebunie, vino să ne explicăm sincer, nu pot trăi fără să te văd*“. Această scrisoare mi s-a părut probabilă încă în ultimele zile ale anului, deși poate nu era probabilă, dar dorința, nevoia ei este de ajuns ca să ne-o închipuim ca atare. Soldatul e convins că i se va acorda un termen anumit ce se poate prelungi la nesfîrșit, înainte

de a fi ucis, un hoț înainte de a fi prins, oamenii, îndeobște înainte de a muri. Aceasta este amuleta care ferește indivizii — și uneori popoarele — nu de primejdie, ci de teamă de primejdie, dar în realitate de credința în primejdie, ceea ce-ți îngăduie în unele cazuri să o înfrunți, fără să trebuiască să fii curajos. O încredere de acest soi, și tot atât de puțin întemeiată, susține pe îndrăgostitul care se bizuie pe o împăcare, pe o scrisoare. Ar fi fost de-ajuns să n-o mai fi dorit, ca să nu trebuiască să o mai aștept pe a ei. Oricît de indiferent ai ști că-i ești aclelea pe care o mai iubești, îi atribui o serie de gânduri — fie chiar de indiferență — o intenție de a le manifesta, o complicație a vieții lăuntrice în care ești, poate, obiectul unei antipatii, dar și al unei atenții permanente. Ca să-mi închipuiesc, dimpotrivă, ce se petrecea în Gilberte, ar fi trebuit să pot anticipa pur și simplu încă din ziua de Anul Nou ceea ce aș fi simțit în aceea din unul din anii următori, și în care atenția, tăcerea, dragostea, sau răceala Gilbertei ar fi trecut aproape neobservate de ochii mei și în care nu m-aș fi gîndit, nici nu m-aș fi putut gîndi să caut soluția problemelor ce ar fi încetat să se mai pună pentru mine. Cînd iubești, dragostea e prea mare ca să poată fi cuprinsă pe de-a-ntregul în noi: ea iradiază spre ființa iubită, întilnește în ea o suprafață care o oprește, o silește să se întoarcă spre punctul ei de plecare și tocmai această cursă înapoi a propriei noastre iubiri o numim sentimentele celorlalte și care ne încîntă mai mult decît la dus, pentru că nu recunoaștem că pornește de la noi.

Ziua de 1 ianuarie își sună toate orele fără ca această scrisoare a Gilbertei să fi sosit. Dar cum

am primit unele scrisori de felicitare, tirzii său întârziate din pricina aglomerării poștei la aceste date, trăgeam încă nădejdea la 3 și la 4 ianuarie, dar totuși din ce în ce mai puțin. Am plîns mult în zilele următoare. De bunăseamă, asta se datora faptului că fiind mai puțin sincer decît am crezut cînd renunțasem la Gilberte, păstrasem această nădejde a unei scrisori, din parte-i, de Anul Nou. Văzînd că nădejdea se risipise înainte să fi avut timpul de a fi recurs la alta, sufeream ca un bolnav care-și golise fiola cu morfină fără să aibă alta la îndemînă. Dar poate că în mine — și aceste două explicații nu se exclud, căci un sentiment unic este uneori alcătuit din elemente contradictorii — nădejdea de a primi în sfîrșit o scrisoare îmi apropiase imaginea Gilbertei, crease din nou emoțiile pe care mi le prilejuia altădată așteptarea de a fi lingă ea, vederea ei, felul ei de a se purta cu mine. Posibilitatea imediată a unei împăcări suprimase acest lucru de a cărui enormitate nu ne dăm seama — resemnarea. Neurastenicii nu-i pot crede pe aceia care-i încredințează că se vor liniști încetul cu încetul dacă stau în pat, fără să primească scrisori, fără să citească ziare. Ei își închipuie că acest regim le va spori, dimpotrivă, nervozitatea. Așisdери îndrăgostiții, privind-o dinlăuntru unei stări contrare, neîncepînd să o experimenteze, nu pot crede în puterea binefăcătoare a renunțării.

Din pricina violenței palpitațiilor mele, mi se scăzu doza de cafeină și ele încetară. Atunci m-au întrebat dacă nu se datora întru cîtva ei această neliniște pe care o încercasem cînd mă certasem oarecum cu Gilberte și pe care, ori de cîte ori revenea, o atribuisem suferinței de-a nu o mai vedea pe prietena mea sau de a risca să nu o mai văd, decît chinuit de aceeași proastă dispoziție. Dar

dacă această doctorie stătuse la obîrșia suferințelor mele pe care închipuirea le-ar fi interpretat atunci greșit (ceea ce n-ar fi întru nimic extraordinar, cele mai cumplite chinuri morale avînd de cele mai multe ori, drept cauză la amănți, deprinderea fizică a femeii cu care trăiesc), ea acționa ca băutura de dragoste fermecată care, după ce fusese absorbită, continuă să-l lege pe Tristan de Isolda. Căci ameliorarea fizică pe care mi-a prilejuit-o aproape numaidecît scăderea cafeinei n-a pus capăt mîhnirii pe care absorbirea otrăvii, dacă nu o crease, cel puțin știuse să o facă mai puternică.

Dar, spre mijlocul lunii ianuarie, cînd nădejtile mele de a primi o scrisoare de Anul Nou fuseseră înșelate, iar durerea suplimentară care le însoțise decepția se liniștise, mîhnirea mea de dinainte de „sărbători” se manifestă din nou. Poate era cu atît mai cumplită, cu cît tocmai eu eram autorul ei inconștient, voluntar, nemilos și răbdător. Eu însumi contribuiam să împiedic singurul lucru la care ținam, legăturile mele cu Gilberte, făurind puțin, cîte puțin, prin despărțirea prelungită de prietena mea, nu indiferența ei, dar ceea ce ar însemna pînă la urmă același lucru, indiferența mea. Mă înverșunam necurmat, cu conștiința nu numai a ceea ce făceam în prezent, dar a ceea ce ar rezulta din ea în viitor, la o lungă și cumplită sinucidere, cînd în sinea mea o iubeam pe Gilberte; știam nu numai că peste cîtva timp n-o voi mai iubi, dar că ea însăși va regreta acest lucru, și că încercările pe care le va face atunci ca să mă vadă vor fi tot atît de zadarnice ca acelea de astăzi, dar de data aceasta nu pentru că aș iubi-o prea mult, ci pentru că aș iubi, cu siguranță, altă femeie pe care aș sta să o doresc, să o aștept, ore întregi din care n-aș îndrăzni să rup nici o frîntură pentru Gilberte

care n-ar mai însemna nimic pentru mine. Fără îndoială o și pierdusem pe Gilberte chiar în acest moment (deoarece eram hotărît să n-o mai văd, cu excepția unei cereri formale de explicații, a unei declarații complete de dragoste din parte-i, care nu aveau nici un sort să se mai producă) și o iubeam și mai mult, simțeam tot ce însemna ea pentru mine, mai bine ca anul trecut cînd petrecînd toate după-amiezele cu ea, după placul meu, credeam că nimic nu amenința prietenia noastră, fără îndoială în clipa aceasta gîndul că voi încerca odată aceleași sentimente pentru alta mi-era odios, căci nu mi-o răpea numai pe Gilberte, dar îmi răpea dragostea și suferința mea. Dragostea, suferința mea, cînd, plîngînd, încercam să înțeleg tocmai ce era Gilberte, trebuia să recunosc că nu-i aparțineau îndeosebi și că, mai curînd sau mai tîrziu, vor fi închinat cutărei sau cutărei femei. Astfel încît — acesta era cel puțin atunci felul meu de a gîndi — ești totdeauna izolat de ființe : cînd iubești, simți că această dragoste nu le poartă numele, va putea reînvia în viitor, s-ar fi putut înfiripa chiar în trecut și pentru alta și nu pentru aceasta. Cînd nu iubești, dacă te resemnezi ca un filozof la ceea ce este contradictoriu în dragoste, nu mai încerci tocmai această dragoste despre care vorbești după placul tău, deci n-o cunoști, cunoașterea în această materie fiind intermitentă și nesupraviețuind prezenței efective a sentimentului. Firește, ar mai fi fost încă timp s-o vestesc pe Gilberte că acest viitor, în care n-o voi mai iubi pe ea și pe care suferința mă ajută să-l ghicesc fără ca imaginația mea să și-l poată încă înfățișa deslușit, se înfiripa puțin cîte puțin, ivirea lui dacă nu era iminentă, era cel puțin de neînlăturat, dacă ea însăși, Gilberte, nu-mi venea în ajutor și nu

distrugea în obîrșia ei viitoarea mea indiferență. De cîte ori n-am fost pe punctul de a-i scrie sau de a-i spune Gilbertei : „Bagă de seamă, m-am hotărît, demersul acesta este ultimul. Te văd pentru cea din urmă oară. În curînd nu te voi mai iubi.“ La ce bun ? Cu ce drept aş fi învinuit-o pe Gilberte de o indiferență pe care, fără să mă cred totuși vinovat de ea, o manifestam oricui nu era ea ? Ultima oară ! Mie mi se părea ceva imens, căci o iubeam pe Gilberte. Ei i-ar fi făcut fără îndoială tot atîta impresie ca acele scrisori în care niște prieteni ne solicită să ne facă o vizită înainte de a se expatria, vizită pe care le-o refuzăm, ca acelor femei plicticoase care ne iubesc, pentru că ne așteaptă alte plăceri. Timpul de care dispunem în fiecare zi este elastic ; pasiunile pe care le încercăm îl dilată, acelea pe care le inspirăm îl îngustează și obișnuința îl umple.

De altminteri, în zadar i-aș fi vorbit Gilbertei, ea nu m-ar fi auzit. Cînd vorbim, ne închipuim totdeauna că urechile, că mintea noastră ne ascultă. Cuvintele mele n-ar fi ajuns pînă la Gilberte decît deviate, ca și cum ar fi trebuit să străbată perdeaua mișcătoare a unei cataracte înainte de a ajunge la prietena mea, de nerecunoscut, dînd un sunet ridicol, nemaiavînd nici un soi de înțeles. Adevărul pe care-l încorporezi cuvintelor nu-și croiește de-a dreptul drumul, nu e înzestrat cu o evidență irezistibilă. Trebuie să treacă destul timp ca un adevăr de același ordin să se fi putut alcătui în ele. Atunci adversarul politic care, în ciuda tuturor raționamentelor și a tuturor dovezilor considera pe partizanul doctrinei opuse drept trădător, împărtășește și el convingerea detestată la care nu mai ține cel ce încerca să o răspîndească fără folos. Atunci capodopera care, pentru admi-

ratorii ce-o citeau cu voce tare, parcă vădea în sine dovezile desăvîrşirii sale şi nu oferea celor ce ascultau decît o imagine incompletă sau mediocră, va fi proclamată de aceştia capodoperă, dar prea tîrziu ca autorul să afle acest lucru. Tot astfel, orice ai face, în dragoste obstacolele nu pot fi înlăturate dinafară de cei pe care-i desperează, decît numai cînd nu se va mai sinchisi de ele ; pe neaşteptate, datorită însă unei acţiuni externe săvîrşită în sinea aceleia care nu iubea, aceste bariere, atacate odinioară fără succes, vor cădea ca inutile. Dacă i-aş fi vestit Gilbertei viitoarea mea indiferenţă şi mijlocul de a o preîntîmpina, ar fi dedus din acest demers că o iubeam mai mult, că aveam mai mare nevoie de ea decît ar fi crezut, ceea ce i-ar fi sporit şi mai mult plictiseala de a mă vedea. Este, de altminteri, foarte adevărat că tocmai această dragoste, datorită stărilor de spirit pline de contrast care se succedau în mine graţie ei, mă ajuta să-i prevăd, mai bine ca Gilberte, sfîrşitul. Poate aş fi adresat totuşi asemenea avertisment, prin scrisoare sau prin viu grai Gilbertei, după ce ar fi trecut destul timp, făcîndu-mi-o astfel, este adevărat, mai puţin indispensabilă, dar putînd totuşi să-i dovedesc că nu-mi mai era. Din nenorocire, unele persoane, bine sau rău intenţionate, i-au vorbit despre mine într-un chip care a putut-o face să creadă că-i vorbiseră solicitate de mine. Încercam o îndoită suferinţă, ori de cîte ori am aflat că doctorul Cottard, chiar mama şi pînă şi domnul de Norpois făcuseră, prin cuvinte nelalocul lor, inutil tot sacrificiul pe care-l săvîrşisem, stricaseră tot efectul rezervei mele, dîndu-mi pe nedrept aerul că aş fi ieşit din ea. Mai întîi, nu mai puteam data decît din ziua aceea neplăcută şi rodnică mea

abținere pe care acești oameni supărători o întrepruseră fără știința mea și o anihilaseră, prin urmare. Ba mai mult, mi-ar fi făcut mai puțină plăcere să o văd pe Gilberte care mă credea acum nu numai resemnat cu demnitate, dar meșteșugind din umbră o întâlnire pe care nu catadicsise să mi-o acorde. Blestemam aceste trăncăneli fără rost ale celor ce adesea ne pricinuiesc, acolo unde ne doare, atita rău, fără să aibă măcar intenția de a ne strica sau de-a ne sluji, fără nici un scop, numai ca să nu le tacă gura, uneori pentru că n-am fost în stare să tăcem în fața lor și pentru că sînt indiscreți (ca și noi). Este adevărat că în isprava fatală săvîrșită întru distrugerea dragostei noastre, ei nu joacă nici pe departe un rol egal cu două persoane care au obiceiul, una dintr-un exces de bunătate, iar cealaltă de răutate, să strice totul în clipa în care lucrurile aveau să se aranjeze. Dar nu sîntem supărați pe aceste două persoane ca pe niște inoportuni Cottard, căci ultima este aceea pe care o iubeam, iar cea dintîi sîntem chiar noi.

Între timp, cum aproape de fiecare dată cînd mă duceam s-o văd, doamna Swann mă invita să vin să iau ceaiul cu fiica ei și-mi spunea să-i răspund de-a dreptul acesteia, îi scriam adesea Gilbertei, și în această corespondență nu alegeam frazele care, mi se părea, ar fi putut-o convinge, căutam doar să croiesc albia cea mai dulce pentru șiroaiele mele de lacrimi. Căci regretul, ca și dorința, nu încearcă să se analizeze, ci să se satisfacă; cînd începi să iubești, nu-ți pierzi timpul ca să afli ce e dragostea ta, ci pregătindu-ți posibilitățile întâlnirilor de mîine. Cînd renunți, nu încerci să-ți examinezi mîhnirea, dar să oferi despre ea, aceleia care o prilejuiește, expresia care ni se pare cea mai gingașă. Spui lucrurile pe care simți nevoia

să le spui și pe care celălalt nu le va înțelege, vorbești numai pentru tine însuși. Scriam : Crezusem că asta nu va fi cu putință. Din păcate, văd că nu e atât de greu.“ Spuneam de asemenea : „pesemne că n-o să te mai văd“, spuneam aceste lucruri continuând să mă feresc de o răceală pe care ea ar fi putut-o crede afectată, iar când scriam aceste cuvinte, ele mă făceau să plîng, pentru că simțeam că nu exprimau ceea ce aș fi vrut să cred, dar ceea ce se întâmpla în realitate. Căci data viitoare, când îmi va cere o întâlnire, voi avea curajul de-a nu ceda și, din refuz în refuz, voi ajunge puțin cîte puțin la momentul în care nemaivăzînd-o, nu voi mai dori să o văd. Plîngeam, dar găseam curajul, cunoșteam gingășia de a sacrifica fericirea de-a fi în tovărășia ei, posibilității de a-i părea cîndva agreabil, cînd, din păcate, îmi va fi indiferent dacă voi fi agreabil. Însăși ipoteza, totuși atât de puțin verosimilă, că mă iubea în acest moment, așa cum susținuse cu prilejul ultimei mele vizite, că ceea ce credeam că este neplăcere pe care-o încerci în tovărășia cuiva de care te-ai plictisit nu se datorește decît unei susceptibilități geloase, unei indiferențe simulate asemănătoare cu a mea, îmi făcea hotărîrea cu atât mai cumplită. Mi se părea atunci că peste cîțiva ani, după ce vom fi uitat unul de altul, cînd voi putea să-i spun retrospectiv că această scrisoare pe care eram în acest moment pe cale să i-o scriu nu era nicidecum sinceră, ea îmi va răspunde : „Cum, mă iubeai ? Dacă ai ști cum așteptam această scrisoare, cum îmi pusesem nădejdea într-o întâlnire, cum m-a făcut să plîng.“ În timp ce-i scriam, îndată ce mă despărțeam de mama ei, gîndul că poate eram pe cale să isc tocmai această neînțelegere, acest gînd, prin însăși tristețea lui, prin plăcerea de a-mi închipui că Gil-

berte mă iubește, mă îndemna să-mi continui scrisoarea.

Dacă, în clipa plecării de la doamna Swann, cînd „ceaiul“ ei lua sfîrșit, mă gîndeam la ceea ce aveam să-i scriu fiicei sale, doamna Cottard, la plecare, era frămîntată de gînduri de cu totul alt soi. Făcînd „mica ei inspecție“, nu uita să o felicite pe doamna Swann pentru mobilele ei noi, pentru recente „achiziții“, pe care le remarcase în salon. De altminteri putea regăsi aici, deși în număr foarte redus, unele din obiectele pe care Odette le avea altă dată în casa din *rue La Pérouse*, mai ales animalele ei din substanțe prețioase, fetișurile ei.

Dar doamna Swann învățînd de la un prieten pe care-l venera, cuvîntul „dogit“ — care-i deschisese orizonturi noi, căci desemna tocmai lucrurile pe care cu cîțiva ani în urmă le găsise „sic“ — toate aceste lucruri urmaseră rînd pe rînd în retragerea lor parmaclicul aurit care sluzea drept reazăm crizantemelor, mai multe bomboniere de la Giroux și hîrtia de scrisori cu coroană (ca să nu mai vorbim de polii de carton răsfirați pe cămin și pe care, cu mult înainte de a-l fi cunoscut pe Swann, un bărbat cu gust o sfătuisese să-i sacrifice). De altminteri, în dezordinea artistică, în talmeș-balmeșul de atelier, Extremul-Orient dispărea din ce în ce mai mult în fața năvalei veacului al XVIII-lea din odăile cu pereții încă zugrăviți cu culori închise care le făceau să se deosebească cît mai mult cu puțință de saloanele albe pe care doamna Swann le-a avut mai tîrziu ; iar pernele pe care, ca să mă simt mai „confortabil“, doamna Swann le îngrămădea și le frămînta sub spinarea mea erau presărate cu buchete Louis XV, și nu ca altădată cu halauri chinezești. În odaia în care o găseai de cele mai multe ori și despre care spunea : „Da, îmi

place destul de mult, petrec mult timp aici ; n-aş putea trăi printre obiecte ostile şi de artă convenţională ; aici lucrez“ (fără să precizeze de altminteri dacă lucra la vreun tablou, la vreo carte, căci femeile cărora le place să facă ceva şi să nu fie inutile începuseră să prindă gustul de a scrie), ea era înconjurată de obiecte de Saxa (căci îi plăcea acest din urmă soi de porţelan, al cărui nume îl rostia cu un accent englezesc, mergînd atît de departe încît spunea cu orice prilej, „e frumos, seamănă cu nişte flori de Saxa“), se temea, mai mult ca odinioară cînd era vorba de figurinele şi vasele ei de porţelan de China, de atingerea neştiutoare a slugilor pe care le puneă să ispăşească spaima pe care i-o pricinuiseră, prin accese de furie, la care Swann, stăpîn atît de politicoş şi blajin, asista fără ca ele să-l supere. Vederea lucidă a unor inferiorităţi nu împuţinează de altminteri întru nimic dragostea, datorită căreia, dimpotrivă, li se găseşte farmec. Acum Odette primea mai rar intimii ei în rochii de casă japoneze, ci mai degrabă în mătăsurile deschise şi spumoase ale capotelor Watteau a căror spumă înflorită făcea gestul că o mîngîie pe sîni, şi în care se scălda, se lăfăia, se zbătea cu un aşa aer de tihnă, de răcoare a pielii, şi răsuflînd atît de adînc, încît parcă le considera nu numai decorative ca un cadru, dar necesare în acelaşi chip ca un „tub“¹ sau un „footing“², ca să-i mulţumească cerinţele fizionomiei şi rafinamentele igienei. Obişnuia să spună că s-ar lipsi mai lesne de pîinc decît de artă şi curăţenie şi că ar fi fost mai nenorocită dacă ar vedea arzînd *Gioconda* decît „mulţimea“ de oameni pe care-i cunoştea. Teorii

¹ Baie (engl.).

² Plimbare pe jos (engl.).

care păreau paradoxale prietenilor ei, dar care o făceau să treacă drept femeie superioară în ochii lor, și-i atrăseseră, o dată pe săptămână, vizita ministrului Belgiei, astfel încît în microcosmul al cărei soare era, oricine s-ar fi mirat mult dacă i s-ar fi spus că aiurea, de pildă la Verdurini, trecea drept proastă. Datorită spiritului ei viu, doamna Swann prefera societatea bărbaților aceleia a femeilor. Dar cînd le critica pe acestea, o făcea totdeauna ca o cocotă, semnalînd la ele cusururile care le-ar putea păgubi în ochii bărbaților, încheieturi groase, ten urît, ortografie greșită, păr pe picioare, miros pestilential, sprincene false. Dar era dimpotrivă foarte duioasă cu cutare femeie care se arătase odinioară indulgentă și binevoitoare cu ea, mai ales dacă aceasta era nenorocită. O apăra cu îndemîinare și spunea: „Lumea e nedreaptă cu ea, vă încredințez că e o femeie drăguță“.

Doamna Cottard și toți cei ce o frecventaseră pe doamna de Crécý ar fi recunoscut cu greu nu numai mobilele din salonul Odettei, dar chiar pe ea, dacă n-ar mai fi văzut-o de mult timp. Părea cu mult mai tînără ca altădată. Fără îndoială, aceasta se datora faptului că se îngrășase și devenise mai sănătoasă, avea aerul mai liniștit, mai proaspăt, mai odihnit, și pe de altă parte împrejurării că noile pieptănături cu părul netezit îi lărgeau întrucîtva fața pe care o însufletea o pudră roz și în care ochii și profilul odinioară prea ieșit în afară păreau acum mai înfundați. Dar alt motiv al acestei schimbări se datora faptului că Odette, ajungînd la mijlocul vieții, își descoperise sau născocise o fizionomie personală, un „caracter“ imutabil, un „gen de frumusețe“ și aplicase pe trăsăturile ei șterse — care timp îndelungat, lăsate în

voia capriciilor întâmplătoare și neputincioase ale
cărni, dobândind un moment, la cea mai mică obo-
seală, un soi de bătrînețe trecătoare, îi alcătuiseră
de bine de rău; după cum era dispusă și după în-
fățișarea ei, o față distrată, schimbătoare, nedefi-
nită și încântătoare — acel tip statornic, ca o tine-
rete nemuritoare.

Swann avea în odaia lui, în locul frumoseilor
fotografii de acum ale soției sale, în care aceeași
expresie enigmatică și victorioasă îngăduia să re-
cunoști, orice rochie sau pălărie ar fi purtat, silueta
și fața ei triumfătoare, un mic dagherotip vechi
și foarte simplu, anterior acestui tip, în care tine-
rețea și frumusețea Odettei, pe care ea încă nu le
găsise, păreau absente. Dar fără îndoială Swann,
credincios sau convertit la altă concepție, gusta o
grație mai botticelliană la tînăra femeie slăbuță
cu ochi gînditori, cu trăsăturile obosite, cu atitudi-
nea nehotărîtă între mers și nemișcare. Într-ade-
văr, îi mai plăcea să vadă în soția lui un Botticelli.
Odette care, dimpotrivă, nu căuta să scoată în
evidență, dar să compenseze, să ascundă ceea ce
în sinea ei nu-i plăcea, ceea ce poate pentru un
artist era „caracterul“ ei, dar căreia ca femeie, îi
găseau cusururi, nu voia să audă vorbindu-se de
acest pictor. Swann avea o minunată eșarfă orien-
tală, albastră și roz, pe care o cumpărase pentru
că era întocmai ca aceea a Maicii Domnului din
Magnificat. Dar doamna Swann nu voia să o
poarte. O singură dată l-a lăsat pe soțul ei să-i
comande o toaletă presărată cu bănuței, albăstrele,
myosotis și campanule după *Primavera Primăve-
rii*¹. Uneori seara, cînd era obosită, el îmi atră-
gea atenția în șoaptă cum ea dădea, fără să-și dea

¹ Tablou celebru de Botticelli.

seama, mâinilor ei gînditoare mișcarea mlădioasă barecum căznită a Maicii Domnului care-și înmoaie pana în călimara pe care i-o întinde un înger, înainte de a scrie pe cartea sfîntă pe care este deja scris cuvîntul *Magnificat*. Dar adăuga: „Nu care cumva să-i spuneți, căci dacă ar ști ar face altminteri“.

Cu excepția acestor momente involuntare cînd se îndupleca și cînd Swann încerca să regăsească botticelliana cadență melancolică, trupul Odettei era acum tăiat într-o singură siluetă înconjurată pe de-a-ntregul cu o „linie“ care, ca să urmeze conturul femeii, renunțase la căile accidentale, la intrîndurile și la proeminențele nefirești, la rețelele, la risipa compozită a modelor de altădată, dar care, chiar acolo unde anatomia se înșela făcînd ocoluri inutile de o parte și de alta a traseului ideal, știa să îndrepte cu o trăsătură îndrăzneată abaterile naturii, să împlinească, pe o bună parte a parcursului, atît slăbiciunile cărnii cît și ale stofelor. Pernițele, „strapontinul“ îngrozitor, „turnuri“ dispăruseră ca și acele corsaje cu pulpane care, depășind fusta și întepenite cu balene, adăugaseră atît timp Odettei un pîtec fals și-i dăduseră aerul că e alcătuită din bucăți deosebite pe care nu le leagă nici o individualitate. Verticala franjurilor și curba „rujelor“ făcuse loc inflexiunii unui trup care imprima zvicniri mătășii, așa cum sirena bate unda, și dădea percalinei o expresie omenească, acum cînd el se liberase, ca o formă organizată și vie, de lungul haos și de învăluirea nebuloasă a modelor detronate. Dar doamna Swann totuși voise, știuse să păstreze urma unora din ele, chiar printre acelea care le înlocuiseră. Cînd nu puteam lucra seara și eram sigur că Gilberte era la teatru cu niște prietene,

mă duceam, pe negîndite, la părinții ei, o găseam adesea pe doamna Swann într-o elegantă rochie de casă, a cărei fustă, într-unul din acele frumoase tonuri întunecate, roșu-închis sau portocaliu și care aveau aerul că au vreo semnificație deosebită căci nu mai erau la modă, era străbătută pieziș de o rampă ajurată și largă, de dantelă neagră, care-ți amintea volanele de altădată. Cînd pe o zi încă friguroasă de primăvară, înainte de a mă fi certat cu fiica ei, m-a luat la Jardin d'Acclimatation, sub vesta ei pe care o întredeschidea mai mult sau mai puțin după cum se încălzea în mers, „ieșitura“ în dinți de fierăstrău a cămășuții avea aerul unui rever presimțit al vreunei jiletei absente, semănînd cu una din acelea pe care le purtase cu cîtiva ani în urmă și ale cărui margini îi plăcea să fie ușor sfîrtecate; și cravata ei — de acel „ecossais“ căruia îi rămăsese credincioasă, dar îndulcindu-i atît de mult tonurile (roșul devenise roz, iar albastrul, liliachiu), încît aproape ai fi crezut că e una din acele taftale de culoarea gîtului de porumbel care erau ultima noutate — era astfel înnodată sub bărbie fără să poți vedea unde era legată, încît îți amintea neclintit de acele „panglici“ de pălării, care nu se mai purtau. Dacă ar ști „să dureze“ măcar cîtva timp astfel, tinerii, încercînd să-i înțeleagă toaletele, ar spune: „Doamna Swann nu e așa, reprezintă o întreagă epocă?“ Întocmai ca într-un stil frumos care suprapune forme felurite și pe care-l întărește o tradiție ascunsă, în toaleta doamnei Swann aceste amintiri nesigure de jiletei sau de paftale, uneori o tendință îndată înfrînată spre o „schimbare subită“ și chiar o iluzie îndepărtată și vagă la „urmați-mă, tinere“, făceau să circule sub forma concretă asemănarea neisprăvită a altora

mai vechi pe care nu le-ai fi putut găsi la ea efectiv realizate de croitoreasă sau de modistă, dar la care te gîndeai mereu, și o învăluiau pe doamna Swann cu o noblete poate tocmai din pricina inutilității gătelilor, ele parcă corespundeau unui scop mai mult ca utilitar, poate din pricina rămășiței păstrate din anii precedenți, sau din pricina unui soi de individualitate vestimentară, particulară acestei femei care conferea îmbrăcămînții ei celei mai felurite un același aer de familie. Îți dădeai seama că nu se îmbrăca numai pentru comoditatea sau găteala trupului; toaleta ei o înconjura ca pompa delicată și spiritualizată a unei civilizații.

Cînd Gilberte, care de obicei dădea ceaiurile în ziua în care mama ei primea, urma, dimpotrivă, să lipsească și grație acestui fapt puteam să mă duc la „ghiveciul” doamnei Swann, o găseam îmbrăcată cu vreo rochie frumoasă, unele de tafta, altele de fai, sau de catifea, sau de crêpe de Chine, sau de satin, sau de mătase, care nefiind largi ca rochiile de casă pe care le îmbrăca de obicei acasă, dar combinate astfel ca pentru oraș, dădeau, în acea după-amiază, trîndăviei sale un aer sprinten și activ. Fără îndoială, simplitatea îndrăzneată a croielii lor se potrivea de minune taliei și mișcărilor sale, a căror culoare schimbătoare după zile, aveau aerul că sînt mînecele; ai fi spus că în catifeaua albastră se oglindea deodată o hotărîre, în taftaua albă bună dispoziție, și un soi de rezervă supremă și plină de distincție în chipul de a întinde brațele îmbrăcate, ca să devină vizibile, aparența, sclipind de surîsul marilor sacrificii, a crêpe-ului de Chine negru. Dar în același timp, complicația „garniturilor” fără utilitate practică, fără noimă, adăugau acestor rochii atît de vii un

aer dezinteresat, gînditor, tainic care se potrivea cu melancolia care stăruia totdeauna la doamna Swann cel puțin în cearcănele ochilor și în falangele mîinilor. Sub risipa de mici obiecte aducătoare de noroc, de safir, de trifoii cu patru foi de emaliu, de medalii de argint, de medalioane de aur, de amulete de peruzele, de lăntișoare de rubine, de castane de topaz, rochia ei avea cutare desen colorat urmărindu-și pe o placă aplicată existența-i anterioară, cutare șir de nasturi mici de satin care nu închideau nimic și nu se puteau descheia, un sutaș încercînd să atragă privirea cu minuția, cu discreția unei chemări delicate, care, ca și giuvierurile, aveau aerul — neavînd de altminteri nici o justificare posibilă — că destăinuiesc o intenție, că sînt un zălog de gingășie, că rețin o confidență, că răspund unei superstiții, că păstrează amintirea unei vindecări, a unui jurămint, a unei dragoste sau unui pariu. Uneori, în catifeaua albastră a corsajului o mică crăpătură Henri al II-lea, în rochia de satin negru o ușoară umflătură care, fie la mîneci, lîngă umeri, îți aminteau mînecele înfoiate din 1830, fie, dimpotrivă, sub fusta cu „coșuri” Louis XV, dădeau rochiei un aer imperceptibil de costum și insinuînd în actualitatea zilei un soi de reminiscență ce nu se poate deosebi de trecut, adăugau persoanei doamnei Swann farmecul unor eroine din istorie sau din legendă. Și dacă-i subliniam acest lucru : „Nu joc golf ca multe din prietenele mele, spunea ea. N-aș avea nici o scuză să mă îmbrac ca ele, cu niște *swetters*¹.”

În învălmășeala salonului, întorcîndu-se după ce condusesse un musafir, sau luînd o farfurie cu prăjituri ca să le ofere altuia, doamna Swann, tre-

¹ Tricot (engl.).

cînd pe lîngă mine, mă lua o clipă la o parte „Gilberte m-a însărcinat anume să vă invit poi-mîine la prînz. Cum nu eram sigură că vă voi vedea, era să vă scriu, dacă n-ați fi venit.“ Continuam să rezist. Această rezistență mă costa din ce în ce mai puțin, căci în zadar îți place otrava care-ți face rău, cînd cine știe ce nevoie te lipsește de ea cîtva timp și nu se poate să nu pui oarecare preț pe odihna pe care n-o mai cunoșteai, pe lipsa de emoții și de suferințe. Dacă nu ești cu totul sincer spunîndu-ți că n-ai vrea să mai vezi niciodată pe aceea pe care o iubești, n-ai fi sincer nici cînd îți spui că vrei s-o revezi. Căci, fără îndoială, nu poți îndura absența decît făgăduindu-ți-o scurtă, gîndindu-te la ziua în care vă veți reîntîlni, dar pe de altă parte îți dai seama în ce măsură aceste visuri zilnice ale unei revederi viitoare și mereu amînate sînt mai puțin dureroase decît întîlnirea care ar putea fi urmată de gelozie, astfel încît vestea că o vei revedea pe aceea pe care o iubești ar prilejui o comoție puternică, dar puțin plăcută. Astăzi nu mai amîi din zi în zi sfîrșitul intolerabilei neliniști pricinuită de despărțire, ci reînceperea temută a emoțiilor fără sfîrșit. De bună seamă, preferi unei asemenea întîlniri, amintirea ascultătoare pe care o completezi după plac cu reverii în care aceea care, în realitate, nu te iubește, îți face dimpotrivă declarații, cînd ești singur; de bunăseamă, preferi această amintire, pe care, îmbinînd-o încetul cu încetul cu multe din dorințele tale, poți reuși s-o faci cît vrei de gingașe, întîlnirii amînate în care ai avea a face cu o ființă căreia nu i-ai mai dicta după placul tău cuvintele pe care le dorești, dar a cărei nouă indiferență și violențe neașteptate le-ai îndura. Știm cu toții, cînd nu mai iubim, că uitarea, chiar

amintirea nedeslușită, nu prilejuiesc atâtea suferințe ca dragostea nenorocită. Preferam, fără să mi-o mărturisesc, gingășia odihnitoare a unei asemenea uitări anticipate.

De altminteri, ceea ce poate avea neplăcut asemenea cură de indiferență psihică și de izolare devine din ce în ce mai puțin penibil dintr-alt motiv, anume că, pînă să o vindece, slăbește acea idee fixă care este o dragoste. A mea era încă destul de puternică pentru ca să țin să-mi redobîndesc tot prestigiul în ochii Gilbertei, care, datorită despărțirii mele de bunăvoie mi se părea că trebuia să crească progresiv, astfel încît fiecare din acele zile liniștite și triste în care nu o vedeam, urmînd una după alta, fără întrerupere, fără prescripție (cînd vreun nepoftit nu se amesteca în treburile mele) nu era o zi pierdută, ci una cîștigată. Poate inutil cîștigată, căci în curînd aș putea fi declarat vindecat. Resemnarea, modalitate a obișnuinței, îngăduie unor forțe să sporească la infinit. Acelea atît de infime de care dispuneam ca să-mi îndur mîhnirea, în prima scară cînd m-am certat cu Gilberte, sporiseră de atunci, dobîndind o putere incalculabilă. Dar tendința de a se prelungi a tot ce există este uneori curmată de unele impulsii bruște în a căror voie ne îngăduim să ne lăsăm cu atît mai puține scrupule, cu cît știm cîte zile, de cîte luni, am putut, vom putea încă să ne lipsim. Adesea, tocmai cînd punga în care ne strîngem economiile va fi plină, o golim deodată, și încetăm tratamentul, fără să-i mai așteptăm rezultatul, chiar cînd ne-am obișnuit, în sfîrșit, cu el. Într-o zi cînd doamna Swann îmi repeta obișnuitele ei cuvinte despre plăcerea pe care ar încerca-o Gilberte cînd m-ar vedea, punîndu-mi astfel fericirea, de care

mă lipseam de atîta timp, parcă la îndemînă, am fost tulburat dîndu-mi seama că mai era încă cî puțină să o gust ; mi-a fost greu să aștept pînă a doua zi ; mă hotărisem să o surprind pe Gilberte înaintea cinei sale.

Ceea ce m-a ajutat să nu-mi pierd răbdarea tot răstimpul unei zile, a fost planul pe care l-am ticluit. Din moment ce totul fusese dat uitării și mă împăcasem cu Gilberte, nu mai voiam să o văd decît ca îndrăgostit. Dacă doamna Swann deși nu avea dreptul să fie o mamă prea severă nu mi-ar îngădui să-i trimit zilnic flori, voi găsi daruri mai de preț, dar mai puțin frecvente. Părinții mei nu-mi dădeau destui bani ca să pot cumpăra lucruri scumpe. M-am gîndit la un vas mare de porțelan de China pe care-l moștenisem de la mătușa Léonie și despre care mama prezicea în fiecare zi că Françoise avea să vină spunîndu-i : „S-a prăpădit“ și că n-ar mai rămîne nimic din el. În asemenea condiții, nu era mai cuminte să-l vînd, să-l vînd ca să fiu în stare să fac orice plăcere aș vrea Gilbertei ? Mi se părea că aș putea lua pe el o mie de franci. Am pus să-l împacheteze, obișnuința mă împiedicase să-l văd vreodată ; despărțirea de el avea cel puțin avantajul de a-mi face cunoștință cu el. L-am luat cu mine înainte de a mă duce la Swann, și dînd birjarului adresa lui, i-am spus să o apuce pe Champs-Élysées, la colțul căruia era magazinul unui mare negustor de obiecte chinezești pe care-l cunoștea tata. Spre marea mea uimire, îmi oferi pe loc nu o mie, ci zece mii de franci. Am luat aceste bilete cu încîntare ; voi putea copleși un an întreg, în fiecare zi, pe Gilberte cu trandafiri și liliac. Cînd m-am urcat în trăsură, după ce mă despărțisem

de negustor, cum Swann locuia lângă Bois, de bună seamă birjarul, în loc să apuce pe drumul obișnuit, coborî *avenue des Champs-Élysées*. Tre-cuse deja de colțul acelei *rue de Berri*, când am crezut că recunosc, foarte aproape de casa Swannilor, dar mergînd în direcție contrară și îndepărtîndu-se de ea, pe Gilberte care mergea încet, deși cu un pas hotărît, lângă un tînăr cu care vorbea și a cărui față n-am putut-o deosebi. M-am ridicat în trăsură, vrînd s-o opresc, apoi am șovăit. Amîndoi erau acum puțin mai departe și cele două linii gingașe și paralele pe care le descria preumblarea lor înceată se estompau în umbra elyseiană. În curînd am ajuns în fața casei Gilbertei. Am fost primit de doamna Swann :

— Oh ! va fi dezolată, îmi spunea ea, nu știu cum de nu e acasă. I-a fost mai adineauri foarte cald la un curs, mi-a spus că vrea să ia puțin aer cu una din prietenele ei.

— Cred că am zărit-o pe *avenue des Champs-Élysées*.

— Nu cred să fi fost ea. În orice caz, nu-i spuneți nimic tatălui ei, nu-i place ca ea să iasă la asemenea oră. *Good evening*.¹ Am plecat, am spus birjarului să urmeze același drum, dar n-am mai dat de ei. Unde s-or fi dus ? Ce-și spuneau ei în întuneric, cu acest aer confidențial ?

M-am întors acasă, ținînd cu deznădejde cei zece mii de franci la care nu mă așteptam, care ar fi trebuit să-mi îngăduie să fac atîtea plăceri mărunte acelei Gilberte pe care eram acum hotărît să n-o mai revăd. Fără îndoială această vizită la negustorul de obiecte chinezești mă bucurase, căci mă făcuse să nădăjduiesc că o voi vedea totdeauna pe prietena mea mulțu-

¹ Bună seara (engl.).

mită de mine și recunoscătoare. Dacă nu m-a fi oprit la acest negustor, dacă trăsura n-ar fi apucat pe *avenue des Champs-Élysées* nu m-ar fi întâlnit cu Gilberte și cu acest tânăr. Astfel același fapt are ramificații contrarii și nenorocirea pe care o cauzează anulează fericirea pe care o prilejuise. Mi se întâmplase contrariul a ceea ce se producea atât de des. Dorești o bucurie și mijlocul material de a o atinge îți lipsește. „E trist, a spus La Bruyère, să iubești dacă nu ești foarte bogat.“ Nu rămâne decât să încerci să anulezi puțin câte puțin dorința acestei bucurii. În ce mă privește, dimpotrivă, mijlocul material fusese atins, dar în același moment, dacă nu prin efectul logic, cel puțin datorită unei urmări neprevăzute a acestei dinții reușite, bucuria pierise. Se pare, de altminteri, că ea trebuie să ne fie răpită totdeauna. De obicei, este adevărat, nu în aceeași seară în care am dobândit ceea ce o face posibilă. De cele mai multe ori, continuăm să ne dăm osteneala și să sperăm ceva timp. Dar fericirea nu poate niciodată avea loc. Dacă împrejurările pot fi învinse, natura transpune lupta dinafară înăuntru și mijlocește inimii noastre să se schimbe întrucîtva, puțin câte puțin, ca să dorească altceva decât ceea ce va să posede. Iar dacă peripeția s-a desfășurat atât de repede încît inima noastră n-a avut timpul să se schimbe, natura nu pierde din această pricină nădejdea de a ne învinge într-un chip mai zăbavnic, este adevărat, mai subtil, dar tot atât de eficace. Atunci posesiunea fericirii ne este răpită tocmai în ultima clipă, sau mai degrabă natura, printr-un șiretlic drăcesc, însărcinează tocmai această posesiune să distrugă fericirea. Nereușind în tot ce era de domeniul faptelor și al vieții, natura creează o ultimă imposibilitate, cea psiho-

logică a fericirii. Fenomenul fericirii nu se produce sau dă naștere unor reacțiuni din cele mai amare.

Am strîns cei zece mii de franci. Dar nu-mi mai slujeau la nimic. I-am cheltuit de altminteri mai repede decît dacă i-aș fi trimis în fiecare zi flori Gilbertei ; căci atunci cînd se însera, eram atît de nenorocit încît nu puteam sta acasă și mă duceam să plîng în brațele femeilor pe care nu le iubeam. Nu mai doream să încerc să fac vreo plăcere Gilbertei ; a mă duce în casa Gilbertei m-ar fi făcut să sufăr. Nu mi-ar fi fost de ajuns nici să o revăd pe Gilberte, ceea ce mi s-ar fi părut o fericire în ajun. Căci aș fi fost neliniștit tot timpul pe care nu l-aș fi petrecut în tovărășia ei. Datorită acestui fapt, o femeie, prin orice suferință nouă pe care ne-o impune, adesea fără să știe, își sporește puterea pe care o exercită asupra-ne, dar și exigențele noastre față de ea. Prin răul pe care ni-l face, femeia ne împresoară din ce în ce mai mult, ne sporește lanțurile, dar și pe acelea care ni s-ar fi părut pînă atunci îndestulătoare ca să o legăm fedeleș, ca să ne simțim mai liniștiți. În ajun încă, dacă n-aș fi crezut că o plictisesc pe Gilberte, m-aș fi mulțumit să-i solicit niște întîlniri rare, care nu m-ar mai fi mulțumit acum și pe care le-aș fi înlocuit prin multe alte condiții. Căci spre deosebire de ceea ce se petrece după lupte, în dragoste le faci mai aspre, nu încetezi de a le agrava, cu cît ești mai învins, dacă ești totuși în măsură să le impui. Nu era cazul meu în legătură cu Gilberte. De aceea, am preferat la început să nu mă mai duc la mama ei. Am continuat de bunăseamă să-mi spun că Gilberte nu mă iubește, că știam acest lucru de mult timp, că puteam să o revăd dacă voiam, și, dacă nu vo-

iam, să o uit la urma urmelor. Dar ca și un leac lipsit de efect împotriva anumitor boli, aceste idei n-aveau nici un soi de putere eficace împotriva celor două linii paralele pe care le vedeam din cînd în cînd, a Gilbertei și a tînărului care se confundau cu pași mărunți în *avenue des Champs-Elysées*. Era o boală nouă care și ea va sfîrși prin a se uza, era o imagine care se va înfățișa cîndva în mintea mea pe de-a-ntregul decantată de tot ce cuprindea ea vătămător, ca acele otrăvuri mortale pe care le mînuiești fără primejdie, ca un pic de dinamită cu care ți-ai putea aprinde țigara fără teamă de explozie. Pînă atunci, aveam în mine altă forță care lupta din răputeri, împotriva forței vătămătoare care îmi înfățișa neschimbată plimbarea Gilbertei în amurg; ca să zdrobească asalturile repetate ale memoriei mele, imaginația mea lucra cu folos în sens invers. Cea dintîi din aceste forțe, firește, continua să-mi arate această pereche ce se preumbla pe *avenue des Champs-Elysées* și-mi oferea alte imagini neplăcute, scoase din trecut, de pildă Gilberte dînd din umeri cînd mama ei o ruga să stea cu mine. Dar cea de-a doua forță acționa asupra urzelii nădejilor mele, desena un viitor care se desfășura mai binevoitor decît acest sărman trecut, în fond atît de mărginit, Minutului în care o vedeam pe Gilberte morocănoasă, cîte nu-i corespundeau în care puneam la cale un demers pe care-l va face pentru împăcarea, poate pentru logodna noastră. Este adevărat că imaginația își trăgea totuși, din trecut, această forță pe care o călăuzea spre viitor. Pe măsură ce se va risipi supărarea mea că Gilberte dăduse din umeri, se va micșora și amintirea farmecului ei, amintire care mă făcea să doresc ca ea să se întoarcă la mine. Dar eram încă prea departe de

această moarte a trecutului. Continuam s-o iubesc pe aceea pe care, este adevărat, credeam că o detest. Dar ori de câte ori se spunea că sînt bine pieptănat, că am o mină bună, aş fi vrut ca ea să fie de faţă. Mă irita dorinţa manifestată pe atunci de multă lume de a mă primi şi la care refuzam să mă duc. Acasă a avut loc o scenă pentru că nu l-am însoţit pe tata la o cină oficială la care aveau să ia parte şi soţii Bontemps cu nepoata lor Albertine, fată tină, aproape un copil. Diferitele epoci ale vieţii noastre se încăleacă astfel între ele. Refuzi cu dispreţ, din pricina a ceea ce iubeşti şi care-ţi va fi cîndva atît de indiferent, să vezi ceea ce ţi-e astăzi indiferent şi pe care-l vei iubi mîine, pe care, dacă ai fi consimţit să-l vezi, poate ai fi putut să-l iubeşti mai curînd, şi ţi-ar fi scurtat astfel suferinţele actuale, ca să le înlocuiască, este adevărat, prin altele. Ale mele se schimbau. Eram uimit zărind în adîncul meu, azi un sentiment, mîine altul, îndeobşte inspirate de cutare nădejde sau de cutare teamă în legătură cu Gilberte. Cu aceea Gilberte pe care o purtam în mine. Ar fi trebuit să-mi spun că cealaltă, cea adevărată, poate se deosebea pe de-a-ntregul de aceea care-mi ignora toate regretele pe care i le atribuiam, se gîdea pesemne cu mult mai puţin la mine decît mă gîndeam la ea, dar pe care n-o puneam să se gîndească la mine, cînd eram singur cu Gilberte a mea fictivă, cînd căutam să pătrund adevăratele ei intenţii cu privire la mine şi mi-o închipuiam astfel, cu atenţia mereu aţintită asupra-mi.

În răstimpul acestor epoci cînd, deşi slăbind, mîhnirea stăruie, trebuie să deosebim între aceea pe care ne-o pricinuieste gîndul constant al persoanei însăşi, şi aceea pe care o trezesc anumite

amintiri, cutare frază rostită cu răutate, cutare verb folosit într-o scrisoare pe care ai primit-o. Rezervînd de-a descrie formele deosebite ale mîhnirii cu prilejul unui amor ulterior, să amintim că din aceste două, cea dintîi este nespus mai puțin cumplită decît cea de-a doua. Asta se datorește faptului că noțiunea persoanei care trăiește totdeauna în noi este înfrumusețată aici de aureola pe care nu întîrziem să i-o atribuim și se întîpărește, dacă nu cu gingășiile frecvente ale nădejzii, cel puțin cu liniștea unei tristeți permanente. (De altminteri, trebuie subliniat că imaginea unei persoane care ne face să suferim ocupă puțin loc în aceste complicații care agravează o suferință din dragoste, o prelungeșc și o împiedică să se vindece, după cum în unele boli cauza este disproporționată cu febra consecutivă și cu încetineala cu care se ivește convalescența). Dar dacă ideea persoanei pe care o iubim primește răsfîrîngerea unei inteligențe îndeobște optimiste, nu tot astfel se petrec lucrurile cînd e vorba de acele amintiri particulare, de acele cuvinte răutăcioase, de acea scrisoare ostilă (n-am primit decît una singură de la Gilberte), s-ar spune că persoana însăși rezidă în aceste fragmente totuși atît de mărginite și e ridicată la o putere pe care nici pe departe n-o poate avea în ideea obișnuită pe care ne-o facem pe de-a-ntregul despre ea. Căci n-am contemplat scrisoarea ca imaginea ființei iubite, în liniștea melancolică a regresului; am citit-o, am citit-o cu nesaț, în neliniștea îngrozitoare cu care ne înăbușea o nenorocire neașteptată. Altfel se plămădește acest soi de mîhnire: ea ne vine dinafară și a pătruns pînă în inima noastră pe calea celei mai cumplite suferințe. Imaginea prieteniei noastre pe care o credeam veche, autentică, am

refăcut-o în realitate de multe ori. Amintirea cumplită nu e contemporană cu această imagine restaurată, e din altă epocă, e unul din rarii martori ai unui trecut îngrozitor. Dar cum acest trecut continuă să existe, dar nu în noi căroră ne-a plăcut să-l înlocuim cu o minunată epocă de aur, un rai în care toată lumea va fi împăcată, aceste amintiri, aceste scrisori, sînt o chemare la realitate și ar trebui să ne facă să simțim, prin răul neașteptat pe care ni-l produc, cît ne-am depărtat de ea în nădejdlile smintite ale așteptării noastre zilnice. Asta nu vrea să spună că această realitate trebuie să rămînă totdeauna aceeași, deși se întîmplă uneori. Sînt în viața noastră multe femei pe care n-am încercat niciodată să le revedem, și care au răspuns foarte firesc tăcerii noastre nicidecum dorite, printr-o tăcere identică. Dar cum nu le iubim pe acelea, n-am numărat anii petrecuți departe de ele, și neglijăm această pildă care ar infirma-o cînd discutăm eficacitatea izolării, după cum cei ce cred în presimțiri neglijează toate cazurile în care ale lor n-au fost verificate.

Dar totuși, depărtarea poate fi eficace. Dorința, pofta de-a ne revedea, sfîrșesc prin a renaște în inima care acum ne ignorează. Dar trebuie să treacă mult timp. Ori, exigențele noastre în ce privește timpul nu sînt mai puțin exorbitante ca acelea cerute de inimă ca să se schimbe. Mai întîi, e tocmai ceea ce acordăm cu mai puțină ușurință, căci suferința noastră este cumplită și sîntem grăbiți să vedem că ia sfîrșit. Apoi, inima noastră va folosi timpul, de care cealaltă inimă va avea nevoie ca să se schimbe, ca să se schimbe și ea, astfel încît atunci cînd scopul pe care ni-l propunem va deveni accesibil, va fi încetat de-a mai fi un scop pentru noi. De altminteri însuși gîndul

că va fi accesibil, că nu există fericire pe care cînd nu va mai fi fericire pentru noi, nu vom sfîrși prin a o atinge, acest gînd comportă o parte dar numai o parte de adevăr. Fericirea ne revine numai cînd ne-a devenit indiferentă. Dar tocmai această indiferență ne-a făcut mai puțin pretențioși și ne îngăduie să credem retrospectiv că ne-ar fi încîntat într-o epocă la care ni s-ar fi părut foarte incompletă. Nu ești prea dificil nici prea bun judecător cu ceea ce nu te mai interesează. Amabilitatea unei ființe pe care n-o mai iubim și care pare încă excesivă indiferenței noastre poate nu ne-ar fi îndestulat nici pe departe dragostea. Ne gîndim la plăcerea pe care ne-or fi prilejuit-o acele cuvinte gingașe, acea întîlnire propusă, dar nu la toate acelea de care am fi vrut să fie numaidecît urmate și pe care poate le-am fi împiedicat să se producă, din cauza acestei lăcomii. Astfel încît nu e sigur că fericirea care s-a ivit mai tîrziu, cînd nu te mai poți bucura de ea, cînd nu mai iubești, ar fi întocmai aceeași fericire a cărei lipsă ne făcea odinioară atît de nenorociți. O singură persoană ar putea hotărî în această privință: eul nostru de atunci, dar nu mai este prezent; și desigur ar fi de ajuns să se întoarcă pentru ca, identică sau nu, fericirea să dispară.

În așteptarea acestor realizări prea tîrzii a unui vis la care nu voi mai ține, tot născocind, ca pe timpul cînd de abia o cunoșteam pe Gilberte, cuvinte, scrisori în care ea îmi implora iertarea, mărturisirea că mă iubise totdeauna numai pe mine și mă ruga să mă însor cu ea, o serie de imagini gingașe create neîncetat din nou, sfîrșiră prin a ocupa mai mult loc în mintea mea decît viziunea Gilbertei și a tînărului, pe care nimic nu o mai alimenta. Astfel fiind, poate m-aș mai fi dus la

doamna Swann dacă n-aș fi visat că unul din prietenii mei, care nu era totuși din aceia pe care-i cunoașteam, se purta cu mine în chipul cel mai fățarnic și credea în falsitatea mea. Trezit pe neașteptate de suferința pe care mi-o pricinuisese acest vis și văzînd că ea stăruia, m-am gîndit din nou la el, căutam să-mi amintesc cine era prietenul pe care-l văzusem în somn și al cărui nume spaniol nu mai era acum deslușit. În același timp Iosif și faraon, m-am apucat să-mi tălmăcesc visul. Știam că în multe din ele nu trebuie să ții seama nici de înfățișarea persoanelor care pot fi deghizate și poate-și schimbaseră fețele între ele, ca acei sfinți schilodiți din catedralele pe care arheologii ignoranți i-au refăcut, punînd pe trupul unuia capul altuia, și amestecîndu-le semnele distinctive și numele. Acelea pe care le poartă ființele într-un vis ne pot amăgi. Ființa pe care o iubim trebuie să fie recunoscută numai după puterea durerii încercate. A 'mea mi-a dat de veste că transformîndu-se în timpul somnului într-un tînăr, ființa a cărei fățarnicie recentă mă făcea încă să sufăr, era Gilberte. Mi-am adus aminte că ultima oară cînd o văzusem, în ziua în care mama ei o împiedicase să se ducă la un matineu dansant, refuzase, fie sincer, fie simulînd sinceritatea în timp ce rîdea într-un chip straniu, să creadă în bunele mele intenții cu privirea la ea. Prin asociație, această amintire trezi altele în memoria mea. Cu mult mai înainte, Swann fusese acela care n-a vrut să creadă în sinceritatea mea, nici că aș fi un bun prieten pentru Gilberte. Îi scrisesem în zadar, Gilberte îmi adusese scrisoarea și mi-o înapoiase cu același rîs de neînțeles. Nu mi-o înapoiase numaidecît, mi-am amintit toată scena din dosul tufișului de dafini. Devii moral, îndată

ce ești nenorocit. Antipatia actuală a Gilbertei față de mine nu părea ca o pedeapsă pe care mi-o dădea viața din cauza purtării mele din ziua aceea. Pentru că sintem atenți la trăsuri cînd traversăm strada, pentru că evităm pericolele, ne închipuim că înlăturăm pedepsele. Dar există pericole în noi înșine. Accidentul se ivește de acolo de unde nu te așteptai, dinăuntru, de la inimă. Cuvintele Gilbertei : „Dacă vrei, n-avem decît să continuăm lupta“, m-au îngrozit. Mi-o închipuiam ca atare, la ea acasă, în odaia în care se ține rufăria, cu tînărul pe care l-am văzut însoțind-o pe *avenue des Champs-Elysées*. Astfel, tot crezînd (acum cîtva timp) că mă instalasem liniștit în fericire, acum, cînd renunțasem la ea, fusesem smintit să cred că cel puțin m-am liniștit, că puteam să rămîn liniștit. Căci atît timp cît inima noastră cuprinde în ea, în chip permanent, imaginea altei ființe, nu numai fericirea noastră poate fi distrusă în orice moment ; cînd această fericire a dispărut, cînd am suferit, apoi cînd am reușit să ne potolim suferința, liniștea e tot atît de înșelătoare și nesigură pe cît fusese fericirea noastră. Liniștea mea sîrși prin a reveni, căci și ceea ce schimbîndu-ne starea morală, dorințele, a intrat, mulțumită unui vis, în mintea noastră, se risipește încetul cu încetul, permanența și durata nu duc la nimic, nici măcar la durere. De altminteri, cei ce suferă din dragoste sînt, cum se spune de către unii bolnavi, propriii lor medici. Cum nu le poate veni alinarea decît de la ființa care le pricinuieste durerea, iar această durere este o emanație a ei, numai în ea sîrșesc prin a găsi un leac. Ea însăși li-l descoperă la un moment dat, căci pe măsură ce o regăsesc în ei, această durere le înfățișează alt aspect al persoanei regretate,

cînd atît de demnă de ură încît nu mai dorești s-o revezi, căci înainte de a-ți plăcea societatea ei ar trebui să o faci să sufere, cînd atît de gingașă încît îi facem un merit din gingășia pe care i-o atribuim și tragem din ea un motiv de nădejde. Dar în zadar se potoli suferința care se împropătase în mine, n-am mai vrut să mă duc decît rareori la doamna Swann. Căci înainte de toate la acei ce iubesc și sînt părăsiți, sentimentul așteptării — chiar al așteptării nemărturisite — în care trăiesc se transformă de la sine, și deși în aparență identic, uneori unei prime stări îi urmează o a doua cu totul identică, alteori unei prime stări îi urmează o a doua cu totul contrarie. Prima era urmarea, reflexul incidentelor dureroase care ne zdruncinaseră. Așteptarea a ceea ce s-ar putea întîmpla e îmbinată cu spaimă, cu atît mai mult cu cît în acest moment dorim să acționăm noi înșine, dacă nu se ivește nimic nou din partea aceleia pe care o iubim, și nu prea știm ce succes va avea un demers după care poate nu va mai fi cu putință să punem la cale altul. Dar în curînd, fără să ne dăm seama de acest lucru, așteptarea noastră care, după cum am văzut, continuă, nu mai este determinată de amintirea trecutului pe care l-am îndurat, ci de nădejdea unui viitor închipuit. De atunci, ea este aproape plăcută. Apoi, cea dintîi durînd puțin, ne-a obișnuit să trăim în expectativă. Suferința pe care am încercat-o în decursul ultimelor noastre întîlniri mai dănuiește atunci în noi, dar acum aromită. Nu prea sîntem grăbiți să o reînnoim, cu atît mai mult cu cît nu prea ne dăm seama ce am putea cere acum. Posesiunea a ceva mai mult din femeia pe care o iubim n-ar reuși decît să ne facă mai necesar ceea ce nu posedăm și care, cum nevoile noastre

se nasc din satisfacțiile noastre, ar rămîne oricum ceva ireductibil.

În sfîrșit, un ultim motiv se adaugă mai tîrziu acestuia și mă hotărî să pun pentru totdeauna capăt vizitelor pe care le făceam doamnei Swann. Acest motiv, mai tardiv, nu era că o uitasem și mai mult pe Gilberte, dar că încercam să o uit mai repede. Fără îndoială, de cînd marea mea suferință luase sfîrșit, vizitele mele la doamna Swann redeviniseră pentru ceea ce-mi rămăsese din tristețea mea, calmantul și distracția care-mi fuseseră atît de prețioase la început. Dar motivul eficacității celui dintîi era și neajunsul celei de-a doua anume că amintirea Gilbertei era intim legată de aceste vizite. Distracția mi-ar fi fost de folos numai dacă ar fi opus unui sentiment pe care prezența Gilbertei nu-l mai alimenta, niște gînduri, niște interese, niște pasiuni, în care Gilberte n-ar fi fost întru nimic amestecată. Aceste stări de conștiință de care ființa pe care o iubești rămîne străină, ocupă un loc care, oricît de mic ar fi la început, este bun smuls de dragostea care stăpînește tot sufletul. Trebuie să încerci să alimentezi aceste gînduri, să le faci să sporească, în timp ce scade sentimentul care nu mai este decît o amintire, astfel încît elementele noi, introduse în minte, să-i dispute, să-i smulgă o parte din ce în ce mai mare din suflet și pînă la urmă să-l fure pe de-întregul. Îmi dădeam seama că era singurul chip de a ucide o dragoste și eram destul de tînăr, destul de curajos ca să încerc acest lucru, ca să iau asupra mea cea mai cumplită durere care se naște din certitudinea că, oricît timp ți-ar lua, vei reuși. În scrisorile mele către Gilberte îmi motivam acum refuzul de-a o vedea cu o aluzie la vreo tainică neînțelegere, cu desăvîrșire fictivă, care ar fi

avut loc între ea și mine și cu privire la care nădăjduisem la început că Gilberte îmi va cere explicații. Dar de fapt, chiar în relațiile cele mai neînsemnate din viață, o lămurire nu e niciodată solicitată de un corespondent care știe că o frază obscură, mincinoasă, învinuitoare, este pusă dinadins ca el să protesteze și este prea fericit să-și dea astfel seama că are — și păstrează — inițiativa operațiilor. Cu atât mai mult, același lucru se petrece și când e vorba de relații mai delicate, în care dragostea e atât de elocventă, iar indiferența atât de puțin curioasă. Gilberte nu pusese la îndoială, nici nu încercase să cunoască această neînțelegere, care deveni astfel, pentru mine, un lucru real la care mă refeream în fiecare scrisoare. În aceste situații greșit înțelese, în simularea răcelii este o vrajă care te face să stăruie în ea. Scriind mereu : „De când inimile noastre sînt dezbinatē”, pentru ca Gilberte să-mi răspundă : „Dar nu sînt dezbinatē, să ne explicăm”, sfîrșisem prin a mă convinge că erau de-a binelea. Repetînd mereu : „Viața noastră a putut să se schimbe, dar nu va putea șterge sentimentul care ne-a unit”, dorind ca să mă aud spunînd în sfîrșit : „Dar nimic nu s-a schimbat, acest sentiment e mai puternic ca oricînd”, trăiam cu ideea că viața se schimbase într-adevăr, că vom păstra amintirea sentimentului care nu mai era, după cum unii nervoși sfîrșesc prin a rămîne totdeauna bolnavi, pentru că au simulat o boală. Ori de cîte ori îi scriam acum Gilbertei, mă refeream la această schimbare imaginară a cărei existență va stăruie între noi, de acum înainte recunoscută tacit prin tăcerea pe care o păstra în această privință în scrisorile ei. Apoi Gilberte încetă să se mai mărginească la preteritiune. Ea însăși adoptă punctul meu de ve-

dere ; după cum în toasturile oficiale, în care căpetenia unui stat care este primit repetă aproape aceleași expresii de care tocmai s-a folosit căpetenia statului care-l primește, ori de câte ori îi scriam Gilbertei : „Viața ne-a putut despărți, dar amintirea timpului când ne-am cunoscut va stăruirui“, ea nu întârzia să-mi răspundă : „Viața ne-a putut despărți, dar nu ne va putea face să uităm orele plăcute care ne vor fi totdeauna scumpe“ (am fi fost foarte încurcați să spunem de ce ne despărțise „viața“, ce anume schimbare intervenise). Nu mai sufeream atât de mult. Totuși, într-o zi, când îi spuneam într-o scrisoare că aflasem de moartea bătrînii noastre vînzătoare de acadele, cum tocmai scrisesem aceste cuvinte : „M-am gîndit că o să te mîhnească nespun, în mine a răscolit multe amintiri“, nu m-am putut opri să nu izbucnesc în lacrimi dîndu-mi seama că vorbeam la trecut, și ca și cum ar fi fost vorba de un mort aproape uitat, de această dragoste la care fără voia mea nu încetasem niciodată să mă gîndesc ca la ceva viu, care putea cel puțin să renască. Nimic nu e mai duios ca această corespondență între prieteni care nu mai voiau să se vadă. Scrisorile Gilbertei erau tot atât de delicate ca acelea pe care le scriam indiferenților și-mi dădeau aceleași semne aparente de afecțiune, atât de gingașă pentru mine cînd veneau din parte-i.

De altminteri, încetul cu încetul fiecare refuz de-a o vedea mă mîhnea mai puțin. Și cum mi-era mai puțin dragă, amintirile mele dureroase nu mai aveau destulă putere ca să distrugă în revînirea lor neîncetată alcătuirea plăcerii ce-o încercam de-a mă gîndi la Florența, la Veneția. Regretam în acele momente că renunțasem să intru în diplomatie și că-mi croisem o viață sedentară, ca

să nu mă despart de o fată pe care nu o voi mai vedea și pe care aproape o uitasem. Îți croiești viața pentru o ființă și când, în sfârșit, o poți primi în ea, această făptură nu vine, apoi moare pentru tine, și trăiești prizonier în ceea ce ți era destinat numai ei. Dacă Veneția părea părinților mei foarte departe și foarte înfrigurată pentru mine, cel puțin nu era greu să te duci să te instalezi, fără oboseală, la Balbec. Dar pentru asta ar fi trebuit să plec din Paris, să renunț la acele vizite, grație cărora, oricât de rare ar fi fost, o auzeam uneori pe doamna Swann vorbindu-mi de fiica ei. Începeam de altminteri să aflu în ele cutare sau cutare plăcere în care Gilberte nu avea nici un amestec.

Când se apropia primăvara, aducînd cu sine frigul, pe timpul sfinților de gheață și al lapoviței din Săptămîna Mare, cum doamna Swann găsea că se îngheață la ea, mi se întîmpla adesea să o văd primind încotoșmănită în blănuri, mîinile și umerii ei friguroși dispărînd sub covorul alb și sclipitor al unui manșon imens și al unui guler, amîndouă de hermină, de care nu se dezbrăcase după ce se întorsese acasă și care aveau aerul ultimelor tarlale de zăpadă mai stăruitoare ca altele și pe care nici căldura focului nici progresul anotimpului nu reușiseră să o topească. Dar adevărul deplin al acestor săptămîni glaciale, dar de acum înflorite mi-era sugerat în acest salon, în care în curînd nu mă voi mai duce, de alt alb mai îmbătător, de pildă al călinului care-și aduna în creștetul lujerelor sale înalte și goale ca arbuștii lineari ai prerafaeliților, globurile parcelate dar de-o singură culoare, albe ca îngerii vestitori și învăluite de un miros de lămîie. Căci castelana de la Tansonville știa că aprilie, chiar înghețat, nu

era lipsit de flori, că iarna, primăvara, vara nu sînt despărțite prin pereți atît de ermetici cum încearcă să creadă boulevardierul care își închipuie că pînă ce se ivesc primele călduri pămîntul adăpostește numai case goale sub ploaie. Departe de mine de-a pretinde și nici nu mă sinchiseam că doamna Swann se mulțumea numai cu ceea ce-i trimitea grădinarul ei din Combray și nu împlinea prin mijlocirea florarului ei „titular“ lacunele unei evocări neîndestulătoare cu produsele precocității mediteraneene. Ca să încerc nostalgia peisajului rural mi-era de ajuns ca, alături de zăpada înghețată a manșonului doamnei Swann, călinii (care poate n-aveau în mintea amfitrioanei alt scop decît de a alcătui, după sfaturile lui Bergotte, împreună cu mobilele și toaleta ei, o „simfonie în alb major“), să-mi aducă aminte că Vraja Vinerii Sfinte închipuiește o minune firească la care am putea asista în fiecare an dacă am fi mai înțelepți și, ajutați de parfumul acrișor și amețitor al corolelor altor soiuri al căror nume îl ignoram și care mă făcuseră să mă opresc de atîtea ori în preumblările mele de la Combray, să confere salonului doamnei Swann un aer tot atît de feciorelnic, înflorit cu tot atita nevinovăție fără nici o frunză, cu tot atît belșug de parfumuri autentice, ca micul povîrniș de la Tansonville.

Dar mi-a amintit încă prea mult de acesta. Amintirea lui risca să întretină puținul care mai dăinuia din dragostea pe care i-o purtam Gilbertei. De aceea, deși nu mai sufeream de loc în cursul vizitelor pe care le făceam doamnei Swann, le-am rărit și mai mult, și încercam s-o văd cît mai puțin cu putință. Cel mult, cum continuam să rămîn la Paris, îmi îngăduiam unele plimbări cu ea. Zilele frumoase și călduroase reveniseră, în

sfârșit. Cum știam că doamna Swann ieșea o oră înainte de prînz și se ducea să facă cîțiva pași pe aleea din Bois, lîngă Etoile, și în apropierea locului căruia i se spunea pe atunci „Clubul ruinaților“, din pricina celor ce veneau să caște gura la oamenii bogați pe care nu-i cunoșteau decît din nume — am reușit ca părinții să-mi îngăduie să prînzesc duminică — căci în timpul săptămîinii nu eram liber la acea oră — cu mult mai tîrziu ca ei, la unu și un sfert, ca să fac mai înainte o plimbare, de la care n-am lipsit niciodată în acea lună mai, cînd Gilberte se dusesese la țară la niște prietene. Soseam la Arcul de Triumf către ora douăsprezece. Stăteam la pîndă la intrarea aleii, fără să pierd din ochi colțul străduței pe care se îndruma doamna Swann care n-avea de parcurs decît cîțiva pași venind de acasă. Cum era ora la care mulți din cei ce-și făcuseră plimbarea se întorceau acasă, cei ce o mai continuau erau puțin numeroși și, cei mai mulți, oameni eleganți. Deodată, pe nisipul aleii, întîrziată, pășind agale și luxuriantă ca cea mai frumoasă floare care nu se deschidea decît la ora nămiezii, doamna Swann se iveau, într-o toaletă totdeauna diferită, dar pe care mi-o amintesc mai cu seamă mov, apoi înălța și desfășura pe un lujer lung, în momentul iradiației sale cele mai desăvîrșite, pavilionul de mătase al unei umbrele largi de aceeași nuanță, ca și petalele presărate pe rochia ei. Era înconjurată de o întregă suită ; Swann, patru sau cinci oameni de club care veniseră să-i facă o vizită dimineața sau pe care-i întîlnise : iar îmbulzeala lor ascultătoare, neagră sau cenușie, executînd mișcările aproape mecanice ale unui cadru neînsuflețit în jurul Odettei, dădea aerul acestei femei care avea atîta viață în ochi, că privește în fața ei,

printre toți acești bărbați, ca de la o fereastră de care s-ar fi apropiat, și se ivise firavă, fără teamă, în goliciunea culorilor ei gingașe, ca apariția unei ființe de o specie diferită, de o rasă necunoscută și de o putere aproape războinică, grație cărui fapt ea singură cumpănea escorta ei pestriță. Surizătoare, fericită că timpul era frumos, că soarele nu supăra încă, avînd aerul sigur și liniștit al creatorului care și-a împlinit opera și nu se sinchisește de rest, sigură că toaleta ei — chiar dacă trecătorii de rînd n-ar fi apreciat-o — era cea mai elegantă din toate, ea o purta numai pentru ea și prietenii ei, firese, fără atenție exagerată, dar și fără nepăsare desăvîrșită; fără să împiedice micile panglici ale corsajului și ale fustei sale să fluture ușor în față-i ca niște făpturi a căror prezență n-o ignora și cărora le îngăduia cu indulgență să se lase în voia jocului lor, potrivit propriului lor ritm, cu condiția să o urmeze în plimbarea ei, și chiar peste umbrela sa mov pe care adesea o ținea încă închisă cînd sosea, își pleca din cînd în cînd, ca pe un buchet de violete de Parma, privirea ei fericită și atît de blîndă, care mai avea încă aerul că suride chiar cînd nu se mai aținea asupra prietenii ei, ci pe un obiect neînsuflețit. Ea rezerva astfel toaletei sale acel interval de eleganță, pe care o făcea să-l ocupe, al cărui spațiu și a cărei necesitate domnii, cu care doamna Swann se întreținea în chip de camaradă, le respectau, nu fără să manifeste anumită deferență de profani și mărturisindu-și propria lor ignorantă, și asupra căruia recunoșteau competența și jurisdicția prietenei lor, așa cum o recunoști unui bolnav în ce privește îngrijirile speciale la care trebuie să recurgă și unei mame cînd

e vorba de educația copiilor ei. Din cauza orei tardive a apariției sale, doamna Swann nu evoca, nu mai puțin grație curții care o înconjură și care parcă nu-i vedea pe trecători, acel apartament în care-și petrecuse o dimineață atât de lungă și în care va trebui să se întoarcă în curînd ca să prînzească, părea că-i vădește apropierea prin mersul leneș al plimbării sale, aidoma cu aceea pe care o faci, cu pași mărunți, în propria-ți grădină ; ai fi spus că poartă încă în jurul ei umbra lăuntrică și proaspătă a apartamentului său. Dar tocmai datorită acestei împrejurări, faptul că o vedeam, îmi dădea și mai mult senzația de aer liber și de căldură. Cu cît eram mai mult convins că, în temeiul liturghiei și al riturilor a căror adîncă cunoscătoare era doamna Swann, toaleta ei se îmbina cu anotimpul și cu ora printr-o legătură necesară, unică, cu atât mai mult mi se părea că florile pâlăriei sale rigide de pai, micile panglici ale rochiei sale sînt zămislite de luna mai încă și mai firesc decît florile din grădini și păduri ; ca să încerc tulburarea nouă a anotimpului, nu ridicam ochii mai sus de umbrela ei, deschisă și întinsă ca un alt cer, mai apropiat, rotund, milostiv, mișcător și albastru. Căci aceste rituri, dacă erau suverane, se mîndreau, și prin urmare doamna Swann se fălea la rîndul ei că se supune cu condescență dimineții, primăverii, soarelui, care nu mi se păreau destul de măgulite că o femeie atât de elegantă binevoiește să nu le ignoreze, și a ales de dragul lor, o rochie de o stofă mai deschisă, mai ușoară, făcîndu-te să te gîndești, din cauză că avea gulerul și mînecele mai largi, la umezeala gîtului și a încheieturii mîinii, în sfîrșit a făcut pentru ele toate sacrificiile pe care le-ar face o cucoană mare care, coborînd bucuros pînă într-a-

colo încît să viziteze, la țară, niște oameni de rînd pe care-i cunoaște toată lumea, chiar prostimea, a ținut cu tot dinadinsul să îmbrace îndeosebi în acea zi, o toaletă cîmpenească. Îndată ce sosea, o salutam pe doamna Swann, ea se oprea și-mi spunea : „*Good morning*“,¹ surîzînd. Făceam cîțiva pași. Îmi dădeam seama că se supunea, de dragul ei, acelor canoane după care se îmbrăca, întocmai ca unei înțelepciuni superioare a cărei mare preoteasă ar fi fost ; căci dacă i se în-tîmpla, cînd îi era prea cald, să deschidă sau chiar să dezbrace jacheta pe care mi-o dădea spre păstrare și pe care crezuse că trebuie să o țină închisă, descopeream în cămășută mii de amănunte de execuție care avuseseră mulți sorți să treacă neobservate, ca acele părți din orchestră de care compozitorul avusese multă grijă, deși nu trebuie să ajungă niciodată la urechile publicului ; sau, pe mînecele jachetei sale împăturită sub brațul meu, examinam îndelung, din plăcere sau din amabilitate, vreun amănunt foarte delicat, o panglică de o culoare încîntătoare, o mătăsică mov de obicei ascunsă ochilor tuturor, dar lucrată cu aceeași gingășie ca părțile exterioare, ca acele sculpturi gotice ale unei catedrale ascunse în dosul unei balustrade la o înălțime de optzeci de picioare, tot atît de desăvîrșite ca și basoreliefurile porticului celui mare, dar pe care nimeni nu le-a văzut înainte ca în cursul unei călătorii, un artist să fi căpătat îngăduința de a urca să se plimbe în plin cer, ca să domine tot orașul, între cele două turle.

Ceea ce sporea această impresie că doamna Swann se plimba pe aleea din Bois ca pe aleea unei grădini proprii, era faptul — pentru cei ce

¹ Bună dimineața (engl.).

nu-i ignorau obiceiul de-a face „footing” — că venise pe jos, că nici o trăsură nu o urma pe ea care, încă din luna mai, erai obișnuit s-o vezi trecînd în echipajul cel mai ales, cu livrea cea mai îngrijită din Paris, tolănită alene și maiestuoasă ca o zeiță, în aerul încropit al unei imense trăsuri *Victoria* cu opt arcuri. Cînd se plimba, doamna Swann avea aerul, mai ales cu mersul ei încetinit de căldură, că cedase unei curiozități, că săvîrșește o elegantă încălcare a regulilor protocolului, ca acei suverani care fără să consulte pe nimeni, însoțiți de admirația oarecum scandalizată a unei suite care nu îndrăznește să formuleze vreo critică, ies din loja lor în timpul unei reprezentații de gală și vizitează foaierul amestecîndu-se cîteva momente cu ceilalți spectatori. Astfel, între doamna Swann și mulțime, aceasta își dădea seama de acele bariere de un anumit soi de bogăție care i se păreau cele mai greu de străbătut dintre toate. Foburgul Saint-Germain are de bună seamă pe ale sale, dar mai puțin grăitoare ochilor și imaginației „ruinaților”. Cînd aceștia se află în fața unei cucoane mari, mai simplă, mai lesne de confundat cu o mică burgheză, mai puțin depărtată de popor, nu încercau acel sentiment al inegalității, aproape al nemerniciei lor, pe care-l simt în fața unei doamne Swann. Fără îndoială, acest soi de femei nu sînt nici ele izbite ca ei de pompa strălucită care le înconjoară, căreia nu-i mai dau nici o atenție, tocmai pentru că s-au obișnuit cu ea, adică pentru că au sfîrșit prin a o găsi cu atît mai firească, cu atît mai necesară, prin a judeca pe celelalte ființe după cum sînt mai mult sau mai puțin deprinse cu aceste obiceiuri de lux ;

astfel încît (grandoarea pe care o lasă să strălucească în ele, pe care o descoperă la alții, fiind nu mai materială, constatîndu-se lesne, dobîndindindu-se încet, compensîndu-se ~~an~~nevoie), această femei situează un trecător pe treapta cea mai joasă în același chip cum ele i s-au înfățișat pe treapta cea mai înaltă, anume numaidecît, la prima vedere, fără apel. Poate această clasă socială deosebită, care număra atunci femei ca lady Israel amestecată cu acelea din aristocrație, și doamna Swann care avea să le frecventeze cîndva această clasă intermediară, inferioară foburgului Saint-Germain, deoarece îi făcea curte, dar superioară a ceea ce nu era acesta, și care avea însușirea că, deja despărțită de lumea celor bogați, era totuși avută, dar bogăția ei se mlădiase, se supunea unei meniri, unui gînd artistic, banul maleabil, cioplit poetic și care știe să suridă, poate că această clasă, cel puțin cu același caracter și același farmec, nu mai există. De altminteri, femeile care făceau parte din ea n-ar mai avea astăzi ceea ce era cea dintîi condiție a domniei lor, de vreme ce la vîrsta lor au pierdut aproape toate frumusețea. Căci doamna Swann, maiestuoasă, surizătoare și bună pășea, nu numai din piscul nobilei sale bogății, dar mai cu seamă din culmea glorioasă a verii sale mature și încă apetisante, pe aleeea din Bois, și vedea, ca Hypatia¹, sub mersul încet al pașilor ei, rostogolindu-se lumile. Niște tineri care treceau o priveau tulburați, nefiind siguri dacă legăturile lor vagi cu ea (cu atît mai mult cu cît fiind de abia prezentați o dată lui Swann se te-

¹ Femeie celebră care a profestat filozofia și matematicile la Alexandria și care a fost ucisă de fanatici în anul 415.

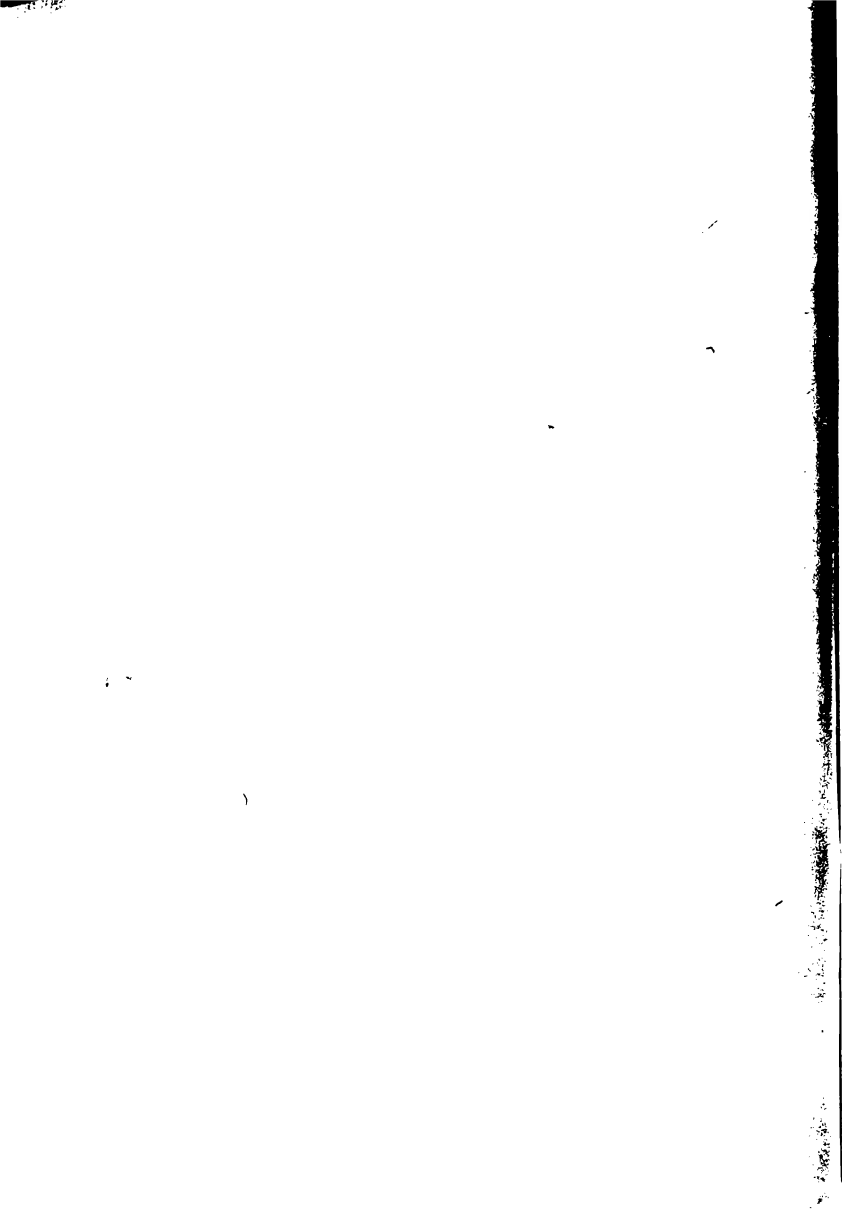
meau că el nu-l va recunoaște), erau suficiente ca să-și îngăduiască să o salute. Și se hotărau, cutremurați de perspectiva urmărilor, să o salute, întrebându-se dacă nu cumva gestul lor cu îndrăzneală provocator și nelegiuit, atentînd la supremația inviolabilă a unei caste, n-avea să dezlănțuiască catastrofe sau să pogoare asupra-le pedeapsa vreunui zeu. El dezlănțuia doar, ca un mecanism de ceasornicărie, gesticularea micilor personaje care salutau și care alcătuiau anturajul Odettei, începînd cu Swann, care-și scotea pălăria înaltă căptușită cu piele verde, cu o grație surizătoare pe care o învățase în foburgul Saint-Germain, dar care nu se mai îmbina cu indiferența pe care ar fi adoptat-o altădată. Ea era înlocuită (ca și cum ar fi fost în oarecare măsură pătruns de prejudecățile Odettei), în același timp de plictiseală că trebuia să salute pe cineva destul de prost îmbrăcat și de mulțumirea că soția lui cunoștea atîta lume, sentiment amestecat pe care-l tălmăcea adresîndu-se prietenilor eleganți care-l însoțeau : „Încă unul ! Pe cuvîntul meu, mă întreb de unde-i mai adună Odette !” Între timp, după ce răspunsese înclinînd din cap trecătorului alarmat care nu se mai vedea acum, dar a cărui inimă mai bătea încă, doamna Swann se întorcea spre mine : „Atunci, îmi spunea, s-a sfîrșit ? N-o să mai veniți să o vedeți pe Gilberte ? Sînt mulțumită că faceți excepție cu mine că nu mă sabotați de-a binelea. Îmi place să vă văd, dar apreciam și influența pe care o aveati asupra fiicei mele. Cred că și ea o regretă mult. În sfîrșit, nu vreau să vă tiranizez, căci s-ar putea să nu mai vreți să mă vedeți nici pe mine !” „Odete, Sagan ți-a dat bună ziua”, îi atrăgea Swann atenția soției sale. Într-adevăr, ca într-o apoteoză de teatru, de circ sau din-

tr-un tablou vechi, principele care era călare pe nea calul să facă front într-o măreață apoteoză adresa Odettei un larg salut teatral, parcă alegoric în care se exagera toată curtenia cavalierească a marelui senior, ploconindu-se respectuos în fața Femeii, chiar dacă era întrupată de o femeie pe care mama sau sora lui nu le-ar putea frecventa. De altminteri, recunoscută în adâncul transparenței lichide și a lustrului luminos pe care-l revărsa asupra-i umbrela ei, doamna Swann era salutăată în orice moment de ultimii călăreți întârziți, parcă cinematografiți în galop pe însorirea albă a aleii, oameni de club ale căror nume, celebre pentru public, — Antoine de Castellane, Adalbert de Montmorency și alții alții, — erau pentru doamna Swann niște nume obișnuite de prieteni. Cum durată mijlocie a vieții, — longevitatea relativă, — e cu mult mai mare când e vorba de amintirile prilejuite de senzațiile poetice decât de acelea cauzate de suferințele inimii, a trecut atita timp de când s-au risipit supărările pe care le încercam atunci din pricina Gilbertei, încât le-a supraviețuit plăcerea pe care o simt, ori de câte ori vreau să citesc, într-un soi de cadran solar, minutele cuprinse între ora douăsprezece și un sfert și unu, în luna mai, când mă văd iarăși stînd astfel de vorbă cu doamna Swann, sub umbrela ei, ca sub răsfrîngerea unui umbrar de glicine.

PARTEA A DOUA

Nume de locuri: locul

(Prima ședere la Balbec. — Fete tinere la malul mării. — Primele schițe ale domnului de Charlus și Robert de Saint-Loup. — Cină la Bloch. — Cinele de la Rivebelle. — Albețtine apare.)

Gilberte îmi ajunsese cu desăvîrșire indiferentă, cînd, peste doi ani, am plecat cu bunica la Balbec. Cînd eram sub influența farmecului unui chip nou, cînd nădăjduiam să cunosc cu ajutorul unei alte fete tinere catedralele gotice, palatele și grădinile din Italia, îmi spuneam, trist, că dragostea noastră, în măsura în care e dragostea unei anumite făpturi, poate nu este ceva prea real, căci dacă asociațiile unor reverii plăcute sau dureroase o pot lega cîtva timp de o femeie reușind să ne facă să credem că a fost inspirată de ea într-un chip necesar, în schimb dacă ne desprindem de bună voie sau fără știrea noastră de aceste asociații, această dragoste, ca și cum ar fi dimpotrivă, spontană și ar porni numai de la noi, renaște ca să se dedice altei femei. Totuși, în momentul acestei plecări la Balbec și în primele timpuri ale șederii mele, indiferența mea mai era încă intermitentă. Adesea (viața noastră fiind atît de puțin cronologică, interferînd atîtea anacronisme în șirul zilelor), trăiam orele acelea, mai vechi ca în ajun sau ca alaltăieri, în care o iubeam pe Gilberte. Atunci încercam pe neașteptate durerea de a nu o mai vedea, așa cum o încercam în acele timpuri. Eu l care o iubise, în-

locuit acum aproape pe de-a-ntregul cu altul, se iveau din nou, și mi-era redat cu mult mai adesea de un lucru neînsemnat decât de unul important. De pildă, ca să anticipez asupra șederii mele în Normandia, am auzit la Balbec un necunoscut cu care m-am încrucișat pe dig spunînd : „Familia directorului din ministerul Poștelor“. Ori (cum nu cunoșteam încă pe atunci influența pe care această familie avea să o aibă asupra vieții mele), aceste cuvinte ar fi trebuit să-mi pară de prisos, dar mi-au pricinuit o vie suferință, aceea pe care o încerca un eu, abolit în bună parte de mult timp, de a fi despărțit de Gilberte. Căci nu mă mai gândisem niciodată la o conversație pe care Gilberte o avusese în prezența mea cu tatăl ei, cu privire la familia „directorului din ministerul Poștelor“. Dar amintirile de dragoste nu fac excepție de la legea generală a memoriei, ele însele fiind cîrmuite de legile mai obștești ale obișnuinței. Cum aceasta slăbește orice, ceea ce ne amintește cel mai bine o ființă, este tocmai ceea ce am uitat (căci era un lucru insignifiant și-i lăsasem astfel toată puterea). De aceea, cea mai bună parte din memoria noastră este în afară de noi, într-o adiere ploioasă, în mireasma unei odăi închise sau în parfumul celei dintîi vîlvori, oriunde regăsim din noi înșine ceea ce inteligența noastră nefolosindu-l, disprețuise, ultima rezervă a trecutului, cea mai bună, aceea care, cînd toate lacrimile noastre parcă au secăt, știe să ne mai facă să plîngem. În afară de noi? În noi, ca să ne exprimăm mai bine, dar ascunsă propriilor noastre priviri, într-o uitare mai mult sau mai puțin prelungită. Numai grație acestei uitări sîntem în stare să regăsim din cînd în cînd ființa care am fost, să ne situăm în raport cu lucrurile așa cum se situase această ființă, să suferim din

nou, căci nu mai sîntem noi, ci ea, și ea iubea ceea ce ne este astăzi indiferent. În plina lumină a memoriei obișnuite, imaginile trecutului pălesc puțin cîte puțin, dispar, nu mai rămîne nimic din ele, nu le mai regăsim. Sau mai degrabă, nu le-am mai regăsi, dacă doar cîteva cuvinte (ca „directorul din ministerul Poștelor“), n-ar fi fost închise, cu băgare de seamă, în uitare, așa cum depui la Biblioteca Națională un exemplar dintr-o carte care altminteri ar risca să nu mai poată fi găsită.

Dar această suferință și această împropătare a dragostei pentru Gilberte nu fură mai lungi ca acelea pe care le ai în vis, și de data aceasta dimpotrivă, pentru că la Balbec vechea obișnuință nu mai era prezentă ca să le facă să dureze. Dar aceste efecte ale obișnuinței par contradictorii pentru că ea e supusă multor legi. La Paris, ajunsese din ce în ce mai indiferent Gilbertei, grație obișnuinței. Schimbarea obișnuinței, adică încetarea momentană a obișnuinței desăvîrși opera obișnuinței, cînd am plecat la Balbec. Ea slăbește, dar statornicește, pregătește dezagregarea, o face să dureze la infinit. Încă de mulți ani, îmi potriveam în fiecare zi, de bine de rău, starea mea sufletească după aceea din ajun. La Balbec, un pat nou lîngă care mi se aducea dimineața micul dejun, care se deosebea de cel din Paris, nu mai avea să-mi susțină gîndurile cu care se alimentase dragostea pe care i-o purtam Gilbertei : sînt cazuri (destul de rare, este adevărat) cînd sedentaritatea, imobilizînd zilele, cel mai bun mijloc de a cîștiga timp este de a schimba locul. Plecarea mea la Balbec fu ca prima ieșire a unui convalescent care atîta mai aștepta ca să-și dea seama că este vindecat.

Călătoria aceasta ai face-o astăzi cu automobilul, crezînd că este astfel mai plăcută. Se va vedea că

În acest chip ar fi într-un fel mai autentică, fiindcă ai urmări mai de aproape, într-o intimitate mai strînsă, diferitele gradații datorită cărora se schimbă fața pămîntului. Dar în sfîrșit, plăcerea specifică a călătoriei nu este de a putea coborî în drum și de a te opri cînd ești obosit, ci de a face deosebirea dintre plecare și sosire nu atît de insensibilă, ci atît de adîncă pe cît poți, de a o simți în totalitatea ei, intactă, așa cum era în mintea noastră cînd imaginația ne călăuzea din locul în care trăiam pînă în inima locului dorit, dintr-un salt care ni se părea mai puțin uimitor pentru că străbătea o depărtare, decît pentru că unea două individualități deosebite ale pămîntului, pentru că ne ducea de la un nume la altul ; pe care o schematizează (mai bine ca o preumblare în care am coborî unde vrem, nu mai există sosire) operația tainică ce se săvîrșește în aceste locuri speciale, gările, care, la drept vorbind, nu fac parte din oraș, ci cuprind esența personalității lui, după cum îi poartă numele pe o tăbliță semnalizatoare.

Dar despre orice ar fi vorba, timpul nostru are mania că nu vrea să ne înfățișeze lucrurile decît cu ceea ce le înconjoară în realitate, astfel încît suprimă esențialul, actul minții care le-a izolat de ele. „Prezinți“ un tablou, printre mobilele, bibelourile, tapiteriile din aceeași epocă, decor anost, pe care se pricepe de minune să-l alcătuiască în palatele de astăzi stăpîna casei cea mai ignorantă în ajun, petrecîndu-și acum zilele în arhive și biblioteci, în mijlocul cărui palat capodopera pe care o privești în timp ce cinezi nu ne oferă aceeași bucurie ametoare pe care nu trebuie să i-o preținzi decît într-o sală de muzeu, care simbolizează cu mult mai bine, prin goliciunea ei și lipsa orică-

rei particularități, spațiile lăuntrice în care artistul s-a retras ca să creeze.

Din nenorocire aceste locuri minunate care sînt gările, de unde pleci pentru o destinație depărtată, sînt și locuri tragice, căci în ele se săvîrșește minunea grație căreia locurile care nu existau decît în mintea noastră vor fi acelea în mijlocul cărora vom trăi, tocmai din acest motiv trebuie să renunțăm, ieșind din sala de așteptare, de a regăsi odaia intimă în care te aflai acum o clipă. Trebuie să renunți la orice nădejde de a te întoarce să te culci acasă, o dată ce te-ai hotărît să pătrunzi în peștera molipsită prin care ajungi la mister, într-unul din acele mari ateliere cu geamlîc, ca acela al gării Saint-Lazare, unde m-am dus să iau trenul de Balbec, și care desfășura deasupra orașului sfîrtecăt, unul din acele imense ceruri grosolane și amenințător involburate de drame, ca unele ceruri, de un modernism aproape parizian, ale lui Mantegna sau ale lui Veronese și sub care nu se putea săvîrși decît vreo faptă îngrozitoare și solemnă, ca o plecare cu drumul de fier sau ridicarea Crucii.

Cît timp mă mulțumisem să zăresc din fundul patului meu din Paris biserica persană din Balbec printre fulgii furtunii, trupul meu nu făcuse vreo obiecțiune împotriva acestei călătorii. Obiecțiile începuseră de-abia cînd își dăduse seama că va lua și el parte la ea, iar în seara sosirii voi fi condus în odaia „mea“ care-i va fi necunoscută. Revolta trupului era cu atît mai adîncă cu cît, chiar în ajunul plecării, aflasem că mama nu ne va însoți, căci tata, reținut la minister pînă în momentul în care va pleca în Spania cu domnul de Norpois, preferase să închirieze o casă în împrejurimile Parisului. De altminteri contemplarea Balbecului nu

mi se părea mai puțin demnă de dorit, pentru că trebuia să-o cumpăr cu prețul unei neplăceri care, dimpotrivă, mi se părea că figurează și garantează realitatea impresiei pe care mă duceam să o caut: impresie pe care n-ar fi înlocuit-o nici un spectacol pretins echivalent, nici o „panoramă” pe care m-aș fi putut duce să o văd, fără să fiu astfel împiedicat de a mă întoarce să mă culc în patul meu. Nu-mi dădeam seama pentru întâia oară că cei ce iubesc și cei ce încearcă plăceri nu sînt aceiași. Credeam că doresc tot atît Balbecul ca și medicul care mă îngrijea și care-mi spusese mirîndu-se, în dimineata plecării, de mutra mea nenorocită : „Vă spun drept că dacă aș putea găsi doar opt zile ca să mă răcoresc pe malul mării, nu m-aș lăsa rugat. Veți avea acolo curse, regate, e o desfătare.” În ce mă privește, aflasem de pe acum și chiar înainte de a mă fi dus să o aud pe Berma, că orice lucru mi-ar plăcea, el va fi totdeauna situat la capătul unei goane dureroase de-a lungul căreia ar trebui mai întîi să-mi sacrific plăcerea acestui bun suprem, în loc să o caut în el.

Bunica mea concepea, firește, plecarea noastră într-alt chip și tot atît de dornică precum altă dată să dea darurilor care mi se făceau un caracter artistic, ținuse ca să-mi ofere o „probă” în parte veche a acestei călătorii, să refacem, jumătate cu drumul de fier, jumătate cu trăsura, itinerariul pe care-l urmărise doamna de Sévigné cînd se dusesese din Paris la „Orient”, trecînd prin Chaulnes și prin Pont-Audemer. Dar bunica fusese obligată să renunțe la acest proiect, la interdicția tatii, care știa, cînd ea organiza vreo deplasare din care avea să rezulte tot profitul intelectual pe care-l putea comporta, cîte trenuri și bagaje pierdute, cîte dureri de gît și contravenții puteau fi pronosticate. Ea

se bucura cel puțin la gândul că nu vom risca niciodată să fim împiedicați de a ne duce pe plajă, de ivirea a ceea ce scumpa ei Sévigné numea „o porcărie de caretă plină de lume“, de vreme ce nu vom cunoaște pe nimeni în Balbec, căci Legrandin nu ne oferise scrisoarea de recomandare pentru sora lui. Abținere care nu fusese apreciată în același timp de mătușile Céline și Victoire care, prin faptul că o cunoscuseră încă pe timpul când era fată tânără pe aceea căreia, ca să sublinieze această intimitate, nu-i spusese până acum decît „Renée de Cambremer“, și mai păstrau, din darurile ei, acelea care mobilează o odaie și conversația, dar cărora realitatea actuală nu le mai corespunde, credeau că ne răzbună ofensa nemai-rostind niciodată, la doamna Legrandin-mama, numele fiicei sale, și mărginindu-se să se felicite reciproc după ce ieșiseră de la ea, prin fraze ca : „N-am făcut aluzie la cine știi“, „Cred că s-a înțeles“.

Vom pleca deci din Paris cu acel tren de unu și douăzeci și două, pe care-mi plăcuse să-l caut prea de multe ori în ghidul căilor ferate care-mi dădea de fiecare dată emoția, aproape fericita iluzie a plecării, ca să nu-mi închipuiesc că nu-l cunoașteam. Cum determinarea în închipuirea noastră a caracteristicilor unei fericiri se datorește mai degrabă identității dorințelor pe care ni le inspiră, decît precizunii informațiilor pe care le avem despre ea, credeam că o cunosc pe aceasta în amănuntele ei, și nu mă îndoiam că voi încerca în vagon o plăcere deosebită cînd ziua va începe să se răcorească și voi contempla cutare efect în apropierea unei anumite stații ; astfel încît acest tren, trezindu-mi mereu imaginile acelorași orașe pe care le învăluiam în lumina acestor ore de

după-amiază pe care le străbate, mi se părea că se deosebește de toate celelalte trenuri ; după cum îți se întâmplă adesea cu o ființă pe care n-ai văzut-o niciodată, dar a cărei prietenie îți place să-ți închipuiești că ai cucerit-o, sfârșisem prin a conferi o fizionomie deosebită și neschimbătoare acestui călător, artist și blond, care m-ar fi luat cu mine pe drumul său de care m-aș fi despărțit la poalele catedralei Saint-Lô, înainte să se fi îndepărtat spre asfințit.

Cum bunica nu se putea hotărî să se ducă „prostește“ la Balbec, ea se va opri douăzeci și patru de ore la una din prietenele ei, de la care voi pleca mai departe chiar în acea seară, ca să nu deranjez și ca să văd a doua zi biserica din Balbec care, aflasem, era destul de departe de Balbec-Plage și unde nu mă voi mai putea duce după începerea tratamentului meu balnear. Poate mi-era mai puțin penibil să simt minunatul obiect al călătoriei mele anterior celei dinții nopți cumplite, când voi intra într-o locuință nouă în care mă voi învoi să trăiesc. Dar trebuiseam mai întâi să mă despart de cea veche ; mama potrivea astfel lucrurile ca să se instaleze chiar în acea zi la Saint-Cloud și dăduse sau se prefăcuse că dăduse toate dispozițiile ca să se ducă de-a dreptul acolo după ce ne va fi dus la gară, fără să mai trebuiască să treacă pe acasă, unde se temea că aș vrea să mă întorc cu ea, în loc să plec la Balbec. Iar sub pretextul că avea mult de lucru în casa pe care o închiriasse și nu dispunea, de timpul necesar, în realitate ca să-mi evite cruzimea acestui soi de despărțiri, hotărîse să nu stea cu noi pînă la plecarea trenului, cînd, ascunsă mai dinainte de acel du-te, vino și de pregătiri care nu te îndatorează

definitiv, o despărțire apare bruscă, cu neputință de îndurat, câtă vreme nu mai e posibil să fie evitată, când e pe de-a-ntregul concentrată într-o clipă nemărginită de luciditate neputincioasă și supremă.

Am simțit întâia oară că era cu puțință că mama să trăiască fără mine, altcum decît pentru mine, o altă viață. Ea avea să locuiască de partea ei cu tata care poate era de părere că starea proastă a sănătății mele, nervozitatea mea, îi complicau întrucîtva și-i întristau existența. Această despărțire mă deznădăjduia și mai mult, pentru că îmi spuneam că pesemne însemnau pentru mama sfîrșitul decepțiilor succesive pe care i le prilejuisem, pe care mi le trecuse sub tăcere, în urma cărora își dăduse seama de dificultatea unor vacanțe comune ; poate, de asemenea, era cea dintîi încercare a unei vieți la care începea să se resemneze pentru viitor, pe măsură ce anii îi vor copleși pe tata și pe ea, a unei vieți în care o voi vedea mai puțin, în care chiar, ceea ce nu mi se înfățișase încă niciodată în coșmarurile mele, ea va fi pentru mine oarecum străină, o doamnă pe care ai vedea-o întorcîndu-se singură într-o casă în care nu mă voi afla, întrebînd pe portar dacă n-a sosit o scrisoare de la mine.

De-abia am fost în stare să răspund amplotiatului care vru să-mi ia valiza. Ca să mă consoleze, mama recurgea la mijloacele care i se păreau cele mai eficace. Credea că e inutil să aibă aerul că nu-și dă seama de mîhnirea mea, pe seama căreia glumea duios :

— Ei, ce-ar spune biserica din Balbec dacă ar ști că te pregătești să te duci s-o vezi cu acest aer nenorocit ? Acesta să fie călătorul încîntat de care

vorbește Ruskin ? Voi afla de altminteri dacă ai fost la înălțimea împrejurărilor, și chiar de departe voi fi tot lângă copilașul meu. Vei primi mâine o scrisoare de la mama ta.

— Fata mea, spuse bunica, te văd ca pe doamna de Sévigné, cu privirea aplecată pe o hartă și fără să te desparți măcar o clipă de noi.

Apoi mama încerca să mă distreze, mă întreba ce voi comanda pentru cină, o admira pe Françoise, o complimenta pentru o pălărie și un mantou pe care nu le recunoștea, deși îi treziră odinioară groaza când le văzuse noi, purtate de mătușa mea, una cu o pasăre imensă și celălalt încărcat cu niște desene îngrozitoare și niște mărgele de culoare neagră. Dar mantoul nemaiputînd fi purtat, Françoise îl întorsese și expunea un dos de postav de o culoare frumoasă. Iar pasărea, care se stricase, fusese aruncată de mult. După cum încerci uneori o tulburare întîlnind rafinamentele spre care se străduiesc artiștii cei mai conștienți, într-un cîntec popular, pe fațada vreunei case de țaran care face să înflorească deasupra porții un trandafir alb sau de culoarea pucioasei, tocmai pe locul unde se cuvenea — tot astfel nodul de catifea, panglica care te-ar fi minunat într-un portret de Chardin ¹ sau de Whistler, Françoise le pusese cu gust infailibil și naiv pe pălăria care devenise încîntătoare.

Ca să ne întoarcem la o epocă mai îndepărtată, modestia și cinstea care confereau adesea noblețe obrazului bătrînei noastre servitoare cuprinseseră veșmintele pe care, femeie rezervată dar fără urmă de josnicie, care știe „să-și țină rangul și să

¹ *Jean-Baptiste-Siméon Chardin* (1699—1779), pictor francez care a excelat în tablouri de gen pline de bonomie și de delicatețe.

fie la locul ei“, le îmbrăcase pentru călătorie ca să fie demnă de a fi văzută cu noi, fără să aibă aerul că încearcă să se facă observată — Françoise, în postavul de culoarea cireșii, dar veștejit al mantoului și părul moale al gulerului de blană, te făcea să te gîndești la vreunul din acele chipuri ale Annei de Bretagne pictate în ceasloave de vreun bătrîn meșter în care toate sînt atît de la locul lor, senzația de ansamblu este răspîndită deopotrivă în toate părțile, încît ciudățenia bogată și învechită a costumului exprimă aceeași gravitate pioasă ca și ochii, buzele și mîinile.

Nu s-ar fi putut vorbi de gîndire în legătură cu Françoise. Ea nu știa nimic, în înțelesul total în care a nu ști nimic echivalează cu a nu pricepe nimic, cu excepția rarelor adevăruri pe care inima e în stare să le atingă nemijlocit. Lumea nemărginită a ideilor nu exista pentru ea. Dar în fața privirilor ei limpezi, în fața liniilor delicate ale acestui nas, ale acestor buze, în fața tuturor acestor mărturii care lipsesc atîtor ființe cultivate la care ar fi însemnat suprema distincție, nobila izolare a unui spirit de elită, era emoționat ca în fața unei priviri inteligente și bune a unui cîine căruia știi totuși că-i sînt străine toate concepțiile oamenilor ; puteai să te întrebi dacă printre ceilalți frați umili, țărani, nu există ființe care sînt parcă oamenii superiori ai lumii celor săraci cu duhul, sau mai degrabă care, condamnați de o soartă nedreaptă să trăiască printre cei săraci cu *duhul*, *lipsiți de lumină*, dar care totuși mai firesc, mai esențial înrudiți cu firile de elită decît cei mai mulți din oamenii culți, sînt ca membri împrăstiați, rătăciți, lipsiți de judecată ai Sfintei familii, rude rămase în copilărie, a celor mai înalte inteligențe și cărora — cum se înfățișează în sclipirea cu neputință de a fi

nesocotită a ochilor lor unde totuși nu are nici o țință precisă — nu le-a lipsit decît știința ca să aibă talent.

Mama, dîndu-și seama că de-abia îmi putem înfrîna lacrimile, îmi spunea :

— Regulus obișnuia în marile împrejurări... Apoi nu e drăguț, față de mama ta. Să cităm pe doamna de Sévigné ca bunica ta : „Voi fi silită să mă slujesc de tot curajul pe care nu-l ai“. Și aducîndu-și aminte că afecțiunea manifestată altuia te abate de la durerile egoiste, încerca să-mi facă plăcere spunîndu-mi că bănuia că drumul ei spre Saint-Cloud va decurge bine, că era mulțumită de birjarul căruia nu-i dăduse drumul, care era politicos și trăsura confortabilă. Mă străduiam să surîd la aceste amănunte și aplecam capul cu un aer consimțitor și mulțumit. Dar ele nu-mi ajutau decît ca să-mi înfățișez într-o lumină cu mult mai adevărată plecarea mamei și mi se strîngea inima cînd mă uitam la ea, ca și cum s-ar fi și despărțit de acum de mine, sub acea pălărie rotundă de pai pe care o cumpărase ca să o poarte la țară, într-o rochie ușoară pe care o pusese din pricina acestui lung drum, pe zăpușeală, și care-i dădeau altă înfățișare, ca și cum ar și fi aparținut vilei „Montre-tout“ unde nu o voi mai vedea.

Ca să-mi evite crizele de sufocare pe care mi le-ar pricinui călătoria, medicul mă sfătuisese să beau, în momentul plecării, ceva mai multă bere sau coniac, ca să fiu într-o stare căreia i se spune „euforie“, în care sistemul nervos este pentru moment mai puțin vulnerabil. Nu eram încă sigur dacă îi vor urma sfatul, dar vream cel puțin ca bunica să recunoască precum că, în cazul în care

m-aş hotărî, dreptul şi înţelepciunea vor fi de par-tea mea. I-am şi adus vorba de acest lucru ca şi cum n-aş fi şovăit decît în ce priveşte locul unde voi bea alcool ; bufet sau vagon-bar. Dar după aerul de dojană care se oglindi numaidecît pe faţa bunicii care nici nu voia măcar să se oprească la această idee : „Cum, am exclamat, hotărîndu-mă deodată la această faptă, de-a mă duce să beau, a cărei executare devenea necesară ca să-mi dove-dească libertatea, de vreme ce enunţarea ei ver-bală nu putea trece fără împotrivire, doar ştii cît sînt de bolnav, ştii ce mi-a spus medicul, şi iată ce sfaturi îmi dai !“

După ce i-am explicat indispoziţia mea bunicii, ea avu un aer atît de dezolat, atît de blînd, răspun-zîndu-mi : „Atunci, du-te repede de caută bere sau o băutură, dacă trebuie să-ţi faci bine“, încît m-am aruncat în braţele ei şi am acoperit-o cu sărutări. Aveam să beau prea mult la barul trenului, pen-tru că simţeam că altfel voi avea un acces prea violent, ceea ce ar fi mîhnit-o nespus. Cînd m-am urcat înapoi după prima staţie în vagonul nostru, i-am spus bunicii că eram fericit că mă duceam la Balbec, că simţeam că totul se va aranja bine, că la urma urmelor mă voi obişnui repede să fiu de-parte de mama, că acest tren era plăcut, omul de la bar şi am ploiaţii atît de drăguţi, încît aş fi vrut să repet adesea acest drum ca să am puţinţa de a-i revedea. Totuşi bunica parcă nu încerca aceeaşi bucurie ca mine de pe urma acestor ştiri. Îmi răs-punse evitînd să mă privească :

— Poate ar trebui să încerci să dormi puţin, şi-şi întoarse ochii spre ferestra a cărei perdea o coborîsem, care nu umplca tot cadrul geamului, astfel încît soarele putea strecura pe stejarul lustruit al uşii şi pe postavul băncii (ca o reclamă

cu mult mai convingătoare a unei vieți îmbinată cu natura decît acelea agățate prea sus în vagon, din grija Companiei, și înfățișînd peisajele ale căror nume nu eram în stare să le citesc) aceeași lumină caldută și liniștită care-și făcea tabietul în luminișuri.

Deși bunica credea că aveam ochii închiși, o vedeam din cînd în cînd sub vălul ei cu boabe mari, aruncînd o privire asupra-mi, apoi retrăgînd-o, apoi reîncepînd, ca cineva care încearcă să se obișnuiască cu un exercițiu neplăcut.

Atunci îi vorbeam, ceea ce parcă nu-i era agreabil. Totuși propria mea voce îmi făcea plăcere, și chiar mișcările cele mai insensibile, cele mai lăuntrice ale corpului meu. De aceea încercam să le fac să dureze, lăsam fiecare din inflexiunile mele să întîrzie mult asupra cuvintelor, simțeam că fiecare din privirile mele se afla tocmai acolo unde se ațintise și unde stăruia peste timpul obișnuit. „Haide, odihnește-te, îmi spuse bunica. Dacă nu ești în stare să dormi, citește ceva.“ Și-mi întinse un volum de doamna de Sévigné pe care l-am deschis, în timp ce ea era absorbită de *Memoriile doamnei Beausergent*. Nu călătorea niciodată fără un volum al uneia și al alteia. Erau cei doi autori ai ei de predilecție. Nu-mi mișcam bucuros capul în acest moment și încercînd o mare plăcere de a păstra o poziție o dată ce o luasem, am ținut volumul doamnei de Sévigné fără să-l deschid și nici nu mi-am aplecat asupra-i privirea care avea în fața ei numai storul albastru al ferestrei. Dar contemplarea storului nu mi se părea minunată și nici nu mi-aș fi dat silința să răspund aceluia care ar fi încercat să mă abată din contemplarea mea. Culoarea albastră a storului mi se părea, poate nu grație frumuseții, dar vioiciunii sale intense, că

întunecă în asemenea măsură toate culorile pe care le avusesem în fața ochilor din ziua nașterii pînă în momentul cînd sfîrșisem să-mi înghit băutura ce începuse să-și facă efectul, încît alături de acest albastru al storului ele erau pentru mine atît de întunecate, atît de nule, cum poate fi retrospectiv întunericul în care au trăit, pentru cei născuți orbi, care se operează mai tîrziu și văd în sfîrșit culorile. Un bătrîn angloizat veni să ne ceară biletele. Răsfrîngerile argintii ale nasturilor săi de metal nu încetară să mă încînte. Am vrut să-l rog să se așeze lîngă noi. Dar trecu în alt vagon, și m-am gîndit cu nostalgie la viața funcționarilor căilor ferate, care, petrecîndu-și tot timpul pe drumul de fier, nu pierdeau o singură zi ocazia de a-l vedea pe acest bătrîn angloizat. Plăcerea pe care o încercam de a privi storul albastru și de a simți că gura mea era pe jumătate deschisă, începu în sfîrșit să scadă. Am devenit mai mobil ; am mișcat puțin ; am deschis volumul pe care mi-l dăduse bunica și mi-am putut aținti atenția asupra paginilor pe care le-am ales ici și colo. Tot citind, simțeam sporindu-mi admirația pentru doamna de Sévigné.

Nu trebuie să te lași înșelat de ciudățeniile pur formale care se datoresc epocii, vieții de salon, grație cărora unele persoane cred că au făcut și ele pe doamna de Sévigné cînd au spus : „Trimiteti servitoarea“, sau „Acest conte mi s-a părut că are mult duh“, sau „A usca iarba cosită e cel mai frumos lucru din lume“. Chiar doamna de Simiane își închipuie că seamănă cu bunica ei pentru că scrisese : „Domnul de Boulie e sănătos tun, domnule, și este dispus să audă vești despre moartea lui“, sau „Oh ! scumpul meu marchiz, cît de mult îmi place scrisoarea dumneavoastră ! Cum aș putea să nu vă răspund“, sau „Mi se pare, domnule, că-mi

datorați un răspuns, iar eu niște tabacheri de bergamot. Vă trimit opt, altele vor urma... ; niciodată pămîntul n-a rodit atîtea. Pesemne, ca să vă fie pe plac.“ Și scrie în același gen scrisoarea despre luarea de sînge, despre lămii etc., închipuindu-și că sînt scrisorile doamnei de Sévigné. Dar bunica mea, care ajunsese la aceasta pe cale lăuntrică, din dragoste pentru ai săi, pentru natură, mă învățase să-mi placă adevăratele ei frumuseți, care sînt cu totul altele. Ele aveau să mă izbească în curînd cu atît mai mult cu cît doamna de Sévigné este un mare artist din aceeași familie cu un pictor pe care aveam să-l întîlnesc la Balbec și care a avut o influență atît de adîncă asupra felului meu de a vedea lucrurile, Elstir. Mi-am dat seama la Balbec că ea înfățișează lucrurile în același chip ca el, în ordinea percepțiilor noastre, în loc să le explice mai întîi prin cauza lor. Dar chiar în această după-amiază, în acest vagon, recitind scrisoarea în care apare clarul de lună : „N-am putut rezista ispitei, pun toate bonetele și broboadele care nu erau trebuincioase, mă duc pe această alee al cărei aer e bun ca acela al odăii mele ; dau de mii de animale închipuite, *de călugări albi și negri, de mai multe călugărițe cenușii și albe, de rufe aruncate ici și colo, de bărbați îngropați în fața copacilor*“ etc., am fost încîntat de ceea ce aș fi numit ceva mai tîrziu (oare ea nu descrie peisajele în același chip în care el zugrăvește caracterele ?) latura Dostoievski a *Scrisorilor doamnei de Sévigné*.

Seara, după ce am condus-o pe bunica și am stat cîteva ore la prietena ei, cînd m-am urcat singur în tren, cel puțin n-am găsit neplăcută noaptea care urmă ; căci n-aveam s-o petrec în închisoarea unei odăi a cărei adormire m-ar ține treaz ; eram

inconjurat de activitatea liniștitoare a tuturor mișcărilor trenului, care-mi țineau tovărășie, se ofereau să stea de vorbă cu mine dacă nu puteam să adorm, mă legănau cu zgomotele lor pe care le împerecheam ca sunetul clopotelor la Combray, cînd cu un ritm cînd cu altul (auzind potrivit fan-teziei mele, cînd patru șaisprezecimi egale, apoi o șaisprezecime năpustindu-se peste măsură asupra unei pătrimi); zgomotele îmi neutralizau forța centrifugă a insomniei mele, exercitînd asupra-i niște presiuni contrarii care mă mențineau în echilibru și asupra cărora imobilitatea mea și în cu-rînd somnul meu se simțiră îndreptate cu aceeași impresie răcoritoare pe care mi-ar fi dat-o odihna datorită vigilenței unor forțe puternice în mijlocul naturii și al vieții, dacă m-aș fi putut încarna pen-tru un moment în vreun pește care doarme în mare, plimbat în așipeala sa de curenți și de tala-zuri, sau în vreun vultur întins pe singurul reazem al furtunii.

Răsăriturile sînt un acompaniament al lungilor călătorii cu drumul de fier, ca ouăle răscoapte, ziarele ilustrate, jocul de cărți, rîurile pe care niște bărci se căznesc fără să înainteze. Într-un moment, cînd număram gîndurile care-mi năpădiseră min-tea, în răspasul minutelor precedente, ca să-mi dau seama dacă dormisem sau nu (și în care însăși nesiguranța care mă îndemna să-mi pun întreba-rea era pe cale să-mi dea un răspuns afirmativ), am văzut pe geamul ferestrei, deasupra unei pădurici negre, niște nori scobiți înăuntru, al căror puf gingaș de un roz nemișcat, neînsuflețit, ce nu se va mai schimba, ca acela care colorează penele aripii care l-a asimilat sau ca pastelul pe care l-a așternut fantezia pictorului. Simțeam dimpotrivă, că această culoare nu era nici inerție, nici capriciu,

ci necesitate și viață. În curînd se îngrămădiră în dosul ei rezerve de lumină. Ea se învioră, cerul deveni de un stacojiu pe care încercam, lipindu-mi ochii de fereastră, să-l văd mai bine, căci simțeam că era în legătură cu existența adîncă a naturii, dar linia de drum-de-fier, schimbîndu-și direcția, trenul ocoli, scena matinală fu înlocuită în cadrul ferestrei printr-un sat nocturn cu acoperișurile albastre de clar de lună, cu un iaz murdărit de sideful opalin al nopții, cu un cer presărat cu toate stelele lui, și mă dezolam că pierdusem fișia mea de cer roz cînd am zărit-o din nou, dar roșie de data aceasta, în fereastra din față pe care o părăsila o a doua cotitură a drumului-de-fier ; astfel încît mi-am petrecut timpul alergînd de la o fereastră la alta ca să apropiu, să mut fragmentele intermitente ale frumoasei mele dimineți stacojii și nestatornice și să am o vedere totală și un tablou continuu al ei.

Peisajul deveni accidentat, abrupt, trenul se opri într-o mică gară între doi munți. Nu vedeai în fundul strungii, pe malul unui torent, decît o casă de paznic înfiptă în apa care curgea la nivelul ferestrelor. Dacă o ființă poate fi produsul unui sol al cărui farmec deosebit îl guști în ea, mai degrabă decît țaranca pe care dorisem atît de mult să o văd ivindu-se cînd rătăceam singur în direcția Méséglise, în pădurile din Roussainville, avea să fie fata înaltă pe care am văzut-o ieșind din această casă și îndreptîndu-se spre gară, pe poteca pe care o lumina pieziș soarele care răsărea, ducînd un ulcior cu lapte. În valea pe care aceste înălțimi o ascundeau de restul lumii, pesemne că nu va vedea pe nimeni decît aceste trenuri care opreau numai o clipă. Ea păși de-a lungul vagoanelor, oferind cafea cu lapte cîtorva călători

treziți din somn. Îmbujorați de răsfăringerile dimineții, obrații îi erau mai roz ca cerul. Am încercat în fața ei acea dorință de viață care renaște în noi ori de câte ori sîntem din nou conștienți de frumusețe și de fericire. Uităm totdeauna că ele sînt individuale și, substituindu-le în mintea noastră un tip convențional pe care-l plăsmuim făcînd un soi de medie a diferitelor chipuri care ne-au plăcut, a plăcerilor pe care le-am cunoscut, n-aveam decît imagini lipsite de viață și anoste, căci le lipsește tocmai acel caracter al unui lucru nou, diferit de ceea ce am cunoscut, acel caracter propriu frumuseții și fericirii. Și judecăm viața într-un chip pesimist, pe care-l presupunem just, căci am crezut că ținem seama de fericire și de frumusețe, cîtă vreme le-am omis și le-am înlocuit prin sinteze care nu conțin din ele nici măcar un singur atom. Astfel cască mai dinainte de plictiseală un literat căruia îi vorbește de o nouă „carte frumoasă“, căci își închipuie un soi de amestec din toate cărțile frumoase pe care le-a citit, cîtă vreme o carte frumoasă este particulară, de neprevăzut, și nu e făcută din suma tuturor capodoperelor precedente dar din ceva care, chiar faptul de a-și fi asimilat la perfecție această sumă, nu ajunge nicidecum pentru a o găsi, căci este tocmai în afară de ea. Îndată ce a avut cunoștință de această nouă operă, literatul, mai adineauri dezgustat, este interesat de realitatea pe care ea o descrie. Astfel, străină modelelor de frumusețe pe care gîndul meu le desena cînd eram singur, frumoasa fată mi-a trezit gustul unei anume fericiri (singura formă, totdeauna deosebită, sub care putem cunoaște gustul fericirii), a unei fericiri care s-ar realiza dacă aș trăi cu ea. Dar și aici încetarea momentană a obișnuinței acționa în bună parte.

O făceam pe lăptăreasă să beneficieze de faptul că tocmai întreaga mea ființă, aptă să guste plăceri vii, se afla în fața ei. De obicei trăim cu ființa noastră redusă la minimum, cele mai multe din facultățile noastre dorm, pentru că se bizuie pe obișnuința care știe ce are de făcut și n-are nevoie de ele. Dar în această dimineață de călătorie, întreruperea rutinei existenței mele, schimbarea de loc și de oră le făcuse prezența indispensabilă, obișnuința mea care era sedentară și nu matinală îmi lipsea, și toate facultățile mele veniseră în grabă să o înlocuiască, luîndu-se la întrecere în rîvna lor — ridicîndu-se toate, ca niște valuri, la un același nivel neobișnuit — de la cea mai de rînd, la cea mai nobilă, de la respirație, poftă de mîncare și circulație sanguină pînă la sensibilitate și imaginație. Nu știu dacă, făcîndu-mă să cred că această fată nu era la fel cu celelalte femei, farmecul sălbatic al acestor locuri i-l sporea pe al ei, dar ea le răsplătea. Viața mi s-ar fi părut desfătătoare dacă aș fi putut să o petrec, oră de oră, cu ea, să o însoțesc pînă la torent, pînă la vacă, pînă la tren, să fiu totdeauna alături de ea, să simt că mă cunoaște, că ocup un loc în gîndul ei. M-ar fi inițiat în farmecele vieții de la țară și ale primelor ore din zi. I-am făcut semn să-mi dea cafea cu lapte. Simțeam nevoia de a fi remarcat de ea. Ea nu mă văzu, am chemat-o. Deasupra trupului ei foarte înalt, tenul îi era atît de auriu și atît de roz, încît avea aerul că e văzută printr-un vitraliu luminat. Se întoarse, nu mi-am putut desprinde ochii de pe fața ei, din ce în ce mai lată, ca un soare pe care l-ai putea privi țintă și care s-ar apropia venind pînă lîngă tine, lăsîndu-se privit de aproape, orbindu-te cu aur și cu roșu. Aținti asupra-mi o privire pătrunzătoare, dar cum am-

ploiații închideau ușile vagoanelor, trenul se puse în mișcare ; am văzut-o plecînd din gară și îndrumîndu-se pe potecă, ziua se împlinise acum ; mă depărtam de auroră. Fie că exaltarea mea fusese prilejuită de această fată, sau, dimpotrivă, îmi pricinuisese cea mai mare parte din plăcerea pe care o încercasem de a mă fi aflat în apropierea ei, în ori ce caz această plăcere era atît de legată de ea, încît dorința de-a o revedea era înainte de toate dorința morală de-a nu lăsa această excitație să dispară cu totul, de-a nu fi despărțit pentru totdeauna de ființa care-mi fusese pătașă, chiar fără știrea mea. Căci această stare nu numai că era plăcută, dar mai cu seamă (după cum tensiunea mai mare a unei corzi sau vibrația mai rapidă a unui nerv produce o sonoritate sau o culoare diferită) dădea altă tonalitate celor ce vedeam, mă introducea ca actor într-un univers necunoscut și infinit mai interesant ; această frumoasă fată pe care o mai zăream încă în timp ce trenul își accelera mersul, era parcă o parte dintr-o viață alta decît aceea pe care o cunoșteam, despărțită de ea printr-un chenar și în care senzațiile pe care le trezeau obiectele nu mai erau aceleași ; și din care, a ieși acum, ar fi fost ca și cum aș fi murit pentru mine însumi. Ca să încerc liniștea de-a mă simți cel puțin legat de această viață, ar fi fost de ajuns să fi locuit destul de aproape de această gară mică, ca să pot veni în fiecare dimineață să cer cafea cu lapte acestei țărance. Dar, din păcate, ea va fi totdeauna absentă din cealaltă viață spre care mă îndreptam din ce în ce mai repede și pe care nu mă resemnam s-o accept decît ticluind planuri care mi-ar îngădui cîndva să mă urc din nou în același tren și să mă opresc în aceeași gară, pro-

iect care avea de asemenea avantajul de a oferi un aliment înclinării interesante, active, practice, mașinale, leneșe, centrifuge, care este aceea a minții noastre, căci ea se abate bucuros de la sfortărea necesară pentru a adânci în sinea ta, într-un chip general și dezinteresat, o impresie plăcută pe care am încercat-o. Iar cum pe de altă parte, vrem să continuăm de-a ne gândi la ea, mintea preferă să și-o închipuiască în viitor, să pregătească cu dibăcie împrejurările care ar putea să o reînvie, ceea ce nu ne spune nimic nou despre esența ei, dar ne evită oboseala de-a o crea din nou în noi înșine și ne îngăduie să nădăjduim că o vom primi iarăși dinafară.

Unele nume de orașe, Vezelay sau Chartres, Bourges sau Beauvais slujesc să desemneze, prin prescurtare, biserica lor principală. Această accepție parțială în care o luăm atât de des, sfirșește — dacă e vorba de locuri pe care nu le cunoaștem încă, — prin a sculpta întreg numele care, îndată ce am vrea să-i introducem noțiunea orașului — a orașului pe care nu l-am văzut niciodată — îi va impune — ca un tipar, — aceleași cizeluri, în același stil, și va face din el un soi de mare catedrală. Am citit totuși într-o stație de drum-de-fier, deasupra unui bufet, în litere albe pe o tăbliță albastră, numele aproape persan al Balbecului. Am traversat repede gara și bulevardul care ducea spre ea și m-am interesat de plajă, ca să văd numai biserica și marea; dar cei pe care-i întrebam parcă aveau aerul că nu înțeleg ceea ce voiam să spun. Balbec-le vieux, Balbec-en-terre, unde mă aflam, nu era nici plajă, nici port. Firește după cum sună legenda, pescarii găsiseră în mare pe acel Christos, făcător de minuni, a cărui descoperire avea să mi-o povestească un

vitraliu al acestei biserici care se afla la câțiva metri de mine ; piatra naosului și a turlelor fusese de bună seamă scoasă din falezele bătute de valuri. Dar această mare, care din această pricină crezusem că va veni să moară la poalele vitraliului, era la o depărtare de cinci poște, la Balbec-Plage și alături de cupola ei, această clopotniță pe care, cum citisem că ea însăși este o aspră faleză normandă unde se adunau grăunțele, în jurul căreia se roteau păsările, mi-o închipuisem totdeauna parcă primind la picioarele ei ultima spumă a talazurilor răzvrătite, se ridica pe o piață unde se încrucișau două linii de tramvaie, în fața unei cafenele care purta, scris în litere de aur, cuvîntul : „Biliard“ ; se desprindea pe un fond de case printre ale căror acoperișuri nu se zărea nici un catarg. Iar biserica — înfățișîndu-se atenției mele laolaltă cu cafeneaua, cu trecătorul căruia m-am adresat ca să-mi aflu drumul, cu gara unde aveam să mă întorc — era una cu tot restul, părea un accident, un produs al acestui sfîrșit de după-amiază, în care cupola mlădioasă și umflată spre cer era ca un fruct căruia aceeași lumină care scâldea hornurile caselor, îi cocea pielea roz-aurie și zețoasă. Dar am vrut să mă gîndesc numai la înțelesul veșnic al sculpturilor, cînd am recunoscut pe Apostoli ale căror statui mulate le văzusem la muzeul Trocadéro și care, înconjurînd pe Maica Domnului de amîndouă părțile, în fața intrîndului adînc al tindei, mă așteptau ca și cum ar fi vrut să mă cîntească. Cu fața binevoitoare, cîrnă și blîndă, cu spinarea adusă, parcă înaintau cu un aer de bun-sosit cîntînd un *Alleluia* de zi frumoasă. Dar îți dădeai seama că expresia lor era neclintită ca aceea a unui mort și nu se schimba decît dacă te învîrteai în jurul lor. Îmi spuneam :

asta e biserica din Balbec. Această piață care are aerul conștient de gloria ei este singurul loc din lume care posedă biserica din Balbec. Pînă acum văzusem numai niște fotografii ale acestei biserici și numai niște mulaje ale acestor Apostoli, ale acestei Preciste, din tindă, atît de celebre. Acum vedeam chiar biserica însăși, statuia însăși, ele, unicele ; aceasta este ceva mai mult.

Poate și ceva mai puțin. După cum un tînăr, în ziua unui examen sau a unui duel, găsește că problema care i s-a pus, glonte pe care l-a tras sînt fleacuri cînd se gîndește la rezervele de știință și de curaj pe care le posedă și de care ar fi vrut să dea dovadă, tot astfel mintea mea care înălțase Precista din tindă în afara reproducerilor pe care le văzusem, inaccesibilă vicisitudinilor de care acestea puteau fi amenințate, neatinsă dacă le-ai distruge, ideală, avînd o valoare universală, se minuna văzînd statuia pe care o sculptase de mii de ori, redusă acum la propria ei înfățișare de piatră, ocupînd, în raport cu mine, un loc unde avea drept rivale un afiș electoral și vîrfurile bastonului meu, ferecată de Piață, nedespărțită de capătul străzii principale, neputîndu-se feri de privirile cafenelei și ale biroului omnibusului, primind pe obraji ei jumătate din razele soarelui ce apunea — și în curînd, peste cîteva ore, jumătate din lumina felinarului — a căror cealaltă jumătate o primea Banca de Scont, învăluită în același timp ca acea sucursală a unui institut de credit, de mirosul urît de bucătărie al cofetarului, supusă tiraniei particularului, astfel încît dacă aș fi vrut să mă iscălesc pe această piatră, tocmai ea, Precista ilustră pe care o înzestrasem pînă acum cu o existență obștească și cu o frumusețe neatinsă, Maica Domnului din Balbec, unica (ceea ce, din

păcate, vrea să spună singura), care, pe trupul ei murdărit de aceeași funingine ca și casele vecine, ar fi arătat, fără să poată scăpa de ea, tuturor admiratorilor care ar fi venit s-o contempleze, urma bucății mele de cretă și literele numelui meu, în sfârșit, tocmai pe ea, opera de artă nemuritoare și atât timp dorită o găseam metamorfozată, ca și în-săși biserica, într-o bătrinică de piatră a cărei înălțime o puteam măsura și ale cărei zbîrcituri le puteam număra. Timpul trecea, trebuia să mă întorc la gară unde urma să aștept pe bunica și pe Françoise, ca să mergem împreună la Balbec-Plage. Îmi amintem ceea ce citisem despre Balbec, cuvintele lui Swann : „E desfătător, e tot atât de frumos ca Senna“. Și învinuind de decepția mea numai contingentele, proasta dispoziție în care mă aflam, oboseala, incapacitatea mea de a ști să privesc, încercam să mă consolez gîndindu-mă că-mi mai rămîneau alte orașe încă intacte pentru mine, în care poate că voi putea pătrunde în curînd ca în mijlocul unei ploii de mărgăritare în ciripitul răcoros al scurgerii aceluia Quimperlé, că voi putea străbate reflexul verzui și roz care scălda Pont-Aven ; dar de-abia intrasem în Balbec, și mi s-a părut că aș fi întredeschis un nume pe care ar fi trebuit să-l țin închis ermetic și în care, profitînd de ieșirea ce le-o oferisem cu atîta imprudență gonind toate imaginile care trăiau pînă atunci acolo, un tramvai, o cafenea, lumea care trecea prin piață, sucursala Băncii de Scont, împinse irezistibil de o presiune externă și de o forță pneumatică, se înfundaseră în interiorul silabelor care, închizîndu-se din nou după ele, le lăsau acum să încadreze tinda bisericii persane și n-ar înceta de a le cuprinde mereu.

Pe micul drum-de-fier de interes local care avea să ne ducă la Balbec-Plage, am dat de bunica, dar am găsit-o singură — căci Françoisei i se năzărise s-o pornească la drum înaintea ei, ca totul să fie dinainte pregătit (cum însă bunica îi dăduse o informație falsă reușise doar să facă să plece într-o direcție nepotrivită), așa că Françoise, în clipa de față, fără să aibă habar, gonea în toată viteza spre Nantes și poate se va trezi la Bordeaux. De-abia luasem loc în vagonul tixit de lumina fugară a asfințitului și de căldura stăruitoare a după-amiezii (cea dintîi, din păcate, care-mi îngăduia să văd din plin, pe fața bunicii, cît o obosise cea de-a doua), și ea mă întrebă : „Ei, ce impresie ți-a făcut Balbecul ?“ cu un surîs luminat cu atîta rîvnă de nădejdea plăcerii pe care credea că o încercasem, încît n-am îndrăznit să-i mărturisesc deodată decepția mea. De altminteri, impresia pe care o căutase mintea mea mă preocupa mai puțin pe măsură ce se apropia locul cu care trupul meu avea să se obișnuiască. La capătul, îndepărtat încă cu mai bine de o oră, al acestui drum, încercam să-mi închipuiesc pe directorul hotelului din Balbec pentru care eram în acest moment inexistent și aș fi vrut să mă înfățișez în fața lui într-o tovărășie mai arătoasă decît aceea a bunicii, care avea să-i ceară cu siguranță o reducere. Mi se înfățișa cu o morgă sigură, dar cu contururi foarte nedeslușite.

În orice moment trenul oprea la una din stațiile care precedau Balbec-Plage și ale căror nume (Incarville, Marcouville, Dовille, Port-à-Couleuvre, Arambouville, Saint-Mars-le-Vieux, Hermonville, Maineville), mi se păreau ciudate, cîtă vreme dacă le-aș fi citit într-o carte, ar fi avut oarecare legătură cu numele unor localități învecinate cu Combray. Dar pentru urechea unui muzician două mo-

tive, alcătuite material din mai multe note identice, pot să nu prezinte nici o asemănare, dacă se deosebesc prin culoarea armoniei și a orchestrației. Tot astfel, tocmai aceste nume triste alcătuite din nisip, din spațiu prea aerisit și gol, și din sare, din care țîșneau numele „ville“ ca „vole“ din Pigeon-vole, nu mă făceau să mă gîndesc la celelalte nume ; Roussainville sau Martinville, care, pentru că le auzisem rostite de atîte ori de mătușa mea la masă, în „sală“, dobîndiseră un anume farmec mohorît în care poate se îmbinaseră unele extrase din gustul dulceții, din parfumul focului de lemn și al hîrtiei unei cărți de Bergotte, de culoarea gresiei casei din față și care, încă astăzi, cînd se ivesc ca o bulă de gaz din adîncul memoriei mele, își păstrează însușirea specifică prin straturile suprapuse ale mediilor felurite pe care trebuie să le străbată înainte de a ajunge la suprafață.

Erau, dominînd marea îndepărtată de la înălțimea dunei lor, unde pregătindu-se de pe acum pentru noapte la poalele unor coline de un verde crud și de o formă supărătoare, ca aceea a unei canapele dintr-o odaie de hotel în care tocmai ai sosit, alcătuite din cîteva vile prelungite cu un loc de tenis și uneori cu un cazinou al cărui drapel filfiia în răcoarea vîntului, golit și neliniștit, niște mici stațiuni care-mi arătau întîia oară pe oaspeții lor dar îi înfățișau numai sub aspectul lor obișnuit — niște jucători de tenis cu șepci albe, șeful gării care locuia acolo, lîngă tamariscii și trandafirii săi, o doamnă cu un „canotier“ pe cap, care, descriind traseul zilnic al unei vieți pe care nu o voi cunoaște niciodată, își chema prepelicarul ce întîrzia și intra în vila ei în care lampa era

de acum aprinsă — și care-mi jigneau cumplit, cu aceste imagini ciudat de obișnuite și disprețuitor de familiare, privirile-mi necunoscute și inima-mi buimăcită. Dar suferința mea se agravă și mai mult când am debarcat în holul marelui hotel din Balbec, în fața scării monumentale ce imita marmora, în timp ce bunica, fără să se sinchisească că ar spori ostilitatea și disprețul străinilor în mijlocul cărora aveam să trăim, discuta „condițiile” cu direcorul, un ins bolnav cu fața și vocea pline de cicatrici (pe care i le prilejuise stîrpirea pe una a multor negi, pe cealaltă a diferitelor accente datorită unor origini îndepărtate și unei copilării cosmopolite), cu un smoking de om de lume, cu privirea unui psiholog care confundă îndeobște, la sosirea „omnibusului”, marii seniori cu niște sărăcii și hoții de hoteluri, cu niște mari seniori. Uitînd pe semne că el însuși nu are un salariu lunar de cinci sute de franci disprețuia foarte mult persoanele pentru care cinci sute de franci, sau mai degrabă cum spunea el, „douăzeci și cinci de poli”, reprezintă „o sumă” și le considera făcînd parte dintr-o rasă de paria cărora Marele Hotel nu le era destinat. Este adevărat că în acest Palace erau pasageri care nu plăteau prea mult, continuînd însă să se bucure de stima directorului, cu condiția ca acesta să fie sigur că se fereau de cheltuieli nu din sărăcie, ci din zgîrcenie. Într-adevăr, ea n-ar putea să văduvească pe nimeni de prestigiu, de vreme ce este un viciu și poate, prin urmare, să se manifeste în toate situațiile sociale. Situația era singurul lucru căruia directorul îi dădea atenție, situația socială, sau mai degrabă semnele care i se păreau a arăta că era înaltă, cum ar fi de pildă : să nu te descoperi cînd intri în hol, să porți niște *knickerboc-*

kers¹, un palton pe talie, să scoți o țigară de foi cu un inel stacojiu și auriu dintr-un toc de piele, strivit (toate avantajele care, din păcate, îmi lipseau). Își împodobește termenii comerciali cu expresii alese, anapoda.

În timp ce-o auzeam pe bunica, fără să se supere că o asculta cu pălăria pe cap și fluierînd, întrebîndu-l cu o intonație artificială : „Care sînt... prețurile... dumneavoastră?... oh ! prea mari pentru micul meu buget“, așteptînd pe o bancă, m-am refugiat în adîncul meu, m-am străduit să emigreze în niște gînduri eterne, să nu las nimic din mine, nimic viu, la suprafața trupului meu, — așa cum este insensibilizată aceea a unor animale care, prin inhibiție, simulează că au murit cînd le rănești, — ca să nu sufăr prea mult în acest loc unde lipsa mea totală de obișnuință mă făcuse încă și mai sensibil prin vederea, în acest moment, a celeia care pare-se avea oarecare obișnuință, o doamnă elegantă căreia directorul îi manifesta respectul îngăduindu-și familiarități cu cățelul care o urma, tînărul filfizon cu pană la pălărie, care întreba „dacă avea scrisori“, toată lumea asta pentru care a urcat treptele de marmură falsă însemna că se întoarce acasă la ea. În același timp privirea lui Minos, Eac și Rhadamante² (privire în care mi-am înfundat sufletul despuiat, ca într-un necunoscut în care nimic nu-l mai ocrotește), fu îndreptată cu strășnicie spre mine de niște domni care, puțin deprinși cu arta de „a primi“, purtau titlul de „șef de primire“ ; mai departe, în dosul unui geamlîc închis, niște domni ședeau într-un

¹ Pantaloni scurți (engl.).

² Judecători ai Infernului în mitologia greacă.

salon de lectură pentru a cărui descriere ar fi trebuit să aleg din Dante, rînd pe rînd, toate culorile pe care le atribuie Paradisului și Infernului, după cum mă gîndeam la aleșii care aveau dreptul de a citi acolo în toată liniștea, sau la groaza pe care mi-ar fi pricinuit-o bunica dacă, nepăsătoare cum era la acest soi de impresii, mi-ar fi poruncit să pătrund în el.

Impresia mea de singurătate spori și mai mult după o clipă. Cum îi mărturisisem bunicii că nu mă simțeam bine, că bănuiam că vom fi obligați să ne întoarcem la Paris, ea spusese fără să mă contrazică, că se duce să facă niște cumpărături, folositoare atît dacă am pleca cît și dacă am sta (despre care am aflat în urmă că toate mi-erău destinate, căci Françoise avea cu ea lucrurile de care aș fi avut nevoie); în așteptarea bunicii mă dusesem să mă plimb înapoi și încolo, pe străzile tixite de o lume care menținea în ele o căldură de apartament și unde erau încă deschise dugheana frizerului și salonul unui cofetar la care obișnuiții consumau înghețate, în fața statuii lui Duguey-Trouin. Ea îmi prilejui aproape aceeași plăcere pe care imaginea ei în mijlocul unui „ilustrat“ o poate procura bolnavului care îl frunzărește în camera de așteptare a unui chirurg. Mă miram că unii oameni se deosebesc atît de mult de mine, încît directorul fusese în stare să-mi recomande, drept distracție, această preumblare prin oraș, iar locul de chin care este o locuință nouă putea să pară unora „o ședere desfătătoare“, după cum suna prospectul hotelului care poate exagera, dar se adresa totuși unei clientele numeroase al cărei gust îl măgulea. Ca să atragă lumea la Marele Hotel din Balbec, este adevărat că invoca nu numai „mîncarea delicioasă“ și „priveliștea feerică

a grădinilor cazinoului“, dar și „decretele maies-tății-sale Moda, pe care n-o poți viola nepedepsit fără să treci drept beoțian, insultă la care nici un om binecrescut n-ar vrea să se expună“.

Nevoia de-a o simți pe bunica lângă mine era sporită de teama de a-i fi pricinuit vreo deziluzie. Pesemne că era descurajată, dându-și seama că, dacă nu suportam această oboseală, trebuia să renuț la nădejdea că mi-ar prii orice călătorie. M-am hotărît să mă-ntorc și s-o aștept ; directorul veni în persoană și apăsă pe un buton : un personaj încă necunoscut mie, căruia i se spunea „lift“ (care în acel punct, cel mai înalt al hotelului, co-respundător turnulețului unei biserici normande, era instalat ca un fotograf, în dosul geamlîcului său sau ca un organist în odaia lui), începu să coboare spre mine cu sprinteneala unei veverițe domes-tice, harnice și captive. Apoi, lunecînd din nou de-a lungul unui stîlp, mă tîrî în urma lui spre domul naosului comercial. La fiecare etaj, de ambele părți ale micilor scări de comunicație, se desfășurau în evantaliu niște galerii întunecoase, prin care trecea o cameristă ducînd o perină. Am aplicat pe fața ei nedeslușită din pricina amurgu-lui, masca visurilor mele cele mai pasionate, dar citeam în privirea ei îndreptată spre mine groaza de neantul meu. Totuși, ca să risipesc de-a lun-gul urcușului ce nu se mai sfîrșea, neliniștea de moarte pe care o încercam de a străbate în tăcere taina acestui clar-obscur lipsit de poezie, luminat de un singur fir vertical de geamlîcuri alcătuit de unicul water-closet de la fiecare etaj, m-am adresat tînărului organist, meșteșugarul călătoriei și tovarășul captivității mele, care continuau să manipuleze registrele instrumentului său și să împingă tuburile. M-am scuzat că ocup atîta loc,

că-i pricinuiesc atîta bătaie de cap, și l-am întrebat dacă nu-l stingheresc în exercițiul unei arte, la adresa căreia, ca să măgulesc pe virtuos, am manifestat mai mult decît curiozitate, mi-am mărturisit predilecția. Dar nu-mi răspunse, fie că-l uimiră cuvintele mele, fie că era atent la lucrul său, păstra eticheta, era fudul de urechi, respecta locul, se temea de primejdie, asculta de consemnul directorului sau din lene intelectuală.

Poate că nimic nu ne dă mai mult impresia realității a ceea ce ne este exterior, decît schimbarea poziției, în raport cu noi, a unei persoane chiar neînsemnate, înainte de-a o fi cunoscut, și după. Eram același om care se urcase la sfîrșitul după-amiezii în micul tren spre Balbec, purtam în mine același suflet. Dar în acest suflet, în locul în care, la ora șase, era cu neputință de a-i imagina directorul, Palace-ul, personalul său, o așteptare vagă și sfioasă a momentului în care voi sosi, acum se aflau negii stîrpiți de pe fața directorului cosmopolit (în realitate naturalizat monegasc, deși era — după cum spunea, pentru că folosea totdeauna expresii pe care le bănuia distinse, fără să-și dea seama că erau defectuoase — „de originalitate română“), — gestul său ca să sune liftul, însuși liftul, o întreagă spuză de personaje de teatru de păpuși, ieșite din această cutie a Pandorei care era Marele-Hotel, netăgăduite, inamovibile, și ca tot ce este realizat, sterilizante. Dar cel puțin această schimbare în care nu intervenisem îmi dovedea că se petrecuse ceva exterior mie — oricît de lipsit de interes ar fi acest lucru în sine — și eram ca acel călător care, avînd soarele în față cînd începuse o cursă, constată că orele au trecut, cînd îl vede în spatele lui. Eram frînt de oboseală, aveam febră, m-aș fi culcat dar n-aveam

ce-mi trebuie. Aș fi vrut cel puțin să mă întind o clipă pe pat, dar la ce bun, de vreme ce n-aș fi putut găsi în el odihnă pentru acest ansamblu de senzații care este pentru fiecare din nou trupul său conștient, dacă nu trupul său material, și de vreme ce obiectele necunoscute care-l încercuiau, silindu-l să-și pună percepțiile pe piciorul permanent al unei defensive atente, mi-ar fi menținut privirile, auzul, toate simțurile, într-o poziție tot atât de retrasă și incomodă (chiar dacă mi-aș fi întins picioarele), ca aceea a cardinalului La Baule în cușca în care nici nu putea să stea în picioare, nici să se așeze. Căci atenția noastră rînduiește niște obiecte într-o odaie, iar obișnuința le scoate și ne face loc în ea. Nu era loc pentru mine în odaia mea din Balbec (a mea numai cu numele), ea era plină de lucruri ce nu mă cunoșteau, care nu inspirau încredere căutăturii pe care le-o aruncam și fără să țină seamă de existența mea, îmi dovediră că le tulburam rostul existenței lor. Pendula — cită vreme acasă n-o auzeam pe a mea decît cîteva secunde pe săptămînă, numai cînd ieșeam dintr-o adîncă meditație — fără să înceteze măcar o clipă, continua să rostească, într-o limbă necunoscută, niște cuvinte care pesemne erau nepoliticoase pentru mine, căci perdelele mari și violete le ascultau fără să răspundă, dar cu o atitudine ce semăna cu aceea a oamenilor care dau din umeri ca să arate că vederea unui terț îi supără. Ele dădeau acestei odăi atât de înalte un caracter aproape istoric care poate ar fi făcut-o potrivită pentru asasinarea ducelui de Guise, și mai tîrziu pentru vizita unor turiști, conduși de un ghid al agenției Cook, dar nicidecum pentru somnul meu. Mă chinuia prezența unor mici biblioteci cu vitrine de-a lungul pe-

reților, dar mai cu seamă o oglindă mare cu picior, înfaptă de-a curmezișul camerei, și simteam că nu mă puteam potoli în nici un chip dacă nu va fi scoasă din odaie. Ridicam în fiecare moment privirea — pe care obiectele din odaia mea din Paris nu o stinghereau mai mult decît mă jenuau pe mine luminile ochilor mei căci nu mai erau decît niște anexe ale organelor mele, o mărire a mea însumi — către tavanul supraînălțat al acestei belvedere situată în creștetul hotelului și pe care bunica o alesese pentru mine; pînă și în această regiune mai intimă decît aceea în care vedem și auzim, în această regiune în care încercăm calitatea mirosurilor, acela de vetivar își prelungea aproape în interiorul eului meu, în ultimele poziții de apărare, ofensiva căreia îi opuneam, nu fără oboseală, răspunsul inutil și neîncetat al unei adulmecări speriate. Nemaiavînd univers, nici odaie, nici trup decît amenințat de vrăjmașii care mă înconjurau, decît cuprins pînă la oase de friguri, eram singur, aveam chef să mor. Atunci intră bunica; spații nesfîrșite se deschiseră îndată întru împărtășirea inimii mele refulate.

Purta o rochie de casă de percal pe care o îmbrăca ori de cîte ori unul dintre noi era bolnav (căci spunea că se simțea mai la largul ei în ea, atribuind mereu faptelor sale niște îndemnuri egoiste) și care era haina ei de servitoare și de îngrijitoare, haina ei de călugăriță, cînd era vorba să ne îngrijească, să stea de veghe. Dar în timp ce îngrijirile acestora, bunătatea lor, meritul pe care li-l găsești și recunoștința pe care le-o datorezi trebuie să sporească și mai mult impresia pe care o ai de-a fi, pentru ele un altul, de a te simți singur, păstrînd pentru tine povara gîndurilor tale, a propriei tale dorinți de a trăi, știam, cînd eram

cu bunica, oricît de mare mi-ar fi mîhnirea, că ea va fi împărtaşită cu o compătimire încă şi mai cuprinzătoare ; că tot ce era al meu, grijile mele, voinţa mea, se va sprijini în bunica, pe de o dorinţă de conservare şi de sporire a propriei mele vieţi altcum puternică decît aceea pe care o aveam în mine ; iar gîndurile mele se prelungeau în ea fără să sufere nici o abatere, căci ele treceau din mintea mea în a ei, fără să schimbe mediul, persoana. Şi — după cum cineva care ar vrea să-şi înnoade cravata în faţa unei oglinzi fără să-şi dea seama că acel capăt pe care-l vede nu e aşezat în raport cu el de partea spre care-şi îndreaptă mîna, sau după cum un cîine urmăreşte pe pămînt umbra dansantă a unei insecte — înşelat de aparenţa trupului aşa cum eşti adesea în această lume în care nu percepem de-a dreptul sufletele, m-am aruncat în braţele bunicii şi mi-am lipit buzele de obrazii ei ca şi cum voi ajunge astfel la această inimă nemărginită pe care mi-o deschidea. Cînd îmi lipisem astfel buzelê de obrazii, de fruntea ei, sorbeam din ei ceva atît de binefăcător, atît de hrănitor, încît stam nemişcat, serios, lacom şi tihnit ca un sugaci.

Priveam apoi, fără să mă obosesc, chipul ei mare, tăiat ca un nor frumos, aprins şi liniştit, în dosul căruia simţei radiind dragostea. Şi tot ce primea încă, oricît de slab ar fi fost, ceva din senzaţiile ei, tot ce se mai putea astfel spune că era al ei, era îndată atît de spiritualizat, atît de sfîntit de ea, încît îi netezeam, cu podul palmei, părul ei frumos de-abia cărunţ, cu atît respect, cu atîta băgare de seamă, cu atîta gingăşie, ca şi cum i-aş fi mîngîiat bunătatea. Ea afla asemenea plăcere în orice supărare care-mi economisea vreuna, şi găsea atît de gingaş momentul în

care membrele mele ostenite stăteau nemîșcate și liniștite, încît, cînd am văzut că voia să mă ajute să mă culc și să mă descalt, am făcut gestul de a o împiedica și de a începe să mă dezbrac singur ; ea îmi opri însă, cu o privire rugătoare, mîinile care atingeau primii nasturi ai vestei și ai ghetelor mele.

— Oh, te rog, spuse ea. Îi face atît de mare plăcere bunicii tale ! Mai cu seamă, nu uita să bați în perete dacă ai nevoie de ceva la noapte, patul meu e lipit de al tău, peretele e foarte subțire. Încearcă peste cîteva momente, îndată ce te vei fi culcat, ca să vezi dacă ne înțelegem bine.

Într-adevăr, în seara aceea am bătut de trei ori — lovături pe care, peste o săptămînă, cînd am fost bolnav, le-am repetat timp de mai multe zile în fiecare dimineată, căci bunica vroia să-mi dea laptele devreme. Atunci, cînd credeam că aud că se trezise — ca să n-aștepte și să poată adormi din nou numaidecît — riscam trei lovături slabe, sfioase, dar totuși deslușite, căci dacă mă temeam ca nu cumva să-i curm somnul în cazul în care m-aș fi înșelat și ea ar fi dormit, nici n-aș fi vrut ca ea să continue să pîndească o chemare pe care n-ar fi deslușit-o la început și pe care n-aș îndrăzni să o repet. De-abia ciocănisem de trei ori și auzeam alte trei lovături de intonație diferită alor mele, pline de o calmă autoritate, repetate în două rînduri ca să fie mai limpezi și care spuneau : „Nu te frămînta, am auzit, peste cîteva clipe voi fi la tine“ ; curînd, bunica sosea. Îi spuneam că mă temusem că nu mă auzise sau crezuse că bătuse vreun vecin ; ea rîdea :

— Să confund loviturile copilașului meu cu ale altora ? Dar bunica le-ar recunoaște dintr-o mie ! Crezi oare că mai sînt alții pe lume atît de pros-

tuți, atât de înfrigurați, cumpănind între teama de a mă trezi și de a nu fi înțeleși? Chiar dacă te-ai mulțumi cu o ricălală, și tot mi-aș recunoaște șoricelul, mai ales când e atât de singurel și demn de compătimit cum e al meu. Îl auzeam șovăind de mai bine de o clipă, învîrtindu-se prin pat și recurgînd la toate șiretlicurile.

Ea deschidea pe jumătate obloanele, soarele se și instalase pe acoperișurile anexei ieșite înafară a hotelului, ca un tinichigiu matinal care-și începe devreme lucrul și și-l împlinește în liniște ca să nu trezească orașul ce doarme încă și a cărui nemișcare îl face să pară mai sprinten. Îmi spunea ce oră este, cum e timpul, că merita oste-neala să mă duc pînă la fereastră, că pe mare se lăsase pîclă, dar că brutăria era deschisă, ce trăsura se auzea: tot acest neînsemnat „*lever de rideau*“ acest neglijabil *introit* al zilei la care nu asistă nimeni, mică frîntură de viață care nu ne aparținea decît nouă amîndorura, pe care-l voi evoca bucuros în cursul zilei în fața Françoisei sau al unor străini vorbind de ceața deasă care se putea tăia cu cuțitul ce se lăsase dimineata la ora șase, nu cu lăudăroșia unei științe dobîndite, ci al unui semn de afecțiune pe care-l promisem numai eu; gîngășă clipă matinală care începea ca o simfonie cu dialogul ritual al celor trei lovituri ale mele, căruia peretele pătruns de dragoste și de bucurie, devenind armonios imaterial, cîntînd ca îngerii, îi răspundea prin alte trei lovituri, așteptate cu înfocare, de două ori repetate, prin care știa să conducă întregul suflet al bunicii și făgăduiala sosirii ei, cu bucuria unei Bune-Vestiri și exactitate muzicală. Dar după ce bunica se despărți de mine, am reînceput să sufăr în această dintîi noapte a sosirii mele, așa cum mai sufe-

risem la Paris cînd eram pe punctul de a mă despărți de casă. Poate că spaima aceasta pe care o încercam — pe care o încearcă atîția alții — de a mă culca într-o odaie necunoscută, poate că spaima aceasta nu e decît forma cea mai umilă, cea mai obscură, cea mai organică, aproape inconștientă, a acelui mare refuz deznădăjduit pe care-l opun lucrurile ce alcătuiesc latura cea mai bună a vieții noastre prezente faptului că înveșmîntăm în minte, cu acceptarea noastră, formula unui viitor în care ele nu figurează ; refuz care era la temeiul groazei pe care mă făcuse de atîtea ori să o încerc gîndul că părinții mei ar muri într-o zi, că necesitățile vieții m-ar obliga să trăiesc departe de Gilberte, sau să mă statornicească doar definitiv într-o țară în care nu-mi voi mai revedea niciodată prietenii ; refuz care era de asemenea la temeiul greutății pe care o întîmpinam de mă gîndi la propria mea moarte sau la o supraviețuire, ca aceea pe care Bergotte o făgăduia oamenilor în cărțile sale în care nu voi putea lua cu mine amintirile, cusururile, caracterul, care nu se resemnau la gîndul de a nu mai fi și nu-mi doreau nici neantul, nici eternitatea, în care ele nu vor mai exista.

Cînd Swann îmi spusese la Paris, într-o zi cînd eram foarte suferind : „Ar trebui să plecați în acele desfătătoare insule din Oceania, veți vedea că nu vă veți mai întoarce“, aș fi vrut să-i răspund : „Dar atunci nu o voi mai vedea pe fiica dumneavoastră, voi trăi în mijlocul unor lucruri și oameni pe care ea nu i-a văzut niciodată“. totuși, judecata îmi spune : „Ce-ți pasă, de vreme ce nu vei fi mîhnit din această pricină ? Cînd domnul Swann îți spune că nu te vei mai reîntoarce, trebuie să înțelegi prin asta că nu vei mai

vrea să te întorci, și de vreme ce nu vei vrea, asta înseamnă că vei fi fericit acolo“. Căci judecata mea știa că obișnuința — care avea să-și asume acum sarcina de a mă face să-mi placă această locuință necunoscută, de a mă face să mut oglinda din loc, să schimb nuanța perdelelor, să opresc pendula — își ia de asemenea și sarcina de a ne face să îndrăgim tovarășii care ne dispăcuseră la început, de a da altă formă fețelor lor, de a face simpatie sunetul unei voci, de a schimba înclinarea inimilor. Firește, aceste prietenii noi pentru locuri și oameni au drept urzeală uitarea celor vechi ; dar tocmai judecata mea gîndea că aș putea privi fără groază perspectiva unei vieți în care voi fi despărțit pe veci de ființe a căror amintire o voi pierde, și ea oferea drept consolare inimii mele făgăduiala unei uitări care, dimpotrivă, îmi mărea deznădejdea. Nu vreau să spun că inima noastră nu va încerca și ea, cînd despărțirea va fi consumată, efectele analgezice ale obișnuinței ; dar pînă atunci va continua să sufere. Iar teama unui viitor în care vom fi văduviți de vederea și de conversația celor pe care-i iubim și care alcătuiesc astăzi una din bucuriile noastre cele mai scumpe, această teamă, departe de a se risipi, sporește, dacă ne gîndim că durerii unei asemenea privațiuni i se va adăuga ceea ce ni se pare astăzi și mai cumplit ; să nu o resimțim ca o durere, să rămînem indiferenți la ea ; căci atunci eul nostru se va fi schimbat : nu numai că nu ne-ar mai învălui farmecul părinților noștri, al metresei noastre, al prietenilor noștri, care n-ar mai fi în jurul nostru ; afecțiunea pe care le-o purtăm va fi atît de desăvîrșit smulsă din inima noastră a că-

rei parte însemnată este astăzi, încît ne-am putea complăce în această viață despărțită de ei al cărei gînd ne îngrozește astăzi ; ar fi deci o adevărată moarte a noastră, moarte urmată, este adevărat, de înviere, dar în alt eu și pînă la a cărui dragoste nu se pot ridica părțile din vechiul eu condamnate să moară. Tocmai ele — chiar cele mai firave, ca înclinările obscure la dimensiunile, la atmosfera unei odăi — se sperie și refuză, în răzvrătiri în care trebuie să vezi o lume tainică, parțială, tangibilă și autentică a rezistenței împotriva morții, morții fragmentare și succesive, așa cum se inserează ea în toată durata vieții noastre, desprinzînd în fiecare moment frînturi din noi înșine pe a căror mortificare se vor înmulți celule noi. Pentru o fire nervoasă ca a mea, la care intermediarii, nervii, își împlinesc prost funcția — nu opresc în calea ei spre conștiință, dar lasă dimpotrivă să ajungă pînă la ea, distinctă, istovitoare, nenumărată și dureroasă, plîngerea celor mai umile elemente ale eului care vor dispărea — alarma neliniștită pe care o încercam sub acest tavan necunoscut și prea înalt, nu era decît protestarea unei predilecții care dăinuia în mine pentru un tavan intim și jos. Fără îndoială, această pretenție va dispărea, alta luîndu-i locul (atunci moartea, apoi o viață nouă, sub numele de „obișnuință“, și-ar fi împlinit îndoita lor operă) ; dar pînă la dispariția ei va suferi în fiecare seară și mai cu seamă în această dintîi seară pusă față în față cu un viitor de acum realizat, unde nu mai e loc pentru ea, ea se răzvrătea, mă chinuia cu strigătul tînguierilor ei oricîte ori privirile mele, nemaiputîndu-se abate de la ceea ce le jignea, în-

cercău să se ațintească asupra tavanului inaccesibil.

Dar a doua zi dimineața — după ce un servitor venise să mă scoale și să-mi aducă apă caldă, și în timp ce-mi făceam toaleta și încercam în zadar să-mi găsesc lucrurile de care aveam nevoie în cufărul din care scoteam, claie peste grămadă, numai acelea ce nu-mi puteau sluji la nimic, ce bucurie, gândindu-mă de pe acum la plăcerea prinzului și a plimbării, să văd în fereastră și în toate vitrinele bibliotecilor ca în ferestruicile cabinei unui vas, marea goală, neumbrită, dar totuși în umbră pe jumătate din întinderea ei pe care o mărghinea o linie subțire și mișcătoare și să urmăresc cu privirea valurile care se avântau unul după altul ca niște săritori pe o trambulină. Ținând în mână prosopul țepăn și scrobit pe care era scris numele hotelului și cu care mă sileam în zadar să mă usuc, mă întorceam mereu spre fereastră ca să arunc încă o privire asupra acestui întins cerc orbitor și muntos și pe piscurile acoperite cu zăpadă ale valurilor lui de piatră de smaragd, ici și colo lustruită și translucidă, care, cu o placidă violență și o încrețire leonină lăsau să se împlinească și să se prăvălească prăbușirea pantelor lor, cărora soarele le adăuga un suris fără față. Fereastră la care aveam apoi să mă așed în fiecare dimineață ca în fața geamului unei diligențe în care ai dormit, ca să vezi dacă în timpul nopții s-a apropiat sau s-a depărtat un lanț de munți dorit — aici aceste coline ale mării, care, înainte de a veni din nou spre noi dansînd pot să se tragă înapoi atît de departe, încît adesea zăream de-abia dincolo de o lungă cîmpie nisipoasă, la mare dis-

tanță, primele lor unduiri, într-o depărtare transparentă, vapoasă și albăstrie, ca acei ghețari pe care-i vezi în fundul tablourilor primitivilor toscani. Alteori, soarele ridea foarte aproape de mine pe aceste talazuri de un verde tot atât de gingaș ca acela pe care îl oferă livezilor alpestre (în munții unde soarele se așterne ici și colo ca un uriaș care le-ar coborî voios pantele, în salturi inegale), mai degrabă lichida mobilitate a luminii decît umezeala solului. De altminteri, în această spărtură pe care plaja și valurile o fac în miezul restului lumii ca să se strecoare, ca să acumuleze prin ea lumina, ea mai cu seamă, potrivit direcției din care vine și pe care o urmărește privirea noastră, tocmai ea mută din loc și situează unduirea mării. Diversitatea luminatului nu modifică mai puțin orientarea unui loc, nu ridică mai puțin în fața noastră ținte noi pe care ne stîrnește dorința să le atingem, decît un traiect străbătut timp îndelungat și efectiv în călătorie. Cînd dimineata soarele se ivea din dosul hotelului, descoperind în fața mea prundișul luminat pînă la cei dintîi contraforți ai mării, parcă îmi arăta alt versant și mă îndemna să continui, pe calea rotită a razelor lui, o călătorie nemișcată și variată de-a lungul celor mai frumoase poziții ale accidentatului peisaj al orelor. Încă din această dintîi dimineață, soarele îmi arăta în depărtare, cu un deget surizător, acele culmi albastre ale mării care n-au nume și nici o hartă geografică, pînă ce, zăpăcit de sublima lui plimbare pe suprafața răsunătoare și haotică a creștelor și avalanșelor lor, s-a pus la adăpost de vînt în odaia mea, lăfăindu-se pe patul desfăcut și înșiruindu-și bogăția pe lavaboul ud, pe cufărul meu deschis, unde, prin însăși splendoarea

sa și luxul nelalocul său exagera încă impresia de dezordine. Din păcate, peste o oră, în sufrageria cea mare, în timp ce prânzeam și vărsam din tidva de piele a unei lămii câteva picături de aur pe două sole care în curind își lăsară pe farfuriile noastre scheletul oscioarelor lor, încrețit ca o pană și sonor ca o țiteră — bunița se plinse că nu simte adierea vioaie a vântului mării, din cauza cercevelii transparente, dar închisă care ne despărțea de plajă ca o vitrină, în timp ce ne îngăduia să o vedem în întregime și în care cerul intra atât de complet, încît azurul său avea aerul că este culoarea ferestrelor și norii ei albi ca un cusur al geamului. Convingîndu-mă că „stăm pe zăgazul de piatră“ sau în fundul „buduarului“ de care vorbește Baudelaire, mă întrebam dacă al său „soare strălucind pe mare“ nu era — deosebindu-se mult de cel de seară, simplu și superficial ca o săgeată aurie și tremurătoare — acela care dogorea acum pe mare, ca un topaz, o făcea să fermenteze, să devină blondă și lăptoasă ca berea spumegîndă, ca laptele, în timp ce, din cînd în cînd, se plimbau pe ea ici și colo niște umbre mari și albastre pe care vreun zeu parcă se amuza să le mute din loc, mișcînd o oglindă pe cer. Din nenorocire nu se deosebea numai prin înfățișarea ei de „sala“ din Combray care da spre casele din față, această sufragerie din Balbec, goală, plină de un soare verde ca apa dintr-o piscină și la cîțiva metri de care, fluxul și ziuă în amiaza mare înălțau, ca în fața cetății cerești, un meterez indestructibil și mișcător de smaragd și de aur. La Combray, cum toată lumea ne cunoștea, nu mă sinchiseam de nimeni. La băi de mare nu-ți cunoști decît vecinii. Nu eram destul

de virstnic și rămăsesem prea sensibil, pentru ca să fi renunțat la dorința de a place ființelor și de a le poseda. Nu aveam indiferența, mai nobilă, pe care ar fi încercat-o un om de lume, în fața persoanelor care prinzeau în sufragerie, nici față de tinerii și de fetele care treceau pe dig, cu care sufeream la gândul că nu voi putea face excursii, mai puțin totuși decât dacă bunica, disprețuind formele mondene și ocupându-se numai de sănătatea mea, le-ar fi adresat rugămintea, umilitoare pentru mine, de a mă primi ca tovarăș de plimbare. Fie că se întorceau într-o vilă necunoscută, fie că ieșeau din ea ca să se îndrepte, cu racheta în mână, spre un teren de tenis, sau încălecau niște cai ale căror potcoave îmi călcau inima, îi priveam cu o curiozitate pasionată, în acea lumină orbitoare a plajei, unde proporțiile sociale sînt schimbate, le urmăream toate mișcările prin transparența acestei ferestre mari care lăsa să treacă atîta lumină. Dar ea intercepta vîntul, ceea ce era un neajuns după părerea bunicii, care, neputînd îndura gândul că n-aș beneficia o oră de aer, deschise pe ascuns un ochi și făcu să zboare în același moment, laolaltă, listele de bucate, ziarele, vîlurile și șepcile tuturor celor ce erau pe cale să prinzească; ea însă, susținută de boarea cerească, stărui liniștită și surizătoare ca sfînta Blandine, în toiul invectivelor care, sporindu-mi impresia de izolare și de tristețe, uneau împotriva noastră turiștii disprețuitori, ciufuliți și furioși.

Măcar în parte — ceea ce, la Balbec, dădea populației, de obicei bogată și cosmopolită în chip banal, a acestor hoteluri de mare lux, un caracter regional destul de accentuat — ea era alcătuită

din personalități eminente ale principalelor departamente din această parte a Franței, dintr-un prim-președinte de Curte de la Caen, dintr-un decan din Cherbourg, dintr-un mare notar din Mans, care, pornind în timpul vacanțelor din punctele în care tot anul erau răspinși ca niște pușcași sau ca niște pioni la jocul de dame, se concentrău în acest hotel, unde rețineau totdeauna aceleași camere, și alcătuiau împreună cu soțiile lor care aveau pretenții de aristocrație, un mic grup, căruia i se alipise un mare avocat și un mare medic din Paris, care în ziua plecării lor spuneau :

— Ah ! adevărat, nu luați același tren cu noi, sînteți privilegiați, veți fi acasă la prînz.

— Noi, privilegiați ? Dumneavoastră locuiți în capitală, la Paris, marele oraș, cîtă vreme eu locuiesc într-un mic oraș de reședință de o sută de mii de suflete, adevărat o sută două mii, după ultimul recensămînt ; dar ce înseamnă asta pe lîngă dumneavoastră care numărați două milioane cinci sute de mii ? Veți da iar de asfalt și de toată strălucirea lumii pariziene.

Spuneau aceste banalități rostogolind un r țărănesc, dar fără amărăciune, căci erau gloriile provinciilor lor care ar fi putut veni ca și alții la Paris — primului președinte de la Caen i se oferise în mai multe rînduri un loc la Curtea de Casație

— dar preferaseră să rămînă pe loc, de dragul orașului lor, sau al obscurității, sau al gloriei, sau pentru că erau reacționari, sau pentru plăcerea legăturilor de vecinătate cu castelele. Mulți din ei, de altminteri, nu se întorceau numai decît în orașele lor de reședință.

Căci, — cum golful Balbec era un mic univers separat în mijlocul unuia mare, un coș de sezoane

în care erau adunate în cerc zilele variate și lunile succesive, astfel încît, nu numai în zilele în care zăreai Rivebelle, ceea ce era semn de furtună, deosebeai acolo soarele deasupra caselor cînd Balbecul se întunecase ; dar chiar cînd frigul se lăsase la Balbec crai sigur că găsești pe celălalt mal două sau trei luni suplimentare de căldură ; aceia dintre obișnuiții Marelui-Hotel ale căror vacanțe începeau tîrziu sau țineau mult timp, cînd veneau ploile sau se lăsa ceața, în preajma toamnei, puneau să li se încarce bagajele pe o barcă și traversau ca să apuce vara la Rivebelle sau la Costedor. Acest mic grup de la hotelul din Balbec privea cu ochi neîncrezători pe orice nou-venit și, avînd aerul că nu se interesează de acesta, îi puneau cu toții întrebări, în legătură cu el, prietenului lor, *maître d'hôtel*-ul. Căci era același — Aimé — care revenea în fiecare an să-și facă sezonul și le rezerva mesele ; iar doamnele, soțiile lor, știînd că nevasta lui aștepta un copil, lucrau după-masă fiecare, cîte o rufă pentru prunc, în timp ce ne măsurau cu un lornion, pe bunica și pe mine, pentru că puneam ouă răscoapte în salată, obicei care nu se bucura de bună reputație și nu era practicat în buna societate din Alençon. Afectau o atitudine de disprețuitoare ironie față de un francez căruia îi spunea Maiestate și care, într-adevăr, se proclama singur regele unei mici insule din Oceania, populată de cîțiva sălbatici. Locuia la hotel cu frumoasa lui metresă care, cînd se îndrepta spre plajă, ca să facă baie, ștregarii strigau după ea : „Trăiască regina !“ pentru că făcea să plouă peste ei monete de cincizeci de cen-time. Primul președinte și decanul nu voiau să

aibă măcar aerul că o văd, și dacă vreunul din prietenii lor o privea, se credeau datori să-l prevină că era o mică lucrătoare :

— Dar mi s-a spus că folosea la Ostende cabina regală.

— De bună seamă. Oricine o poate închiria cu douăzeci de franci. Puteți s-o luați și dumneavoastră, dacă vă face plăcere. Știu sigur că el a solicitat o audiență regelui care i-a comunicat că nu este dornic să-l cunoască pe acest suveran de bilci.

— Ah ! adevărat, e interesant ! Oricum, se mai găesc oameni !...

Fără îndoială toate acestea erau adevărate, dar la temeiul acestor clevetiri era supărarea de-a simți că ei nu erau în ochii unei bune părți a mulțimii decât niște burghezi cumsecade, care nu cunoșteau pe acest rege și pe această regină ce-și risipeau banii, iar notarul, președintele, decanul, când trecea ceea ce numeau ei un carnaval, erau atit de indispuși și manifestau pe față o indignare cu care era la curent prietenul lor *maître d'hôtel*-ul care, obligat să suridă suveranilor mai generoși decât autentici, în timp ce le lua comanda, clipea de departe vechilor săi clienți, din ochi, semnificativ. Poate că aceeași supărare, că lumea îl credea din eroare mai puțin „șic“ și că nu putea explica nimănui că este mai „șic“, o încerca și „Frumușelul !“ așa cum calificau ei pe un tânăr gomos, fiul tuberculos și chefliu al marelui industriaș care, schimbînd zilnic vestonul, cu o orchidee la cheutoare, bea în fiecare zi șampanie la prînz și arunca, neclintit, cu un suris nepăsător pe buze, la Cazinou la masa de baccara, sume

enorme „pe care n-avea mijloacele să le piardă“, cum spunea cu un aer informat notarul primului președinte, a cărui soție „știa din izvor sigur“ că părinții acestui tânăr „sfârșit de veac“ erau foarte mihniți din pricina purtării lui.

Pe de altă parte, decanul și prietenii săi nu încetau să-și bată joc de o doamnă bătrină, bogată și nobilă, pentru că nu călătorea decît însoțită de toate slugile ei. Ori de cîte ori soția notarului și soția primului președinte o vedeau în sufragerie cînd se servea masa, o inspectau fiecare din partea ei cu lornioanele lor, cu același aer migălos și neîncrezător ca și cum ar fi fost vorba de vreo mîncare cu un nume măreț, dar cu înfățișare suspectă pe care, după rezultatul nefavorabil al unei ecerce-tări metodice, o dau la o parte cu un gest distant și o mutră dezgustată.

Fără îndoială cu vroiau să arate că împrejurarea, că le lipseau unele lucruri — în speță unele prerogative ale bătrînei doamne și puțința de-a întreține relații cu ea — nu se datora faptului că nu erau în stare, ci nu voiau să le posede. Dar ele sfîrșiră prin a se convinge singure de acest lucru ; și tocmai suprimarea oricărei dorinți a curiozității pentru formele de viață pe care nu le cunoști, a nădejdi de a plăcea unor ființe noi, înlocuite la aceste femei de un dispreț prefăcut, de o veselie nefirească, avea inconvenientul că le făcea să pună nemulțumirea sub eticheta mulțumirii și să se mintă mereu pe ele însele, două condiții ca să fie nenorocite. Dar toată lumea în acest hotel proceda, fără îndoială, în același fel ca ele, deși sub alte forme, sacrificînd dacă nu amorului-propriu, cel puțin unor anumite principii de educație sau

unor obiceiuri intelectuale, emoția delicioasă de-a participa la o viață necunoscută. Fără îndoială, microcosmul în care se izola bătrîna doamnă nu era otrăvit de răutăți virulente ca grupul în care rînjeau, de ciudă, soția notarului și a primului președinte. Era, dimpotrivă, înmiresmat de parfum fin și învechit, dar nu mai puțin factice. Căci în fond bătrîna doamnă ar fi găsit pesemne ca să aducă, ca să-și apropie, reînnoindu-se ea însăși, în acest scop situația tainică a unor ființe noi, un farmec de care e lipsită plăcerea de-a frecventa numai oameni din lumea ei și de a-și aminti că, lumea aceasta fiind cea mai bună din cîte sînt, disprețul prost informat al altora este neglijabil. Poate își dădea seama că, dacă ar fi sosit necunoscută, la Marele Hotel din Balbec, cu rochia de lînă neagră și boneța ei demodată, ar fi stîrnit surîsul vreunui chefliu care ar fi murmurat din fundul unui „*roking*“¹: „Ce sărăcie!“, sau mai ales a vreunui bărbat de valoare care și-ar fi păstrat, ca primul președinte, între favoriții săi cărunți fața proaspătă și ochii spirituali așa cum îi plăceau ei, și care ar fi indicat îndată lentilei măritoare a lornionului conjugal apariția acestui fenomen neobișnuit; poate dintr-o înconștientă frică de acest dintîi minut care știi că e scurt, dar nu e mai puțin de temut — ca întîia oară cînd te arunci cu capul în apă — această doamnă trimitea dinainte un servitor să pună hotelul la curent cu personalitatea și obiceiurile ei, și retezînd scurt saluturile directorului general se ducea glonț în odaia ei — gest care se datora mai degrabă timidității decît

¹ Balansoar (engl.).

orgoliului — unde niște perdele proprii care le înlocuiau pe acelea ce atârneau la ferestre, niște paravane, niște fotografii, alcătuiau peretele despărțitor al obiceiurilor ei care o izola atât de desăvârșit de lumea dinafară căreia ar fi trebuit să se adapteze, încît mai degrabă călătorea interiorul ei, în sinul căruia rămăsese, decît ea însăși...

Astfel încît, punînd între ea pe de o parte, personalul hotelului și furnizorii pe de alta, pe servitorii ei care luau în locu-i contact cu această umanitate nouă și întrețineau în jurul stăpînei lor atmosfera obișnuită, punînd prejudecățile ei între ea și cei ce făceau băi de mare, nepăsîndu-i că ar displace unor oameni pe care prietenele ei nu i-ar fi primit, continua să trăiască în lumea ei grație corespondenței pe care o întreținea cu prietenele ei, amintirii, conștiinței intime a situației sale, a calității purtărilor ei, a competenței politetei sale. În fiecare zi, cînd cobora ca să se ducă să facă o plimbare în caleașca ei, camerista care-i purta lucrurile, valetul ei care i-o lua înainte, parcă erau acele santinele care, la porțile unei ambasade pavoazate cu steagul țării de care depinde, îi garantează, pe un teritoriu străin, privilegiul extrateritorialității sale. Ea nu ieși din odaia ei decît cînd da să se însereze, în ziua sosirii noastre și n-am zărit-o în sufrageria în care directorul, cum eram noi veniți, ne conduse sub protecția lui, la ora prînzului, ca un gradat care duce recruții la caporalul croitor ca să-i îmbrace; dar în schimb, am văzut în sufragerie, după o clipă, un reprezentant al micii nobleți rurale cu fiica lui, dintr-o familie necunoscută, dar foarte veche din

Bretagne, domnul și domnișoara de Stermaria, a căror masă ni se dăduse, crezînd că nu se vor întoarce decît seara. Cum veniseră la Balbec să întâlnească niște castelani de prin împrejurimi pe care-i cunoșteau, stăteau în sufragerie numai timpul strict necesar, între invitațiile acceptate în afară și vizitele pe care le făceau. Morga lor îi ferea de orice simpatie umană, de orice interes pentru necunoscuții din jurul lor și printre care domnul de Stermaria își păstra aerul rece, grăbit, distant, aspru, pretențios și rău intenționat, pe care-l ai într-un bufet de drum-de-fier printre călătorii pe care nu i-ai văzut niciodată, nu-i vei mai revedea și cu care nu concepi alte legături decît de a-ți apăra puiul fript și locul din vagon. De-abia începusem să prînzim și am fost sculați de la masă la porunca domnului de Stermaria care tocmai sosise și care, fără cel mai mic gest de scuză la adresa noastră, rugă, cu voce tare, pe *maitre d'hôtel* să aibă grijă ca asemenea eroare să nu se mai repete, căci îi era neplăcut că „niște oameni pe care nu-i cunoștea” îi ocupaseră masa.

Firește, în sentimentul ce-o îndemna pe-o anumită actriță (de altminteri mai cunoscută din cauza eleganței, a spiritului, a frumoseilor ei colecții de porțelanuri germane decît prin cîteva roluri jucate la Odéon), pe amantul ei, tînăr foarte bogat de dragul căruia ea se cultivase, și doi bărbați cu foarte mare vază din aristocrație, să trăiască retrași, să călătorească numai împreună, să prînzească la Balbec foarte tîrziu, după ce toată lumea se ridicase de la masă, să-și petreacă ziua în salonul lor jucînd cărți, nu intra nici o reavoință, ci numai exigențele înclinării pentru anu-

mite forme spirituale de conversație, pentru anumite rafinamente culinare, datorită cărora nu le plăcea să trăiască, să mănince decît împreună și le-ar fi făcut de nesuferit viața în comun cu unii oameni care n-ar fi fost inițiați în ea. Chiar în fața unei mese servite sau a unei mese de joc, fiecare simțea nevoia de a ști că în musafirul sau partenerul din fața lui sălășuiau, în nehotărîre și nefolosite, o anumită știință care îngăduie să recunoști marfa proastă cu care se împodobesc atitea locuințe pariziene ca și cum ar fi vorba de ceva „medieval“ sau „Renaștere“ autentic și, în orice materie, niște criterii comune lor pentru a deosebi lucrul bun de cel prost. Fără îndoială, în aceste momente, existența specială în care acești prieteni voiau să fie cufundați pretutindeni, se manifesta numai printr-o interjecție rară și hazlie aruncată în toiul mesei sau al partidei, tăcute, sau prin rochia fermecătoare și nouă pe care tinăra actriță o îmbrăcase pentru prînz sau ca să joace un pocker. Dar învăluindu-i astfel în obiceiuri pe care le cunoșteau la perfecție, ea reușea să-i apere de taina vieții ambiante. În răstimpul lungilor după-amieze, marea era atîrnată în fața lor ca unul din acele tablouri de o culoare plăcută agățată în budoarul unui holtei bogat, și numai în intervalul cînd unul din jucători n-avea nimic mai bun de făcut, ridica ochii spre ea ca să aibă vreo indicație asupra vremii frumoase și a orei și să amintească și celorlalți că-i aștepta ceaiul. Iar seara nu cinau la hotel unde izvoarele electrice făceau să țîșnească în valuri în sufrageria cea mare, care devenea un imens și minunat acvariu în fața cărui perete de sticlă populația muncitoare din Balbec,

pescarii și chiar familiile micilor burghezi, nevăzuți în umbră, se striveau de geamlîc ca să zărească, ușor legănată în vîltoarea de aur, viața luxoasă a acestor oameni, tot atît de neobișnuită celor săraci ca și aceea a peștilor și a moluștelor ciudate (o mare problemă socială este de a ști dacă peretele de sticlă va ocroti totdeauna ospățul fiarelor minunate și dacă oamenii obscuri care privesc cu lăcomie în noapte nu vor veni să le culeagă în acvariumul lor și să le mănînce). Pînă atunci, poate prin mulțimea care staționa și era una cu noaptea, se afla vreun scriitor, vreun amator de ihtiologie umană, care, privind falca bătrînilor monștri feminini închizîndu-se peste o îmbucătură, se complăcea să-i clasifice după rasă, după caracterele înnăscute și chiar după cele dobîndite, datorită cărora o bătrînă doamnă sîrboaică, al cărei apendice bucal este acela al unui mare pește de mare, mănîncă salata ca o La Rochefoucauld pentru că trăiește încă din copilărie în apele dulci ale foburgului Saint-Germain.

La acea oră, zăreai pe cei trei bărbați în smoking așteptînd femeia întîrziată care, într-o rochie aproape de fiecare dată nouă și cu niște eșarfe alese după gustul deosebit al amantului, după ce sunase liftul de la etajul ei, ieșea din ascensor ca dintr-o cutie cu jucării. Apoi tuspătru, găsind că fenomenul internațional al Palace-ului, introdus la Balbec, făcuse să înflorească aici mai mult luxul decît bucătăria bună, se înfundau într-o trăsură și se duceau să cineze la o depărtare de vreo jumătate de poștă într-un mic restaurant vestit unde aveau niște conferințe interminabile cu bucătarul, asupra alcătuirii mesei, și pregătirii mîncărurilor. În

timpul acestui traiect, șoseaua mărginită cu meri, care pornește din Balbec, nu era pentru ei decît distanța pe care trebuiau s-o străbată — deosebindu-se prea puțin în noaptea întunecoasă de aceea care le despărțea domiciliile pariziene de „Café Anglais“ sau „Tour d'Argent“, înainte de a ajunge la micul restaurant elegant unde, în timp ce prietenii tînărului bogat îl invidiau că are o metresă atît de bine îmbrăcată, eșarfele acesteia se ridicau în fața micii societăți ca un vâl parfumat și mlădios, dar care o despărțea de lume.

Din nenorocire pentru liniștea mea, nu eram nici pe departe ca acești oameni. Mulți din ei mă interesau ; aș fi vrut să nu fiu ignorat de un bărbat cu fruntea abătută, cu privirea care se pierdea în depărtare printre obrazurile prejudecăților și ale educației sale, marile senior al locului, care nu era altul decît cumnatul lui Legrandin venind uneori în vizită la Balbec, iar duminica, prin *garden-party*-ul săptămînal pe care-l dădeau soția sa și el, despopula hotelul de o parte din locuitorii lui, pentru că unul sau doi din ei erau invitați la aceste petreceri, iar ceilalți, ca să n-aibă aerul că nu erau, alegeau această zi ca să facă o excursie cît mai departe. De altminteri, în prima zi fusese foarte prost primit la hotel cînd personalul, proaspăt debarcat de pe Coasta de Azur, nu știa încă cine era. Nu numai că nu purta haine de flanelă albă, dar dintr-un vechi obicei franțuzesc și ignorînd viața Palace-urilor, intrînd în holul unde erau și femei, scoase încă de la ușă pălăria, ceea ce avusese drept rezultat că directorul nici nu dusesse măcar mîna la a lui, apreciînd că trebuia să fie cineva de originea cea mai umilă, ceea ce numea

el un om „care ieșea din comun“. De noul venit se simțise atrasă numai soția notarului, care adulemeca toată vulgaritatea bătoasă a oamenilor cumsecade și declarase, din adâncul unei priceperi infailibile și al unei autorități fără replică, pentru care societatea înaltă din Mans n-are nici o taină, că te simțeai în fața lui în prezența unui bărbat de mare distincție, perfect de binecrescut, care se deosebea de tot ce puteai întâlni la Balbec și pe care-l considera de nefrecventat atît timp cît nu-l frecventa dînsa. Această părere favorabilă despre cumnatul lui Legrandin se datora poate aspectului șters al cuiva care n-avea nimic intimidant, poate faptului că recunoscuse în acest gentilom, cu apucături de paracliser, semnele masonice ale propriului ei clericalism.

În zadar aflasem că tinerii care încălecau în fiecare zi în fața hotelului era fiii proprietarului veros al unui magazin de noutăți și pe care tata n-ar fi consimțit niciodată să-l cunoască, „viața la mare“ îi înălța în ochii mei, la rangul unor statui ecvestre de semizei și cel mai bun lucru pe care-l puteam nădăjdui era că nu-și vor arunca niciodată privirea asupra sărmanului băiat ce eram, care nu ieșea din sufrageria hotelului decît ca să se tolănească pe nisip. Aș fi vrut să inspir simpatie chiar aventurierului care fusese regele unei insule pustii din Oceania, chiar tinărului tuberculos despre care-mi plăcea să presupun că ascundea sub înfățișarea lui insolentă un suflet sfios și delicat care poate mi-ar fi manifestat numai mic comori de afecțiune. Cum de altminteri (spre deosebire de ceea ce se spune de obicei despre cunoștințele făcute în călătorie), faptul de-a fi vă-

zut în tovărășia unor anumite persoane poate să-ți adauge, pe o plajă pe care o mai vizitezi uneori, un coeficient fără echivalent în viața mondenă, tocmai prietenii încheiate la băi sînt acelea pe care nu numai că le ții la distanță, dar le cultivi cu atîta grijă la Paris. Mă interesa părerea pe care puteau s-o aibă despre mine toate aceste notabilități momentane sau locale, pe care înclinarea mea de a mă pune în locul unor oameni și de a crea din nou starea lor de spirit mă îndemna să-i situez nu la rangul lor real, acela pe care l-ar fi ocupat, de pildă, la Paris și care ar fi fost foarte mărunț, ci la acela pe care trebuiau să-l creadă al lor și care, la drept vorbind, era al lor la Balbec, unde lipsa unei măsuri comune le conferea un soi de superioritate relativă și de interes deosebit. Din păcate, disprețul nici unuia din aceștia nu mă mîhnea atît de mult ca acela al domnului de Stermaria.

Căci o observasem pe fiica lui, încă din clipa în care se ivi, fața ei frumoasă și palidă, aproape albăstrie, ceva deosebit în talia ei înaltă, în mersul ei, care-mi evocau cu drept cuvînt ereditatea, educația ei aristocratică și cu atît mai limpede cu cît știam ce nume poartă — ca acele teme expresive născocite de compozitorii de geniu ce descriu de minune scînteierea flăcării, vijîitul riului și liniștea de la țară pentru auditorii care parcurgînd în prealabil libretul, și-au îndrumat atenția pe calea cea bună. „Rasa“ adăugînd farmecului domnișoarei de Stermaria ideea cauzei lui, îl făcea mai ușor de înțeles, mai complet. Îl făcea și mai demn de dorit, vestind că era puțin accesibil, după cum un preț ridicat sporește valoarea unui

obiect care ne-a plăcut. Iar tulpina ereditară dădea acestui ten alcătuit din sucuri alese gustul unui fruct exotic sau al unui vin celebru.

Dar întâmplarea ne puse pe neașteptate la îndemână mijlocul de a ne conferi, bunicii și mie, un prestigiu imediat în ochii tuturor locuitorilor hotelului. Într-adevăr, încă din această dimineață, în momentul în care bătrâna doamnă cobora din apartamentul ei, exercitând grație valetului care o preceda, cameristei care alerga după o carte sau un tartan uitate, o acțiune asupra sufletelor și stîrnind în toți o curiozitate și un respect de care se vedea că nimeni nu era mai puțin străin ca domnul de Stermaria, directorul se aplecă spre bunica și, din amabilitate (așa cum arăți pe șahul Persiei sau pe regina Ranavalo unui spectator obscur, care de bunăseamă nu poate avea nici o legătură cu puternicul suveran, dar poate găsi interesant că l-a văzut la cîțiva pași de el), îi șopti la ureche: „Marchiza de Villeparisis“, în timp ce această doamnă zărind-o pe bunica nu-și putu înfrîna o privire de bucuroasă uimire.

Este lesne de înțeles că apariția neașteptată sub chipul unei bătrîne, a celei mai puternice dintre zîne nu mi-ar fi prilejuit mai mare plăcere, cum eram lipsit cu desăvîrșire de orice mijloc ca să mă apropiu de domnișoara Stermaria, pe niște meleaguri unde nu cunoșteam pe nimeni. Înțeleg nimeni din punct de vedere practic. Din punct de vedere estetic, numărul tipurilor umane e prea mărginit ca să nu încerci adesea, oriunde te-ai duce, bucuria de-a regăsi cunoștințe, chiar fără să le cauți în tablourile vechilor meșteri, așa cum făcea Swann. Astfel, încă din primele zile ale se-

derii noastre la Balbec, mi se întâmplase să-l întâlnesc pe Legrandin, pe portarul lui Swann, și chiar pe doamna Swann, care se transformaseră aici, cel dintîi într-un chelner de cafenea, cel de-al doilea într-un străin în trecere, iar ultima în profesorul de înot. Un soi de magnetism atrage și leagă atît de strîns unele de altele anumite însușiri ale fizionomiei și ale mentalității, încît atunci cînd natura introduce în acest chip o persoană într-un trup nou, nu o schilodește prea mult. Legrandin transformat în chelner de cafenea își păstra neatinse statura, profilul nasului și o parte din bărbie; doamna Swann fusese însoțită, în sexul masculin și în funcția de profesor de înot, nu numai de fizionomia ei obișnuită, dar chiar de oarecare manieră de a vorbi. Dar nu-mi putea fi mai de folos, încinsă cu centura roșie și înălțînd la cea mai mică vijelie drapelul care interzicea băile, căci profesorii de înot sînt prevăzători știind rareori să înoate, decît mi-ar fi putut fi în fresca *Vieții lui Moise* în care Swann o recunoscuse odinioară sub trăsăturile fiicei lui Jethro. Cîtă vreme această doamnă de Villeparisis era cu adevărat cea autentică, ea nu fusese victima unui farmec care ar fi despuiat-o de puterea ei, ci era dimpotrivă, în stare să-mi pună unul la dispoziția puterii mele pe care aceasta și l-ar însuși și, grație căruia, ca și cum aș fi fost purtat pe aripile unei păsări din povești, aveam să străbat în cîteva clipe distanțele sociale infinite, cel puțin la Balbec — care mă despărteau de domnișoara de Stermaria.

Din păcate tocmai bunica trăia mai mult ca orice altă făptură, închisă în universul ei propriu. Nici măcar nu m-ar fi disprețuit, nu m-ar fi în-

teles, dacă ar fi știut că dădeam importanță părerii, că mă interesa persoana unor oameni a căror existență nu numai că nu o remarcă dar al căror nume nu l-ar fi reținut nici măcar pînă în ziua plecării ei din Balbec ; nu îndrăzneam să-i mărturisesc că mi-ar fi făcut mare plăcere dacă acești oameni ar fi văzut-o stînd de vorbă cu doamna de Villeparisis, căci îmi dădeam seama că marchiza se bucura de prestigiu în hotel și prietenia ei cu noi i-ar fi impus domnului de Stermaria. Nu vreau să spun că, de altminteri, prietena bunicii mi-ar fi înfățișat cîtuși de puțin o doamnă din aristocrație ; eram prea obișnuit cu numele ei care devenise familiar urechilor mele înainte ca mintea mea să se fi oprit asupra-i, cînd încă de copil îl auzeam rostit acasă ; iar titlul ei nu-i adăuga decît o particularitate ciudată, ca un prenume puțin folosit, așa cum se întîmplă cu numele de străzi, în care nu observi nimic mai nobil, în *rue* Lord Byron, în atît de populara și vulgară *rue* Rochechouart, sau în *rue* de Grammont, decît în *rue* Léonce Reynaud sau în *rue* Hippolyte Lebas. Doamna de Villeparisis nu mă făcea să mă gîndesc mai mult la o persoană dintr-o lume deosebită, decît vărul ei Mac Mahon¹ pe care nu-l deosebeam de domnul Carnot², președintele Republicii, și de Raspail, a cărui fotografie o cumpărasem Françoise împreună cu aceea a Papei Pius al IX-lea. Bunica era de principiul că atunci cînd

¹ *Marie-Edmé-Patrice de Mac Mahon* (1808—1893), mareșal al Franței, care a jucat un rol de seamă în războiul Crimeii.

² *Marie-François-Sadi Carnot* (1837—1894). Om de stat francez.

călătorești nu trebuie să ai relații, că nu te duci la mare ca să vezi lume, că ai tot timpul la Paris, că te-ar face să-ți pierzi în amabilități, în banalități, timpul prețios pe care trebuie să-l petreci numai în plin aer, în fața mării; și găsim că e mai comod să presupună că toată lumea împărtășește această părere care îndreptățește, între prieteni vechi pe care împlinirea îi pune față în față în același hotel, ficțiunea unui incognito reciproc, când directorul îi șopti numele marchizei, se mulțumi să întoarcă privirea și avu aerul că n-o vede pe doamna de Villeparisis care, înțelegând că bunica nu ținea să reînnoiască cunoștința, privi la rîndul ei în neant. Ba se depărtă și am rămas în izolarea mea ca un naufragiat de care parcă se apropiase un vas, care a dispărut apoi fără să se oprească.

Ea lua masa tot în sufragerie, dar în celălalt capăt. Nu cunoștea nici una din persoanele care locuiau în hotel sau veneau aici în vizită, nici chiar pe domnul de Cambremer; într-adevăr, am văzut că nu o saluta într-o zi, când primise cu soția lui o invitație la prînz a decanului care, amestec de cinstea de a-l avea pe gentilom la masă, evita prietenii de toate zilele și se mulțumea să le clipească de departe din ochi, să facă la acest eveniment istoric o aluzie totuși destul de discretă ca să nu poată fi interpretată ca o invitație de-a se apropia.

— Ei, știu că vă aranjați bine, că sînteți un om șic, îi spuse seara soția primului președinte.

— Șic? De ce? întrebă decanul, adoptînd un aer exagerat de uimire ca să-și ascundă bucuria;

din pricina invitațiilor mei? spuse el, dându-și seama că nu mai era în stare să simuleze, dar ce șic vedeți în faptul că prânzești cu niște prieteni? Trebuie și ei să prânzească undeva!

— Ba da, e șic! Nu-i așa, erau soții de Cambremer? i-am recunoscut îndată. Ea e marchiză. Și încă autentică. Nu prin femei.

— Oh! e o femeie foarte simplă, e încântătoare, nu e cituși de puțin afectată. Credeam că o să veniți, vă făceam semne... v-aș fi prezentat! spuse el evitînd printr-o ușoară ironie enormitatea acestei propuneri, ca Assuérus cînd îi spune Estherei: *Faut-il de mes États vous donner la moitié*¹! N-ați făcut bine, vă repet, urmă decanul care devenise îndrăzneț, acum cînd primejdia trecuse. Nu v-ar fi mîncat. Nu facem partida noastră de bezigă?

— Cu plăcere, nu îndrăzneam să vă propunem, acum cînd vă ospătați alături de marchize!

— Oh! nu vă speriați, n-au nimic extraordinar. Iată, cinez mîine seară la ei. Vreți să vă duceți în locul meu? Din toată inima. Spun sincer, prefer să rămîn aici.

— Nu, nu!... ar putea să mă revoace ca reacționar, exclamă președintele, rîzînd cu lacrimi de gluma lui. Și dumneavoastră sînteți primit la Féterne, adăugă el întorcîndu-se spre notar.

— Oh! mă duc acolo duminicile, intri pe o ușă și ieși pe alta. Dar ei nu prînzesc la mine așa cum prînzesc cu decanul.

Domnul de Stermaria nu era în ziua aceea la Balbec, spre marele regret al decanului. Dar îi spuse cu șiretenie *maître-d'hôtel*-ului:

¹ Trebuie să-ți dau jumătate din împărăția mea! (*Esther*, Racine).

— Aimé, ai putea să-i spui domnului Stermaria că nu e singurul nobil care a intrat în această sufragerie. Ai văzut doar pe domnul care a prinzit aici cu mine ? Ei, cel cu mustață mică, cu un aer de militar ? Ei, e marchizul de Cambremer.

— Ah, adevărat ? Nu mă miră !

— Să vadă că nu e singurul nobil. Nu ! Nu strică să le tai nasul acestor nobili. Știi, Aimé, să nu-i spui nimic dacă nu vrei, eu nu spun asta pentru mine ; de altminteri, știe el.

Iar a doua zi, domnul de Stermaria, care știa că decanul pledase pentru un prieten al său, se duse să se prezinte singur.

— Prietenii noștri comuni, de Cambremer, tocmai voiau să ne invite împreună, zilele noastre nu s-au potrivit, în sfârșit, nu știu mai mult, spuse decanul, care, ca mulți mincinoși își închipuiesc că nimeni nu va încerca să deslușească un amănunt neînsemnat, totuși îndestulător (dacă întîmplarea te pune în posesia umilei realități, în contradicție cu el) să denunțe un caracter și să inspire pentru totdeauna neîncredere.

O priveam pe domnișoara de Stermaria, dar acum, cît timp tatăl ei se depărtase ca să stea de vorbă cu decanul, cu mai multă insistență. Ca și ciudățenia îndrăzneată și totdeauna frumoasă a atitudinilor ei, ca atunci cînd cu amîndouă coatele sprijinite de masă ridica paharul deasupra antebrațelor, uscăciunea unei priviri care se istovea repede, asprimea temeinică, familială pe care o simțeau prost ascunsă în inflexiunile ei personale, în fundul vocii sale, care o izbiseră pe bunica, un soi de piedică atavică la care recurgea ori de cîte ori sfîrșise să-și dezvăluie printr-o privire sau printr-o into-

nație, propriul ei gînd, toate astea îndreptau gîndul celui ce o privea spre viața care-i lăsase moștenire această insuficiență de simpatie omenească, aceste lacune de sensibilitate, o deficiență de amploare în substanța ei care se vedea în orice moment. Dar după anumite priviri care se strecurau o clipă pe fondul atît de repede uscat al ochiului ei și în care simțeai acea gingășie aproape umilă pe care înclinarea predominantă a plăcerilor simțurilor o dă celei mai mîndre, care în curînd nu va mai recunoaște decît un prestigiu, acela pe care-l are pentru ea orice ființă care o poate face să le încerce, fie un comedian sau un saltimbanc pentru care ea s-ar despărți cîndva de soțul ei ; după anumită nuanță de un roz senzual și aprins care îmbobocea pe obraji ei palizi, ca aceia care-și așeza stacojiul în inima nufurilor albi de pe Vivonne, credeam că-mi dau seama că mi-ar fi îngăduit lesne să vin să caut asupră-i gustul acestei vieți atît de poetice pe care o ducea în Bretagne, viață pe care, fie din prea multă obișnuință, fie din distincție înăscută, fie din scîrbă de sărăcie sau de zgîrcenia alor săi, parcă nu o aprecia prea mult, dar pe care totuși o cuprîndea închisă în trupul ei. Poate că n-ar fi găsit resursele unei rezistențe în plăpînda rezervă de voință pe care o moștenise și care-i dădea o expresie leneșă. Pălăria de fetru cenușie cu o pană puțin demodată și pretențioasă, pe care o purta invariabil ori de cîte ori lua masa, mi-o făcea mai simpatică, nu pentru că se armoniza cu tenul ei argintiu sau roz, dar pentru că, făcîndu-mă să o bănuiesc săracă, o apropia de mine. Silită la o atitudine convențională din pricina prezenței tatălui ei, dar recurgînd la alte principii decît el întru

perceperea și clasificarea ființelor care se aflau în față-i, poate vedea în mine nu rangul neînsemnat, ci sexul și vîrsta. Dacă domnul de Stermaria ar fi ieșit într-o zi fără ea, mai ales dacă doamna de Villeparisis, luînd loc la masa noastră i-ar fi dat despre noi relații care mi-ar fi îngăduit îndrăzneala să mă apropii de ea, poate am fi putut schimba cîteva cuvinte, am fi putut pune la cale o întîlnire, am fi putut să ne împrietenim mai bine. Iar în răstimpul lunii pe care ar fi petrecut-o singură, fără părinți, în castelul ei romantic, poate am fi putut să ne plimbăm singuri, seara, în amurg, cînd ar sclipi mai gingaș deasupra apei întunecate florile roz ale mărăcinilor sub stejarii bătuți de clipocitul apei. Am fi străbătut împreună acea insulă plină, pentru mine, de atîta farmec, pentru că cuprinsese viața obișnuită a domnișoarei de Stermaria și dăinuia în amintirea ochilor mei. Căci mi se părea că n-aș fi posedat-o cu adevărat decît acolo, cînd aș fi străbătut aceste meleaguri care-o învăluiau cu atîtea amintiri, vâl pe care dorința mea voia să-l smulgă, și cu acelea pe care natura le pune între femeie și unele ființe (cu aceeași intenție care o face să pună actul înmulțirii, pentru toate, între ele și cea mai mare voluptate, și să așeze pentru insecte, în fața nectarului, polenul pe care trebuie să-l ducă pe aripile lor), astfel că înșelați de iluzia de-a o poseda mai deplin, ele să fie silite să stăpînească mai întîi peisajele în mijlocul cărora ea trăiește și care deși sînt mai de folos imaginației lor decît plăcerea senzuală, n-ar fi reușit totuși, fără ea, să-i atragă.

Dar am trebuit să-mi întorc privirile de la domnișoara de Stermaria, căci, fiind, fără îndoială, de

păreră că a face cunoștința unei personalități importante este un act curios și scurt, suficient ca atare, și care pentru a desfășura tot interesul cel comportă nu cere decît o strîngere de mîini și o privire pătrunzătoare fără conversație imediată nici legături ulterioare, tatăl ei se despărțise de decan și se întorcea să se așeze în fața ei, frecindu-și mîinile ca un om care a făcut o prețioasă achiziție. Iar pe decan, după ce-i trecuse emoția acestei dintîi întrevederi, îl auzeai, ca în celelalte zile, adresîndu-se din cînd în cînd *maitre-d'hôtel*-ului :

— Dar eu nu sînt rege, Aimé ; du-te deci la rege, nu-i așa ? Primule, păstrăvii ăștia au aerul foarte bun, îl vom ruga pe Aimé să ne servească și nouă. Aimé, peștele acela mi se pare foarte recomandabil : adu-ne și nouă, Aimé, și la discreție.

Repetă mereu numele lui Aimé, astfel încît cînd avea vreun musafir la prînz, invitatul său îi spunea : „Văd că vă simțiți aici ca acasă“, și se credea obligat să pronunțe și el într-una „Aimé“, datorită acelei înclinări, alcătuită în același timp din sfială, vulgaritate și prostie, ale unora de a crede că este spiritual și elegant să imiți aidoma pe aceia în societatea cărora se află. Repetă mereu, dar surîzînd, căci ține să-și manifeste în același timp bunele legături pe care le întreține cu *maitre-d'hôtel*-ul și superioritatea asupra-i. Iar *maitre-d'hôtel*-ul, ori de cîte ori revenea numele său, surîdea de asemenea cu un aer înduioșat și mîndru, arătînd că își dă seama de onoare și înțelege gluma.

Oricît de intimidante ar fi fost totdeauna pentru mine mesele în acest vast restaurant, de obicei plin al Marelui Hotel, ele mă speriau încă și mai mult, cînd sosea pentru cîteva zile proprietarul (sau di-

rectorul general ales de o societate comanditară, nu știu), nu numai al acestui *palace* dar a șapte sau opt altele așezate în cele patru colțuri ale Franței, și făcînd între ele naveta, venea să petreacă, din cînd în cînd, cîte o săptămînă în fiecare. Atunci, cînd începea să se servească cina, se ivea în fiecare seară, la intrarea sufrageriei, acest om scund, cu părul alb, cu nasul roșu, de-o nepăsare și o corectitudine nemaipomenite și care pare-se era cunoscut tot atît de bine la Londra ca și la Monte-Carlo, drept unul din cei mai mari hotelieri din Europa. Odată, cînd ieșisem o clipă la începutul cinei, cum la întoarcerea mea am trecut pe lîngă el, mă salută, dar cu o răceală în care n-am putut desluși dacă ea se datora rezervei cuiva care nu uită ceea ce este sau disprețului pentru un client fără importanță. În fața acelora care aveau dimpotrivă una foarte mare, directorul general se apleca cu tot atîta răceală, dar mai adînc, cu pleoapele lăsate în jos dintr-un soi de respect pudic, ca și cum ar fi avut în față-i, la o înmormîntare, pe tatăl răposatei sau Sfintele Daruri. Cu excepția acestor saluturi reci și rare, nu făcea nici o mișcare ca și cînd ar fi vrut să arate că ochii săi scînteietori, care parcă îi ieșeau din orbite, vedeau tot, rînduiau tot, garantau „Cinei la Marele Hotel“ atît desăvîrșirea în amănunte cit și armonia ansamblului. Se simțea, de bună seamă, mai mult decît un director de scenă, decît un șef de orchestră — un adevărat generalisim. Socotind că o contemplație dusă la maximul ei de intensitate îi era de ajuns ca să fie sigur că totul e gata, că nici o greșeală săvîrșită nu putea avea drept urmare învîlmășeala și ca să-și asume în sfîrșit, toate răspunderile, nu numai că se

abținea de la orice gest, dar nici măcar nu-și mișca ochii împietriți de atenție care îmbrățișau și conduceau totalitatea operațiilor. Simțeam că pînă și mișcările lingurii mele nu-i scapă, și chiar dacă se făcea nevăzut îndată ce se servise supa, faptul că trecuse restaurantul în revistă îmi tăiase pofta de mîncare pentru tot restul mesei. Avea foarte bun apetit, după cum puteai să-ți dai seama la masa de prînz, pe care o lua ca un simplu particular, la aceeași masă ca toată lumea, în sufragerie. Masa lui nu se deosebea întru nimic de celelalte, afară doar că în timp ce mîncea, celălalt director, cel obișnuit, stătea tot timpul în picioare și-i făcea conversație. Căci fiind subordonatul directorului general, încerca să-l măgulească și avea mare frică de el. A mea era mai mică în timpul acestor prînzuri, căci pierdut atunci printre clienți, recurgea la discreția unui general care, într-un restaurant în care se află și soldați, nu are aerul că se ocupă de ei. Cu toate acestea, cînd portarul, înconjurat de „comisionarii” săi îmi dădea de veste : „Pleacă mîine la Dinard, de unde se duce la Biarritz și apoi la Cannes”, răsufлам mai liniștit.

Viața mea la hotel nu era numai tristă pentru că n-aveam nici o cunoștință care să locuiască aici, dar incomodă, pentru că Françoise își făcuse prea multe. S-ar părea că ele ne-ar fi putut înlesni multe. Dar tocmai contrariul era adevărat. Dacă proletarii întîmpinau oarecare greutăți să fie tratați drept cunoștințe de Françoise și nu izbuteau decît în anumite condiții de mare politețe față de ea, în schimb, după ce reușeau, erau singurii oameni care aveau trecere în ochii ei. Vechiul ei cod îi arăta că nu era obligată cu nimic față de prietenii

stăpînilor ei, că dacă ar fi fost grăbită, putea să nu primească vre-o doamnă care venise să o vadă pe bunică. Dar în ce privește relațiile ei, adică rarii oameni din popor admiși la dificila ei prietenie, faptele erau rînduite de protocolul cel mai subtil și cel mai desăvîrșit. Astfel, Françoise, făcînd cunoștința cafegiului și a unei tinere cameriste care cosea rochiile unei doamne belgiene, nu mai urca să pregătească lucrurile bunicii îndată, după-prînz, ci numai după o oră, căci cafegiul voia să-i facă o cafea sau o tizănă la bucatărie, iar camerista o ruga să vină să o vadă cosînd, și ar fi fost cu neputință să-i refuze, căci sînt lucruri care nu se fac. De altminteri cameristei i se cuveneau atenții deosebite, căci era orfană și fusese crescută de niște străini la care se ducea uneori să petreacă cîteva zile. Această situație stîrnea mila Françoisei și de asemenea disprețul ei binevoitor. Ea care avea familie, o căsuță moștenită de la părinți unde fratele ei creștea niște vaci, ea nu se putea considera o deșrădăcinată egală ei. Iar cum camerista nădăjduia să se ducă la 15 august să-și viziteze binefăcătorii, Françoise nu se mai putea abține de a repeta : „Mă face să rîd. Spune : «nădăjduiesc» să mă duc la mine la 15 august.» «La mine», spunea ea ! Nici nu e locul ei de naștere, niște oameni au luat-o la ei, și spune «la mine» ca și cum ar fi într-adevăr la ea. Biata micuță ! Cît de săracă trebuie să fie că nici nu știe ce înseamnă să ai un cămin al tău.” Dar dacă Françoise nu s-ar fi împrietenit decît cu cameristele venite cu unele cliente, care cînau cu ea la „comisionari” și care, în fața frumoasei sale bonete cu dantele și a profilului ei fin, credeau că e vre-o doamnă nobilă silită de împrejurări sau

îndemnată de o înclinare să servească ca doamnă de companie bunicii, dacă, într-un cuvânt, Françoise n-ar fi cunoscut decât oameni care nu erau ai hotelului, nenorocirea n-ar fi fost mare, pentru că nu i-ar fi putut să ne slujească la ceva, pentru motivul că, în orice caz, și chiar necunoscuți de ea, ei nu ne-ar fi putut sluji la nimic. Dar ea se împrietenise și cu chelnerul însărcinat cu vinurile, cu un rîndaș de la bucătărie, cu o guvernantă de la etaj. Urma deci, în ce privește viața noastră de toate zilele, că Françoise, care în ziua sosirii ei, cînd nu cunoștea încă pe nimeni, suna alandala pentru lucrul cel mai mărunț, la ore la care bunica și cu mine n-am fi îndrăznit, și dacă-i făceam cea mai mică observație, răspundea : „Dar plătim destul de scump pentru asta“, ca și cum i-ar fi plătit chiar ea ; acum, de cînd se împrietenise cu o personalitate de la bucătărie, ceea ce ni se păruse de bun augur pentru comoditatea noastră, dacă bunicii sau mie ne era frig la picioare, Françoise nu îndrăznea să sune, nici măcar la ora cea mai normală ; ea ne încredința că n-am fi bine văzuți, căci ar trebui aprinse din nou sobele, sau am tulbura cina servitorilor care fi nemulțumiți. Ea sfîrșea într-o locuțiune, care în ciuda felului nesigur în care o rostea, nu era mai puțin deslușită, și ne învinuia de-a dreptul : „De fapt...“ Nu stăruiam de teamă să nu ne impună una mai gravă : „E ceva !... !“ Astfel încît, în fond nu mai puteam avea apă caldă, pentru că Françoise se împrietenise cu acela care o încălzea.

Pînă la urmă, am făcut și noi o cunoștință, în ciuda dar grație bunicii, căci ea și doamna de Villeparisis se ciocniră, într-o dimineată, într-o ușă și

fură obligate să se oprească, nu fără să fi schimbat în prealabil gesturile de uimire, de șovăială, să fi executat mișcări de recul, de îndoială și în sfârșit dovezi de politețe și de bucurie ca în unele piese de Molière în care doi actori, monologînd de cîțva timp fiecare de partea lui și la cîțiva pași unul de altul, sînt presupuși că nu s-au văzut încă, și deodată se zăresc, nu le vine să creadă ochilor, își taie unul altuia vorba, în sfârșit vorbesc împreună, corul urmărind dialogul și aruncîndu-se unul în brațele celuilalt. Doamna de Villeparisis vru, din discreție, să se despartă după o clipă de bunica mea care dimpotrivă, preferă să o rețină pînă la prînz, dorind să afle ce făcea de avea corespondența mai devreme ca noi și fripturi bune la grătar (căci doamna de Villeparisis, foarte lacomă, aprecia foarte puțin bucătăria hotelului unde ni se serveau niște mese care, susținea bunica, citind mereu pe doamna de Sévigné, erau „atît de magnifice încît mureai de foamă“). Marchiza, așteptînd să fie servită, adoptă obiceiul de a veni în fiecare zi să ia loc lîngă noi în sufragerie, fără să ne îngăduiască să ne ridicăm, să ne deranjăm cu nimic. Cel mult întîrziem adesea stînd de vorbă cu ea, după ce sfîrșisem prînzul, în acel moment sordid cînd cuțitele stau risipite pe fața de masă alături de șervețele desfăcute. În ce mă privește, ca să păstrez, pentru ca să-mi placă Balbecul, ideea că mă aflu la capătul extrem al pămîntului, mă străduiam să privesc mai departe, să nu văd decît marea în care să caut efectele descrise de Baudelarie și să nu las privirile să-mi cadă pe masă decît în zilele cînd ni se servea vreun pește mare, monstru marin care, spre deose-

bire de cuțite și furculițe, era contemporanul unor epoci primitive în care viața începea să aflueze în Ocean, pe timpul Cimmerienilor, și al cărui trup cu nenumărate vertebre, cu nervi albaștri și roz, fusese clădit de natură, dar după un plan arhitectural, ca o catedrală policromă a mării.

După cum un coafor văzînd că un ofițer pe care-l servește cu o atenție deosebită, recunoaște un client care intră și începe să flecărească puțin cu el, se bucură dîndu-și seama că sînt din aceeași lume și nu se poate abține să surîdă ducîndu-se să aducă ceașca cu săpun, căci știe că în prăvălia sa, nevoilor vulgare ale unui simplu salon de coafură li se adaugă unele plăceri sociale, ba chiar aristocratice, tot astfel Aimé, văzînd că doamna de Villeparisis regăsise în noi niște cunoștințe, se ducea să ne aducă paharele cu apă de gură cu același suris de o modestie trufașă și de o discreție savantă de amfitrionă care știe să se retragă la timp. S-ar fi spus de asemenea un tată fericit și înduioșat care veghează, fără să o tulbure, la fericirea logodnei ce s-a pus la cale la masa lui. De altminteri era de ajuns să rostești numele unui nobil, ca Aimé să pară fericit, spre deosebire de Françoise în fața căreia nu puteai spune „contele cutare“, fără să i se întunece fața, și fără ca vocea să-i devină aspră și vorba scurtă, ceea ce însemna că nu îndrăgea nobilimea mai puțin ca Aimé, ci chiar mai mult. Apoi Françoise avea însușirea pe care o socotea la alții cel mai mare cusur : era mîndră. Nu era din rasa plăcută și plină de simplitate din care făcea parte Aimé. Ei încearcă, manifestă o plăcere vie cînd le povestești un fapt mai mult sau mai puțin nostim, dar inedit, care nu e relatat în ziar. Françoise nu vroia să aibă aerul mirat.

Dacă ai fi spus, în fața ei, că arhiducele Rodolphe, a cărui existență n-o bănuise niciodată, nu murise, cum se știa cu siguranță, ci trăiește, ea ar fi răspuns : „Da“, ca și cum ar fi știut de mult timp acest lucru. Dacă nu putea auzi, chiar din gura noastră, căroră ne spunea atât de umil „stăpînii“ ei și care o înblînzisem aproape în întregime, fără să-și înăbușească o pornire de minie, numele unui nobil, pesemne că familia din care se trăgea avea în satul ei oarecare stare, o situație independentă care nu putea să fie tulburată în vaza de care se bucura decît chiar de acești nobili la care, dimpotrivă, un Aimé a slujit încă din copilărie, dacă nu fusese crescut de ei din milă. Pentru Françoise, doamna de Villeparisis trebuie deci să-și ceară iertare că este nobilă. Dar în Franța cel puțin, acesta e tocmai talentul cît și singura ocupație a marilor seniori și a marilor cucoane. Françoise, ascultînd de tendința servitorilor care culeg mereu, despre legăturile stăpînilor lor cu alte persoane, niște observații fragmentare din care trag uneori concluzii eronate, ca oamenii în ce privește viața animalelor — găsea în orice moment că ni se făcuse o necuviință, concluzie la care o îndemna de altminteri lesne, pe lîngă dragostea excesivă ce ne-o purta, plăcerea de a ne fi dezagreabilă. Dar constatînd, fără eroare cu puțință, miile de atenții cu care ne învăluia și cu care o învăluia și pe ea doamna de Villeparisis, Françoise o scuză că este marchiză și, cum nu încetase niciodată să-i fie recunoscătoare că este, o prefera tuturor persoanelor pe care le cunoșteam. Căci nici una nu-și dădea astfel silința să fie mereu amabilă. Ori de cîte ori bunica remarcă o carte pe care o

citea doamna de Villeparisis sau spunea că apreciasse fructele pe care aceasta le primise de la o prietenă, peste o oră un valet urca să ne înmîneze cartea sau fructele. Iar cînd o vedeam pe urmă, răspunzînd mulțumirilor noastre, se rezuma să spună, avînd aerul că ar căuta în vreo utilitate specială o scuză pentru darul ei : „Nu e o capodoperă, dar ziarele sosesc atît de tîrziu, de bună seamă trebuie să aveți ceva de citit“. Sau : „E totdeauna mai prudent să ai niște fructe de care să fii sigur, la mare“. „Dar mi se pare că nu mîncăți niciodată stridii, ne spuse doamna de Villeparisis. (sporindu-mi impresia de dezgust pe care o încercam la ora aceea, deoarece carnea vie a stridiilor mă scîrbea mai mult decît viscozitatea meduzelor care-mi întunecau plaja de la Balbec) ; sînt delicioase pe coasta aceasta ! A ! voi spune cameristei mele să se ducă să ia scrisorile dumneavoastră o dată cu ale mele. Cum, fiica dumneavoastră vă scrie *zilnic* ? Dar ce puteți să vă spuneți ?“

Bunica tăcu, dar se poate crede din dispreț, ea care repeta despre mama cuvintele doamnei de Sévigné : „De îndată ce am primit o scrisoare aș dori numaidecît alta, și nu mai pot de nerăbdare. Puțini oameni sînt demni să înțeleagă ce simt eu.“ Și mă temeam să nu-i aplice doamnei de Villeparisis concluzia : „Caut pe cei ce fac parte din mica tagmă a acestora și evit pe ceilalți“. Ea făcu îndată elogiul fructelor pe care doamna de Villeparisis ni le trimisese în ajun. Erau într-adevăr atît de frumoase încît directorul, deși gelos pe compotierele sale îmi spusese : „Sînt ca dumneavoastră, sînt mai „frivol“ de fructe decît de orice alt desert. Bunica spuse prietenei sale că le

apreciasse cu atât mai mult cu cât cele ce se serveau la hotel erau îndeobște detestabile.

— Nu pot, spune, adăugă ea, ca doamna de Sévigné, că dacă am vrea să găsim, din capriciu, un fruct prost, am fi obligați să-l aducem de la Paris.

— Ah ! da, citiți pe doamna de Sévigné. V-am văzut încă din primele zile cu scrisorile ei (uita că n-o zărise niciodată pe bunica în hotel înainte de a o fi întâlnit în acea ușă). Nu găsiți că e oarecum exagerată această grijă constantă pe care o poartă fiicei sale, de care vorbește prea mult ca să fie sinceră ? Nu e destul de naturală.

Bunica găsi discuția inutilă și vrînd să evite a vorbi despre lucrurile care-i plăceau în fața cuiva care nu le putea înțelege, ascunse, punînd geanta peste ele, memoriile doamnei de Beausergent.

Cînd doamna de Villeparisis o întâlnea pe Françoise în momentul cînd (aceasta îi spunea „amiaza“), cu boneta ei frumoasă pe cap și înconjurată de stima obștească, cobora să mînințe la „comisionari“, doamna de Villeparisis o oprea ca s-o întrebe ce facem. Iar Françoise transmitea-ne comisionul marchizei : A spus : „Dați-le bună ziua din parte-mi“, imită vocea doamnei de Villeparisis ale cărei cuvinte credea că le citează textual, cită vreme nu le pocea mai mult decît le deforma Platon pe cele ale lui Socrate sau sfîntul Ioan pe cele ale lui Christos. Françoise era, firește, foarte mișcată de aceste atenții. Cel mult nu credea în spusele bunicii și gîndea că aceasta mințea dintr-un interes de clasă, oamenii bogați susținîndu-se unii pe alții, cînd o încredința că doamna de Villeparisis fusese altădată încîntătoare. Este adevărat că nu mai stăruiau decît niște slabe rămășițe a căror frumusețe distrusă n-ar mai

fi putut fi restaurată, afară numai dacă ai fi fost mai artist decît Françoise. Căci nu trebuie să privești numai, ci să și tălmăcești fiecare trăsătură, ca să-ți dai seama cît de frumoasă a putut fi o femeie bătrînă.

— Trebuie să mă gîndeasc o dată să o întreb dacă nu cumva mă înșel și dacă nu se înrudește cu Ghermanții, îmi spuse bunica trezindu-mi astfel indignarea. Cum aș fi putut oare crede într-o comunitate de origine între aceste două nume care intraseră în mine, unul prin ușa josnică și rușinoasă a experienței, celălalt prin ușa de aur a imaginației ?

De cîteva zile, trecea adesea într-un echipaj luxos, înaltă, roșcată, frumoasă, cu un nas cam mare, principesa de Luxemburg, care petrecea cîteva luni de vilegiatură prin regiune. Caleașca ei se oprise în fața hotelului, un lacheu veni să vorbească cu directorul, se întoarse la trăsură și duse niște fructe minunate (care întruneau într-un singur coș, așa cum întrunea și golful diferite anotimpuri), cu o carte de vizită : „*Principesa de Luxemburg*“, pe care erau scrise cîteva cuvinte cu creionul. Cărui vizitator princiar, locuind aici incognito, puteau fi menite aceste prune brumării, luminoase și sferice, așa cum era în acest moment rotunzimea mării, niște struguri transparenți atîrnați de lemnul lor uscat ca o limpede zi de toamnă, niște pere de un ultramarin ceresc. Căci nu se putea ca principesa să fi vrut s-o viziteze pe prietena bunicii. Totuși, a doua zi seara, doamna de Villeparisis ne trimise ciorchinele de struguri proaspăt și auriu și niște prune și pere pe care de asemenea le-am recunoscut, deși prunele se făcu-

seră mov ca marea la ora cînd cinam, iar pe ultramarinul perelor fluturau cîteva forme de nori roz. Peste cîteva zile am întîlnit-o pe doamna de Villeparisis ieşind de la concertul simfonic care avea loc dimineaţa pe plajă. Convins că operele pe care le auzeam cu acest prilej (preludiul din *Lohengrin*, uvertura la *Tannhäuser* etc.) exprimau adevărurile cele mai înalte, încercam să mă ridic pe cît puteam, ca să ajung pînă la ele, scoteam din mine, ca să le înţeleg, le dădeam tot ce ascundeam atunci mai bun, mai adînc.

Ori, cum ieşisem de la concert şi ne îndrumam spre hotel, ne oprisem o clipă pe dig, bunica şi cu mine, ca să schimbăm cîteva cuvinte cu doamna de Villeparisis care ne vestea că comandase pentru noi la hotel nişte „Croaue Monsieur“ şi ouă cu smîntînă, am văzut-o de departe, îndreptîndu-se către noi, pe principesa de Luxemburg, sprijinită uşor într-o umbrelă, astfel încît să imprime trupului ei înalt şi minunat acea uşoară înclinare, să-l facă să deseneze acel arabesc atît de apreciat de femeile care fuseseră frumoase pe timpul Imperiului şi care ştiau, cu umerii lăsaţi în jos, cu spatele drept, cu şoldul supt, cu piciorul întins, să-şi fluture molatic trupul ca un fular în jurul armăturii unei invizibile tulpini inflexibile şi oblice care l-ar fi străbătut. Ieşea în fiecare dimineaţă să facă o plimbare pe plajă la ora cînd toată lumea urca să prînzească, după baie, şi cum ea prînzea doar la unu şi jumătate, nu se întorcea la vila ei decît cu mult mai tîrziu, după ce înotătorii părăsiseră digul deşert şi încins. Doamna de Villeparisis o prezentă pe bunica, vru să mă prezinte, dar fu nevoită să mă întrebe cum mă cheamă, căci nu-şi mai amintea numele meu. Poate nu-l ştiuse niciodată sau

il uitase în ori ce caz de mulți ani, de cînd bunica își măritase fiica. Acest nume o impresionă parcă adînc pe doamna de Villeparisis. Între timp, principesa de Luxemburg ne întinsese mîna și, din cînd în cînd, stînd de vorbă cu marchiza, se întorcea ca să ațintască niște priviri gingașe spre bunica și spre mine, ca acea sărutare embrionară pe care o adaugi surîsului către bonă, cînd acest surîs se adresează copilului. În dorința ei de a nu sălășlui într-o sferă superioară celei ale noastre, calculase, fără îndoială, greșit distanța, căci dintr-o eroare de reglaj, privirile ei erau pătrunse de atîta bună-tate încît am văzut apropiindu-se momentul în care ne-ar mîngîia cu mîna ca pe două animale simpatice care ar fi întins capul spre ea, printr-un grilaj, la Jardin d'Acclimatation. Această idee de animale și de Bois de Boulogne dobîndi, de altminteri, de îndată mai multă consistență în mine. Era ora la care digul era plin de negustori ambulanți și zgomotoși care vindeau prăjituri, bomboane și pîinișoare. Neștiind ce să facă ca să ne manifeste bunăvoința ei, principesa opri pe cel dintîi care trecu ; nu mai avea decît o pîinișoară de secară, din soiul acelor ce se dau la rațe. Principesa o luă și spuse : „E pentru bunica dumneavoastră“. Totuși mi-o întinse mie, spunîndu-mi cu un surîs delicat : „I-o veți da chiar dumneavoastră“, gîndind astfel că plăcerea mea ar fi mai desăvîrșită dacă n-ar fi nici un mijlocitor între mine și animale. Alți negustori se apropiară, ea îmi umplu buzunarele cu tot ce aveau, pachete gata legate cu sfoară, prăjituri, turtă dulce, acadele. Îmi spuse : „Mîncă-ți-le și oferîți-i și bunicii dumneavoastră“, și puse pe micul harap îmbrăcat în satin roșu, care o urma pretutindeni și care era minunea plăjii, să plă-

tească negustorilor. Apoi își luă rămas-bun de la doamna de Villeparisis și ne întinse mîna cu intenția de a ne trata în același chip ca pe prietena ei, ca pe niște intimi, și de a se pune la nivelul nostru. Dar de data aceasta, situă, fără îndoială, nivelul nostru ceva mai sus în scara viețuitoarelor, căci principesa arată bunicii egalitatea ei cu noi prin mijlocirea acelui surîs duios și matern pe care-l adresezi unui ștregar, cînd îi spui la revedere ca unui om mare. Printr-un minunat progres al evoluției, bunica nu mai era o rață sau o antilopă, ci ceea ce doamna Swann ar fi numit un „baby“. În sfîrșit, după ce se despărți de tustrei, principesa își urmă plimbarea pe digul înșorit, curbîndu-și dinafară înăuntru talia-i măreață care se încolăcea ca un șarpe în jurul unei nuiele pe umbrela albă, imprimată cu albastru, pe care doamna de Luxemburg o ținea închisă în mînă. Era prima principesă pe care o cunoșteam, spun cea dintii, căci principesa Mathilde nu era nicidecum principesă prin felul ei de a fi. Cea de a doua, se va vedea mai tîrziu, n-avea să mă uimească mai puțin prin bunăvoința ei. A doua zi am luat cunoștință de o formă a amabilității marilor seniori, mijlocitori binevoitori între suverani și burghezi, cînd doamna de Villeparisis ne spuse : „V-a găsit încîntători. E o femeie cu foarte multă judecată și cu multă inimă. Nu e ca atîția suverani și principii. Este o valoare autentică.“ Și doamna de Villeparisis adaugă cu un aer convins și fericită de a fi în situația să ne spună acest lucru : „Cred că ar fi încîntată să vă mai vadă“.

Chiar în dimineața aceea, după ce se despărți de principesa de Luxemburg, doamna de Villeparisis

imi spuse ceva care mă izbi și mai mult și care nu era de domeniul amabilității.

— Sinteți fiul directorului de minister?, mă întrebă ea. Ah! pare-se că tatăl dumneavoastră este un om fermecător. Mi se pare că face acum o călătorie foarte frumoasă.

Cu cîteva zile mai înainte aflasem dintr-o scrisoare a mamei că tata și tovarășul său, domnul de Norpois, își pierduseră bagajele.

— Le-au găsit, sau mai degrabă nu fuseseră niciodată pierdute, iată ce s-a întîmplat, ne spuse doamna de Villeparisis, care, fără să știm cum, avea aerul că este mult mai bine informată decît noi, în ce privește amănuntul acestei călătorii. Cred că tatăl dumneavoastră se va întoarce săptămîna viitoare, pesemne că va renunța să se mai ducă la Algésiras. Dar vrea să stea o zi mai mult la Toledo, căci este admiratorul unuia din elevii lui Tițian al cărui nume nu mi-l mai amintesc și care nu poate fi văzut bine decît acolo.

Și mă întrebam prin ce întîmplare, în luneta îndiferentă prin care privea doamna de Villeparisis, și privea destul de departe frămîntarea sumară, minusculă și nedeslușită a mulțimii de oameni pe care-i cunoșteam, era intercalată în locul din care-l privea pe tata o bucată de sticlă care mărea foarte mult și care-i dădea putința să vadă cu atîta relief și în cele mai mici amănunte, tot ce-i plăcea lui, împrejurările care-l sileau să se întoarcă, plictisilele lui cu vama, înclinarea sa pentru El Greco, și schimbînd pentru ea scara viziunii sale, îi înfățișa numai acest om atît de mare printre alții, foarte mici, ca acel Jupiter căruia Gustave Moreau¹, cînd

¹ *Gustave Moreau* (1826—1898), pictor francez, autorul unor tablouri de un simbolism original, de o poezie stranie, de un colorit scilpitor.

l-a pictat alături de o biată muritoare, i-a dat o statură mai mult decît omenească.

Bunica își luă rămas-bun de la doamna de Villeparisis ca să putem lua o clipă mai mult aer în fața hotelului, așteptînd ca să ni se facă semn, prin geam, că prînzul era gata. Am auzit o rumoare. Era tînăra metresă a regelui sălbatic care-și luase baia și se întorcea să prînzească.

— Într-adevăr, e o pacoste, îți vine să pleci din Franța ! exclamă înfuriat decanul, care trecea în acest moment.

Între timp soția notarului ațintea niște ochi zgîiți asupra falsei suverane.

— Nu pot să spun cît mă plictisește doamna Blandais privind astfel acești oameni, spuse decanul președintelui. Aș vrea să-i pot da o palmă. Numai astfel îi dai importanță acestei canalii care n-are altă pretenție decît să te ocupe de ea. Spuneți-i așadar soțului ei să-i atragă atenția că e ridicol ; eu nu mai ies cu ei dacă au aerul că dau atenție celor deghizați.

Vizita principesei de Luxemburg, al cărei echipaj se oprise în fața hotelului în ziua în care adusese fructele, nu scăpase grupului soției notarului, decanului și primului președinte, care se zbăteau încă de mai mult timp să afle dacă era o marchiză autentică și nu o aventurieră această doamnă de Villeparisis, tratată cu atîta atenție, de care toate aceste doamne ardeau de nerăbdare să afle că era nedemnă. Cînd doamna de Villeparisis trecea prin hol, soția primului președinte, care mirosea pretutindeni niște destrăbălate, ridica nasul de pe broderia la care lucra și o privea într-un chip care le făceau să moară de rîs pe prietenele ei.

— Oh ! eu, știți, spunea ea cu mândrie, încep totdeauna prin a vedea lucrurile în negru. Nu mă învoiesc să admit că o femeie este cu adevărat măritată cît timp nu mi-a arătat extrasele de naștere și actele notariale. De altminteri, nu vă temeți, voi purcede la mica mea anchetă.

În fiecare zi aceste doamne veneau în grabă rizînd.

— Venim după știri.

Dar în seara vizitei principesei de Luxemburg, soția primului președinte duse un deget la gură.

— E ceva nou ?

— Oh ! doamna Poncin e nemaipomenită ! N-am văzut niciodată... dar spuneți-mi, ce s-a întîmplat ?

— Ei, o femeie cu părul galben, cu roșu de un deget dat pe față, o trăsură care mirosea de departe a așternut, așa cum au numai aceste domnișoare, a venit adineauri s-o viziteze pe pretinsa marchiză.

— Ah ! ia te uită ! Vă închipuiți ! Doamna pe care am văzut-o, nu-i așa domnule decan că vă amintiți, am găsit că avea o înfățișare foarte vulgară, dar nu știam că venise pentru marchiză. O femeie cu un arap, nu-i așa ?

— Întocmai.

— Ei ! Asta-i ! Nu știți cum o cheamă ?

— M-am prefăcut că mă înșel, am luat cartea de vizită, își zice principesa de Luxemburg ! N-aveam oare dreptate să nu cred ? Ce plăcută promiscuitatea de aici cu baroana d'Ange !

Decanul îi cita primului președinte pe Mathurin Régnier ¹ și pe Macette ².

¹ *Mathurin Régnier* (1573—1613), poet satiric francez, ale cărui scrieri sînt pline de vervă și de energie, uneori chiar licențioase.

² Personaj creat de Régnier în cea de XIII-a *Satiră* a sa.

Nu trebuie, de altminteri, să se creadă că această neînțelegere fu momentană, ca acelea care se ivesc în actul al doilea al unui vodevil ca să se risipească în ultimul : doamna de Luxemburg, nepoata regelui Angliei și a împărătesei Austriei, și doamna de Villeparisis, păreau totdeauna, cînd cea dintîi venea să o ia pe cea de a doua ca să se plimbe cu trăsura, două tîrfe din soiul acelora de care te ferești cu greu în localitățile balneare. Trei sferturi din bărbații din foburgul Saint-Germain trec în ochii unei bune părți a burgheziei drept niște ruinați desfrînați (cum și sînt de altminteri uneori, luați individual) și pe care, prin urmare, nimeni nu-i primește. Burghezia e în această privință cu mult mai cinstită, căci defectele acestora nu-i împiedică nicidecum să fie primiți cu cea mai mare bunăvoință acolo unde ea nu va fi niciodată primită. Și ei își imaginează în așa chip că burghezia știe acest lucru, încît afectează o simplitate în ce-i privește, o defăimare a prietenilor lor „care stau prost“, care completează neînțelegerea. Dacă, din întîmplare, un om din lumea mare întreține legături cu mica burghezie pentru că, fiind foarte bogat este președintele celor mai însemnate societăți financiare, burghezia, care vede, în sfîrșit, un nobil demn de a fi mare burghez, ar jura că el nu frecventează pe marchizul cartofor și ruinat, pe care-l crede cu atît mai lipsit de relații cu cît e mai amabil. Și nu se dumirește cînd ducele, președintele Consiliului de administrație al colosalei afaceri își însoară fiul cu fiica marchizului cartofor, dar al cărui nume e cel mai vechi din Franța, după cum un suveran și-ar însura mai degrabă fiul cu fiica unui rege detro-

nat decît a unui preşedinte de republică în func-
ţiune. Ceea ce vrea să spună că cele două lumi au
una despre alta o viziune tot atît de himerică ca
aceea pe care locuitorii unei plaje situate la una
din extremităţile golfului Balbec o au despre plaja
de la celălalt capăt : de la Rivebelle poţi zări o
parte din Marcouville l'Orgueilleux ; ceea ce te
înduce în eroare, căci crezi că eşti văzut din Mar-
couville, de unde, dimpotrivă, splendorile Rivebel-
lei sînt, în bună parte, infailibile.

Redactor : TEODORA POPA
Tehnoredactor : ION TUDOR

*Dat la cules 03.07.1968. Bun de tipar 31.08.1968.
Apărut 1968. Tiraj 80175 ex. broșate. Hirtie ziar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 16,57.
Coli tipar 11,5. A. nr. 6436/1968. C.Z. pentru
bibliotecile mari și mici 84—31=59.*

Tiparul executat sub comanda nr. 80 539 la
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piața
Scintei nr. 1, București — Republica Socialistă
România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

